IMOTSKI ZBORNIK

2

MATICA HRVATSKA

IMOTSKI

1994.

21805

IMOTSKI ZBORNIK

2

Izdanja Ogranka Matice hrvatske
u Imotskom

Zbornici

Imotski zbornik
Svezak 2

IMOTSKI ZBORNIK

2

MATICA HRVATSKA
IMOTSKI 1994

Izdavač:
Matica hrvatska
Ogranak Imotski
Ante Starčevića 7
Imotski

Urednik:
Milan Glibota

Uredništvo:
Milan Glibota, Petar Dropuljić, Tomislav Jonjić,
Ivan Juroš, Zdenko Lozo

Tehnički urednik:
Miro Radalj

Lektor:
Ivan Juroš

Korektori:
Milan Glibota, Mladen Vuković

Likovna oprema:
Milan Glibota

Računalni slog i prijelom:
Verbum d. o. o.
Split, Kod Zlatnih vrata 1

Tisak:
Grafotisak, Grude

Naklada:
1000 komada

UZ DRUGI BROJ

Veseli nas radosna prigoda čitateljima i poštovateljima predati u ruke drugi broj IMOTSKOG ZBORNIKA. U izdavanje ove edicije upustili smo se bez naročitog iskustva, a pošto su prvi koraci najteži, nadamo se da su čitatelji razumjeli i uvažili naše eventualne propuste. Ipak je najvažnije da je IMOTSKI ZBORNIK prohodao i da nastavlja svoj hod, jer se njime oživotvoruje odavno prisutna želja mnogih da se javnosti pruži podrobnija slika o ovom prostoru.

U ovom broju objavljujemo niz stručnih radova i specijalnih priloga nastojeći postupno predstaviti javnosti raznolike sadržaje iz opsežne i nedovoljno istražene problematike iz različitih područja, a tiču se prostora Imotske krajine. Ponovno objavljujemo već 1900. g. objavljen rad Karla Patscha "Rimska mjesta po Imotskom polju" i prerađenu verziju rada Josipa Roglića "Antropogeografske osobine Imotskog polja", koji je rad objavljen 1937. g. Ovo činimo zbog značenja ovih radova i što su danas gotovo nepoznati i nedostupni širem čitateljstvu.

Svaki novi prilog o Imotskoj krajini objavljen u našem zborniku događaj je vrijedan pažnje, a ujedno je doprinos našoj samobitnosti, uljudbi i dostojanstvu. Sa sigurnošću, već nakon prvog broja, možemo ustvrditi, da je IMOTSKI ZBORNIK prihvaćen i rado čitan. To će ovaj drugi broj, nadamo se, još snažnije posvjedočiti.

Zahvaljujemo svim suradnicima koji su napisali priloge za ovaj broj i onima koji su nas podupirali i hrabrili u našim nastojanjima. Povjerenje koje nam na taj način iskazuju nastojat ćemo opravdati i sve poduzeti da IMOTSKI ZBORNIK bude dostojan svoga imena. ●

Imotski, studeni 1993.

Rimska mjesta po Imotskom polju.

U svibnju 1898. imadoh prilike da proputujem Imotsko polje. Ono spada među ona osebujna, uvaljena polja zapadne Dalmacije, koja su već više puta opisivana[1]. Sve njihove karakterne prilike važe i za Imotsko polje, a te su: sjeverozapadno-jugoistočni smjer, zatim ponajviše goli, opaljeni visovi, što ga okružuju i najzad ravnica samoga polja, iz koje se tek mjestimice dižu humci. Gledajući ga sa povora Gorice ili Sovića izgleda ravno kao stô; oranice pri njegovim rubovima, te livade i pašnjaci, što leže u njegovoj sredini, iskićeni su, sad u većem sad u manjem rastojanju, lugovima hrastovim i jablanovim.

U mnogovrsno zelenilo miješa se siva i smeđa boja štala i gospodarstvenih zgrada, čiji vlasnici mahom stanuju u selima na rubu polja. Kad jednom bude provedena regulacija riječnih korita, postaće dolina jednom od najplodnijih u Dalmaciji i Hercegovini, kojima ona pripada gotovo u jednakim čestima. Obilje je njene vode za nju i blagodat i nevolja. Glavna joj je tekućica ili "matica" rijeka Vrlika, koja izvire iz više izvora među Glavinom i Prološcem. Ona prosjeca polje na njegovom najužem mjestu, među Imotskim i Podbabjem, pa zatim teče vazda zapadnim smjerom do Bijelog brda. To je jedan od onih nekoliko uskih jugoistočnih ogranaka glavnoga polja. U tome ogranku gubi se rijeka kod Drinovaca u više ponora: "u jami na Radavi"[2], nadalje kod Pećine[3] i kod "jame Prosječena"[4], te najzad u Nugi[5]; ovo je zadnje mjesto kotlina, vazda puna vode. Iza ovih uvora, dalje prema jugu, pojavljuje se Vrlika ponovo, i sad je narod zove Peć. U svom daljem toku dobila je više imena: Tihaljina, Mladi[6] i Trebižat[7], presijeca kotar Ljubuški te se najzad saliva kod Struge u Neretvu[8].

---

1. Isporedi moju "Liku u rimskom dobu", str. 36.
2. Sada začepljena.
3. Za ovu vele, da je zazidana.
4. Probijena za turske vladavine.
5. Na špecijalnoj karti pogrješno Nuge.
6. U zvaničnoj nomenklaturi Mlade.
7. Ili Tribižet; tako narod naziva donji tok te rijeke; nama je običnije Trebežat ili Trebižat.
8. Kažu da jezero Milas u selu Tihaljini također stoji u podzemnoj svezi sa Imotskim, jer jezero raste, kad u Imotskom polju padaju jake kiše. Isporedi N. Barišić "Wissenschaftliche Mittheilungen aus B. II., sv. III. str. 577.

Jugozapadnoj česti Imotskog polja dovodi brzica (torrente) Suvaja veliku količinu vode, od koje znatan dio i pri žarkom dobu godine tvori "Jezero" kod Lokvičića. Isto tako preostaje na jugoistoku iza godišnjih poplava toliko vode, da od nje postaje drugo jezero, Krenica[9], sjeveroistočno od Drinovaca. Uz Vrliku i Suvaju ima još velika množina jakih izvora, i ja bih svakomu, ko bi htjeo da se bavi etnografskim studijama preporučio, da ih posjećuje za rana jutra; odavle se opskrbljuju vodom sva na većim visinama ležeća naselišta. Ali marljivi učenjak treba da ima otvrdnuli sluh, jer ga na svakom koraku pozdravlja poj "hercegovačkih slavuja", mnogobrojnih, bačvama natovarenih magaraca. U jeseni izviru iz onih vrela, kojima mješćani pripisuju podzemne tokove (tako vele za izvor potoka Mrketine kod Gruda, da dolazi iz Buškog blata), ogromne vodurine. One se spoje sa Vrlikom i Suvajom i drugim gorskim potocima, koji se pretvore u rječine, pa načine od Imotskog polja jedno jedino jezero, puno riba. Da se održi najnužniji promet, prave se tada skele. Marniji seoski mogućnici podignu i po koji most; kad nestane ljeti vodurine, ovi mostovi izgledaju doista čudnovati onako na suhu usred usjeva i marvenih stada. Tako je fra Jerković, župnik Drinovački, godine 1889. i 1890. prinukao općine Goricu, Soviće i Drinovce, te sagradiše most preko ponora Plavila. To je moderna analogija onoj uspostavi mosta preko rijeke Hippi ("pons Hippi fluminis"), što su je izvele gradske općine Novae, Delminium i Riditae.

Poplava naknađuje đubrenje, ali može i da jako naškodi žetvi, kad oticanje vode zakasni, ili ako se s jakih kiša, makar i mjestimice, opetuju poplave.

Snijega malo pada, a i ne drži se dugo. Nadmorska visina polja iznaša na Vrlici 281 m, na jezeru Nugi 253 m.

Ni ovu okolicu ne pošteđuju bure i južnjaci. Šuma nema, da pruže zaštitu. Još godine 1717. spominje Proveditore A. Mocenigo guste šume oko Imotskog. Na putu između Imotskog i Duvanjskog polja vidio sam pošumljenja i šumskih zabrana (ponajviše hrast), koji mnogo obećavaju.

Naše je područje odijeljeno od mora ponajprije vapnenim stijenama Vilenjaka, Osoja i Kitice, zatim golim, krševitim zemljištem i najzad jakom Biokovskom kosom. Usprkos tim zaprijekama bilo je sveza sa morem. Na to nas upućuje činjenica, što su Slivno, Krstatice, Medovdolac, Berinovac[10], a osobito Grabovac (čiji nahođaji sižu do u neolitičko doba[11], dakle predjeli između mora i Imotskog polja, bili nastavani. Da je postojala sveza između Imotskog polja i mora, svjedoče nadalje i one naseobine na samoj obali, u čijem je interesu ležalo, da budu u prometu sa gospodstvom jačim zaleđem.

9. O postanku njegovu isporedi djelo Bakule; isporedi Hörnes "Dinarische Wanderungne", str. 144. i d.

10. "Bull. Dalm.", XXI., omot k broju 7/9., str. 2.; XXII., str. 13., br. 1262.

11. I. Bulić, "Bull. Dalm.", XV., str. 56. i d. i XXI., str. 14. i d.; F. Bulić, na istome mjestu XX., omot k broju 7./8., str. 2. Sravni "Bull. Dalm.", I., omot k br. 6.

Na toj su česti Primorja do ušća Neretve dokazana ova rimska mjesta: Brela[12]), Baškavoda[13]), Bast[14]), Promajna (Promaljena)[15]), Makarska[16]), Podgora[17]), Živogošće[18]), Zaostrog[19]), Lapčani ili Gradac[20]) i Baćina[21]. Od tih je mjesta, koja međusobno bijahu spojena umjetnom cestom[22], najglavnije bilo Makarska, Muccurum na zaključku starog vijeka[23]. Uz to se jače ističu Baškavoda[24] i Zaostrog. Da je i zaleđe bilo prisutno u primorju, možemo svakako zaključiti iz toga, što se je jedan decurio grada Novae naselio u Zaostrogu. Ali svakako nije bilo umjetnih cesta, već je roba po običnim putevima donošena k moru i odavle odnošena pomoću tovarnih životinja.

Glavnu pak prometnu žilu našega područja sačinjavala je vojnička cesta Trilj[25] - Narona, koja se je protezala duž cijeloga zapadnoga ruba Imotskog polja. Ona je danas narodu poznata pod imenom "Strada romana" ili rimski put. Njene ostatke i jedan miljokaz dokazaćemo u poglavju Podbabja i Kamenog mosta. Za mnogo više

12. C. I. L. III 8477, 101931 = Kubitschek, "Archaeol.-epigr. Mittheil." XV., str. 86., br. 3. Glavinić, "Mittheilungen der Centralcommission", 1875., str. L. i 1878., str. XCI. = "Bull. Dalm.", I. str. 184.

13. C. I. L. III 1899. (sr. str. 1499.), 1900., 1903. (sr. str. 1499.); Glavinić, "Bull. "Dalm.", I., str. 185. i d.; Fr. Bulić, na istom mjestu 1898., omot k br. 7./9., str. 2.

14. C. I. L. III 1901 (sr. str. 1499.), 1902. (sr. str. 1029.); Glavinić, "Mittheilungen der Centralcommission", 1878., str. XCI. i "Bull. Dalm.", I., str. 184.

15. C. I. L. III 3214_{13},a.

16. C. I. L. III 1896 (sr. str. 1029.), 1897. (sr. str. 1499.), 1898. (sr. str. 1029. i 1499.), 32144,a 1018838 Glavinić, "Mittheilungen der Centralcommission", 1878., str. XCI. i "Bull. Dalm.", I., str. 186. i d.; F. Bulić, "Bull. Dalm.", XIV., str. 164. i d., br. 1122.-1128.

17. C. I. L. III 1895. Glavinić, "Bull. Dalm.", I., str. 189. O susjednom Tučepu sravni Fortis, "Viaggio in Dalmazia", II., str. 137. i Glavinić na ozn. mj. str. 186. = "Mittheilungen der Centralcommission", 1878., str. XCII.

18. C. I. L. III 1894 (sr. 8471) = Bücheler, "Carmina latina epigraphica", 1531.; Glavinić, "Mittheilungen der Centralcommission", 1878., str. XCII. i "Bull. Dalm.", I., str. 189.

19. C. I. L. III 1892 (sr. str. 1029.), 1893 (sr. str. 1029. i 1499.). Glavinić navodi "Mittheil. der Centralcommission, 1878., str. XCII. i "Bull. Dalm.", I., str. 190., da je osim novaca, osobito iz doba cara Constantina, ovdje još nađeno: Korintska glavica, prosti mozaik, tučani kipić Minerve, jedan kip Pana "ed un bassorilievo in marmo, quest' ultimo rappresentante una lotta tra uomini e donne (valjda Amazonamachija)". Sr. R. pl. Selmeider, "Archaeol. epigr. Mittheil." IX., str. 36., opaska.

20. Glavinić, "Mittheil. der Centralcommission" 1898., str. XCII i "Bull. Dalm.", II., str. 160. Kod Constantina Porphyr. zove se mjesto η λαβινετζ ᾱ. Sr. C. Jireček, "Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien un Bosnien während des Mittelalters", str. 28.

21. Glavinić na ozn. mj.

22. W. Tomaschek, "Mitheilungen den geograph. Sesellschaft in Wien", 1880., str. 524; Kiepert, "Formae orbis antiqui", XVII. Da je promet u primorju starog datuma, dokazuju nahođaji Dyrrhachiumdrahma u Makarskoj i Lapčanu; sr. Glavinić na ozn. mj., str. XCL i d.

23. Tomaschek na ozn. mj.; Jireček na ozn. mj.; Kiepert na ozn. mj.

24. Na ozn. mj. stavlja Tomaschek ovamo po Ravennasu 208, 16 = 380, 4 spomenuti Biston.

25. Milje se broje ne počevši od Salone, već od Trilja, tobožnjeg Delminiuma. Sr. Ballif-Patsch, "Röm. Strassen in Bosnien und der Hercegovina", I., str. 32. Ishodište se je valjda nalazilo kod tamošnjeg mosta.

spomenika doznasmo već na onoj cestovnoj pruzi, što se priključuje našemu dijelu, a pripada kotaru Ljubuškom[26].

Cesta je dovršena još u najstarije carsko doba, jer je spajala najvažnija mjesta Dalmacije, naime uz Burnum također i Gardun kod Trilja i Humac, a ovi su utemeljeni u vrijeme, kad za Rimljane ne bijaše osigurano primorsko zaleđe i kad je i samo primorje potrebovalo zaštite[27].

Sve važnije ceste srednje Dalmacije otpočele su pod Augustusom, dočim ih je Tiberius dovršio[28]; ne ćemo dakle pogriješiti, ako gradnju i ove ceste stavimo u rečeno vrijeme i ako spomenih iz Lokvičića smatramo da potječe sa rečene ceste a iz godine 26. ili 27. Spomenik taj jeste ploča, ozdola okrnjena, C. I. L. III 8512, a glasi:

Imp(eratore) Caesare divi Aug(usti) f(ilio) August(o) pont(ifice) max(imo) tr(ibunicia) pot(estate) XXVIII....

Kod Lokvičića se je cesta hvatala Imotskoga polja. Biće da je momenat sretnog savladavanja terenskih poteškoća dao povoda, da se taj spomenik postavi.

Cesta je spajala naše područje sa glavnim gradom zemlje, čiji se je teritorij protezao sve do izvora Vrlike, kao što ćemo pokušati da dokažemo niže dolje na str. 324. Važnost te sveze Imotskoga polja sa sjeverom proizlazi i iz sudjelovanja Novae pri popravku mosta preko Cetine u Trilju (Pons Tiluri)[29]. Cesta je po svoj prilici osnovana na već postojavšem kakovom predrimskom putu. Većom sjegurnošću možemo ustvrditi, da prokrčenje na jug nijesu Rimljani izveli. Novčani nahogjaji dokazuju, da je postojala komunikacija izmegju Imotskog polja i područja Neretve.[30]

Dva put smo već upozorili na to[31], da je kotar Ljubuški predrimskim novcem bogatiji nego li koji drugi kotar Bosne i Hercegovine. Ne manje od 20 drahma Apollonie[32] i Dyrrhachiuma[33] iz III.-II. stoljeća mogosmo navesti, odista znatan broj, kad se uzme u obzir, kako se lako dogagja, da omanji novčani nahogjaji ne dogju na vidjelo.

U položaju smo, da na ovome mjestu donesemo nastavak novčanih nahogjaja te da u područje nalazišta uvrstimo i Imotsko polje.

26. C. I. L. III 6433, 10167, 13316 - 13318. Sr. Balif-Patsch na ozn. mj. str. 32., 62. i d.; A. F. Evans, "Antiquariam researches in Illyricum", sv. I. i II., str. 73. i d.
27. A. Bauer, "Archaeol.-epigr. MIttheil.", XVII., str. 135. Novo otkrivena tvrđava Mogorelo na Neretvi kod Čapljine priključuje se nizu Humac-Bigeste, Gardun, Burnum. Možda će se i na međuprugama saznati za kakova utvrđenja, te ćemo tada pri spominjanju prvoga carstva moći govoriti i o dalmatinskom Limesu
28. Ballif-Patsch na ozn. mj., str. 55. i d.
29. Vidi niže str. 324.
30. O drugim prerimskim putevima po Dalmaciji sr. "Wissenschaftl. Mittheil", VI. str. 213.
31. "Wissenschaftl. Mittheil.", IV., str. 113; VI., str. 213.
32. Na ozn. mj., VI., str. 212. i d., br. 4., 11.
33. Na istom mjestu IV., str. 113. i d. br. 19. (provenijencija je naknadno ustanovljena), 25., 27., 42., 43., VI, str. 212. i d. br. 15. 18.-21. 24.-26., 32., 33., 35., 38., 40.: sr. Fiala na istom mj. I., str. 326.

Broj	Korina	Stepen očuvanja	Prečnik u mm	Težina	Avers	Revers	Literatura	Posjednik
					APOLLONIA.			
					Krava, doji i osvrće se na tele.	ΑΠΟΛ Četvorina sa dvostrukim ornamentom.	J. pl. Schlosser, „Beschreibung der altgriechischen Münzen", I.	
1	Sr.	Rub ponešto odrezan.	17	2·62	A]ΓΙΑΣ tip n. l.	ΕΠ[Ι] ΚΑ ΔΟΥ Šterićka četvorina.	Str. 28., br. 20.	Nadgeometar Danilov u Šibeniku.
2	Sr.	—	—	—	ΔΟΝΑΞ tip n. d.	ΜΟ Σ[Χ] ΟΥ Četvorina pravnih stranica.	Str. 29., br. 34.	Kot. strainestar Ilija Kostić u Ljubuškom.
3	Sr.	—	—	—	ΚΛΕΩ tip n. d.	ΑΡΙ ΣΤΗ ΝΟΣ Četvorina pravnih stranica.	Str. 27., br. 6., ali sa ΑΡΙ ΣΤΩ ΝΟΣ	Samostanski muzej u Humcu kod Ljubuškog.
4	Sr.	Iskrzan, rub mjestimice odlomljen.	19	2·71	ΝΙΚΗΝ tip n. l.	ΑΥΤΟ] ΒΟΥ ΛΟΥ Šterićka četvorina.	Str. 27., br. 9.	Kao pod br. 1.
5	Sr.	Ponešto iskrzan.	16	3·07	ΤΙΜΗΝ tip n. l. U a.: ΡΑΚ	Δ]ΑΜΟ ΦΩΝ ΤΟΣ Šterićka četvorina.	Str. 27., br. 13.—17.	Kao pod br. 1.
6	Sr.	Ponešto iskrzan i na rubu oštećen.	16	2·74	ΤΙ]ΜΗΝ tip n. l. U a.: ΡΑΚ	ΔΑΜΟ Φ]ΩΝ ΤΟΣ Šterićka četvorina.	Isto tako.	Prije humački samostanski muzej, sada zemaljski muzej.
					DYRRHACHIUM.			
					Krava, doji i osvrće se na tele.	ΔΥΡ Četvorina sa dvostrukim ornamentom.		
7	Sp.	Na rubu oštećen.	18	2·12	ΑΛΚΩΝ tip n. d. Povrh toga glava Heliosa sa trakastom krunom n. d.	ΠΑΡ ΜΕΝΙΣ ΚΟΥ Četvorina pravnih stranica.	Str. 50., br. 218., 219.	Prije humački, sada zemaljski muzej

8	Sr.	Ponešto izlizan.	18	3·19	ΕΥΝοΥ[Σ tip n. d U polju d.: rog obilja. U a.: krmilo.	Α [ΜΥΝ ΤΑ]	Str. 45., br. 45.	Nadgeometar Danielov u Šibeniku.
9	Sr.	Jako izlizan.	17	2·18	Ε]ΧΕΦΡ[ΩΝ tip n. l. U polju l.: uspravljena kijača. U polju d.: uspravljeni klas. U a.: grozd.	ΑΣ ΚΛΑ ΠοΥ Četvorina pravnih stranica.	Str. 47, br. 73.—76.	Isto tako.
10	Sr.	Izlizan i na rubu oštećen.	17	2·94	ΕΧ]ΕΦΡΩ[Ν tip n. d. Isti slikovni dodaci.	ΑΣ ΚΛΑ ΠοΥ Četvorina pravnih stranica.	Isto.	Isto.
11	Sr.	Ponešto oštećen.	18	3·52	ΖΩΙΛοΣ tip n. d. Povrh toga: glava Heliosa sa trakastom krunom. U polju d.: sova en face.	ΖΩ ΠΥ Ρο[Υ Sferička četvorina.	Str. 51., br. 129.	Isto.
12	Sr.	Ponešto izlizan i na rubu oštećen.	17	3·26	ΗΡΑ tip n. d. ΚΛΕΙΔΑΣ U a.: ne da se raspoznati.	[ΑΡΙ ΜΝΑ]Σ ΤοΥ Četvorina pravnih stranica.	Str. 45., br. 54. sa svakako pogrješnim dijeljenjem ΑΡΙ ΜΝΑ ΣΤοΥ sr „Catalogue of Greck coins", br. 37., 38.	Isto.
13	Sr.	—	—	—	ΙΠ tip n. l.	ΦΡΥ ΝΙΩ ΝοΣ Četvorina pravnih stranica.	—	Samostanski musej u Humcu.
14	Sp. prevl.	—	—	—	ΛΥΣΑΝΙΑΣ tip n. l. U a.: grozd.	ΝΙ ΚΥΛ Εο Četvorina pravnih stranica.	—	Samostanski musej u Humcu.
15	Sr.	Dobro.	20	3·15	ΞΕΝΩΝ tip n. d, Povrh toga: raskriljen orao, n. d. U a.: pas, trčeći n. d.	ΦΙΛο] ΔΑ ΜοΥ Četvorina pravnih stranica.	Schlosser, na ozn. mj. str. 59., br. 261. do 266.	Nadgeometar Danielov u Šibeniku.

16	Sr.	Nešto izlizan i na rubu oštećen.	17	2·60	ΦΙΛΩΝ tip n. d. Povrh toga: glava Heliosa sa trakastom krunom n. d.	ΜΕ [ΝΙ] ΣΚοΥ Četvorina pravnih stranica.	Str. 55., br. 197., 198.	Isto.
17	Sr.	Isto.	20	2·97	ΦΙΛΩΝ tip n. d. Povrh toga: glava Isisa n. d. U polju d.: klas spojen sa grozdom.	ΦΑ [ΝΙΣ Κ]οΥ	Str. 58., br. 244., 245.	Isto.
18	Sr.	—	—	—	ΦΙΛΩΤΑΣ tip n. d. U a.: nije moći raspoznati.	ΧΑΙ ΡΙΛ ΛοΥ Četvorina pravnih stranica.	Str. 60., br. 278., 279.	Samostanski muzej u Humcu.
19	Sp.	Dobro.	19	2·60	 Barbarsko kovanje.			Prije humački, sada semaljski muzej.
20	B.	Dobro.	18	2·66	Glava Dodanejiskog Zevsa sa hrastovim vijencem n. d.	U hrastovom vijencu: sadžak, njemu na lijevo ΔΥΡ, desno ΓΑΙοΥ	Schlosser, na ozn. mj. str. 63., br. 332., 323.	Nadgeometar Danielov u Šibeniku.

Svi komadi potječu iz područja, o kojemu govorimo, to jest iz onog uskog kotara, što se stere od sjevera k jugu, i njegovog nastavka, Imotskog polja. Tačnu rastavu nije moguće preduzeti, jer se privatni sabirači, na veliku štetu svojih zbiraka, obično ne brinu za mjesta nahogjaja. Samo se je za jednu drahmu mogao ustanoviti Crveni grm kao nalazište.[34] To mjesto leži jugozapadno Humca-Bigeste u blizini rimske ceste. Neposredno uz ovu leži Vitina, u kojoj je već prije zabilježen nahogjaj jedne drahme Dyrrhachuima[35] Ishodište tog prometa ne može biti sumnjivo; to je Narona, završna postaja rimske ceste i stara luka, što je spominje Pseudo-Skylax c. 24. Kako je već pomoću sličnih novaca konstatovano,[36] bila je ta luka u ono doba ishodištem za saobraćaj na prugi Neretvanskoj. U Naroni se po kazivanju mješćana novac Apollonia i Dyrrhachium nagje tako često, da mu je jako spala vrijednost.[37] Ja sam stekao u četvrt sata ova tri komada za zemaljski muzej:

Broj	Kovina	Stepen očuvanja	Premjer u mm	Težina	Avers	Revers	Literatura
1[1]	Sp	Srebrena prevlaka većom čestiizlizana i probijena.	18		ΑΡΙΣΤΗ|Ν tip n. d. U n.: vijenac.	ΑΠoΛ ΨΥΛ Λ oΥ Sferička četvorina.	Sr. Schlosser na ozn. mj., str. 80, br. 54.
2[0]	Sp.	Srebrena prevlaka sasvim izlizana.	19	3·32	ΑΛΚΑΙoΣ tip n. d. U n.: izlizano.	ΔΥΡ| ΛΑ Η|ΝoΣ Četvorina pravnih stranica.	Str. 53., br. 174.
3[1]	Sr.	Dobro.	17	3·05	ΜΑΧΑΤΑΣ tip n. d. U a.: položena kijača.	ΔΥΡ ΕoΡ ΤΑΙ[o]Υ	Str. 50., br. 122.

Iz velikog braoja može se zaključiti, da je predrimski promet bio dosta znatan. Za njegovu živahnost govori nadalje okolnost, što je u prometu bilo i bakrena novca (n. 20.). I tu se jače ističe Dyrrhachium.

34. U inventaru Humačkog samostanskog muzeja nagjoh bilješku, da je 10. maja 1884. Mate Nižić iz Crvenog Grma poklonio toj zbirci jedan grčki novac, dakle je lan od onih pod br. 3, 6., 7, 13., 14., 18., 19.
35. "Wissenschaftl. Mittheil." IV., str. 117., br. 27.; sr. VI, str. 212., primj. 1.
36. Na istom mjestu, IV., str. 213.
37. Drahmu Dyrrhachiuma vidio je u Naroni i A. F. Evans, sr. "Antiquarian researches in Illyricum", sveska 1. i II., str. 77.

Od postaja, što ih na našim cestama bilježe Itin. Antonin, str. 337. i d., tab. Peuting. i Geogr. Ravenn., 210., 5. i d., otpada osim Novae samo Bilubium na naše područje,[38] koje je po Peuting. VIII. m. p. ležalo sjevero-zapadno od Novae-Runovića).[39] Mjesto, što slijedi iza Bilubiuma, Tronum, i postaja pred Novae, Aufustianae, ne spadaju više u opseg sadašnjeg našeg ispitivanja. Položaj je Bilubiuma nepoznat, jedno se može reći, da ga, sudeći po tečaju ceste,[40] treba tražiti u sjevero-zapadnom kutu polja.[41] Sadašnje bi ime Bublin (vidi niže str. 333.) potsjećalo na Bilubium, ali je ono udaljeno od Novae-Runovića samo kakovih 5 km.

Stari nam dakle vijek pokazuje neprekidnost glavne ceste; to vrijedi i danas još za njen veći dio, a prekinuta je istom uslijed izgradnje željezničkih pruga; tu neprekidnost možemo konstatirati i kod svih ostalih cesta i putova, kojima je bila glavna cesta ishodištem.

Vrlika rastavlja polje na dvije ceste, a ove je spojio most, prozvan Kamenmost. Moramo uzeti, da je u rimsko doba postojao takav prijelaz, pomoću kojeg su stanovnici istočnog kraja polja stajali u prometu sa glavnom cestom i sa svojim predgragjem Novae. Ovo je mišljenje poduprto time, što je, počevši od Imotskog konstatiramo cesta, koja je (osim postranih pruga) vodila preko Podova, Velikih Galića, kroz malu kotlinu Vršku, preko Zagorja, mimo vrela Žukovca te preko Mesihovine u veliku kotlinu županjačku.[42] Pruga bi ta bila od vrlo male vrijednosti, da nije imala dodira sa glavnom cestom, neovisno od stanja vode rijeke Vrlike i njene kotline. Da je pak za Novae bila od važnosti, potvrgjuje natpis Crvenički, po kojem je neki ugledni stanovnik Novae imao posjeda u Duvanjskom polju.[43] Tu prugu upotrebljuje još i danas pučanstvo kotara županjačkog prilikom posjećivanja Imotskog tržišta, ma da po njoj danas vodi samo loš tovarni put, a ta je pruga služila već predrimskome prometu, jer se je u Viru takogjer našla drahma Dyrrhachiuma.[44]

Kao što je Glavina-Imotski bila spojena upoprijeko polja sa Podbabjem, nijesu ni sela na istočnome rubu bila bez megjusobne sveze. Pa doista se u Prološcu preko

38. Ravenn. piše 210, 11 Iulianum.
39. U Itin. Antonin Novac je otpalo.
40. Prološac, na koji je Tomaschek u "Mittheil. der. geogr. Gesellschaft in Wien", 1880., str. 525. mislio, ležao je na staroj cesti.
41. Sr. Kiepert, "Formae orbis antiqui", XVII. Kod Berinovaca ga meću: Alačević, "Bull. Dalm.", I., str. 31. F. Bulić, na istom mjestu, XXI., omot k br. 7./9., str. 2. i II. Cons, "La province Romaine de Dalmatie", str. 227. i d.
42. Ballif-Patsch, "Romische Strassen in Bosnien und der Hercegovina" I., str. 29.: W. Radimsky, "Wissenschaftl. Mittheil.", IV., str. 168.; F. Bulić, "Bull. Dalm", X., str. 95. i Kiepert, "Fromae orbis antiqui", XVII.
43. Vidi niže str. 341.
44. "Wissenschaftl. Mittheil." VI., str. 215., br. 16.

istoka Prološkog Blata vide temelji nekog starog mosta,[45] a osim toga je tu nagjena ara, posvećena Trivae-ima.[46]

Po tome su se u Prološcu stjecala tri puta. I kod Vrućice[47] se je nabasalo na ostatke ceste, koja je vodila od Grude prama Sovićima-Gorici. Da li je, ko što se misli,[48] od Novae vodila kakova cesta preko Vrgorca u Naronu, ima se istom ispitati; nasuprot smo već vidjeli, da je južni dio našega područja presijecao još jedan put, što je vodio iz doline Tihaljine preko Ružića, Prispe, Roškopolja, Marindolca u Gradac kod Posušja te dalje na visoravan Rakitno.[49] Upada ipak u oči, da bi velika i već za prvoga carstva cvatuća naseobina Gradačka, za čije je gragjevine dovažan korčulanski kamen,[50] mogla biti sa glavnom cestom spojena jedino tim 1:5 m širokim putem. Biće da je i ovdje još nepotpuno naše lokalno istraživanje.

Drahma Dyrrhachiuma i Apollonije nagjeno je i u Gradcu[51] i na visoravni Rakitnu.[52]

Grčka je trgovina, na čiji se trag nailazi na svim rimskim cestama, donijela u zemlju oružje, naročito kaciga,[53] te nakitnih predmeta.[54] Pošto po Furtwangleru[55] ona u Grudama[56] nagdjena kaciga ima oblik, koji "pripada VI. do V. stoljeću prije Kr. i nikojom osobitosti ne pokazuje, da je mlagja od V. stoljeća", to je uvoz iz tugjine otpočeo vrlo rano. Italski je trgovac i ovdje izrabio prepondirajući položaj svoga poluotoka. Na visoravni Rakitno pojavljuju se u velikom broju konzularni novci prvog predkršćanskog stoljeća.[57]

U dosta po strani ležećem Gradcu kod Posušja podignut je već caru Claudiusu spomenik:[58] može biti, da se tu nagjeni, u "Wissenschaftl. Mittheil.", III., str. 262. objelodanjeni fragmenat, koji ovdje u slici 1. još vjernije prikazujem, odnosi se na M. Aemilius Lepidus-a, koji je za vrijeme dalmatinsko-panonskog ustanka kao

45. F. Bulić, "Bull. Dalm.", X, str. 95.
46. Vidi niže, str. 327.
47. Vidi niže, str. 310.
48. Kiepert, C. I. L. III, tab. II. i "Formae" XVII.
49. Ballif-Patsch, na ozn. mj., str. 30. i d., Radimsky. "Wissenschaftl. Mittheil.", I., str. 172. i. d., Fiala, na istom mj. III., str. 520.
50. "Wissenschaftl. Mittheil.", III., str. 259.
51. Na istom mjestu str. 118., br. 42., 43.
52. Na istom mjestu str. 115., br. 13-I., str. 174., br. 1. "Nejasni tragovi slova" mogli su se naknadno raspoznati da potječu od..... Komad je dakle identičan sa onim kod Schlossera na ozn. mj. Apollonia 20.
53. "Wissenschaftl. Mittheil.", VI., str. 151., tab. VII.; "Glasnik", 1899., str. 343., i d.
54. "Glasnik", 1899., str. 351. i d.
55. Kod Fiale, "Wissenschaftl. Mittheil.", VI., str. 151.
56. Vidi niže, str. 309. i 310.
57. Radimsky, na ozn. mj., str. 174.
58. "Wissenschaftl. Mittheil.", III., str. 260.

legat Tiberiusov takovih uspjeha polučio, da je godine 9. poslije Kr. dobio "ornamenta triumphalia.[59] Po obliku i kroju slova pripada taj ulomak nekom važnom spomeniku iz prvog doba carsta.

Tome identificiranju će se možda protusloviti mnijenje nekojih učenjaka, da je pod julskim carevima bilo romanizirano jedino neposredno primorje jadranskog mora. Ja mislim, da nam se valja po malo odricati te predrasude, koja se svakako oslanja na tursku nekulturu Bosne i Hercegovine, te se priviknuti mišljenju, da su se krajevi Hercegovine, koji neposredno graniče Dalmacijom, već za rana bili priljubili novim prilikama. Svakako će iznenaditi, da je u dolini Neretve nagjen natpis, koji se odnosi na Octavijanovo osvojenje Sicilije!

Slika 1.

Na svaki pak način možemo na temelju činjenice, što su u Gradcu već pod Claudiusom rimski običaji bili jako razvijeni, utvrditi, da je zapadnije ležeće Imotsko polje bar u to vrijeme bilo protkano italskim elementom, a ovome je valjda bila otvorila vrata ona cesta, što je već 26./27. godine poslije Kr. bila predana prometu, kako smo to vidjeli već na strani 4. Ovaj zaključak potvrgjuju nahogjaji opeka; Pausiana-opeka iz Kamen-mosta (vidi niže, str. 331.) spada megju naranije proizvode te tvornice, koja je izvažala mnogu robu u Dalmaciju.

59. Velleius II 115; Dio LVI 12. E. Klebs, "Prosopographia I., str. 31., br. 248.; P. pl. Rohden, Pauly-Wissowa R. E. s. v. Aemilius, stupac 563.

I vlada je tu potpomagala romaniziranje, bez da se je bila prenaglila podjeljivanjem gragjanskog prava (vidi niže, str. 341.), a to osnivanjem veteranske naseobine na izvoru Vrlike; na str. 324. zaključujem, da se je to zbilo prije godine 42. poslije Kr.

Epigrafski spomenici pokazuju čisto rimski karakter ovoga kraja, što je u očitoj opreci s onim, što u Glasniku 1899., str. 69. i d. navedosmo za dolinu gornje Cetine. Na njima jako iščezava sve domaće i u pogledu imena i u koliko se tiče bogova. U Novae nailazimo samo jedanput na Ava Batoriana. Diana i Silvan i ovdje su imali vijernika (što je razumljivo obzirom na to, da su Rimljani svugdje bili predusretljivi prama lokalnim bogovima), ona u Prološcu-Postranju, ovaj u Novae. Mimo ovih se pojavljuju Ceres i Triviae u Prološcu-Postranju, a Fortuna Redux u Novae.[60] Jupiter je imao u Novae hram, bogato urešen zavjetnim spomenicima, koji su djelomice vrijedili i za Genius municipii Novensium.[61] Jedan dio svoga exvotosa morao je da ustupi kršćanskome Bogu, a možda će nas otpočeto otkopavanje bazilike u Bublinu poučiti, kada se je to zbilo: bazilika se spominje na saboru Salonskom, obdržavanom godine 532.[62]

Prvobitno je epihorijski elemenat bio vrlo moćan i bogat, a da je bio i ratoboran, zaključujemo otuda, što se je našlo mnogo oružja. Njegovo blagostanje proizlazi iz množine dragocjenog, importiranog nakita, često od srebra i zlata.[63] Jakost plemena dokazuju ona mnogobrojna mjesta: Ružići, Dragičina, Grude, Sovići, Gorica, Imotski, Proložac-Postranje, Studence, Lokvičić, Poljica, Novae- Bitanga, Prisoje, a uz ova još i mnoga druga mjesta na visovima, što zaokružuju polje.

Ti se zaključci o nekada moćnom, kasnije absorbiranom plemenu slažu sa onim, što doznajemo o Vardaei-ima,[64] koji su nastavali naše područje, [65] i o čijem nazadovanju suglasno izvješćuju Strabo i Plinius. Prvi veli VII. 5., i d.....

....τοῖς δὲ Ἀρδιαίοις (πλησιάζει) ἡ Φάρος, πάρος λεγομένη πρότερον· παρῖων γάρ ἐστι κτίσμα. Οὐαρδαίους δ' οἱ ὕστερον ἐκάλεσαν τοὺς Ἀρδιαίους· ἀπέωσαν δ' αὐτοὺς εἰς τὴν μεσόγαιαν ἀπὸ τῆς θαλάττης Ῥωμαῖοι, λυμαινομένους αὐτὴν διὰ τῶν λῃστηρίων, καὶ ἠνάγκασαν γεωργεῖν. τραχεῖα δὲ χώρα καὶ λυπρὰ καὶ οὐ γεωργῶν ἀνθρώπων, ὥστ' ἐξέφθαρται τελέως [τὸ ἔθνος], μικροῦ δὲ καὶ ἐκλέλοιπε,

a Plinius navodi n. h. III. 143:..... populatoresque quandano Italiae Vardaei non amplius quam XX decuriis.[66] Pošto se ta bilješka odnosi na doba, kad je živio

60. Sr. o njima bilješke kod pojedinih mjesta.
61. Vidi niže str. 338. i d.
62. Vidi niže, str. 333. i d.
63. Ć. Truhelka, "Glasnik" 1899., str. 342., 389. i d.
64. Zippel, "Die romische Herrschaft in Illyrien bis auf Augustus", str. 34. i d.; Tomaschek, Pauly-Wissowa R. E. s. v. Ardiaioi.
65. Kiepert, "Formae orbis antiqui", XVII.
66. Sr. Zippel na ozn. mj., str. 133.

autor,[67] i pošto još Ptolemaeus II. 16., 8 Ὀναρδατοι pod dalmatinskim plemenima navodi, to su oni do u 2. stoljeće poslije Kr. sačinjavali malenu zaselačku općinu. Ova se po izvješću Strabona i po onome, što smo u gornjim retcima izložili o stanju Imotskog polja za doba carstva, nije nalazila u ravnici, već u okolnom bregovitom kraju, Tomaschek "Mittheilungen der geographischen Gesellschaft in Wien", 1880., str. 565., postavlja istu općinu, možda s pravom, Gradcu na istok u Varda- i Čabulju-planinu.

Ravnica je po svoj prilici bila podložena dvama gradovima: Saloni sjever sa izvorom Vrlike,[68] a sredina i jug municipiju Novae, čiji se je teritorij kanda protezao na jednu stranu do morske obale, a u unutrašnju zemlju do u Duvanjsko polje, rastavljaući područja Županjac-Delminiuma i Gradca.[69] Novae je važila za cijelu okolicu kao κατ' εξοχην, ko što danas Imotski, koji i hercegovačka i bosanska sela nazivaju u kratko *varoš*.

Drugo je glavno mjesto bilo Proložac-Postranje, ali nije bilo uregjeno poput varoši.

Garnizona nije nigdje bilo; obližnje su tvrgjave Gardun i Humac pružale dovoljno zaštite, osobito jer su krajevi istočno bili romanizovani. Svu obranbenu silu predstavljala je postaja beneficiarius consularis u Novae.

Predjel je napredovao, a blagostanje njegovo dokazuju mnogi nahogjaji novaca i gemma. Dugo je taj kraj bio potrošačem italskih proizvoda; italska je keramika, osobito crijepovi i zemljane svjetiljke, vladala na tržištu ovoga predjela. Novci sižu do u gotsko doba. Sa Vučemilovićevom zbirkom stekao je Zemaljski muzej dva srebrna novca Athalaricha, koji po svoj prilici potječu iz Dalmacije, a u Lapčanu [70] je Glavinić nabavio jedan srebrni novac ovoga kralja.[71] U istom se vremenu (532. poslije Kr.) Novae spominje posljednji put. Biće da su tada ponovo uregjene crkvene prilike,[72] koje su uopće na obali dalmatinskoj usljed pisama pape Grgura Velikog postojale u krjeposti do godine 600. poslije Kr. Početkom sedmoga stoljeća zaposjedoše primorje izmegju ušća Neretve i Cetine, kasnije Krajine, te ostrva Brač, Hvar, Korčula i Mljet Pagani ili Neretvani, kojima je u unutrašnjosti zemlje pripadalo i Duvno-polje. Oni se latiše ponovo gusarskog zanata starih Ardijeaca.[73] Razvitak trebao je s nova da otpočne.

67. Na početku se poglavja veli: nunc soli prope noscuntur...,
68. Vidi niže, str. 324.
69. Sr. niže, str. 341.
70. Vidi ozgor, str. 297.
71. "Mittheil. der Centralcommission", 1878., str. XCII.
72. Vidi niže, str. 334.
73. Dümmler, "Ueber die älteste Geschichte der Slaven in Dalmatien. Sitzungsberichte der Wiener Akademie", 1856., str. 363., 376. i 376. i d., 394. i d., 401. i d., 412. i d., 426. i d.; C. Jireček, "Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien Während des Mittelaters", str. 5., 27. i d.

Pri poredanju mjesta nahogjaja, što slijedi, moraće se pokuditi, što se nijesu podvrgli ponovnom i u mnogo slučajeva nužnom ispitivanju oni spomenici Imotskog polja, što se sada nahode u muzejima u Spljetu i Sinju, ali mi ovom prilikom nije bilo moguće, da posjetim te muzeje.

Ružići

Iz vodama i pećinama bogatog[74] teritorija sela Ružići malo je šta o starinama poznato, ali ono, što je uopće ispitivano, dovoljno dokazuje, da je bilo nastavano u predrimsko i rimsko doba, pa i poslije ovoga. Prvoj perijodi pripadaju gromile, što se steru sve do južnog ruba Dônjeg polja.[75] Jedna je od njih, označena kamenim križom, nedaleko Farkaševog mosta kod hana Ružići. U takovom je jednom humku kamenja ovdje nagjen brončani mlat.

Ostatci rimske zgrade vide se nedaleko crkve na polju seoskog glavara Mikulića.[76] Po pričanju daje to mjesto i rimskih novaca.

Jako napučenje sela u srednjem vijeku dokazuje osobito mnogobrojno nadgrobno kamenje;[77] kod "Bilog greba" lako je sa ceste doći do njih.

U selu

Dragičini,

što leži preko puta Ružićima, na desnoj strani ceste, do sada je, osim sredovječnih grobnih spomenika,[78] konstatirao samo nekoliko gromila. Obilniji su nahogjaji u selu

Grudama,

što leži visoko iznad ceste.

Mnogo obećavajuće grobište ravnih grobova pripada Hallstattskoj perijodi; otkrio ga je 1896. Stojan Zorić na svom zemljištu u blizini svoje kuće i ceste, a nagjena je tu takogjer jedna lijepa kaciga.[79]

Ruševinsko mjesto Gradina, što se nalazi usred sela, veliko kakovih 1000 m2, rimskoga je postanka,[80] što proizlazi iz razbacanih opeka i iz velike množine novaca i anticaglija, što su nagjeni iza velikih kiša na obroncima Gradine. Sa toga mjesta posjeduje zemaljski muzej jednu srebrnu fibulu na baglame, čiji luk

74. Sr. M. Hoernes, "Dinarische Wanderungen", str. 149. i d.
75. Sr. W. Radimsky, "Die prähistorischen Fundstätten", str. 163.
76. Ć. Truhelka, "Wissenscfaftl. Mittheil.", III., str. 525.
77. P. Bakula, "Schematismus topographico-historicus custodiae provincialis, et vicariatus apostolici in Hercegovina", 1867., str. 179. Hoernes na ozn. mj. str. 154. i u "Sitzungsberichte der Wiener Akademie", 1880., str. 546. i d.
78. Bakula, na ozn. mj., str. 165. Hörnes, "Sitzungsberichte", str. 544. i d.
79. Fiala, "Wissenschaftl. Mittheil.", VI., str. 148. i d.
80. U pogledu narodne predaje, koja se odnosi na taj predjel, sravni N. Barišić, "Glasnik", 1892., str. 276. i d.

predstavlja neku pticu, za tim fragmenat srebrne fibule na baglame a u spodobi strijele i ulomak broncane ručice (Bronzehenkel), izragjen pri kraju u spodobi ptice.[81]

Na obroncima sela Vrućice, koje pripada Grudama, ima mnogo gromila od kamenja. Kakov kilometar sjeverozapadno od Vrućice nalazi se u ravnici u gaju Miši humak sa osam rimskih nadgrobnih ploča; na jednoj je od njih "osim drugih ornamenata prikazan i lik Attisa". Kažu, da je prije kakovih 70 godina odavle noću odenešen jedan rimski natpis u Imotski.

Na cesti, koja vodi u Soviće, leži velika gomila ruševina od rimskih opeka, u kojoj je, u dubini od 1 metra, nagjena teška, željezna lopata (Stichaufel). Možda ti ostaci potječu od kakove tvornice opeka.[82]

Kod Čorluka[83] i na Zorića glavici vide se ostaci zidova.

Govori se, da se niže Vručice prilikom poljskih radnja nabasava na tragove stare ceste, koja bi vodila prama Sovićima-Gorici.[84]

Ima mnogo nadgrobnih kamenja iz srednjeg vijeka.[85]

Prilikom moga boravka u Grudama nijesam na žalost mogao da te navode, koje sam djelomice tek kasnije dobio, ispitam, jer u selu nije bilo župnika ni uopće muškaraca. Ovdje se je jedan put pokazala na vrlo jasan način plašivost naših seljakinja i njihovo nepoznavanje i najbliže njihove okolice.

Selo

Sovići

se je nekoliko kilometara oduljilo na golim obroncima Krstine, Cvitkovića drage, Balinjače, Biovca i Mlične gomile. Pošto je bilo poznato kao nalazište svake vrste starina - zemaljski muzej posjeduje odavle dvije zemljane svjetiljke: FORTIS sa maskom na pladnju i CRESCES,[86] samostanski muzej u Humcu kod Ljubuškog prosto izragjenu statuetu gole žene (Venus?), a kotarski stražmeštar Ilija Kontić broncani novac Dyrrhachium, - to sam to selo pohodio od kuće do kuće. Uspjeh je bio ali vrlo slab. Red mojih bilježaka počima na sjeverozapadu kod Gorice a svršava kod Bobanove drage na jugoistoku.

81. F. Fiala, "Wissenschaftl. Mittheil.", V., str. 167., tab. LXVI., sl. 3., 13. i 14., gdje na posljednjem mjestu spomenuta glava nije tačno tumačena kao delfinova glava. Po mišljenju kustosa O. Reisera predstavlja ta glava vrstu patke (Tadorna tadorna).
82. Saopćenja pok. rudarskog kapetana W. Radimskog.
83. Bakula, na ozn. mj., str. 180.
84. Barišić, na ozn. mj. str. 277.
85. Bakula na ozn. mj., Hoernes, "Sitzungsberichte", 1880., str. 550.; Barišić na ozn. mj.
86. Fiala, "Wissenschaftl. Mittheil.", IV., str. 520.

1. Stipo Grizelj našao je na svojoj oranici uz druge predmete, kojih vrsta i broj on ne mogaše već da naznači, oveći broj novaca. I od ovih se nije moglo ništa više dobiti, do li jedino jedan mali, izlizani bakreni novac iz 4. stoljeća.

2. Stipan Bazina otkrio je u proljeće 1898. uza svoju kuću u stijeni jedan grob, u kojem se po njegovom kazivanju nalaze samo komagja zemljanog posugja.

3. Na oranici "Zlamenja" Ivana Vokića ima razbacanih fragmenata od opeka, od kojih je imenovani sakupio u proljeće 1898. oveću množinu, pri čem je naišao i na bakreni novac Urbs Roma, Cohen 13.

4. Pod kućom Miška Martića nalazi se dobar bačvast svod (Tonnen-gewölbe), a vrijeme osnutka moći će se ustanoviti istom nakon očišćenja dotičnog prostora, koji danas služi kao svinjac.

5. Na oranici Ivana Jelića nalazili su se redovi zidina, koje je on raznio, trebajući gragjevna materijala. Pri tome se ukazaše fragmenti opeka, krnjetci stakla i baza jednog stupa. Ova posljednja upućuje na to, da se je ovdje nalazila oljepša zgrada ili

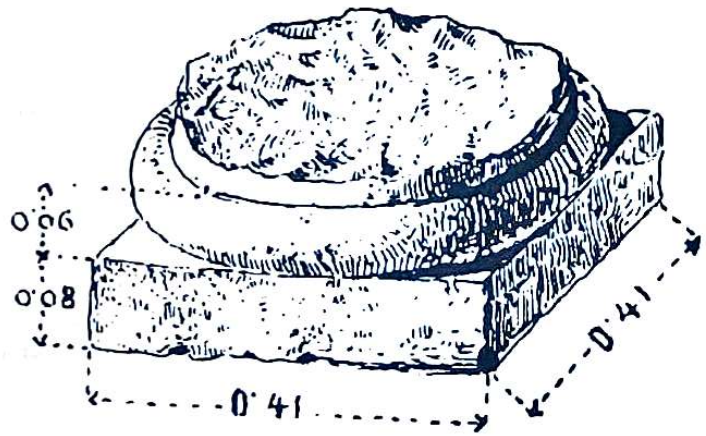

Slika 2.

kakovo svetište. Danas ta baza sastoji jedino od kvadratične plinthe i torusa, a leži pred kućom Stipana Tabića. Omjere se mogu razabrati iz slike 2.

6. Više njive, zvane Pelinovac, nagjoše prilikom krčenja Blaž Prljić "prije 30 godina", a Grgo Prljić "prije 26 godina" "množinu predmeta od savijene žice", koje prodaše Stipi Vrdoljaku u Imotskom za 50 forinata.

7. Na oranici Stupu našao je Jozo Pejić god. 1897. denar, Babelon, Mallia 2.

8. U Vrane Pejića nabavio sam četiri posve slična uresna dugmeta od tuča, oblika duguljastog tutula sa ušicom. Najbolje očuvani (slika 3.) je visok 0.03, i ima ozdol u premjeru 0.024. Još sam ovdje kupio dva jedan u drugi zakvačena prstena (slika 4.), 0.02 unutrašnjeg premjera, od broncane, 0.002 debele žice, koji su možda služili kao prsteni na fibulama. Uresna dugmeta ljubili su zar, ko što u cijeloj

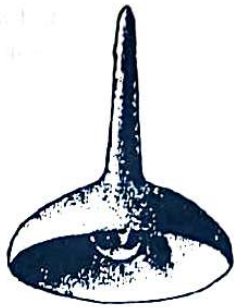

Slika 3.

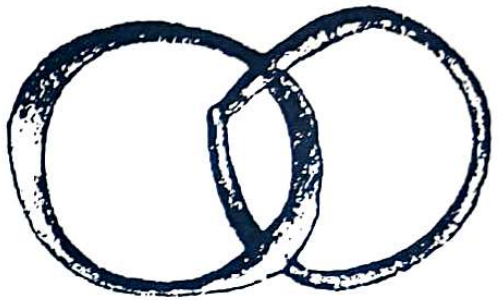

Slika 4.

Dalmaciji,[87] tako i u ovom području; nagjeno ih je i u Grudama,[88] i u Gorici[89] te u Postranju.[90] Pejić je te predmete iskopao na svom zemljištu god. 1897.

Osim toga nalazi se u Sovićima malena "Gradina", čiji su zidovi malterom zidani. Tu ima mnogo fragmenata od opeka, a na uzvisini više sela stoji nekoliko gomila.[91]

I ovdje nailazimo na dosta nadgrobnog kamenja iz srednjeg vijeka.[92]

Gorica.

Sovićima vrlo blizu stere se selo Gorica, a siže neposredno do dalmatinske megje. Gorica je u svoj okolici već od dulje vremena poznata kao nalazište starina svake ruke. Predmeti ovdje leže tako reći na bijelu danu; ljudi ih sakupljaju pa ih prodaju izvan granica naših, a to s toga, što je naš muzej daleko, a Dalmacija tako blizu, pa je nadziranje gotovo nemoguće. U kupovanju tih predmeta osobito se ističe Imotski, koji je samo 6.1 km udaljen. Po koji predmet zabasaće i u Hercegovinu. Samo je malo komada literarno obragjeno ili u zbirke dospjelo.

U Imotskom je gradski načelnik Miše Vrdoljak posjedovao jedan mlat od bronca, nagjen u nekom grobu; komad taj ustupio je vlastnik kustosu F. Szombathy-u za dvorski muzej.[93]

Glasom svoga inventara Humački je muzej dobio od fra Lovre Softe iz Gorice 8 komade srebrenog i 20 komada broncanog novca, jedan bodež (nahogjaj iz groba) i jednu zemljanu svjetiljku (takogjer iz groba). Na žalost pomiješaše taj novac sa komadima drugih prevenijencija; jedino je o Severus Aleksandru, Cohen 79, Constansa, Cohen 160, jednu 1893. nagjenu dvoglavu fibulu u spodobi strijele iz

87. Sr. Radimskyev sastavak nalazišta u "Wissenschaftl. Mittheil.", III., str. 286.
88. Fiala, "Wissenschaftl. Mittheil.", V., str. 149., sl. 7.
89. Truhelka, "Glasnik", 1899, str. 383., sl. 91., 92.
90. Vidi niže, str. 326.
91. Sr. Radimsky. "Die prähistorischen Fundstätten", str. 163.
92. Bakula, na ozn. mj.
93. "Bull. Dalm.", XV., str. 23., 56.

srednjeg La-tenskog doba,[94] konačno bogatu zbirku željeznih, broncanih i srebrnih predmeta vrlo zanimljivih oblika iz Hallstatske i La-tenske perijode, na koje seljaci slučajno nabasaše. To je dalo povoda našem muzeju, te je onamo bio odaslan zbog kopanja Dr. Ć. Truhelka u godinama 1898. i 1899. O tome upućujem na njegovo izvješće u "Glasniku", 1899., str. 339. i d., a ovdje ću samo ono iznijeti, što sam putujući nekoliko sati po selu, vidio i čuo i što mi je poslije dojavljeno. Počeću od dalmatinske megje, a završiću kod Sovića.

1. Mate Boban našao je na svom zemljištu megju svojom kućom i cestom "na grobove i obragjivano kamenje"; u njegovom vrtu vidio sam krnjetaka grubo ragjenih zemljanih posuda.

2. Stipo Galić je našao više od svoje kuće malenu zemljanu posudu, koju je odmah razlupao.

3. Od Ante Grizelja nabavio sam svjetiljku, što ju je on blizu svoje štale prilikom oranja izvalio.

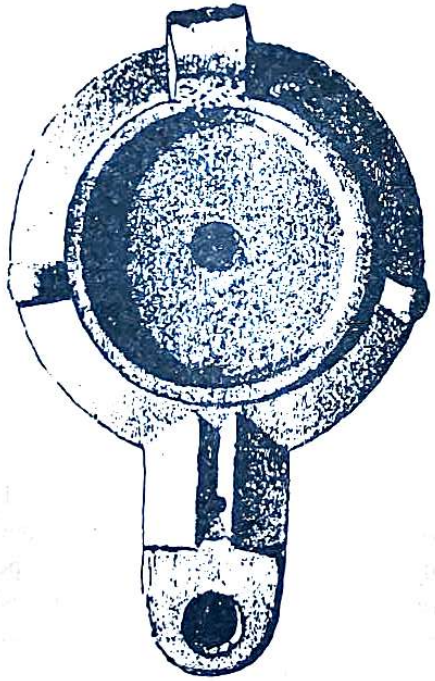

Slika 5.

Svjetiljka od crvene, fino staložene ilovače, tip C,[95] sa dva glatka ispupčena nametka i ostatkom oširokog drška na strani, protivnoj kljunu (slika 5.). U sredini

94. Radimsky, "Wissenschaftl. Mittheil.", III., str. 216=295. sl. 29.

95. Radi klasifikacije i terminologije svjetiljaka upućujem na O. Fischbachovo djelo "Römische Thonlampen aus Pettau", str. 7. i d.

pladnja rupa za ulivanja; dvije rupe za umetanje, jedna na rubu pladnja, druga u žlijebu za ulje. Dno je udubljeno i opkoljeno sa dva nejednako široka prstena, a na njemu je natpis STROBILI. Duga je 0.124, široka 0.08, visoka 0.038 m. Vrijedno je uvaženja, što je svjetiljka provigjena drškom, bila je dakle upotrebi namijenjena. To je s toga od interesa, što Fiscbach [96] navodi, da pomanjkanje drška i naprave za vješanje kod relijefnih svjetiljki i onih sa firmom dokazuje, da te svjetiljke nijesu bile pravljene "za svagdanju uporabu", već da su služile ko grobne svjetiljke. Ja sam već u Glasniku 1899., str. 532. i d. pokušao da dokažem neutemeljenost toga mišljenja, uz koje E. Novotny[97] takogjer pristaje.

U Optuju (Pettau) su Strobilus-svjetiljke nagjene zajedno sa novcem Caligule, Claudiusa i Traiana.[98] Ma da u Dalmaciji nijesu rijetke, nije ta zemlja do danas ništa pružila za njihovu kronologiju.

4. Blaž Bušić našao je u svojoj bašči dva izlizana brončana novca iz Konstantinovog doba.

5. Marko Galić je na svom zemljištu osim lonaca, koje je odmah razlupao, našao jednu svjetiljku sa oznakom SEXTI.

Svjetiljka od crvene, fino staložene ilovače, tip A, sa dva glatka pupčasta nametka; rupa je za ulivanje povelika i u sredini pladnja; u žlijebu za ulje takogjer

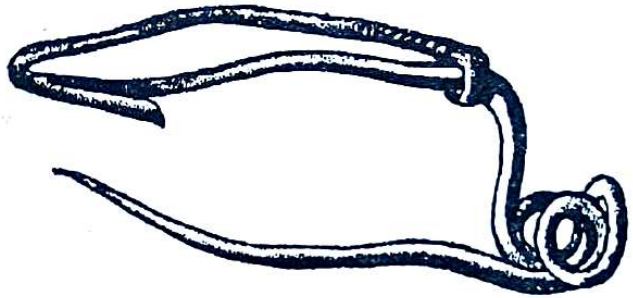

Slika 6.

rupa za ulivanje. Dno je konkavno i ponešto hrapavo, a opkoljeno je sa dva nejednako široka prstena; na njemu je natpis; slova su visoka 0.007 m. Svjetiljka je duga 0.10, široka 0.69, visoka 0.32 m.

6. Više toga dijela Gorice izdiže se na brdu Pitu humak, zvan Tamnice. Tu se nalazi razbacanog klesanog kamenja, a govori se, da su tu seljaci u davnijem vremenu kopali i našli blago, pa da su pri tome nabasali na podzemne hodnike[99]. Petar Galić našao je ovdje "pod kamenom" dvije broncane fibule srednjeg

96. Fischbach, na ozn mj, str. 12.

97. "Mittheilungen der Centralcommission", 1895. str. 179.

98. Fischbach, na ozn. mj. str. 25. i 60.

99. N. Barišić, "Glasnik", 1892., str. 276.

La-tenskog doba. Od njih je sačuvao samo jednu, što je u slici 6. u polu-naravnoj veličini prikazana.

7. Na oranici Mate Bušića nađeno je dragocjenih predmeta od srebra i taj nahođaj potaknuo je dr. Truhelku na kopanje[100].

8. Na polju Magarovači našao je Jozo Galić uz neke druge, iz bližeg nepoznate i međutim zagubljene predmete i novac iz 4 vijeka po Kr. također jednu svjetiljku CRESCES, koja je, ko i sve moje ostale tekovine, pridružena zbirkama zemaljskog muzeja.

To je svjetiljka od crvenkaste, fino složene ilovače, tip A, u sredini sa tri izdubljena nametka sa rupom za ulivanje, koja nije upravo po srijedi smještena, i sa dvije rupe u žlijebu za ulje, koje su na blizu jedna uz drugu i nejednake veličine. Dno je udubljeno i opkoljeno jednim prstenom. Na dnu je natpis od jednog retka, a povrh prvoga E vidi se kružnica i tačka. Slova su visoka 0.006 m. Duljina svjetiljke 0.099, širina 0.069, visina 0.034 m. Podaci, što ih do sada imamo za kronologiju svjetiljki spomenute marke, koje su u Dalmaciji vrlo česte, sadržani su u Glasniku 1898., str. 532. Po njima kanda su bile u uporabi od Nera do Septimius Severusa.

Ivanu Galiću poslužila je 1896. sreća, da na istom zemljištu u koritu neke brzice nađe srebrnu šarnirsku fibulu sa dvije igle, slika 7. Luk joj je u obliku delfina.

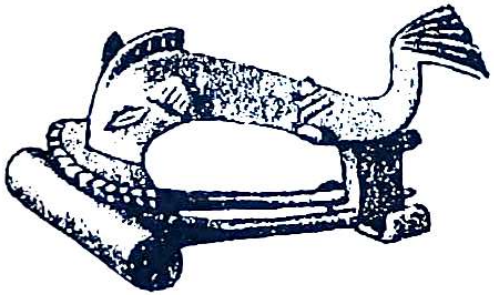

Slika 7.

Slika 8.

Pločica, što se izdiže iz glave delfinove, je polukružna i urešena šiljasto-kutnim parkama. Duljina 0.032, visina 0.013, a širina na prječki, u kojoj je uglavljena delfinova glava, 0.017 m. Galiću je bilo teško da se rastane od ovog komada.

9. Većina onih predmeta, što su gore spomenuti na strani 19., i što su vrlo važni za poznavanje rimske kulture u Imotskom polju, nađena je na oranici Ivana Kapurala. Prilikom pokušajnog kopanja u aprilu 1898. naišlo se je na ove predmete iz rimskog doba:

a) četiri broncana novca: Traian, Cohen1 369; Marcus Aurelius, Cohen 547; Constantinus II., Cohen 213; Valens, Cohen 72;

100. "Glasnik", 1899., str. 389. i d., vidi gore str. 19.

b) sasvim olupana svjetiljka sa firmom, tip D[101];

c) jedna svjetiljka sa pečatom C P S F (slika 8), sr. C. I. L. V. 8114101, Pais 107933, koja se s neopreznosti oštetila.

Ta je svjetiljka od crvene, fino složene ilovače, tip A, sa dva ispupčena nametka, koji su olupani, i jednom rupom za umetanje u uljevnom žlijebu. Dno je opkoljeno sa dva prstena, a na njemu je izlizani onaj natpis, koji do sada nije za Dalmaciju zasvjedočen. Visina slova 0.008 m. Svjetiljka je 0.101 duga, 0.067 široka, 0.031 m visoka;

d) ključ od željeza, dug 0.073 m (slika 9.).

Osobno sam tamo našao novac Marcus Aureliusa, Cohen[1] 806.

10. Na polju, što se zove Strmci, našlo je jedno dijete u aprilu 1898. jedan zlatni novac (trećinu) cara Valentinianusa, koji smo nabavili za muzej.

11. Glavni dio rimske naseobine Goričke prostirao se od financijalne vojarne i crkve počevši sve do podnožja Pita. Više vojarne na livadi Jurinovcu ima posvuda

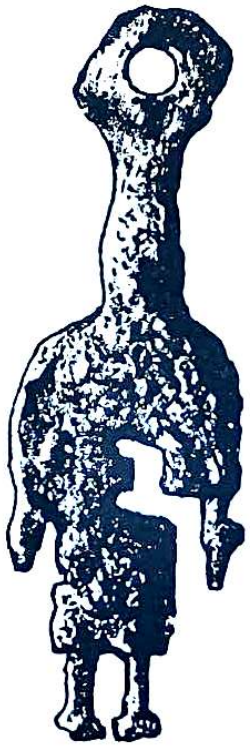

Slika 9.

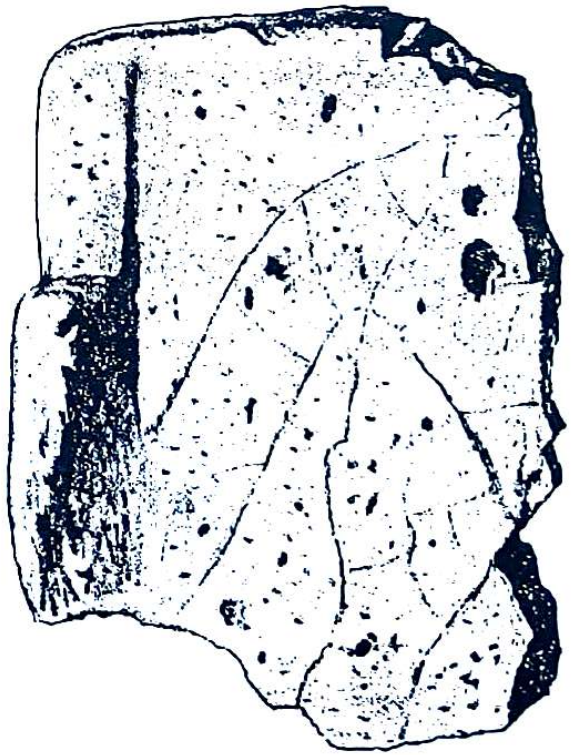

Slika 10.

101. Sr. Truhelka, na ozn. mj. str. 342.

razbacanih komada opeka. Zemljište Grabarje je sasvim isprepleteno zidovima građevina, koje su nekada bile pokrite opekama; iz tih je zidova velika množina opeka izvađena za materijal župne crkve. Godine 1897. nađoše tu sinovi Blaškana Bušića mnogo starinskog novca, koji prodadoše za sitnicu. Iz jedne hrpe opeka, koju sam pretraživao radi žigova, izvadio sam ulomak žlijebne opeke, u koju je kanda bio uparan lik nekakve životinje (slika 10.). Kuća Ante Kordića, što leži više Grabarja, sagrađena je od samog rimskog kamenja. Koncem aprila otvorio je Kordić prilikom krčenja na svom polju nedaleko puta dva groba. Koliko sam raspitivanjem doznao, jedan od njih bio je 2.00 dug, 1.00 m a širok, sazidan od četverouglasta kamenja, pokriven velikom klesanom pločom. Drugi je bio iste ruke, ali manji i izradom prostiji; u njemu se nalazio samo kostur i navodno jedna željezna sjekira, koje je nestalo. Znatno obilniji bili su nahođaji prvog groba, koji je sadržavo pet kostura, među ovima jedan dječiji. Osim jedne razlupane staklene posude poslaše nam ove predmete od bronce:

Slika 11.

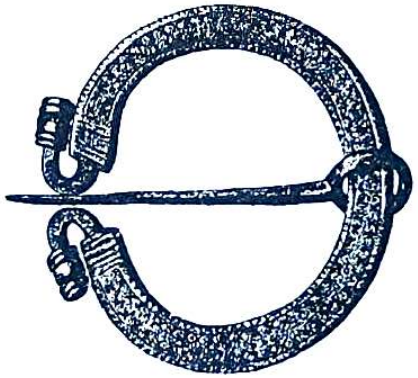

Slika 12.

Slika 13.

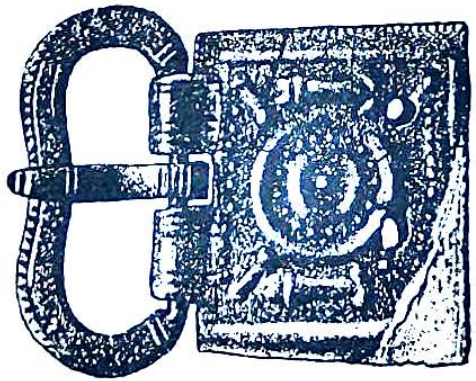

Slika 14.

a) Jedna valjkasta kutijica, visoka 0.044, 0.028 unutarnjeg promjera, napravljena od 0.0015 m debelog tenećeta, sa jednim poklopcem, koji se je dizao pomoću lančića, sastavljenog od dva članka. (Slika 11.).

b) Jedan zaponac u spodobi obruča, krajeva napolje izvijenih i valjkasto dotjeranih, te sa iglom, koja se pomoću prstena pokreće. Luk je 0.008 m širok, a na izvanjskoj strani, ko što pokazuje slika 12., išaran. Unutrašnji promjer iznaša 0.048 m.

c) Prstenasta predica (zaponac) izvijenih krajeva sa ornamentima od kružnice i tangente na izvanjskoj strani luka; ovaj je zaponac iz vana 0.005 m široka. Igla manjka, a sudeći po zahrđalu ostatku njenog prstena, bila je načinjena od željeza. Unutrašnji promjer 0.034 (slika 13.).

d) Zaponac za pojas, slika 14. dugačaka 0.059. Njegov četvorouglasti dio urešen je ukucanim okruzima i piknjama te sa šest u dvije veličine ponavljajućih se

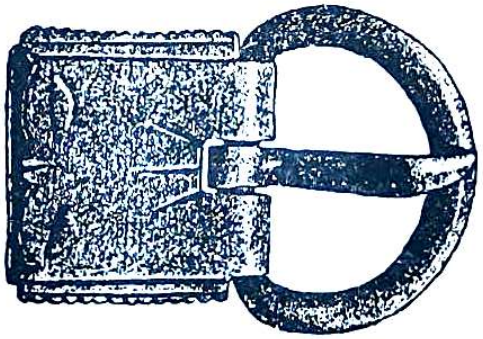

Slika 15.

Slika 17.

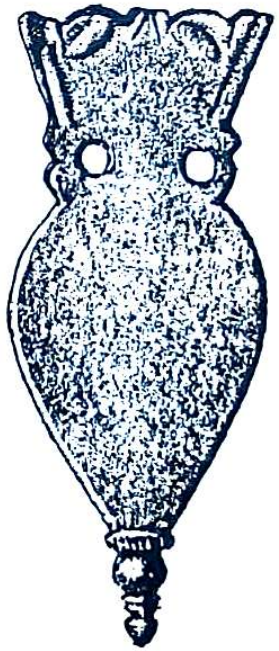

Slika 16.

phallusa, a bio je sa 2 klinčića pričvršćen, po svoj prilici na pojas od kože. Luk je u sredini uvučen i urešen X sličnim ornamentom, ko što u slici 12. predočeni zaponac.

e) Zaponac od pojasa, dug 0.046 m, slika 15. Četverouglasti mu je dio na vanjskim rubovima urezima rasčlanjen, inače gladak; na njemu i sad ima 2 klinčića, kojima je bio pričvršćen o pojas. Polukružni luk nema uresa.

f) Ures sa okrajka kožnog kajiša, 0.059 dugačak, ima oblik lista, sa 2 klinčića (slika 16.), što odgovara metalnim privjescima današnjih vojničkih pojasa.

g) Fibula na luk, igla slomljena, o.062 duga, 002.3 m visoka. Priječka je u slici 17. pobliže prikazana.

h) Valjkasto nakitno zrno od taljena stakla, crno sa svjetloplavim prstenima, sa ušicom i središnjim probušenjem; dugo je 0.033 m. (Slika 18.).

Oko 60 koraka istočno od tih grobova otkrio je Kordić prilikom krčenja ostatke zida, i iz njih je odnio 3 m3 sječena kamena. Pri tome je nabasao na glatki fragmenat stupa od lapora, dugačka 1.20, a promjera 0.30 m.

Kuća Nikole Jasaka, u susjedstvu Kordićeve, sagrađena je na temeljima rimske građevine. Više te kuće nađeno je starih novaca, među kojima i jedan zlatni, koji je prije moga dolaska prodan nekom strancu. Poljar Nikola Paradžik našao je tu i

Slika 18.

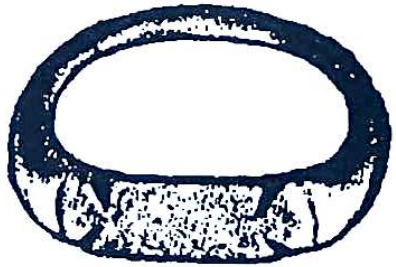

Slika 19.

predao muzeju zlatan prsten (slika 19.), koji mjeri u unutrašnjem premjeru 0.15, dotično 0.11 m, a ima pačetvorinast gladak štit, urešen jedino po stranama sa nekoliko uparanih crta.

12. Fra Petar Bakula, pisac arheološkim bilješkama važnog djela "Schematismus topographico-historicus custodiae provincialis et vicariatus apostolici in Hercegovina pro anno 1867. i pro anno 1873.", otkrio je 1856. na sjevernom kraju groblja jedan "balneum ex diversi coloris lapilis affabre resectis (mosaico) circumstratum[102].

13. Već od više godina otvara župnik fra Paško Radoš u zagajenom crkvenom groblju grobove, a u zemljištu "Ogradi", što leži iza župničkog stana, otkriva zidine starinskih zgrada, koje su nekad bile proviđene napravama za grijanje, te sakuplja tako materijal za nov župnički stan. Sve se to zbiva bez određenog cilja i bez da se bilježe opažanja. Od njega je dobio zemaljski muzej osim jednog kopljanog šiljka, jedne noževe oštrice, nekoliko željeznih čivija i čavala, fragmenata od stakla i jednoga vretena, još ove predmete na poklon, što je sve sretnim slučajem spašeno:

a) Svjetiljka od svjetlo crvene, grube ilovače, tip A, sa dva ispupčena nametka. Rupa za ulivanje je centralna; rupa za umetanje smještena je na početku uljevnog

102. Schematismus 1867., str. 161.

žlijeba. Dno je opkoljeno prstenom i nosi natpis Q .... G .... C .... Svjetiljka je 0.084 duga, 0.057, široka 0.030 m visoka. Visina slova 0.008 m.

b) Relijefna svjetiljka, tip D; tako je oštećena, da joj se ne može raspoznati reljef.

c) Tri komada bakrenog novca: Constantinus II., Cohen1 225; Valentianus, Cohen 50 i Valens, Cohen 75.

Proučimo li s nova gornje bilješke, ustanovićemo, da je Gorica bila već u predrimsko doba važna, da je u rimskoj epohi bila ugledno mjesto, koje je, sudeći po nađenim zlatnim predmetima, bilo donekle i bogato. Posljednji novci potječu od Valentianusa i Valensa; inače su zastupani: Traian, Marco Aurelie, Severus Alexander, Traianus Decius, Constantinus II. i Constans.

Ali množina lijepo izrađenih ornamentnih fragmenata, što je tu nađena i uzidana u crkvu i župničku zgradu, pa onda veliko nadgrobno kamenje, kojima je obilovalo groblje, dokazuje, da je Gorica postojala sve do srednjeg vijeka ili da je bar ponovo bila naseljena. Nadgrobno kamenje nestalo je prilikom gradnje nove crkve 1856.-1858.[103].

To neprekidno nastavanje mjesta razjašnjuje se njegovim povoljnim, zaštićenim položajem[104]; kao u Sovićima i ovdje je zima blaža nego li u Imotskom i dok po ravnicama bjesni bura i južnjak, u rečena dva mjesta vlada ugodna tišina. Polja su plodna. Stanove okružuju gajevi, ali su visovi, što se više njih izdižu, goli i pusti; nekad je ovdje valjda i u tome bolje bilo. Sad se ovdje opet izvija loza; teškom mukom zasađeni vinogradi nižu se jedan uz drugi.

Vinjani.

I. Bulić je u Vinjanima na prostoriji, zvanoj Borak, kopao i našao ostatke mozaika. Tu se je dakle nalazila rimska naseobina. Nadgeometar Danielov posjeduje i iz dônjih i iz gornjih Vinjana kelte, iz prvog mjesta od željeza, a iz drugog od bronca.

Imotski.

Imotski (također Imotski) leži na visinskoj strani, koja pada strmo u dolinu. Taj položaj već unaprijed pokazuje, da je Imotski bio napučen i od važnosti onoga još doba, kad se je kod nastavanih mjesta davala važnost prirodnoj zaštićenosti: u predrimsko doba, u srednjem vijeku i za vrijeme turske invazije. Taj zaključak potvrđuju nalasci i povijest grada. Teren sjeverno i sjeveroistočno od grada sav je razrovan geološki zanimljivim provalijama, a oko Jezera i Crvenog jezera i prema Podima pokriven je malenim humcima od kamenja, od kojih svaki krije po jedan ili dva groba[105]. U srednjem vijeku se kod Constantima Porphyrogennetesa Imotski

103. Bakula na ozn. mj., str. 161; Hoernes, "Dinarische Wanderungen2", str. 148. i d.

104. "Okolica nije lijepa i romantična", kako se to navodi u Wissenschaftl. Mitthel." I., str 495.

105. Radimsky, "Die prähistorischen Fundstätten", str. 163.; I. Bulić, "Bull. Dalm.", XV., str. 22. i d. i

naziva hrvatskom međašnom župom(*Ημοτα*), pa je poslije kao utvrđeno mjesto, baš kao i Proložac, spadao k posjedu hercega Stjepana Vukčića[106].

Turci učiniše Imotski važnom međašnom tvrđavom protiv Mlečana, a uz to mjestom, koje je vladalo cijelim Imotskim poljem[107].

U rimsko doba bio je Imotski zapostavljen; nikakvi znaci ne pokazuju, da su se Rimljani ovdje iznevjerili svome principu: naseljivanju na podnožjima visova, što zaokružuju kotline. O onim dvama natpisima, što se u C. I. L. III 8508 i 8511 pripisuju Imotskom utvrđeno je točnijim podacima u "Bullettino Dalmati", X., str. 57. i XI., str. 10., da potječu iz Prološca (vidi niže, str. 327.). C. I. L. III 1912 (vidi niže, str. 28.) sigurno je druge provenijencije; negdašnji posjednik toga kamena, Marko Vučemilović, sabrao je svoje starinske predmete iz podalje okolice (vidi niže, na ovoj strani). Valjda se je u okolici našao i natpis C. I. L. III 1917, što se po Paulovich-Lucichu nalazi "in pavimento tessellato Imothi," te se ondje čita:

SIETYICISINY

ELICIBVS

Umjesto sela se često spominje obližnja varoš kao nalazište[108]. Spomenik ne može više da se nađe.

Antikvarnu svoju važnost ima Imotski da zahvali znatnoj trgovini sa starinskim predmetima te zbirkama, što su ih osnovali građani i činovnici, potaknuti obiljem antikviteta po okolici. Ta trgovina se žalibože protegnula i na Bosnu; tako su najbolji komadi novca iz Duvanjskog polja dospjeli na Imotsko tržište. Tek što je stranac sjahao, već ga saliječu prodavači starina, nudeći mu svoju robu.

Oveće zbirke osnovaše u Imotskom:

1. Marko Vučemilović († 1848.), koji je posjedovao osim natpisa C. I. L. III 1912 (vidi niže, str. 28)., 1914 i 1915 (vidi niže, str. 29. i 32.) i klesanog kamenja, također oveću zbirku rimskih konzularnih i carskih, te mletačkih i modernih novaca; ovi poticahu većom česti iz Runović-Novae te iz Duvanjskog polja. Njegovi sinovi Jure († 1878.), Blaž († 1890.) i Ante povećahu te zbirke; svaki pridonese novih komada iz svoga zavremenog boravišta; prvi iz Sinja, drugi iz okolice Imotskog a treći iz Vrlike[109]. Ante je najzad, usljed intervencije direktora F. Bulića,

omot k br. 8., str. 15. Custos Szombathy nabavio je odavle god. 1891. fragmenata zemljanog posuđa za bečki dvorski muzej.

106. C. Jireček, "Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien uns Bosnien während des Mittelalters", str., 40., primj. 123.

107. Lijepu narodnu priču iz Imotskog za turske vladavine prikazuje N. Barišić, "Wissenschaftl. Mittheil.", I., str. 495.

108. Isto vrijedi o novcu, rezanom kamenju i prehistoričkim predmetima u "Bull. Dalm.", XI., str. 104., br. 768, 769.; omot k br. 8.; XVI.; omot k br. 4., str. 6., br. 2., XVIII., str. 20., br. 1240.-1242.

109. Ove podatke imam da zahvalim gg. Lovri i Nikoli Vučemiloviću u Imotskom. Sr. također F. Bulić, "Bull. Dalm.". X., str. 95.

cijelu zbirku od 1342 komada prodao 1891. bosansko-hercegovačkom zemaljskom muzeju[110]

2. Drugi je pasionirani sabirač bio Ante Kvesić; njegovu zbirku klesanog kamenja i novaca, koju je djelomice nabavio iz Prološca, naslijedio je Marco Dall'Era, koji je sprva stanovao u Imotskom, a kasnije u Mostaru[111]. Nijesam mogao da doznam, šta se je sa tom zbirkom dogodilo.

3. C. kr. nadgeometar Damjan Danielov (prije u Imotskom, sada u Šibeniku) posjeduje zbirku konsularnog i carskog novca (od kakovih 250 komada), stečenu dijelom iz susjedne Bosne i Hercegovine, dijelom iz Dalmacije, za tim jedan bakreni novac Apollonia i Dyrrhachium, mnogo komada klesanog kamenja i nekoliko prehistoričkih predmeta. Ove posljednje spominjem pod njihovim pojedinim mjestima nalazišta. Zbirku ne mogosmo nabaviti za zemaljski muzej, jer vlasnik traži nerazborito visoku odštetu.

Dva ulomka ovećeg spomenika od vapnenca (ulomak baze od štatue?)

a) je od lijevog gornjeg ugla, 0.25 m visok, 0.29 m širok. Udubljeno natpisno

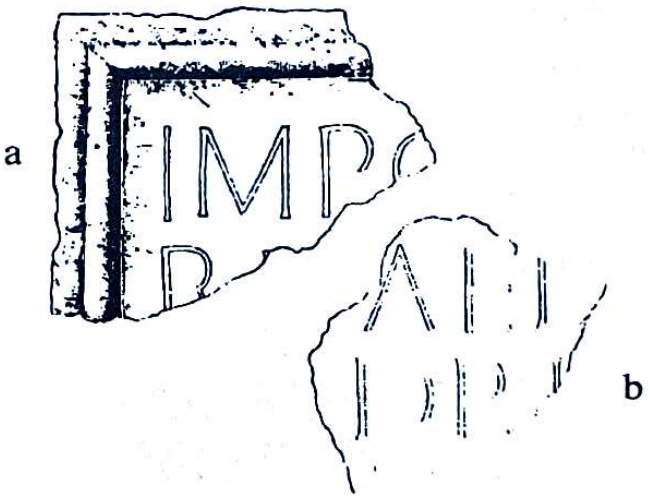

Slika 20.

polje bilo je opkoljeno ispučenim okvirom; na lijevoj postranoj ploči ostanci udubljenog polja: b) unaokolo olupan, 0.18 m visok, 0.19 m širok, nepoznate provenijencije, samo se može reći, da oba ulomka po svoj prilici potječu iz Imotskog polja (vidi str. 27.). Nalazili su se u posjedu sabirača starina Marka

110. Sravni F. Kennerov članak "Wissenschaftl. Mittheil.", I., str. 338. i d., kojim se osvrće na važnost te zbirke.

111. Sr. F. Bulić, "Bull. Dalm.", X., str. 95., god. 1889. bila je još kod njega u Mostaru.

Vučemilovića u Imotskom, a danas su vlasništvo njegova unuka g. Lovre Vučemilovića (slika 20.).

C. I. L. III 1912 po Sabljaru, kojemu svakako M. Vučemilović ima da zahvali na prijepisu. Moglo bi se sumnjati, da li su tada, ko što se navodi, slova bila bolje održana. Previdени su ostaci slova iza R na ulomku a) u 2. retku i ispod D na ulomku b) u 3. retku. Izgleda, da poredak ulomaka, kako nam ga slika prikazuje, najbolje odgovara sadržaju.

Imp (eratori) C/aesa/ri /T./ Ael/io Ha/dri/ano An/t/onino Aug(usto) Pio..../.

Rimska naseobina u blizini Imotskog nalazila se je u

Glavini,

gdje se je kod ist. pravosl. crkve god. 1890. našla množina novca, što se danas nalazi u posjedu g. Lovre Vučemilovića u Imotskom.

Izvor Vrlike.

1. Nadgrobni kamen od vapnenca, ozgor i desno ozdo okrnjen; 0.70 m visok, 0.59 m širok. Udubljeno je polje opkoljeno višestrukim profilovanim okvirom i

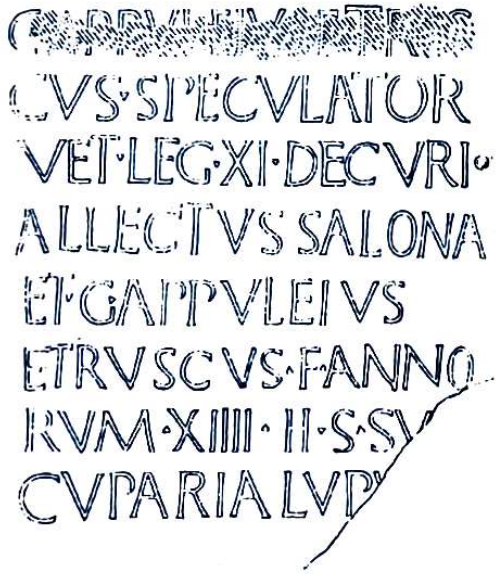

Slika 21.

jednom bordurom. Više toga se je polja po svoj prilici nalazilo još jedno, i to reljefno polje. Po J. Gardner Wilkinsonu, "Dalmatia and Montenegro", II., str. 150., nađen je taj kamen "na izvoru Vrlike", dakle između Glavine i Prološca, svakako u blizini crkve sv. Marije, gdje je nađen slijedeći natpis (br. 2.); došao je u posjed Marka Vučemilovića u Imotskom, gdje je sada uzidan i jako zakrečen u predvorju kuće Lovre Vučemilovića br. 105. (slika 21.).

C. I. L. III 1914 po Wilkinsonu i Sabljaru, koji su taj kamen pravednije ocijenili, nego li Rossi, sr. C. I. L. III 8506. Naše čitanje pokazuje, da je Mommsen ispravno sastavio prvi redak. Na kraju 4. retka pako nijesam u stanju da otkrijem E.

G. Appuleiu/s/ Etr/u/scus speculator vet(eranus) leg(ionis) XI, decurio allectus Salona et G. Appuleius Etruscus f(ilius) annorum XIIII.II(ic) s(iti) su/nt/. Cuparia Lupu/la p(osuit)?/

Imena starijega Appuleius Etruscus-a naumice su uništena; mora dakle da se je nedostojnim djelom zamjerio vlasti, pa se je za to djelo doznalo tek iza njegove smrti, ili mu je još za život dokazano, ali da žena njegova prilikom osnivanja spomenika nije htjela da uzme u obzir taj ružni čin.

Appoleius nije rođeni Dalmatinac, - u času postavljanja tog spomenika, to jest prije god. 42. po Kr., Dalmatinci još ne službovahu u legijama - nego je po svom cognomenu bio Etruščanin[112]. I u natpisu iz rečenoga mjesta, što slijedi (br. 2.), imenovani veteran XI. legije, jeste stranac: na njegovom nadgrobnom kamenu ne spominju se ni supruga ni drugi rođaci, nijesu ga dakle rodbinske veze dovele u Imotsko polje. Iz svega toga dâ se naslućivati, da je na izvoru Vrlike posredovanjem vlasti nastala bila veteranska naseobina, i to prije god. 42.[113], jer na prvom kamenu još manjkaju počasni pridjevi legije Claudia pia fidelis. Ne govori protiv našeg naslućivanja, što na drugom kamenu ima tih pridjeva, jer se to razjašnjuje tim, što ti spomenici nijesu u isto vrijeme postavljani: Appuleius je umro prije, nego što je legiji podijeljen počasni pridjevak, Florentinac je pako doživio to odlikovanje legije, pa se je pobrinuo, da se ono ovjekovječi na njegovom kamenu.

Veteranska je kolonija valjda ležala u području Salone, pošto je Appuleius primljen u općinsko vijeće toga grada. Iz građevnoga natpisa C. I. L. III 3202. od god. 184., premda je u njemu navedeno, da trošak popravka Cetinskog mosta kod Trilja nose uz Delminium također i općine Riditae i Novae, ne može se zaključivati, da se je područje Salonske općine protezalo do te rijeke, do koje nije sizala ni regija Riditae; teritorij Aequuma uvlači se među tu varoš i Cetinu (vidi niže). Riditae nije dapače stajala u ikakovoj izravnoj cestovnoj svezi sa mostom, pa je ipak bila pritegnuta na prinos. Uopće su morali sasvim drugi motivi uplivali kod opredjeljenja "sumptum et operas subministrantes", a ne međaštvo, jer Aequum nije sudjelovao kod popravka, premda je ležao na samoj Cetini i mostu ponajbliže. Vrlo je važno za pitanje o položaju Delminiuma, što odaljenje Trilja nije odlučivalo, kad se je radilo o prisilnom ili dragovoljnom preuzimanju troškova. Mjesto to nije dakle moralo, kako se je iz natpisa zaključivalo, da leži neposredno na mostu, moglo je ono isto tako i iz Duvna-polja pri radnjama udioništvovati[114],

112. Spisak Etruščana, što su službovali u XI. legiji, nalazi se u "Glasniku", 1899., str. 485.

113. U "Wissenschaftl. Mittheil.", sam pogrješno uzeo, da je dedukcija uslijedila tek pošlje 2. stoljeća, a to s toga, što je Rossi u 5. retku gornjeg natpisa čitao ET•GAII•VLPIVS.

114. Sam Kiepert primjećuje u "Formae orbis antiqui", XVII., dodatak str. 5., opaska 51.: "Mora se dopustiti, da je neka na tom mjestu (u Duvnopolju) ležeća varoš morala imati za gradnju mosta

baš kao što su udništvovali Novae sa Runovića i Riditae sa S. Danilla. I pogledom na ovaj položaj ostaje Delminium, ako u suglasju s Mommsenom C. I. L. III p. 358. polažemo važnost na poredak[115], kojim se mjesta u natpisu imenuju, u sredini između Novae i Riditae.

Bar za sada se ne može ništa prigovoriti protiv toga, da se veteranska naseobina na izvoru Vrlike stavi u područje Salone; u cijelom području srednjeg toga Cetine

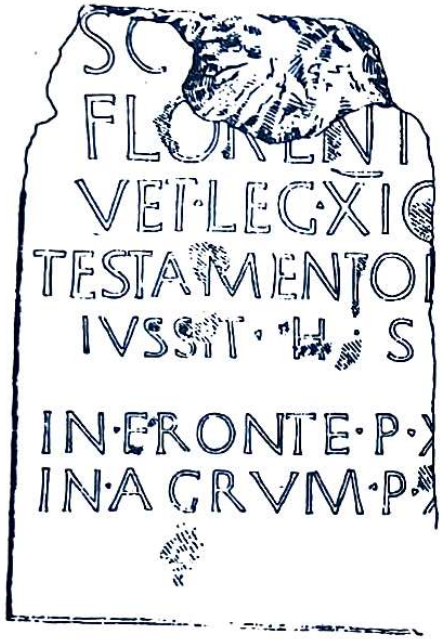

Slika 22.

te na istočnom slazu Mosora nije se nijedan spomenik našao, po kojem bi se na toj tračkoj pruge dala naslućivati samoupravna općina. Gardum kod Trilja ležaše u logorskom kotaru, po civilnoj upravi eksimiranom, jer "iscriptiones ibi repartae rei municipalis vestigia nulla servant, sed totae militares sunt"[116].

Time teritorij Salone dobiva znatno protezanje prama jugoistoku; tim je manje na zapadu, sjeveru i jugu. Na primorju ga skučuju isäičke dependenze Tragurium i Epetium-Stobreč[117] na poluotok, na kojem leži Spljet, te na tvrđavice uz portus Salonitanus; na zapadnoj strani Mosora leže malene samostalne općine Pituntium,

preko Tiluriusa istog interesa, jer se na Tiluriusu - kako nas poučavaju novija istraživanja - sastajahu dvije rimske ceste u pravcu k moru, ona, što vodi od Duvna i ona od Novae.

115. Dakle Delminium u Gardunu a ne u Županjcu

116. Mommsen, C. I. L. III, str. 358.; sr. A. F. Evans, "Antiquarian researches in Illyrycum", sv. I. i II., str. 71. i Kiepert na ozn. mj.

117. Mommsen, C. I. L. III, str. 305., 355.

Nareste i Oneum, a na sjeveru pripada već Aequum-u[118] Andetrium-Gornji Muć, koji je tek 20 km od Salone udaljen.

2. Nadgrobni kamen vapnenac, ozgor i s desna okrnjen; 0.60 m visok, 0.41 m širok. Plitko udubljeno, izlizano natpisno polje opkoljeno je širokim okvirom. Po J. J. Paulovich-Lucichu, "Marmora Macarensia", str. 20., ležao je prije "in campo ad fluvium Verliccam ad ecclesiam S. Mariae" (k toj se crkvi dolazi putem Proložačkim iz Imotskog za kakovih 20 minuta), a poslije dospije u kuću Marka Vučemilovića u Imotskom. Sada je, kao i malo prije opisani kamen br. 1 uzidan u predvorju kuće g. Lovre Vučemilovića i također unakažen jakom prevlakom kreča (slika 22.).

C. I. L. III 1915, sr. 8507 sa mnogovrsnim varia lectio; Paulovich je kamen najbolje pročitao.

.....Sc/ap(tia)...../ Florent/ia/ vet(eranus) leg(ionis) XI C(laudiae) /p(iae) f(idelis) testamento f/ieri/ iussit. H(ic) s(itus) /e(st)/. In fronte p(edes) X /.../, in agrum p(edes) X /.../.

Proložac i Postranje

dva su dugačka sela, rastavljena jedino Suvajom. Odavle imamo dosta slučajnih nahođaja, a pažnjom prijašnjeg Proložačkog učitelja, gosp. Ivana Bulića, dospješe u Spljetski muzej[119]. Oni nam dokazuju, da su ova dva mjesta zajedno, u skladu sa plodnom okolicom, sačinjavala u predrimsko i rimsko doba veliko, imućno mjesto. Ono je ležalo s obje strane Suvaje. Nalazišta u Postranju steru se od potoka, koji za vrijeme kiša jako nabuja, preko Kokića Glavice na jugozapad, zapad i sjever. Kraj puta što vodi u Aržano, otkrivena je 1895. kod mosta a na imanjima Pirićevom, Kokićevom, Samardžićevom i Bilićevom velika nekropola, a već se je otprije iz nahođaja zaključivalo, da mora postojati. To je nekropola ravnih grobova iz Hallstatske periode, sa obilnijim grobovskim inventarom. I. Bulić ih je na trošak spljetskog muzeja djelomice otkopao. Među nađenim predmetima bilo je osobito mnogo oružja te nakita, a među ovima dugmeta sa dugim šiljkom[120].

Kod mosta se dokazaše mnogobrojni rimski ostaci; tu je iskopano: opeke, svjetiljki, novaca, klesanog kamenja i fibula[121]. Odavde potječu i žigovna opeka, koja za Dalmaciju inače nije dokazana, C. I. L. III 133393 Fronto[122] i statuata Herkulesa[123]; oba su ova nalaze u utjelovljena spljetskom muzeju. Godine 1887. nađe Jakov Radelić na čestici Mlikotuša 0.52 m visoki kip krilate žene. Po F.

118. Mommsen, C. I. L. III, str. 361.; Bulić, "Bull. Dalm.", VIII., str. 122.; Hirschfeld, C. I. L. III uz 9783.

119. Mnogo sitnijih predmeta je dospjelo u privatni posjed, tako u zbirke A. Kvesića i obitelji Vučemilovića, sr. F. Bulić, "Bull. Dalm.", X., str. 95. Vidi gore str. 27.

120. I. Bulić, "Bull. Dalm.", XXI., str. 153. i d., tab. V.-VII.

121. I.Bulić, "Bull. Dalm.", XXI., str. 153.

122. F.Bulić, "Bull. Dalm.", XII., str. 20., br. 340.

123. I. Bulić, na ozn. mjestu, XV., omot k br. 8., str. 16.

Buliću, "Bull. Dalm.", X., str. 95. predstavlja taj kip neku "mjestnu božicu, kakovu vilu", koja je spadala nekoj grupi, te je kip, sudeći po površnoj izradi stražnje strane, bio opredjeljen za gledanje sprijeda.

U Prološcu su za kopanje najzahvalnija mjesta lokalitet Kuline i okolica Šarampova. Već prije se je na Kulini iskopalo opeka i grobnice sa svjetiljkama, bakrenim novcima, zemljanim i staklenim posudama; godine 1887. nađena je tu uz jednu svjetiljku i votivna ara C. I. L. III 8508: *L(ucius) S.... Pudens Cereri v(otum) s(olvit)*, koju je J. Bulić poklonio muzeju u Spljetu[124]. Kod Šarampova mosta otvoriše nekoliko grobova, u kojim nađoše staklenih posuda i svjetiljaka[125], a decembra 1887. našao je tu Ante Ujević[126] na svom zemljištu votivnu aru, koja se danas nalazi u Spljetskom muzeju[127]; to je C. I. L. III 8511: *Triviabus v(otum) s(olvit) l(ibens) L(ucius) S... Pudens*, a utemeljio ju je već prije spomenuti Pudens.

Više sela i danas strše dosta dobro očuvane ruševine neke sredovječne[128] i neke turske utvrde[129]. Niže ruševine Badnjevice[130] nađen je godine 1883. u blizini Dropuljića mlinice u koritu Suvaje a u hrpi kamenja, što ju je brzica na desnoj obali naplavila, kockast vapnenac kamen. Važan je po liku Diane[131] i jer dokazuje ime majstora[132]; C. I. L. III 8509: *D(ianae) A(ugustae) s(acrum). T. Ael(isu) Messor v(otum) l(ibens) m(erito) s(olvit).* Maximinus sculpet. Biće da je bio postavljen na kojem obronku Suvaje. Da li mu je stajalište bilo nezakriljeno ili pak u kakovu svetištu, pokazaće možda ispitavanje postranih ploha spomenika, na koje se do sad ni u jednoj publikaciji nije uzimao obzir.

K Prološcu spada i nahođajno mjesto Varošišće, što leži niže njega. Sudeći po nađenih zidinama, opekama, stupovima hypocausta, olovnim cijevima, svjetiljkama, zemljanim posudama, klesanom kamenju, novcima[133], stajala je tu opekom pokrita, bogatija zgrada, koja je bila snabdjevena napravom za grijanje i vodovodom.

U pogledu ostataka rimskih cesta kod Prološca bilo je govora na str. 305.

Nijesu pobliže poznata mjesta nahođaja: nadgrobnog spomenika C. I. L. III 1916: *D(is) M(anibus). Hermeti ann(orum) XXIIII Crescentilla soror b(ene) m(erenti) p(osuit)*, što no se je kasnije nalazio u Makarskoj u kući Paulovich-

124. F.Bulić, "Bull. Dalm.", X., str. 57., 95.; J. Bulić, na ozn. mj. i "Bull. Dalm.", XXI., str. 153.
125. I.Bulić. na ozn. mj.
126. Ujević je i Bečkom dvorskom muzeju poklonio jednu staklenu posudu, jednu svjetiljku i jedan rimski novac, sr. J. Bulić, "Bull. Dalm.", XV., str. 22.
127. F.Bulić, "Bull. Dalm.", XI., str. 10. i d.; J. Bulić., "Bull. Dalm.", XV., omot k br. 8., str. 16.
128. I. Bulić, "Bull. Dalm.", XV., str. 22. i omot k br. 8., str. 16., XXI., str. 153. C. Jireček, "Die Handelsstrassen und Bergwerke Serbiens und Bosniens während des Mittelalters", str. 40., opaska 123. I srednjovjekovnih spomenika ima s obiju strana Suvaje.
129. Glede drugih ostataka iz osmanlijskog doba isporedi I. Bulić, "Bull. Dalm.", str. 152.
130. Na specijalnoj karti pogrješno Bogdanović.
131. R. pl. Schneider, "Archaeol.-epigr. Mittheil.", IX., str. 65.
132. Alačević, "Bull. Dalm.", VI., str. 65. i d.; J. Bulić, na istom mj. XV., omot k br. 8., str. 16.
133. F.Bulić, "Bull. Dalm.", X., str. 95.

Lucicha; novaca republike i carstva[134], što su od 1887. i 1888. pohranjeni u Spljetskom muzeju; staklene ploče sa likovima dviju glava[135]; mnogobrojnog rezanog kamenja (karneol, jaspis, ahat, onyx), koje velikim dijelom pokazuje likove bogova (Jupitra, Minerve, Diane, Aesculapa, Victorije i.t.d.)[136]. Ima i jedan natpis, C. I. L. III 1018826

VETT
IANA

Ričice.

Ovo selo, koje leži sjeverozapadno od Prološca, imenova mi gosp. župnik I. Tonković u Podbabju kao nalazište rimskih novaca, a i sâm da je tu nabavio za Sinjski muzej 10 komada. U Imotskom sam čuo, da onamo donašaju Ričički seljaci na prodaju "raznovrsnih starina".

Iz

Studenaca,

koje selo leži sjeverozapadno od Ričice, posjeduje nadgeometar Danielov u Šibeniku broncani kopljani šiljak i jedan pršljen.

U

Galipovcu i Lokvičiću,

ima mnoštvo gromila. Na tromeđi selâ Lokvičić, Poljica i Medovdolac nalazi se veliki tumulus Trogomila[137]. Važnost se Lokvičića u rimsko doba još jasno ne ističe, do sada se odavle saznalo samo za nekoliko omanjih predmeta. Odavle posjeduje nadgeometar Danielov jedan prsten i rezano kamenje, Zagrebački muzej novaca[138] i dvije broncane fibule, Spljetski muzej rimskih carskih novaca[139].

Na tome mjestu 1883. nađena ploča C. I. L. III 8512[140] iz god. 26./27. nema po svoj prilici sa ovim selom nikakova posla; mi smo je na strani 298. doveli u odnos sa gradnjom ceste pod vladavinom Tibeirusa, koja onda prolazi.

Za života toga vladara i kod nas se je mnogo gradilo i to: s državne potrebe u Jaderu[141], Aenoni[142], Clambetae[143] te po svoj prilici i u Promoni[144]; od

134. "Bull. Dalm.", X., omot k br. 9., str. 2. i XI., omot k br. 8., str. 2.
135. Na istom mjestu, str. 118., br. 785.
136. Na istom mjestu, str. 131. i d., br. 809.-825.
137. I. Bulić, "Bull. Dalm.", XV., str. 22. i omot k br. 8., str. 15.; J. Ujević, "Vjestnik", III., str. 87.
138. Ujević na ozn. mj.
139. "Bull. Dalm.", IX., omot k br. 4., str. 2.
140. Alačević, "Bull. Dalm.", VII., str. 54.
141. C.I.L. III 2908., sr. p. 1635.
142. C.I.L. III 2972.
143. "Bull. Dalm.", XIX., str. 41.
144. "WIssenschaftl. Mittheil.", V., str. 212., br. 76.

komunalne strane u Chersu[145]; a po privatnicima u Saloni[146], Osseru[147], Ugljanu[148], Tinju kod Benkovca[149], Postrani Poljičkoj[150], Starom gradu[151] i Vrbovskoj[152] na Hvaru, na Korčuli[153] i u Teodu (Boci Kotorskoj)[154]. Tim redom nižu se i počastni spomenici, što su podignuti carici materi Liviji u Clambetae[155], Neru Caesaru u Scardoni[156], za pokrajinu vrlo zaslužnomu državnom namjesniku P. Cornelius Dolabelli u Epidaurumu[157] i legatu L. Volusiusu Saturninusu u Aenoni[158]. Kako se vidi iz navedenih imena mjesta, već tada je bilo primorje jako romanizirano. Uspomenu na Tiberiusovu osobnu vladavinu u Dalmaciji sačuvala su dva spomenika, što su podignuta bila vojnicima, po njemu odlikovanima: C.I.L. III 2718, 3158 (sr. p. 1038).

Iz

Poljica

dobio je (po "Bull. Dalm." IX., omot k br. 10., str. 2.) spljetski muzej od Ante Ujevića 9 komada broncanoga novca "dell" epoca Constantiniana". Duž ceste, što vodi kraj toga sela na jednu stranu u Zagvozd i Grabovac, a na drugu u Podbabje, ima u velikom broju gromila (tumuli)[159].

U

Podbabju

je nadgeometar Danielov nabavio šarnirsku fibulu od bronca u spodobi strijele sa dugmetima u spodobi lukove glavice. Po mojem odlasku nađen je tu na lokalitetu Potočine miljokaz, što je objelodanjen u "Bull. Dalm.", 1899., str. 201: *Imp(ertori) Caesari Marco Aurelio Claudio pio felici Aug(usto).*

U počast Claudiusu II. podizani su spomenici i duž ceste, što vodi od Salone preko Aržana u Bosnu, kako dokazuje u Renićima nađeni, u "Wissenschaftl. Mittheil.", IV., str. 165., sl. 76. prikazani kamen. Sravnjivanje tih dvaju natpisa pokazuje, da su naredbu glede podizanja spomenika izvršivali razni organi.

145. C.I.L. III 3148., sr. 10131.
146. C.I.L. III 32133, b; "Bull. Dalm.", XVIII., str. 219., br. 501., 513.; XIX., str. 151., br. 547.; XX., str. 191., br. 563.; XXI., str. 212., br. 624.
147. "Archaeol.-epigr. Mittheil.", IV., 78.; XIX., str. 170.
148. "Bull. Dalm.", XX., str. 159.
149. "Bull. Dalm.", XIV., str. 62., br. 10.
150. "Bull. Dalm.", XXI., str. 53., br. 617.-619.
151. C.I.L. III 32133, d. e.
152. "Vjesnik", 1895., str. 151., br. 2a.
153. C.I.L. III 32133, c.
154. C.I.L. III 32133, a.
155. C.I.L. III 9972.
156. C.I.L. III 2808., sr. 9879 = "Wissenschaftl. Mittheil.", V., 218., br. 86.
157. C.I.L. III 1741., sr. također fragmenat "Wissenschaftl. Mittheil.", V., str. 179., br. 3 iz Barnuma.
158. C.I.L. III2974.-2976.
159. I.Bulić, "Bull. Dalm.", XI., str. 21.

Kamenmost.

Ovo malo mjesto leži u plodnom i šumovitom kraju. Ime je dobilo od mosta preko Vrlike, što od pamtivjeka tamo postoji. U rimsko doba bila je naseobina na tom mjestu mnogo znamenitija. Sterala se je na desnoj obali rijeke, počevši od kuće mjesnog glavara Ivana Patrlja preko sadašnje ceste do gorskog povora na protivnoj strani. Tu se svugdje nađoše temelji građevina, pa opeka i novac. U ogradi Picukarića naišlo se u ljetu 1886. na parcelama Ivana i Filipa Patrlja, Šimuna i Andrije Perića i Petra Kasala prilikom odnošenja građevnog materijala sa neke gomile kamenja i kopanja temelja za neku novu građevinu - na zgradu, koju žalibože ne otkopaše cijelu. Nakon očišćenja poda opazilo se, da leži na stupovima-hipokausta, sagrađenim od opeka i da je urešen velikim mozaikom[160]. Ovaj je danas prikriven tamnim podrumom, a predstavlja lijepu zvijezdu od bijelih, crvenih i plavih kamenčića. Nije mi bilo moguće da snimim cijelu kompoziciju, jer seljački majstori, umjesto da su nahođaji izvadili i dostavili kojemu muzeju, postaviše na nj temelje za novu građevinu.

Pogledom na to, što je prostor bio prilično uređen, te što je tu, kako su mi kazivali, nađeno i vodovodnih cijevi, biće ispravno mišljenje Bulićevo[161], da se tu ima posla sa ostatcima javnog kupališta. Da li natpis, što slijedi, potječe upravo sa te ruševine, nije sigurno, jer je mogao i iz Runovića dospjeti u stari Vrlikin most.

Među ovdje pobranim opekama i novcima vidio sam fragmenat žlijebne krovne opeke sa žigom PANSI = *Pansia/na/* i bakrenih novaca Maximiana i Constantina Velikog u posjedu Ivana Patrlja. On je namjeravao da pošalje te predmete u spljetski muzej.

Među Kamenmostom i Bublinom održali su se ostatci rimske ceste; to su "kolotečine", koje sam opazio na dva mjesta u kamenu, kod skupa kućâ Buljubašića na desnoj strani današnje ceste, za tim sjeverno od Dikovače. Moderna dakle i antička cesta teku isprvice zajedno, pa se onda odvajaju. Nova vodi više Dikovače preko Milasa prama Karoglanu; stara je nasuprot vodila niže Dikovače, pa je dakle i u ovom slučaju ostala vijerna rubu ravnice. Razmak kolotečina iznosi nešto preko 1 m; sama cesta na dobro održanim mjestima mjeri 5 m u širinu[162].

1. Kamen vapnenac, desno je i ozdô okrnjen; 0.76 visok, 0.46 širok, 0.345 m debeo. Natpisno je polje izlizano i cementom premazano, a bilo je opkoljeno 0.085 širokim okvirom, ali je ovaj sada odlomljen. Slova su lijepa, a što na niže to su manja. U prvih pet redaka se ne opažaju nikakove interpunkcije, sigurna je jedino točka u 8. retku. Kamen je bio uzidan u mostu, što se nalazio od današnjega više niz

160. F. Bulić, "Bull. Dalm.", X., str. 31. sr. J. Bulić na istom mj. XV., omot k br. 8., str. 15.
161. Na ozn. mj.
162. Ballif-Patsch, "Römische Strassen in Bosnien und der Hercegovina", I., str. 32.

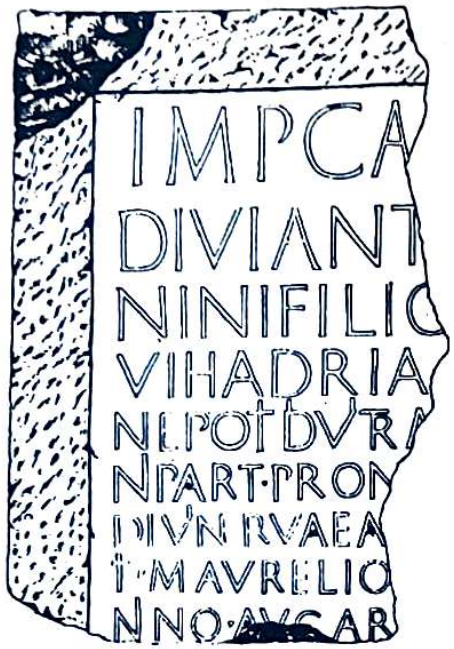

Slika 23.

vodu, pa je 1892., prilikom obaranja nađen i nesmotreno umetnut u stubište kuće Luje Miloševića (slika 23.).

C. I. L. III 1913 = 8505 po čitanju Marka Vučemilovića i F. Bulića, koji su kamen posmatrali na njegovom prvobitnom mjestu i dok još ne bijaše s desna okrnjen; moja kopija pruža točniji tekst, jer sam ga mogao mnogo naručnije kolacionirati.

Imp(eratori) Ca/es(ari) divi Ant/o/nini filio, /di/vi Hadria/ni/ nepoti, divi Tra/ia/ni Parth(hici) pron/epoti/, divi Nervae a/bnepo/ti M. Aurelio /Anto/nino Aug(usto) Ar/men(iaco)...../.

2. Dônji dio kamena vapnenca, lijevo, s gornje strane i desno okrnjen; 0.45 visok, 0.415 m debeo. S donje strane se je održao profilirani okvir. Natpisno polje

Slika 24.

vrlo izlizano. Bio je uzidan u starom mostu; čim je most oboren, donešen je taj fragmenat i naopako uzidan u kuću seoskog glavara Ivana Patrlja (slika 2.4.).

F. Bulić ga je objelodanio u "Bull. Dalm.", 1898., str. 221., ali s pogrješkama.

U 3. retku osim COS. III nije po svoj prilici ništa više stajalo.

Iz očuvanih ostataka */trib(uniciae) pote/st(atis) XXIV... co(n)s(uli) III* može se bez sumnje zaključivati, da je to spomenik nekoga cara; natpis u ostalom sadržava upravo toliko da saznamo, da je počašćeni bio Marcus Aurelius, jer je on jedini bio onaj, koji je u svojoj 24. godini vladanja po treći put obnašao čast konzula.

I fragmenat pred ovim spominje tog vladara. Pošto su oba komada bila u isti most uzidana, to možemo sa sjegurnošću ustvrditi, da spadaju jedan uz drugi i da je br. 2. dônja čest komada br. 1. Nepriključuju se neposredno jedan uz drugi; otpali su ini pobjednički pridjevci, koje je Marcus nosio god. 170., u koju ide taj natpis. Završetak počasnog natpisa glasi: *Ar/men(iaco) Med(ico) part(hico) max(imo) tri(uniciae) pote/st(atis) XXIV /p(atri) p(atriae)/ co(n)s(uli) III p(ecunia) p(ublica) d(ecreto) d(ecurionum).*

Nijesam htio, da iza XXIV nadopunim *imp(eratori) V*, jer je prostor za to premalen i što je naslov imperatorski u spomenicima toga vremena vrlo rijedak[163].

Ovdje spomenuta godina vladavine Marka Aurelija bila je za Dalmaciju od zamašaja; tada je nastala potreba, da se utvrde zidine pokrajinskog glavnog grada, što su izvele veksilacije legije II. Pia i III. Concordia, te kohorte I. i II. Delmatarum[164]; udaljeni položaj grada nije mogao više da ga sačuva od napadaja s međe. U "Glasniku", 1899., str. 725. i d. već sam pokušao da dokažem upadanje Dardanaca i s njime u svez zbivši se ustanak u samoj pokrajini za pošljednjih godina vladavine cara Marcusa.

Bublin.

To je plodno zemljište lijepa položaja, što se stere od Crkvine do Vrlike zapadno od 292 m visoke uzvisine Dikovače[165]. Već od davna se znade po razbacanom tuda komađu opeka i po grudama maltera, te po velikoj množini izoranih zlatnih, srebrnih i bakrenih novaca i rezanog kamenja, da se je ovdje nalazila rimska naseobina. Župnik Tonković kopao je u jeseni 1897. za pokus na zemljištu svoje braće te konstatirao mnogobrojne zidine, koje se protežu sve do gore rečene Crkvine. A pošto ga je ime toga mjesta dovodilo na misao, da će biti i daljnjih zidina, preduzeo je novembra 1897. i tu pokusno kopanje[166]. Pri tome je naišao na rano-kršćansku baziliku, koju otkopa tečajem 1898. Tonković je tu našao

163. C.I.L. VIII 14378. Sr. P. Pl Rohden, Pauly-Wissowa R. E. s. v. Annius, stup. 2297. i d.
164. C.I.L. III 1980. (sr. str. 1030., i br. 8570.), 1979. (sr. str. 1509.), 6374. (sr. str. 8655.).
165. Na specijalnoj karti pogrješno Tikovača.
166. O tome sravni sada njegovoi izvješće u "Bull. Dalm.", 1899., str. 211. i d., tab. VIII.-X.

grobnicu u unutrašnjosti zgrade i važnijih fragmenata kršćanske arhitekture i skulpture[167], a u ruševini i u hrpama kamenja, što su ih seljaci po Crkvini nagomilali, ulomke natpisa, što ih niže opisujem. Njihovo sadašnje stanje pa i to, što su votivni i nadgrobni spomenici ispremiješani dokazuje, da su bili upotrijebljeni ko građevno kamenje ili u bazilici ili u okolnim zgradama. Ovi ulomci kao i nekoje osebujne, na oranicama braće Tonkovića nađene fibule čuvaju se u župnom stanu u Podbabju, dok se, umnožene novim nahođajima, ne prenesu u Spljet u državni muzej.

Za br. 2. i 7. i jedan oštećeni Attis-reljef saznadoh tek iz gore navedenoga izvještaja.

Po uspjehu dosadanjih istraživanja postojala je dakle u Bublinu rimska naseobina[168], u kojoj je kasnije sagrađena i kršćanska bazilika. Iz natpisa 1.-4. ne da se zaključiti, da je tu bilo i poganskih svetišta, jer je natpisno kamenje po svoj prilici iz Runovića ovamo donešeno (sr. natpise br. 2. i 3.). Biće da je tome municipiju bilo rečeno mjesto podložno. Na to upućuje i neznatna njihova udaljenost - kakovih 5 km - i okolnost, da je novo pronađena bazilika spram svoje prvobitne osnove[169] po svoj prilici identična sa onom na saboru solinskom gor. 532. imenovanom crkvom u Novae, koja je tada otrgnuta od metropolitanskog područja Salone i potčinjena novo ustrojenoj biskupiji Sarsenterumskoj[170]. "Basilica in municipio Novense" mogla se je i tada zvati, ako nije ležala u samoj varoši, već u njenom području.

Slika 22.

1. Votivna ara od lapora, visokog, glatkog, slabo ispupčenog gornjeg zabata i isto takove baze na prednjoj i na postranim plohama; ozgor i od otraga hrapava. Okrnjena desno ozgor i lijevo ozdô. Visina 0.365 m, širina na zabatu 0.185 m, inače 1.17 m; debljina na zabatu 0.205 m, inače 0.185 m. Retci djelomično zaparani, al je nevješti radnik pri isklesavanju slova malo mario za linije. Nepravilne interpunkcije (slika 25.).

Sravni Tonkovića u "Bull. Dalm.", 1899., str. 213. U 3. i 4. retku su oba zadnja slova po svoj prilici kasnije uparana i nemaju posla sa prvobitnim natpisom, plitkija su od ostalih i valjda su pokušaj oponašanja prvih dvaju slova u 5. retku.

167. Sravni na ozn. mj., tab. X., koje žalibože ne uvažava dostojno nahođaje.

168. Za njeno datiranje bilo bi od koristi, kad bi se tu nađeni novci stavili u jednu lokalnu zbirku.

169. Da je doživjela građevinskih preinačenja, dokazuje plan kod Tonkovića, na ozn. mj., tab. VIII., IX., sr. str. 217.

170. Farlati, "Illyricum sacrum", II., str. 173.

Razumljiva su samo prva dva i zadnja tri retka. *Iovi optimo maxi(mo)..... Ava Batoniana v(otum) s(olvit).* Batoniana čitam jer držim, da je prvo slovo C. III 3644 = 10576 (Ulcisia castra) i A. Holder, "Altceltischer Sprachschatz" s. v.

2. Ulomak are od lapora; 0.20 m visok, 0.25 m širok, 0.17 m debeo; retci zaparani; slova plitka, povrh svakog slova prvoga retka vodoravno uparana crta.

IOMTGI////

SAT ///////////////

Po Tonkoviću, na ozn. mj., str. 211., potječe ona okomita hasta na kraju prvog retka od N ili M.

U 1. retku valja svakako nazrijevati ligaturu od E i T.

Obzirom na natpise C. I. L. 1908-1910 valja svakako čitati: *I(ovi) o(optimo) m(aximo) /e/t g(enio) /m(unicipii) N(ovensium)/ Sat/urninus?.....* Neki je Caelius Saturninus, beneficiarius consularis istim bogovima posvetio aru C. I. L. III 1909 (vidi niže, str. 339., br. 2.).

3. Ulomak nekog spomenika, koji se ne može pobliže opredijeliti; lapor; otraga okrnjen; s donje strane održao se ostatak jednostavna okvira. Visina 0.22 m, širina 0.18 m, navjeća debljina 0.05 m. Retci slabo zaparani, ali gruba slova ne dosižu do linija. (Slika 26.).

Slika 26.

Sravni Tonkovića, u "Bull. Dalm.", 1899., str. 212 sa pogrješkama. U 1. retku ostatak prvog slova potječe od C ili G.

I(ovi) o(optimo) m(aximo) et/ ge/nio m(unicipii) N(ovensium)...../elva/.../nus (centurio) /.... v(otum)/ sol(vit)/.....

O nadopunjenju bogova sravni primjedbu kod prediućeg natpisa broj 2.

4. Ulomak po svoj prilici od neke ploče od lapora; unaokolo okrnjen; visina 0.18 m, širina 0.235 m, debljina 0.09 m. Natpisno polje nije pomnjom izdjelano, ostavljene su nèrâvni, te prisilile priređivača natpisa, da u prvom retku slova rastavi. Retci su zaparani; slova plitka i loša; O u 2. retku načinjeno je šestilom. Interpunkcije su nepravilne. (Slika 27.).

Sravni Tonkovića, u "Bull. Dalm.", 1899., str. 213. sa pogrješkama. U 1. retku drugo i treće slovo su L. Kraj ostale štednje sa prostorom pada u oči veliki razmak između 1. i 2. retka, a ne izgleda da je išta uništeno. Biće da ona okomita crta (koja se na otisku slabo raspoznaje) pod F u 2. retku ne potječe od nikakova slova. Razmak je svakako nastao nepažnjom radnika....*?m/il(es) l/e/g(ionis?)....* *b(ene (f(icuirus) co(n)s(ularis)... r(ibens) m(erito) s(ovlit)/.....*

Slika 27.

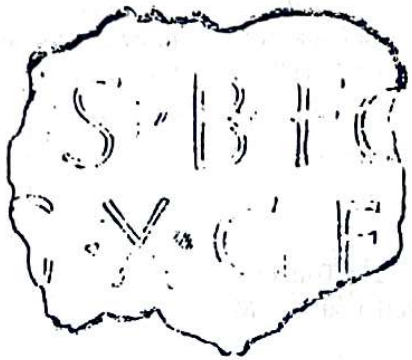

Slika 28.

Iza COS moglo je još štogod stajati. Slova IS MES u 4. retku potječu valjda od datuma: */D(ominis) n(ostris) Deci/is Mes/süs* = 251. poslije Kr., jedva bi se dalo nadopuniti.

5. Ulomak po svoj prilici od neke ploče od lapora, unakolo okrnjen; visina 0.20 m, širina 0.215 m, debljina 0.07 m. Natpisno polje jako olupano. Dobra slova (slika 28.).

Sravni Tonkovića, u "Bull. Dalm.", 1899., str. 213. sa pogrješkom. */...../us b(ene(f(iciarius) c/o(n)s(ularis) le/g(ionis) X ge/m(inae)...../*

Spomenik svakako potječe od kakovog votivnog spomenika.

6. Dva ulomka od lapora, koji kao da pristaju jedan uz drugi te su valjda dijelovi neke ploče; ulomak a) 0.205 m visok, 0.13 m širok, 0.06 m debeo. Slova lijepa i pravilno isklesana. Istome spomeniku pripada po svoj prilici fragmenat b) a to sudeći po istoj debljini i vrsti kamena, istome karakteru i visini slova te po jednakome razmaku redaka; visina ovog ulomka 0.14 m, širina 0.145 m, debljina 0.06 m (slika 29.).

Sravni Tonkovića, u "Bull. Dalm.", 1899., str. 212. sa pogrješkom. D8is) M(anibus): /::?P/ers/i/o Epicad/o/.....us viv/us fecit...

7. Ulomak od lapora, unakolo okrnjen, 0.27 m visok, 0.17 m širok, 0.09 m debeo.

IVL?

Po Tonkoviću na ozn. mj., str. 212.

8. Ulomak po svoj prilici od prednje ploče nekog sanduka za mrtvački pepeo; lapor. Unaokolo okrnjen; 0.285 m visok, 0.19 m širok, 0.12 m debeo. Natpis se je nalazio u "tabula ansata"; okrajci više i niže glatke anse spunjeni su po jednim listom ili malenom granom (slika) 30.).

Sravni Tonkovića u "Bull. Dalm.", 1899., str. 211.

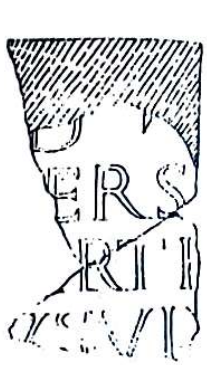

a

Slika 29.

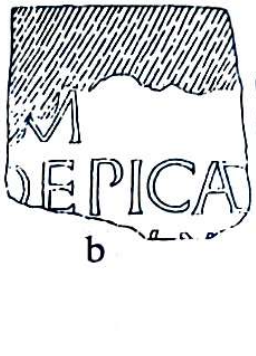

b

Slika 30.

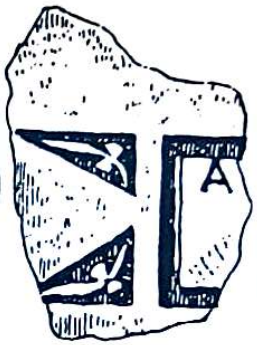

Slika 31.

Pošto se ispod A nalazi neispisan prostor, to je iza prvog retka slijedio uvučeni redak.

9. Ulomak od poklopca sanduka za mrtvački pepeo; lapor. Desno glatko izdjelan, 0.13 m visok, 0.19 m širok, 0.27 m debeo. Lijevi dônji ugao ispunjen je jednim listom (slika 31.).

Runović-Novae.

Ruševine municipija Novae markirane su već iz daljine Runovićkom crkvom, koja leži na slaboj izvisini. Unaokolo nje prostirala se varoš. Gdjegod se zakopa, pojavljuju se obični svjedoci rimskog života: substrukcije zgrada, opeka, novci, rezano kamenje, fibule i druge sitnije stvari. Seljaci donose nahođaje u Imotski na prodaju, ili ih ustupaju strancima, kad posjete selo; mješćani drže bez mnogo istraživanja sve strance za "židove". Tako su ovdašnje starine dospjele u razne ruke. Odavle su se dobrim dijelom obogatile novčane zbirke Vučemilovića i Danielova. Gosp. Ignjat Hainz, direktor c. kr. duhanskog otkupnog ureda u Imotskom, dobio je odavle glavicu bika od bronca[171]. Sâm sam pak tude nabavio za zemaljski muzej osim novca: Trebonianus Gallus, Cohen 133 i Aurelianus, Cohen 131, također koljenastu fibulu od bronca bez igle (slika 32.), 0.034 m dugu, 0.025 m visoku, nadalje crno patinirano krjesivo (slika 33.) od bronca sa ocjelnim umetkom, 0.55 m visoko, 0.038 m široko.

Ovećih predmeta nađeno je prije deset godina na groblju, što leži neposredno uz crkvu. Ovdje se je, kako mi pričaše župnik, g. M. Vukušić, našlo lijepih podova od mozaika i jedan vodovod, al su većom česti opet zatrpani. Da li je tu stajala oljepša privatna zgrada ili pak javno kupalište, moglo bi se doznati jedino ponovnim kopanjem, koje je svakako oteščano time, što su ovuda poredani novi grobovi.

171. "Bull.Dalm.", XXI., str.200.

Slika 32.

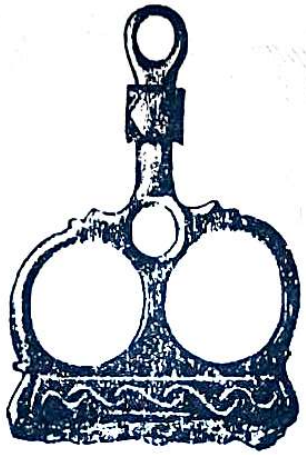

Slika 33.

U blizini crkve, valjda na njenoj sjevernoj strani na zemljištu Stjepana Babića, stajao je nekad, sudeći po mnogobrojnim votivnim žrtvenicima, Jupiterov hram. Stariji navodi o nalazištima arâ C. I. L. III 1907 i 1908[172] "ad ecclesiam curatam" i "prope ecclesiam" naznačuju mu mjesto u blizini crkve; ali je priličnije, da se je hram nalazio na onoj oranici, gdje je u ljetu 1890. nađen votivni natpis C. I. L. III 12802. Pošto je uz isti nađen i orao[173] (koji je sada pohranjen u Sinjskom muzeju), to se natpis odnosi na Jupitra. Oranica Gućuša, gdje je u oktobru 1897. nađen oltar, što je objelodanjen u "Bull. Dalm.", 1899., str. 184., leži također u blizini one prve oranice.

Da votivni spomenici nijesu stajali u posebnom svetištu tamošnje statio beneficiarius consularis[174], nego da im je bilo mjesto u javnom Jupitrovom hramu, proizlazi otuda, što se među poznatom šestoricom zavještača nalazi jedan civil (C.I.L. III 1908), što zavještaji djelomice važe i za "Genius municipii Novensium" (C.I.L. III 1908-1910), i što jedan beneficiarius svoju aru datira po magistratima municipija (C.I.L. III 1910).

Osim Jupitra štovali su u Novae također Silvanusa. Mi doduše posjedujemo samo jedan žrtvenik, koji njega spominje (C.I.L. III 1911; niže str. 342.), no i ovdje možemo uzeti, da se je kult u našoj pokrajini tako popularnog boga osnivao na vjerovanju širih slojeva naroda. Biće da je Fortuna Redux, kojoj je jedan beneficiarius podigao aru C.I.L. III 906, imala kao svuda tako i ovdje zavještača samo u službenima i osobito lojalnim krugovima.

172. Nepoznato je mjesto nahođaja za C. I. L. III, 1909. i 1910.

173. F. Bulić, "Bull. Dalm.", XIII., str. 161.: "Dapresso venne trovata una aquila, di buon lavoro, di pietra bianca calcare, colle ali distese, mancante di tutte le estremità."

174. Sravni A. pl. Domaszewski, "Die Religion des römischen Heeres", str. 97.

Izuzevši gornju iznimku, potječu svi u samome Runoviću nađeni kameni spomenici od "beneficiarii consularis". Tim 7 komadima valja, kako je već gore na str. 334. spomenuto, dodati još dva komada iz Bublina, tako da mi sada raspolažemo sa ovim nizom:

legio I adiutrix

1. C.I.L. III 1907 = niže str. 342.

2. C.I.L. III 1909: I. o. m. */et/ g(enio) m(unicipii) N(ovensium) /./ Caelius /S/aturninus b. f. cos. leg. I ad. p. f. (I/m/p.L./ Septimio Severo Aug. bis /cos/.* 194. poslije Kr.

3. C.I.L. III 1910: I. o. m. et g. m. N. G. Vib. Pom. *I/a/nu/a/rius b. f. cos. leg. I adi. v. s. l. m. (Duum)viris q(uin)q(uennalibus) Aur(eliis) Maximo et Anneo.*

legio I Italica

4. C.I.L. III 1906:...../*s. FOrt. Pr/educi/ F. Fl. Sab/inus/ b. /f.ž/ cos. I/eg I/ Ital. v. s. l. m.*

legio X gemina

5. Vidi gore str. 336., br. 5.

legio XI Claudia

6. "Bull. Dalm.", XXII., str. 184.:*/I/ o. /m/.....b. f. cos. /leg./ XI Cl.p.f.*

legio XIIII gemina

7. C.I.L. III 1911 = niže str. 342., 239. poslije Kr.

Nepoznata legija

8. C.I.L. 12.802:....*b(ene)(f)iciarius) c/os.p/ro(vinciae) P(annoniae) super(ioris)*[175] */?po/s(u)it VII idus /Iu/nias Scapu/la/ Prisco et /Ti/neo Clemente cos.* 195. poslije Kr.

9. Vidi gore str. 336., br. 4.

Novae imala je po tome sjegurno ovaj bureauski čin. I tu vidimo iz datiranih žrtvenika br. 2. i br. 8.[176], da su pojedini beneficiarii već nakon kratkog službovanja zamjenjivani; biće dakle da je služba bila udešena po nekoj šemi, po istim formulama i rubrikama za sve postaje iste vrste. Kad se obazremo na to, da je postojao običaj, da svaki beneficiarius prilikom odlaska iz kojega mjesta u istome ostavi votivni spomenik, pa kad uvažimo onu veliku prazninu u pogledu spomenika između godina 195. (br. 8.) i 239. (br. 7.), tad je i nehotice potkrijepljeno naše nadanje, da ćemo iz Runovića dobiti još spomenika, a otud opet proizlazi, kako bi nužno bilo, da se bar na toj točki poduzme sistematično kopanje. Njime bi se uopće polučilo novih data za poznavanje organizacije postaja, koja je do sada samo u

175. Da li je nadopunjenje ispravno, pokazaće istraživanje originala, koji se nalazi u Spljetskom muzeju.

176. Sr. Domaszewski na ozn. mj., str. 97., opaska 396.

glavnome ispitana; sistematično bi nas kopanje nadalje u mnogome poučilo o starijem dobu postaje Novae, jer zaista beneficiarii nijesu amo došli istom god. 191. (br. 2.). Naše se naslućivanje ne oslanja pri tome na ostale natpise, što smo ih ovdje iznijeli, jer su odjeljenja legija, iz kojih potječu Ianuarisu. Sabinus i.t.d., također istom u kasnije doba carstva došla u Dalmaciju[177]. Ali se ono ne oslanja ni na pojavljene XI. legije u našem spisku(br. 6.). Jer je njen beneficiarius mogao istom kasnije iz "Moesia inferior" k nama doći, kao što i onaj u C.I.L. III 8727 (Salona) imenovani: */?Aure/lius Alexander, b(e)n(e)/f(iciarius)? legio/nis XI Claudie, v/i/bus sibi suo iusit testamento arcam /p/oni;* naše se naime naslućivanje oslanja na svrhu, koju je mogla imati tamošnja postaja.

Po Domaszewskom (na ozn. mj. str. 98. i d.) dijele se postaje na dva razreda; jedan je bio opredijeljen za "upravu samih četa i ima se dokazati kod vexillatia legijskih i kod auxilia"; drugi se "pojavljuje na točkama, koje su važne za promet na državnim cestama". Za Novae se ne može dokazati garnizon, nasuprot je kroz grad vodila važna vojnička cesta Gardun-Humac-Bigeste. Dakle je bio onaj drugi razlog odlučujući[178], da se osnuje u Runoviću postaja, i biće da se je taj razlog već za rana osjetio, jer je cesta, kako smo to na str. 298. istakli, bila već za Tiberiusa dogotovljena. Iz toga se može dalje zaključiti, da je naskoro za tim Novae između svih mjesta Imotskog polja postigla u administrativnom pravcu najveću važnost. Iz njenoga imena može se možda zaključivati, da je to mjesto u protuslovju sa kojim starijim predgrađem bilo po Rimljanima unapređivano. Da ispod rimskog sloja valja naslućivati predrimski, o tom nema sumnje, kad se uzme u obzir, da je dokazano, da su sva rimska nastavanja u ovom polju osnovana na "predhistoričkoj" podlozi. Koliko je meni poznato, do sad se ovdje našao iz starije perijode samo jedan šuplji mlat od bronce, koji se nalazi u posjedu nadgeometra Danielova. Izrično se Novae spominje kao municipium istom u god. 194. (C.I.L. III 1909 = vidi gore str. 339., br. 2.); decurioni su ali dokazani već za god. 170. (vidi gore, str. 332. i 333.), i ne ćemo valjda zgriješiti, ako uzmemo, da je konstituiranje općine uslijedilo za ranijega datuma.

S druge strane opet ne valja zaboraviti, da niti Plinius niti Ptolemaeus to mjesto ne spominju. Dobar dio stanovnika bio je barem do cara Marcusa neznatnijih prava, pošto među predstojnicima grada, duumviri quinquemales, te među decuriones[179] sretamo se sa Aurelima[180].

U pogledu gradskoga teritorija već smo gore izrazili mišljenje, da je izvor Vrlike spadao k Saloni, Kamenmost i Bublin nasuprot k Novae; u "Wissenschaftl. Mittheil.", IV., str. 274. upozoreno je na to, da su honoracije varoši Zaostrog (vidi

177. "Glasnik", 1896., str. 510., 1899., str. 498.

178. Sr. "Wissenschaftl. Mittheil.", IV., str. 273.

179. Neki municipalni dostojanstvenik ili dostojanstvenica bila je imenovana na fragmentu, objelodanjenom u "Wissenschaftl. Mittheil." IV., str. 273.

180. C.I.L. III 1910 = gore str. 339., br. 3. 1892., sr. str. 1029.

gore, str. 297. i 298.) stanovali u Crvenici u Duvno-polju, i da bi se po tome moglo zaključiti, da su te tačke ležale u međama Novae. Razmak od Novae do Crvenice prevalio sam ja po vrlo primitivnom putu laganim hodom za 7 sati. U rimsko je doba udaljenost bila mnogo skraćena cestom (vidi gore, str. 304.). Novae se pominje posljednji put na saboru u Saloni, obdržavanom godine 532. Biće da je tada već mnogo bila izgubila na važnosti, jer je podređena novoj biskupiji u Sarsenterumu, te se je kao i prije morala zadovoljiti župom.

Od natpisa što su nađeni u Runoviću a zabilježeni u C. I. L. III, nalaze se u samome mjestu samo još ona dva, što ćemo ih niže opisati; C. I. L. III 1906, 1908-1910 su zagubljeni, C. I. L. III 12802 i ona ara, što je nađena za vrijeme moga tamošnjeg boravka, "Bull. Dalm.", XXII., str. 184., nalaze se kao poklon župnika I. Tonkovića u spljetskom muzeju.

1. Ara od vapnenca, sa jako ispupčenim profiliranim zabatom; na prednjoj i na postranim plohama spušta se krivuljom (Ablauf). Visina 0.955, širina na zabatu 0.52, inače 0.43 m. Natpisno polje jako olupano. Nađena po Paulovich-Lucichu "ad ecclesiam curatam", sada uzidana u onaj dio zidane ograde groblja, što je okrenut k crkvi (slika 34.).

C. I. L. III 1907. Anonymus Zanetti-ev i Paulovich-Lucich vidjeli su kamen, kad je bio u retku 1.-3. potpuniji. Pri kraju 1. retka samo je mjesta za SAC. U retku 2. mora da je cognomen bio skraćen, jer u natpisu nema ligatura. Zanetti i Paulovich imaju tu GEN.., odnosno GE..., meni se pričini ostatak slova prije kos, nego li okomit[181]. U 5. retku po svoj prilici nije ništa stajalo pred B.

I(ovi) o(optimo) m(aximo) s/ac(rum). C. A/tilius G/...., m/il(es) leg(ionis XIII /ge/m(inae), legionis I ad(iutricis), b(eneficiarius) co(n)s(ularis) /v(otum)/ s(ovlit) l(ibens) m(erito).

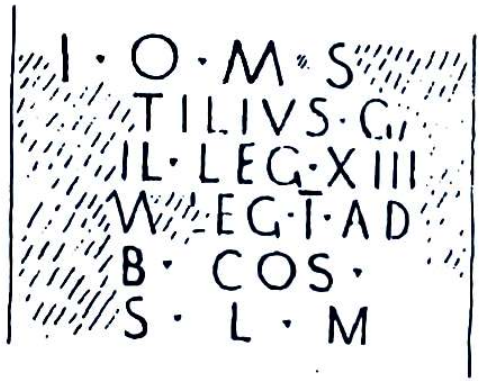

Slika 34.

Slika 35.

181. Poradi jake bure nijesam imao prilike da načinim otisak niti od tog, niti od slijedećeg kamena.

Pažnju zaslužuje unapređenje Atiliusa; ono je u protuslovlju sa onim, što Domaszewski na ozn. mj., str. 16., opaska 69. veli: ".... to je jedan od razloga, s kojih je unapređenje od prostog gregarius do štopnih činova (beneficiarii) moralo da uslijedi postepeno preko onih triju taktičnih megjučinova signifer, optio, tesserarius".

2. Glatki kamen vapnenac bez okvira, 0.86 visok, 0.355 m širok. Natpisno je polje izlizano, jer je kamen prije bio umetnut "in pavimento ecclesiae;" sada se nalazi uzidan u grobljanskom zidu kraj prvoimenovane are br. 1. Gornji su retci bili zaparani. Slova su plitka a naročito u dônjim retcima vrlo površno izrađena; okrugla su slova izrađena šestilom (slika 35.).

C. I. L. III 1911 sa mnogovrsnim varia lectio: pogrješke klesarove zabilježio je Paulovich sasvim dobro. Dosta su začudne ove netačnosti na spomeniku jednog beneficiariusa, na čiju se je pismenost polagala važnost[182].

Silvano Aug(usto) sac(rum). Acutianus /b(ene)/f(icirarius) co(n)s(ularis) l/e/g(ionis) XIIII gem(inae) Gordian(ae) d(omino) n(ostro) Gordi/a/no Aug(usto) et Avi/ol/a c/o(n/s(ulibus) l(ibens?) a(nimo?).

Natpis spada u godinu 239. poslije Kr., sravni P. pl. Rohden, Pauly-Wissowa s. v. Antonisu, stup. 2625.

Osim tih dvaju natpisa uzidan je iza crkve u uglu grobljanskog zida dônji dio neke are od vapnenca, ali tako da se ne može konstatirati, da li je na njoj kakav natpis.

Više skupa kuća, što se zove

Bitanga,

koje je naselište 1.5 km udaljeno od Runovića, leži na jednom humku kakovih 30 gromila; četiri ih je raskopao kustos Szombathy god. 1891., ali osim kostura i krnjetaka predrimskih zemljanih posuda nije ništa našao[183]. Nađenih nekoliko rimskih predmeta od bronce i ilovače (novci, ključevi, kašičice i pršljeni) mora da se je nalazilo u gornjim slojevima.

Ovdje će valjati paziti na novija ukopavanja, jer i crkvene knjige na tome mjestu bilježe grobove.

Prisoje kod Drinovaca.

U selu Prisoju, što je od Drinovaca udaljeno po prilici pola sata, izdiže se na povoru, što na sjeveroistoku zatvara Bijelo polje, eliptički humak - na specijalnoj karti kotiran sa 348 m - što ga mješćani nazivaju Gradinom[184]. Na tom humku vide se ostatci zidova, a ima tu i porazbacanih krnjetaka od prostih, rukom rađenih posuda, fragmenata rimskih opeka i nadgrobnog kamenja iz srednjeg vijeka. Po kazivanju susjeda nađeno je tu također fibula i novaca; ja sam pak sa tog mjesta

182. Domaszewski na ozn. mj., str. 16., opaska 69.

183. I. Bulić, "Bull. Dalm.", XV., str. 22.

184. Bilješka Bakule u "Schematismus", 1867., str. 181.: Drinovci supra domum Vrcan sunt reliquiae magni fortalitii in quo antiquitates non sunt infrequentes repertu, suntque inibi sex subterranea magna solidissima abside donata. Ilie prope est etiam sepulerum cuiusdam sacerdotis presbyteri, - odnosi se na ovo mjesto.

nabavio koplje, što ga prikazuje slika 36. (na vršku odlomljeno, a na oštricama od udaraca čekića oštećeno). Kad sve to uvažimo, dolazimo do zaključka, da je to mjestance šarena mješavina heterogenih kulturnih epoha i da je kroz stoljeća bilo za okolicu od vrijednosti. Ova točka leži upravo vrlo zgodno. S nje se može pregledati čitavo Imotsko polje. Predjelni karakter morao je nekad biti drugačiji; danas se ne bi na tome krševitom, golom i buri izloženom visu mogla održati nikakova kuća.

Slika 36.

I po dolinama i poljima na podnožju Gradine nailaze seljaci i bez traženja na starine. Godine 1897. našao je Petar Vrcan na svom zemljištu opeka, fragmenata zemljanih posuda i lončić sa dvije ručice, 0.05 visok, konkavnog dana, od fino staložene sive ilovače (slika 37.).

Jedan još intaktni grob otvorio je na svojoj parceli Pavle Vrcan godine 1896., koji je sadržavao jednu kacigu, sedam šiljaka od koplja, dvije fibule, "jedan privjesak u obliku polumjeseca i drugog kojekakovog željeza". Ja nađoh ostatke tog važnog inventara u tako lošem stanju, kako se samo pomisliti može. Od kacige bila su samo dva krnjetka, prevučena debelim slojem masti i pepela; šest komada kopljanih držaka bijahu već, jer su služili kao vatralji (žarači) istrošeni, a sedmi mi doniješe sa ognjišta; fibule, za nas rijetkih oblika, iskrivljene su i polomljene. Predhistoričaru ostavljam da opiše te predmete.

Slika 37.

Pri povratku iz Drinovaca u Goricu potražio sam po Bakuli (na ozn. mj. str. 181.) spomenute "rudera ecclesiae titularis ignoti prope Plavilo". One su identične sa "Crkvinom", što leži na naplavljenome mjestu između mosta preko potoka Plavila i Leventića kuća, i na kojem kažu da je nađeno zidina. Na površini nijesam mogao ništa da primjetim.●

Zusammenfassung

RÖMISCHE PLÄTZE IM IMOTSKITAL

Wir haben uns für die Veröffentlichung dieser Abhandlung, welche der Autor Karl Patsch in Mitteilungen des Landesmuseums von B i H XII., 1900. S. 295-344 veröffentlicht hat entschlossen, weil die Abhandlung heute so gut wie unbekannt und unzugänglich ist, auöer einem engerem Kreis von Fachleuten. In der Diskussion spricht der Autor von den Ergebnissen seiner archäoligischen Forschungen, die er im Mai 1898. veröffentlicht hat. Er hat damals mehrere antike Orte in der Umgebung von Imotski registriert, und die arhölogischen Reste beschrieben, die er dort gefunden hat.

Ivana Ivkošić

RIMSKI NATPISI U IMOTSKOJ KRAJINI

Imotska je krajina smještena u Dalmatinskoj zagori, iza biokovskoga planinskog masiva koji je odvaja od mora. Na tromeđi je povijesnih pokrajina Bosne, Hercegovine i Dalmacije.

Pitomo podneblje i plodno tlo bijahu dostatni da je čovjek na ovom području obitavao čak i u prapovijesti. U to doba ovdje je živjelo ilirsko pleme Delmati.

Delmati su poraženi 6.-9. godine n. e. za vrijeme rimskih osvajanja Ilirika. Dolaskom Rimljana cijelo ovo područje doživljuje promjene.

Ovim je prostorom prolazila jedna od najvažnijih rimskih cesta u provinciji Dalmaciji, koja je povezivala Salonu (glavni grad) s Naronom (drugi veliki grad) na ušću Neretve. Ta cesta išla je preko Trilja (antičkog Tiluriuma), Biorina, Ciste, Lovreća, Krivodola i Runovića. Od ovih naselja najznačajniji arheološki lokalitet trebalo bi biti selo Runovići, jer se na tom mjestu u rimsko doba nalazio muncipij NOVAE.

Rimskim cestama u ove krajeve dolazili su jezik, vjera i običaji. Iz rimskog razdoblja na ovim prostorima pronađeno je dosta ostataka: ceste, mostovi, razne građevine, spomenici i drugo.

Na otkrivenim ostacima nalazi se dosta natpisa iz toga doba. Neki natpisi sačuvani su u cijelosti, ali ima ih i veliki broj u ulomcima. Najčešće se nalaze na nadgrobnim spomenicima - stelama, miljokazima, novčićima, pečatima...

Pronađene sam natpise iz rimskoga doba razlučila prema selima u kojima su pronađeni.

PROLOŽAC

1.

MAXIM INVS
SCVL PET
D AS
T AEL MESSOR
V • L • M • S

- *Maximinus sculp (sit) et (?) D(ianae) A(ugustae) S(acrum) T(itus) Ael (ius) Messor v(otum) l(ibens) m(erito) s(olvit).*

- *Maksimin klesao (podigao) i (?) Diani Augusti (uzvišenoj) svetište (kip) svetinju, Tit Elije Mesor s veseljem zavjet ispuni (dovrši).*

Žrtvenik posvećen božici lova Dijani pronađen je 1883. god. pod ruševinama utvrde zvane "Badnjevica" između Podstranja i Prološca. Datira se u sredinu 2. stoljeća, a smatra se da je to najstarije signirano kiparsko djelo u Hrvatskoj. Visok je 36 cm, a širok 17 cm. Božica koju predstavlja bila je jedno od najpopularnijih antičkih ženskih božanstava. Čuva se u Arheološkom muzeju u Splitu.

Iz natpisa saznajemo ime majstora reljefa: MAXIMINUS i ime naručitelja: MESSOR. Još jedno djelo ovog majstora pronađeno je na udaljenosti od svega nekoliko kilometara prema istoku, na području Hercegovine, u selu Sovićima. Taj reljef je nadgrobni spomenik djevojke Lupe.

U Župi Biokovskoj uočeno je još jedno djelo ovog majstora. Nalazi se uzidano u zid jedne obiteljske kuće. Do sada nije proučavano.

2.
L SABINA
NEPOTI ET
FRONTONI
ANNO FILI
IS PIENTIS
SIMIS FECIT

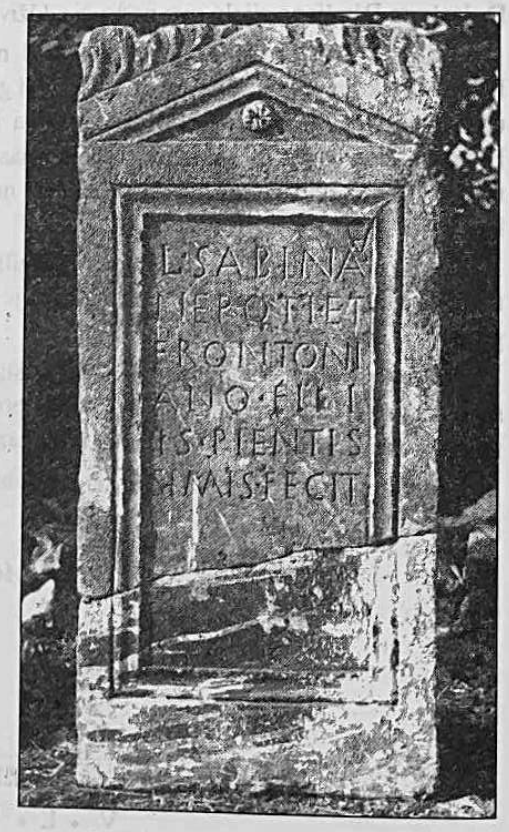

Natpis iz Prološca br. 2

- *L. Sabina Nepoti et Frontoni anno filis pientissimis fecit.*

- *Sabina Nepot i Frontoni (u godini) ljubaznim sinovima podiže (sagradi).*

Kod izvora Vrljike u Imotskom polju pronađena je 1959. god. nadgrobna ploča - stela, visoka 91 cm, široka 44 cm, duga 6 cm. U donjem je dijelu, ispod natpisa, prepolovljena. Slova u prvom retku visoka u 3,5 cm, a u ostalim 3,0 cm. U gornjem desnom kutu natpisnog polja uklesano je naopačke okrenuto slovo A, koje nije ni u kakvoj zavisnosti s tekstom. Iza pojedinih riječi stavljena je interpunkcija u obliku točke ili trobridnog ureza.

3.
D ascia M
HERMETI
ANN XXIIII
CRESCENTILL
SOROR
B • M • P

- *D(is) M(anibus) Hermeti ann(onarum) XXIIII Crescentill(a) soror b(ene) m(erenti) p(osuit).*

- *Marljivim rukama zaslužnom Hermetu u 24-toj godini Krescentila sestra postavi.*

4.
IO HERMAE NORBANO
SYMPHORO LIBERTIS

- *... io Hermae Norbano ... Symphoro libertis.*

Za ovaj natpis važi tvrdnja kao i za prethodni

5.
TRIVIABVS
V • S • L
L • S • PVDENS

- *Triviabus v(otum) s(olvit) l(ibens) L(ucius) S(empronius) Pudens.*
- *Na raskršću Lucije Sempronije (Pudens-Čedni) s veseljem zavjet ispuni.*

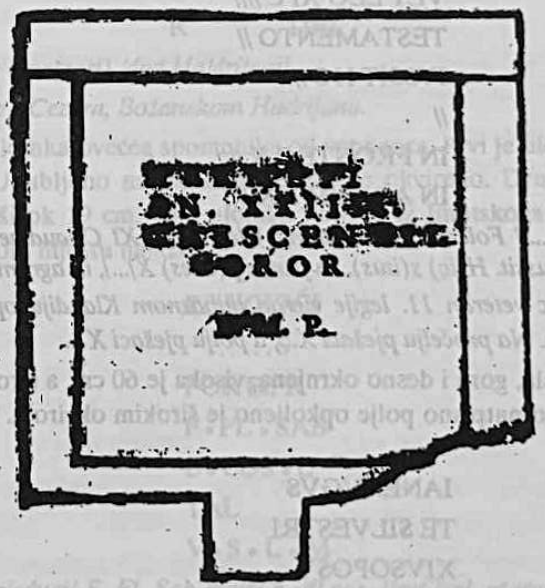

Natpis iz Prološca br. 3

Votivna ara (zavjetni žrtvenik) pronađena je 1887. u Proložcu, na mjestu zvanom "Šarampov". Natpis isklesan u vapnencu širok je 30 cm, a visok 18 cm. Posvetitelj ove are je L.S. Pudens, koji je podigao zavjetnu aru Cereri. I ta je pronađena u Proložcu, ali jednu godinu ranije, dakle 1886. god.

6.
C • APPVLEIVS ETRVS
CVS • SPECVLATOR
VET • LEG • XI DECURIO
ALLECTVS • SALONA
ET • C ARPVLEIVS
ETRVSCVS • F • ANNO
RVS • XIIII H • S • SV

- *G. Apuleiu/s/ Etr/u/scus speculator vet(eranus) leg(ionis) XI, decurio allectus Salona et G. Appuleius Etruscus f(ilius) annorum XIIII, h(ic), s(iti) su/nt/. Cupria Lupu/la p(osuit)/.*

- *Guej Apulej Etrurski istraživač, veteran 11. legije, pridružen solinskoj dekuriji i Guej Apulej Etrurski sin od 14 godina ovdje je sahranjen. Kuparija Lupula podiže.*

Nadgrobna ploča - vapnenačkoga stela okrnjena gore i desno dolje, visoka je 70 cm, a široka 59 cm. Udubljeno polje opkoljeno je višestrukim profiliranim okvirom, a pripadala je veteranu XI. legije

7.
SC ////
FLOREN ///
VET LEG XI C ////
TESTAMENTO //
IVSSIT H S //
//
IN FRONTE P X ////
IN AGRVM P X ////

- *.....Sc/ap(tia)..../ Folerent/ia/ vet(eranus) leg(ionis) XI C(laudiae) /p(iae) f(idelis)/ testamento f/ieri/ iussit. H(ic) s(itus). In fronte p(edes) X/.../, in agrum p(edes) X/.../.*

- *Kipar Florenc veteran 11. legije vjeran ljubaznom Klaudiju oporukom potvrdi. Ovdje je sahranjen. Na pročelju pješaci X..., u polju pješaci X ....*

Nadgrobna stela, gore i desno okrnjena, visoka je 60 cm, a široka 41 cm. Plitko udubljeno, izlizano natpisno polje opkoljeno je širokim okvirom. Pronađena je na izvoru Vrljike.

8.
IANEAVGVS
TE SILVESTRI
XIVSOPOSV
ITSEPTIMVS
PROFILIO SVO

- */D/ianae Augustae Silvestri /E/x iussu posuit Septimus pro filio suo.*

- *Diani Augusti Silvestri po zapovijedi postavi Septim za svoga sina.*

9.
L • S • PVDENS
CERERI
V • S

- *L(ucius) S(empronius?) Pudens Cereri v(otum) s(olvit).*

- *Lucije Sempronije Pudens (čedni) Ereri zavjet ispuni.*

Natpis se zavjetne are posvećene Cereri pronađen je 1886. godine.

10.
VETT
IANA

Nije poznato pobliže mjesto pronalaska ovog ulomka kao ni bilo drugo s njim u svezi.

11.
FRONTO

Ovaj natpis otkriven je 1895. godine kod negdanjega mosta između Podstranja i Proložca. Otisnut je na krovnoj opeki. Takva pečatna opeka nije bila do tada otkrivena u Dalmaciji.

IMOTSKI

1.
IMPC AEL
R DRI

- *Imp(eratore) Cae(sari) /divi Ha/dri/ani/.*

- *Za Imperatora Cezara, Božanskom Hadrijanu.*

Ovo su dva ulomka ovećeg spomenika od vapnenca. Prvi je ulomak visok 25 cm i širok 29 cm. Udubljeno natpisno polje bilo je okvireno. Drugi, dosta uništen, visok je 18 cm, širok 19 cm. Oba ulomka potječu iz Imotskoga polja, a nemamo podataka o točnom mjestu nalazišta.

RUNOVIĆI

1.
.....S
FORT•PR
F•FL•SAB
B•COS•L
TAL
V•S•L•M

- *..../s Fort. Pr/educi/ F. Fl. Sab /inus/ b. /f/ cos. l/eg/ Ital. v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*

Nadgrobni spomenik na kojem se nalazi ovaj natpis pripadao je legionaru Italice.

2.
I • O • M • S
TILIVS • G
M • LEG • I • AD
B • COS
S • L • M

- I(ovi) o(ptimo) m(aximo) s/ac(rum) C.A./tilius G/...., m/il(es) leg(ionis XIII /ge/m(inae) legionis I ad(iutricis), b(eneficarius) co(n)s(ularis) /v(otum)/ s(olvit) l(ibens) m(erito).

- Jupitru najboljemu i najuzvišenijoj svetinji C.A. .... vojnik 13. legije iste legije I. (privi pomoćnik) konzularnim dobročinstvom s veseljem zavjet ispuni.

Ara od vapnenca sa ispupčenim profiliranim zabatom visoka je 95,5 cm, širina na zabatu iznosi 52 cm, a inače 43. Natpisno je polje oštećeno.

3.
I • O • M
ET • GENIO • M
N • SALVIS • CI
VIBVS • NOVEN
SIBVS • AVRELIV
DONATVS
VOTVM POSVIT

- I(ovi) o(ptimo) m(aximo) et genio m(uncipii) N(ovensium) salvis civibus Novensibus Aurelius Donatus votum posuit.

- Uzvišenom i plemenitom Jupitru i zaštitniku muncipija Novae, a svim građanima Novae Aurelije Donat zavjet izvrši.

4.
ICA B C
O • P • SVPER
SIT • VIT • IDVS
NIAS • SCAPV
PRISCO • ET
NEO • CLEMEN
TE • COS

- ... b(ene)f(iciarius) c/os. p/ro(vinciae) P(annoniae) super(ioris) /?po/s(u)it VII idus /Iu/nias Scapu/la/ Prisco et /Ti/neo Clemente consilibus.

- Dobrotvorac konzul provincije Gornje Panonije (?) postavio 7. godine na Ide lipanjske.

Nadgrobna ploča legionara nama nepoznate legije datira iz 195. godine nakon Krista.

5.
SILVANO
AVC • SAC
ACVTIANVS
RFCOSLFCXIII
GEMCORDIN
DNGORDINOAV
ETAVISIACSLA

- Silvano Aug(usti) sac(rum). Acutianus /b(ene)/f(iciarius) co(n)s(ularis) l/e/g(ionis) XIII gem(imanae). Gordian(ae) d(omino) n(ostro) Gordi/a/no Aug(usto) et Avi/ol/a c/o(n/s(ularis) l(ibens?) a(nimo?).

- Silvanu Augustu svetište. Akucije dobrotvor, namjesnik 13. legije. Gordijan gospodinu našem Gordijanu Augustu i Avioli namjesniku učini s veseljem i srcem.

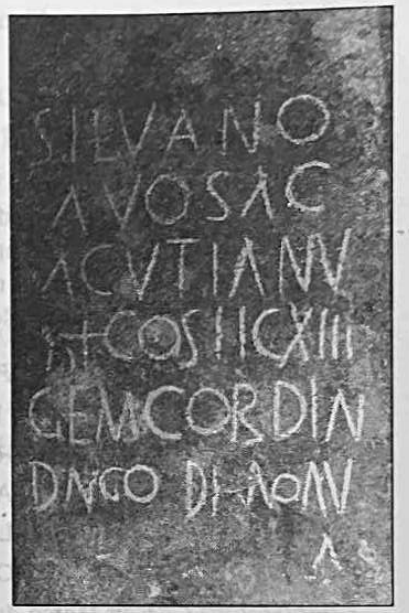

Natpis iz Runovića br. 5

Glatki je kamen vapnenac bez okvira 86 cm visok, 35,5 širok. Natpisno je polje izlizano, gornji su redci okrnjeni. Slova su plitka, a u donjem dijelu vrlo površno izrađena. Natpis se datira u 239. god. poslije Krista.

6.
O //
/// L //
NIENA
BF • COS
XI • CL • P • F

- ... b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis) /leg./ XI Cl(audiae) p(iae) f(idelis).

- Dobrotvor namjesnik 11. legije Klaudiju Pobožnomu vjeran.

Natpis na kamenom žrtveniku nađen je 1897. u Runoviću na zemljištu zvanom "Gućuša". Pošto je natpis na mekanu kamenu, a slova plitko uklesana, loše je sačuvan i samo su se neka slova mogla pročitati.

7. - NOVČIĆI (reversi novčića)

- Aurelijanovi novčići:

1. Adventus Aug.
2. Iovi Conserv, Restitut. Orientis
3. Concord. milit.

- Severinini novčići, (Aurelijanova žena):

1. Providen. deor.

2. Concordiae militum

- Dioklecijanov novčić:

1. Iovi Conserv. August.

1926. god. slučajno je pronađena smrvljena žara pepelnica s poklopcem urna cineraria. U njoj se zadržalo 16 novčića, od kojih je 12 bilo iz doba cara Aurelijana (270.-275.), 2 koja su pripadala njegovoj ženi Severini, jedan je bio iz doba cara Hadrijana (117.-138.) i preostali šesnaesti. novčić bio je iz doba Dioklecijanova.

PODBABLJE

1.
IMP • CAESA
RI • MARCO
AVRELIO • C
LAUDIO • PI
O • FELICI • AVG

- *Imp(eratori) Caesari Marco Aurelio Claudio pio felici Aug(usto).*

- *Imperator Cezar Marko Aurelio Klaudio pobožni August.*

Natpis na miljokaznom stupu visokom 170 cm, promjera 35 cm, pronađen je 1898. u Podbablju na mjestu zvanom "Potočine", uz staru (antičku) cestu, koja je od Trilja (Pons Tiluri) vodila do Runovića (Ad Novas). Natpis je loše uklesan, slova su plitko urezana i nepravilno oblikovana.

Podigao ga je Klaudije II., zvani Gotski (268.-270.). Datiramo ga u prvu godinu vladanja ovog cara, tj. 268. Tada je, vjerojatno, bila popravljena spomenuta cesta.

2.
I
NCTE

To je bio ulomak grčkoga natpisa visokog 9 cm, širokog 12 cm, debljine 6 cm, sa slovima visokim 35 mm.

3.
SIBIET

Na ulomku visokom 6 cm, širokom 10 cm, sa slovima visokim 38 mm, debelim 7 mm, manjka prvo i zadnje slovo.

4.
VS
VI

Na ulomku visokom 13 cm, širokom 11 cm, debelom 5 cm isklesana su lijepa i monumentalna slova visoka 6 cm. Sva su slova oštećena, ali upotpunjenje je pouzdano.

5.
DM
LCALTILIO
L F MYR ON
AEMI LIA
NE IS
C VG
M

- *D(is) M(anibus) L(ucio) Catilio L(uci) f(ilio) Myroni Ae milia ne/pt/is c/oni/ugi /b(ene) m(erenti).*

Prvi ulomak natpisa pronađen je 1885., a drugi 1898. Natpis je uklesan u mramoru, okvir je visok 30 cm, širok 20 cm, a slova u prvom retku visoka su 3 cm. U ostalim su visoka po 25 mm.

KAMEN MOT

1.
COS • III
RP • D • D

Ovaj ulomak natpisa pronađen je 1892. g. na starom mostu kod Kamena Mosta. Slova su oštećena i nejasna.

2.
IMP • CAES
DIVI • ANTO
NINI • FILIO • D
VI • HADRIANI
NEPOT • DV • TRAIA
NI • PART • PRO • NEP
DIV • NERVAE • ABNEPO
T • M • AVRELIO • ANTONI
NO • AVG • ARMEN

- *Imp(eratori) Caes(ari), divi Antonini filio, divi Hadriani nepot/i/ div/i/ Traiani Part(hici) Pronep(oti), M(arco) Aurelio, Aug(usto), Armen(iaco)...*

- *Imperatoru Cezaru božanskom Antoninu, sinu božanskom Hadrijanu, nećaku božanskog Trajana Partija praunuku Marku Aureliju, Augustu, Armenijskom.*

Natpis je na kamenu vapnencu visok 76 cm, širok 46 cm, a debeo 34,5 cm. Natpisno je polje izlizano i premazano cementom, a urešeno je 8,5 cm širokim okvirom, koji je odlomljen. Slova su lijepo oblikovana, a u svakom idućem retku su manja, dakle smanjuju se od početka natpisa prema kraju.

Natpis je bio uzidan na mostu koji se nalazio malo nizvodnije od ovoga današnjega. Pri obrušavanju mosta slučajno je pronađen natpis 1892. godine.

3. PANSIA

- *Pansia/na/*

Ovo je pečat koji je bio utisnut na ostatku krovne opeke.

RIČICE

1. DMSCVRVS
PSIT • SIBI • ET
SVIS IIII

- *D(is) M(anibus) Scv(e)rus p(o)s(u)it sibi et suis IIII*

- *Marljivim rukama Severus je postavio sebi i svojima 4.*

Na ovom ulomku slova su loše uklesana, nepravilna su i slabo sačuvana.

LOKVIČIĆI

1. IMP CAESARE DIVI
AVG • F • AVGVST • PONT
MAX • TR • POT • XXVIII

- *Imp(eratore) Caesare Divi Aug(usti) f(ilio) August(o), Pont(ifice) max(imo) Tr(ibunica) Pot(estate) XXVIII.*

- *Za imperatora Cezara božanskog Augusta sinu Augustu najvišem svećeniku Tribunskom moći 28.*

Ovaj spomenik nalazio se uz vojničku cestu u Lokvičićima. Ploča je okrnjena u donjom dijelu, a potječe iz 26. ili 27. god. Spomenuta cesta bila je glavna prometna žila našega područja, a povezivala je Trilj s Naronom. Danas je u narodu poznata kao "Strada romana" ili Rimski put.

GRABOVAC

1. ADAM NVDVS PARADISO

Ovo je čitljivi dio natpisa kojeg je 1891. uočio Ivan Bulić, pučki učitelj, iznad prozora kuće nekog Tadića. I. Bulić je dao opis reljefa uz kojeg je uklesan ovaj natpis.

LOVREĆ

1. SIGIL. DE ABBATISE MONAST:
SCE. MARIE A. O. L.

- *Sigil(lum) D(omin)e abbatisse monasterri sancte Marie a(pud) o(pidum) L(udrum).*

- *Pečat časne opatice samostana Svete Marije kod grada Lovreća.*

Na vrhu glavice Gradine u Lovreću u ostacima zidina pronađen je prsten s pečatom na kojem je bio ovaj natpis. Pretpostavlja se da bi Lovreć mogao biti Ludrum.

IMO TKI

1. SIETYICIS INY
ELICIBVS

U ovom fragmentu zna se samo da je pronađen u blizini gradića Imotskoga.

ZMIJAVCI

BUBLIN - DIKOVAČA

1. IOMTGI
SATN

- *I(ovi) O(ptimo) Max(imo) T(onanti?) ili T(itus) ..... Sa(trius) ili Sat(renius)...*

- *Jupitru Najboljemu, Najvišemu Tonanti (ili Tito) ... Satrije ili Satrenije ...*

Ulomak are od lapora visok je 20 cm, širok 25 cm, debeo 17 cm, redci su okrnjeni, slova plitka, a iznad svakoga slova prvoga redka uklesana je vodoravna crta.

2. IVL

Ulomak je od lapora, okrnjen, visok 27 cm, 17 cm širok, a 9 cm debeo.

3. a) ERS
R TF
V SVIV

b) M
DEPICA

Ova dva ulomka pripadaju istoj natpisnoj ploči. Prvi je ulomak visok 20,5 cm, 13 cm je širok, a 6 cm debeo. Drugi je visok 14 cm, 14,5 širok, 6 cm debeo. Slova su vrlo lijepa i pravilno su klesana.

4. EL VII
IVS • Y
OL

Ostatak je nekog spomenika koji se ne može pobliže odrediti. Uklesan je na vapnenac, otraga je oštećen, a od dolje se sačuvao ostatak jednostavna okvira. Visok je 22 cm, širok 18 cm, a najveća debljina je 5 cm. Slova su nejednake visine.

5. S // BF • C
G • X // GE

- *.... s b(ene)f(iciarius) c(onsularis) /leg/(ionis) X ge/m/(inae) - ... dobrotvor namjesnik X. legije.*

Ovo je ostatak laporne ploče visok 20 cm, širok 21,5 cm, a debeo 7 cm. Natpisno je polje oštećeno. Slova su lijepa, a ostatak vjerojatno potječe od određenoga votivnog spomenika.

6. ////IC
BF • COS
V • L • M
S • ME

- *... b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis) v(otum) l(ibens) m(erito) s(olvit)*

- *Dobrotvor namjesnik X. legije s veseljem zavjet izvrši.*

Ulomak je laporne ploče visok 18 cm, širok 23,5 cm, a debeo 9 cm. Natpisno polje nije pozorno obrađeno, ostavljene su neravnine. Slova su plitka i loša, a i interpunkcije su nepravilne.

7. IOVI OP
TIMO • MAXI
IVXTXOVO
DI) IIVIMA
IIS
∧V∧
BATONIA
IAVS

- *Iovi optimo maximo ..... Batonianus.*

Ovo je votivna ara od vapnenca, visokoga, glatkoga, slabo ispupčenoga gornjeg zabata i iste takve baze na prednjoj strani i na plohama sa strane. Gore i otraga je hrapava, a okrnjena je desno gore i lijevo dolje. Visoka je 36,5 cm, širina na zabatu iznosi 18,5 cm, a inače 17 cm, debljina na zabatu 20,5 cm, a inače 18,5 cm. Linije slova su nepravilne, kao i interpunkcija.

8. ... PECTATVSET ... VALERIAPAREN ...
... ILETFLMAXENTIVSMARITVS ...
... SATVRNIN ... ELIC ... S ...
... VEVIXITANNOSXXII .....
... RAPITVR ... M ..... PRO ... A
..... VM ...

- */D(iis)/ M(anibus) ... /s/pectatus et ... Valeria paren/tes f/il(iae) et F(lavius) Maxentius maritus ... Saturnin/ae inf/elie /is/s /imaeg/u(a)e vixit annos viginti duos (sen, tres, quattuor) ... rapitur ...*

- *Marljivim rukama ... gledamo i ... Valerije roditelji kćerki i Flaviju Maksenciju mužu ... Saturnije ( ) njima (kip) i živio je 22 godine (, tri, četiri) ... ugrabi.*

Nadgrobna ploča s natpisom pronađena je nekoliko godina prije početka II. svjetskog rata pod sjevernim obrnokom Dikovače. Debljina stele iznosi 24 cm, sačuvana širina 88 cm, a sačuvana visina 30 cm.

9. A

Ovo je ulomak, najvjerojatnije, prednje ploče nekog kovčega za mrtvački pepeo. Ploča je od vapnenca.

Ulomak je visok 28,5 cm, širok 19 cm, a 12 cm debeo. Lijevi gornji i donji kut ispunjen je po jednim listićem.

10. M

Ulomak poklopca za mrtvački pepeo. Od vapnenca, uglačan je, visok 13 cm, 27 cm debeo, a širok 19 cm. Lijevi donji kut ispunjen je jednim listom.

LITERATURA

- PROLOŽAC

1. Rendić - Miočević, Duje: Dva antička signirana reljefa iz radionice majstora Maximina. - Arheološki radovi i rasprave, 1967, 4-5, 339.-356.

Alačević, J.: Imota. - Bulletino di storia e archeologia dalmata, VI/1883, 5, 65.-66.

Mommsen, T.: Corpus inscriptionum Latinarum. Vol. III, 8509., 1916.

2. Gabričević, B.: Neobjavljeni rimski natpisi iz Dalmacije. - Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, 63.-64./1961.-1962., str. 104.-179.; 250.-252.

3. Corpus inscriptionum Latinarum III., 1916.

4. Corpus inscriptionum Latinarum III., 1916.

5. Bulić, F.: Inscriptiones quae in C.r. museo archeologice Salonitane Spalati osservantur, - Program C. k. Velike gimnazije u Splitu, 27/1891.-1892., 393.-527. Corpus inscriptionum Latinarum III., 8511.

6. Wilkinson, J.G.: Dalmatia and Montenegro. With a Joruney to Mostar in Herzegovina ... London (J. Murtay) 1848., I-II, str. 150.

Patsch, K.: Rimska mjesta po Imotskom polju. - Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, XII/1900., 7, 295.-344.

- Corpus inscriptionum Latinarum III., 1914.

7. Pavlović - Lučić, I.J.: "Marmora Macarensia". Venetiis 1789. str. 20.

- Corpus inscriptionum Latinarum III., 1915., sr 8507

Patsch, K.: Rimska mjesta po Imotskom polju. - Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, XII/1900., 7, 295.-344.

8. Bulić, F.: Inscriptiones quae in C.r. museo archeologice Salonitane Spalati osservantur, - Program C. k. Velike gimnazije u Splitu XXII/1886.-1887., 3.-162.

Mommsen, T.: Corpus inscriptionum Latinarum III. Berolini 1873.

9. Corpus inscriptionum Latinarum III, 8508 (Bulić, F.) Bulić, F.: Emota - Bulletino di archeologia e storia dalmata, X/1887., 4., 57.

10. - Corpus inscriptionum Latinarum III., 10188 (Bulić)

Patsch, K.: Rimska mjesta po Imotskom polju. - Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, XII/1990., 7., 295.-344.

11. - Corpus inscriptionum Latinarum III., 13339 (Bulić, F.)

Patsch, K.: Rimska mjesta po Imotskom polju. - Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, XII/1900., 7., 295.-344.

- RUNOVIĆ:

1. - Corpus inscriptionum Latinarum III., 1906. (Pavlović)

Pavlović - Lucić, I.J.: Marmora Macarensia: Edito secunda, aucta, et illustrata Rhacusse (Typis Martecchinianis), 1810, 107. str.

Patsch, K.: Rimska mjesta po Imotskom polju. - Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, XII/1900., 7., 295.-344.

2. - Corpus inscriptionum Latinarum III., 1907. (Pavlović)

Pavlović-Lucić. I.J.: Marmora Macarensia: obvlioni et injuriae temporum subttata Opera et studio. Venetiis, 1789.

Patsch, K.: Rimska mjesta po Imotskom polju. - Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, XII/1900., 7., 295.-344.

3. - Corpus inscriptionum Latinarum III., 1908.

Pavlović-Lucić, I.J.: Marmora Macarensia. Venetiis, 1789.

Patsch, K.: Rimska mjesta po Imotskom polju. - Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, XII/1900., 7., 295.-344.

4. - Corpus inscriptionum Latinarum III., 12802 (Bulić, F.)

Patsch, K.: Rimska mjesta po Imotskom polju. - Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, XII/1900., 7., 295.-344.

Bulić, F.: Ad Novae. - Bulletino di archeologia e storia dalmata, XII/1890., 11., 161.-162.

5. - Corpus inscriptionum Latinarum III., (Pavlović)

6. - Corpus inscriptionum Latinarum III., 14638 (Bulić, F.)

7. Bulić, F.: Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, 47.-48./1924.-1925., str. 85.-86.

- PODBABLJE:

1. Bulić, F.: Ad Novae. - Bulletino di archeologia e storia dalmata, XXII/1899., 10., 184.-185.; 11-12, 201.

2. Bulić, F.: Ad Novae. - Bulletino di archeologia e storia dalmata, XXII/1899., 10., 184.-185.

3. Bulić, F.: Ad Novae. - Bulletino di archeologia e storia dalmata, XXII/1899., 10., 184.-185.

4. Bulić, F.: Ad Novae. - Bulletino di archeologia e storia dalmata, XXII/1899., 10., 184.-185.

5. Bulić, F.: Ad Novae. - Bulletino di archeologia e storia dalmata, XXII/1899., 10., 184.-185.

- KAMEN MOST:

1. - Corpus inscriptionum Latinarum III., 14636 (Patsch, K.) Bulić, F.: - Bulletino di archeologia e storia dalmata, XXI/1898., 12., 220.-221.

2. - Corpus inscriptionum Latinarum III., 8505 (Bulić, F.)

- Corpus inscriptionum Latinarum III., 1913., (Pavlović, Wilkinson)

Bulić, F.: - Bulletino di archeologia e storia dalmata, X/1887., 2., 27.-28.

3. Patsch, K.: Rimska mjesta po Imotskom polju. - Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, XII/1900., 7., 295.-344.

- RIČICE:

1. Bulić, F.: Bulletino di archeologia e storia dalmata, XXIV/1903., 8.-11., 113.-129.

- LOKVIČIĆI:

1. Bulić, F.: Program C. k. Velike gimnazije u Splitu, XXIII/1887.-1888., 3.-86.

Bulić, F.: Bulletino di archeologia e storia dalmata, VII/1884., 4., 54.

- Corpus inscriptionum Latinarum III., 8512

Patsch, K.: Rimska mjesta po Imotskom polju. - Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, XII/1900., 7., 295.-344.

- GRABOVAC:

1. Bulić, I.: Starinska istraživanja u Imotskoj, 1891.

- LOVREĆ:

1. Milinović, S.: Kratko opisanje Lovreća u Dalmaciji

- IMOTSKI:

1. - Corpus inscriptionum Latinarum III., 1917. (Bulić, F.)

Patsch, K.: Rimska mjesta po Imotskom polju. - Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, XII/1900., 7., 295.-344.

2. - Corpus inscriptionum Latinarum III., 1912. (Bulić, F.)

Patsch, K.: Rimska mjesta po Imotskom polju. - Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, XII/1900., 7., 295.-344.

- ZMIJAVCI:

1. - Corpus inscriptionum Latinarum III., 14634 (Kubitschek)

Bulić, F.: Bulletino di archeologia e storia dalmata, XXII/1899., 10., 184.-185.; 11.-12., 201.

Patsch, K.: Rimska mjesta po Imotskom polju. - Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, XII/1900., 7., 295.-344.

2. - Corpus inscriptionum Latinarum III., 14639 (Patsch, K.)

Patsch, K.: Rimska mjesta po Imotskom polju. - Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, XII/1900., 7., 295.-344.

3. - Corpus inscriptionum Latinarum III., 14640 (Bulić, F.)

Patsch, K.: Rimska mjesta po Imotskom polju. - Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, XII/1900., 7., 295.-344.

Bulić, F.: Bulletino di archeologia e storia dalmata, XXII/1899., 10., 184.-185.; 11.-12., 201.

4. - Corpus inscriptionum Latinarum III., 14635

Patsch, K.: Rimska mjesta po Imotskom polju. - Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, XII/1900., 7., 295.-344.

5. - Corpus inscriptionum Latinarum III., 14637 (Kubitschek) Patsch, K.: Rimska mjesta po Imotskom polju. - Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, XII/1900., 7., 295.-344.

6. - Corpus inscriptionum Latinarum III., 14636 (Patsch)

Patsch, K.: Rimska mjesta po Imotskom polju. - Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, XII/1900., 7., 295.-344.

7. - Corpus inscriptionum Latinarum III., 14633 (Patsch)

Patsch, K.: Rimska mjesta po Imotskom polju. - Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, XII/1900., 7., 295.-344.

8. Gabričević, B.: Neobjavljeni rimski natpisi iz Dalmacije. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, 63.-64./1961.-1962., str. 240.-241.

9. Bulić, F.: Ad Novae. - Bulletino di arheologia e storia dalmata XXII/1899., 10., 184.-185.; 11.-12., 201.

Patsch, K.: Rimska mjesta po Imotskom polju. - Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, XII/1900., 7., 295.-344.

10. Patsch, K.: Rimska mjesta po Imotskom polju. - Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, XII/1900., 7., 295.-344.

Napomena: *Natpisi koje donosim u ovom radu su oni koje je Augustin Stipčević registrirao u svojoj "Antičkoj bibliografiji".*

Zusammenfassung

RÖMISCHE INSCHRIFTEN IM LAND VON IMOTSKI

In dieser Arbeit gibt uns die Autorin einen Überblick der römischen Inschriften, die auf dem Gebiet des Landes von Imotski in den letzten zwei Jahrhunderten gefunden worden sind. Alle diese Inschriften hat Augustin Stipčević in dem Werk "Antike Bibliographie..." aufgeschrieben.

Petar Oreč

PRILOG PROUČAVANJU STAROHRVATSKE ŽUPANIJE IMOTA

(Novi toponomastičko-arheološki nalazi)

U ovomu prilogu bit će govora o veličini i sijelu starohrvatske županije Imote, odnosno gdje je bio rimski grad Emanio-Imota, od koga je župa dobila ime, kako se drži, glede pisanja bizantskog cara Konstantina Porfirogenita u djelu "De administrando imperio" (DAI) iz 949. godine, Poglavlje 30.,[1] koliko to omogućuju novi toponomastički i arheološki nalazi.

U historiografiji su različita mišljenja o hrvatskim međama odnosno međama hrvatske županije Imote u odnosu na Pogane (Neretljane), Zahumlje, Bosnu, Srbiju i Rašku, polovicom desetoga stoljeća, kada se prvi put spominje i starohrvatska županija Imota u DAI od K.Porfirogenita,[2] gdje nije posebice opisana starohrvatska županija. Imota, već je samo spomenuto njezino ime, kao i imena ostalih hrvatskih županija. Ali, Porfirogenetov opis Pogana (Neretljana) i Zahumlja, te opći položaj Bosne, Travunije i Srbije pruža, donekle, okvir u odnosu na Zahumlje i Neretljane (Pogane), dok su u odnosu na Bosnu i Srbiju hrvatski međaši toga doba samo približni, jer su kasniji pisani izvori manjkavi, a toponomastičko-arheološko izučavanje u tomu prostoru izostalo je, osim desnoga sliva rijeke Neretve, od Gabele kod Čapljine do utoka Rame u Neretvu i općine Mostar u cjelini, na desnoj i lijevoj strani Neretve. Toponomastičkim izučavanjem obuhvaćene su općine na desnoj strani Neretve: Čapljina, Čitluk, Grude, Ličtica (Široki Brig) Ljubuški, Posušje, Prozor i Mostar na obadvije strane Neretve, kako je već naglašeno zatim dijelovi Duvna (Tomislavgrad) s katastarskim općinama: Borčani, Duvno (Tomislavgrad), Kongora, Letka, Lipa, I. i II., Mandino Selo, Mokronoge, Oplećani, Raščani, Sarajlije, Srdjani, Vedašić odnosno Vidašić; općina Imotski s katastarskim općinama. Ržano, Imotski, Proložac, Ričice, Runovići, Studenc, Vinjani, Župa.[3]

1. Božidar Ferjančić: Vizantološki izvori za istoriju naroda Jugoslavije, Tom II., Srpska akademija nauka, Posebna izdanja, knjiga CCCXXIII., Vizantološki institut, knjiga 7, Beograd, 1959., str. 3.
2. Božidar Ferjančić: n.d.,str.33.
3. Petar Oreč: Ispis iz zemljišnih knjiga (1974-1987 godine); Petar Oreč: Zemlja je najstarija knjiga-rukopis.

Zahumlje iz godine 949. u DAI steralo se: "... od Raguze (tj. Dubrovnika) počinje arhontija Zahumlja i pruža se do rijeke Neretve i prema Primorju dopire do Poganije, a planinskom stranom prema sjeveru graniči sa Hrvatima, a sprijeda Srbijom".[4] Opis Zahumlja, koje nije podijeljeno na županije, kao kneževina Poganija, jasne su osobito sa Hrvatima odnosno sa hrvatskom županijom Imota. Planinska strana, u kojima su Hrvati, su na sjeveru i to su : Velež, Prenj, Ivan pl. Bitovnja i Zec pl., bez razlike odakle se mjerenje uzelo, počev od grada Mostara do Blagaja, upravnoga sijela Zahumlja. Pa ipak, različita su mišljenja pisaca o prostoru kojega je zapremalo Zahumlje, mada je opis u DAI odveć jasan. Tako, povijesničar Vjekoslav Klaić, ističe: "Namah iza Neretve sterala se na jugu prema latinskom gradu Ragusionu ili Dubrovniku, Zahumska zemlja ili Zahumlje".[5] S.M.Dimitrov, piše: "Zahumljanik jugu od Neretve do Dubrovačke okoline".[6] U Dane Grubora, nalazimo: "Zahumlje je imalo samo mali komad Primorja od Dubrovnika do Neretve".[7] Nada Klaić, povjesničar: "Zahumlje graniči lijevom obalom Neretve do iznad Mostara, možda do obronaka Prenja, gdje se nalaze Hrvati na pola puta od Neretve do Drine".[8] Marko Vego mijenjao je mišljenje o veličini Zahumlja, tako, godine 1937. on piše: "da su Humnjaci ili Zahumljani,.. od crte Brštanik-Bišina-Mostar na jug do Dubrovnika zovu Humnjaci. Baš je samo prirodna granica učinila pregradu kod Mostara, a da nije Zahumska zemlja prelazila tih granica, dokaz je, da na sjeveru od Mostara nema nikakvih utvrda, o kojima bi govorio car pisac...da je carev izvještaj iz razloga, koji smo gore naveli, o granicama Zahumlja u njegovo doba točan, ukoliko se dodiruje srednjega toka Neretve, ali je za donji tok pogrešan, jer je ili općenit ili samo zaokružen. Neretvanska zemlja nije od Neretve do Cetine, kako car pisac kaže, nego ona u to vrijeme zauzimaše čitav donji tok rijeke Neretve s obje strane".[9] Marko Vego, godine 1980., piše: "Tada je Zahumlje dopiralo do Mokrog kod Ličtice",[10] ne rekavši razlog promjeni svoga mišljenja, Marko Vego godine 1981. ponovo mijenja mišljenje o položaju Zahumlje, bez navodjenja razloga tomu: "Zahumlje je u 10. stoljeću sa sjevera bilo odijeljeno od Bosne Ivan planinom i Čvrsnicom, a s istoka Gorskim kosama koje graniče sa župom Gackom, s juga mu je granica bar kasnije dopirala do sjevernih granica župe Trebinje u Travuniji i do zidina grada Dubrovnika, a na zapad do rijeke Neretve u jednom njezinom dijelu. U srednjem dijelu rijeke Neretve granica Zahumlja su išle

4. Božidar Ferjančić: n.d.,str. 34.
5. Vjekoslav Klaić: Povijest Hrvata, svezak prvi, Zagreb 1899., str. 33.
6. M.S.Dimitrov: Pogled na najstariju povijest Hrvata, Srba i južnodalmatinskih Slavena: njihovo stanje u prvoj četvrti 10. vijeka, Zbornik kralja Tomislava, Posebna djela JAZU, Knjiga XVII, u spomen tisuću godišnjice hrvatskog kraljevstva, u Zagrebu 1925., str. 23.
7. Dane Grubor: Iz vremena kralja Tomislava, Zbornik kralja Tomislava, Posebna djela JAZU, Knjiga XVII, u spomen tisuću godišnjice hrvatskog kraljevstva, u Zagrebu 1925., str. 337.
8. Nada Klaić: Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, Zagreb, 1975., str. 282.
9. Marko Vego: Povijest Humske zemlje (Hercegovina), I. dio, Sombor, 1937., 44-47.
10. Marko Vego: Iz istorije srednjovjekovne Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1980., str. 103.

Karta Imotskoga s užom okolicom: 1. Gradina kod Crvenog jezara; 2. Solun iznad Modrog jezera; 3. Naselje ispod Topane; 4. Mikrotoponim "Imotski" između Silosa i Kupinjače.

do Kočerina i Klobuka obuhvaćajući Mokro kod Ličtice (Mokro kod Ličtice je desetak kilometara istočnije od Kočerina, pa iznenadjuje spominjanje naselja Mokro, primjedba Petra Oreča) i Broćno (Brotnjo) tako da je graničilo na zapadu s hrvatskom župom Imotom".[11] (Bosna sa svojim međašima dopire do Čvrsnice tek u 13. stoljeću, kao vjerojatno, a sigurno na te i južne prostore proširuje se u trećem desetljeću 14. stoljeća. Podvukao, P. Oreč).

Osvrćući se na položaj Zahumlja polovicom 10. stoljeća, Relja Novaković, ističe: "Prvu teškoću stvara spomen Neretve. Ne možemo biti sigurni da je mislio (Konstantim Porfirogenit) i na njen tok od izvora do Jablanice do granice prema Poganiji...bilo mu je, čini nam se, jasno da spomenem Neretve kao zapadne granice Zahumljana nije objasnio ko je Zahumljanima bio susjed prema Neretvi sjeverno od Poganije. Kako se iza Neretve od Rame do Tribižata kao susjede Zahumljana, ali je, po svoj prilici, pogriješio što je rekao da se Hrvatska nalazi od Zahumljana

11. Marko Vego: Historija Brotnja od najstarijih vremena do 1878., Čitluk, 1981., str. 161.

"prema severu, jer bi Hrvatska pre odgovarala kao severni susedPaganije a ne Zahumljana." Ako Zahumlje na zapadu dopire do srednjega toka Neretve odatle računa na planinsku stranu koja razdvaja Zahumlje od Hrvatske, onda to može da bude samo preko Čabulje (1780 m), Čvrsnia (2228 m), Vrana (2047 m), Ljubuše /1797 m), i dalje vjencem prema Grmeču. U svakom slučaju, čini mi se, da se njegovo "spreda Srbijom" pri opisu granica Zahumljana odnosi, u stvari, na razgraničenje sa Hrvatskom na pravcu Livno i Cetina. To znači, da bi se po opisu glave 30. Srbija pružala od daleke Duklje sve do zaledja Zahumlja i graničila bi se sa Hrvatskom X vijeka negdje izmedju Pive i Imotskog".[12] Doista, Hrvatska izbija u prostore Pive, Zelengore i Drine sa županijom Imota u 10. stoljeću, o čemu će bit kasnije riječi. O Zahumlju iz 10. stoljeća, Stojan Novaković, razmatra, ovako: "...da su Zahumljaci graničili Paganijom u Primorju, na severu s Hrvatima, s preda ili s čela sa Srbima.., da Paganija počinje od Neretve, da Hrvatska počinje od Cetine: onda je apsolutna nemogućnost, da se Zahumljaci na severu graniče s Hrvatima pošto sam pisac odmah zatim izmedju njih i Hrvata meće Pagane. Upravo Zahumljaci bi se mogli graničiti sa Hrvatima na sjeveru samo tako da se na lijevoj strani Neretve i u Duvnu ne bi spominjali Pagani, a s gorske strane se isto tako nisu mogli graničiti i sa Srbima, jer su Hrvati severnije od Pagana (znači iznad Duvna)".[13] Hrvati su sjeverno od Pogana na vododijelnici Biokova, iznad Makarske, a ne iznad Duvna. Jer, u Duvnu (Delminium) nije neretvanska županija Dalen, već na prostoru Vrgorca i Ljubuškoga polja, o čemu će bit još govora. U Istoriji Crne Gore (1967.g.), uz ostalo, nalazimo o Poganiji i Zahumlju: "Negdje malo zapadnije od planine Čabulje bila je tromedja Zahumlja, Paganije i Hrvatske. Granica prema Hrvatskoj bila je negdje u izvorištu Trebižata, zapadnije od sela Klobuka i Pretratnice. Tu se negdje i nalazila tromeđa Paganije-Hrvatske-Zahumlja. Prema Paganiji granica je išla Biokovom ostavljajući uzan priobalni pojas Paganiji do ušća Neretve". [14] Postoje i druga mišljenja a o međašima Hrvatske i Poganije, te Zahumljana, koje ne donosimo usljed namjene ovoga priloga. Upadljivo se razlikuju mišljenja hrvatskih i srpskih pisaca o ovomu pitanju. Zanimljivo je da su većinom srpski pisci preuzimali mišljenje Stojana Novakovića, iznešeno još 1880. godine, koje smo citirali, o položaju Zahumlja Pogana i Hrvata, glede DAI iz 949. godine, kako je komu odgovaralo, mada se u tome provlači jedna teza da državu Hrvatsku i narod hrvatski gurnu a pravac Cetina-Livno-Grmeč, unatog izostanku pisanih izvora, koji, za sada, o tomu šute, te ovo spada u kategoriju domišljanja, a ne znanstvene istine. Isto tako, mišljenja koja govore da je Zahumlje sezalo i na desnu obalu rijeke Neretve, nije utemeljeno na pisanim izvorima, koji o tome šute. U svezi s tim je i pitanje položaja zahumskog grada Mokriskika ("Moxptoxix"), kojega je godine 1880. locirao Stojan Novaković, rekavši: "Toga radi se ne može

12. Relja Novaković: Gdje se nalazila Srbija od VII do XII veka, Beograd, 1981., str. 44. i 45.
13. Stojan Novaković: Srpske oblasti X i XII veka, Glasnik srpskog naučnog društva, Knjiga XLVIII, Beograd, 1881., str. 31.
14. Istorija Crne Gore, 1, Knjiga prva, od najstarijih vremena do kraja XII vijeka, Titograd, 1967., str. 346.

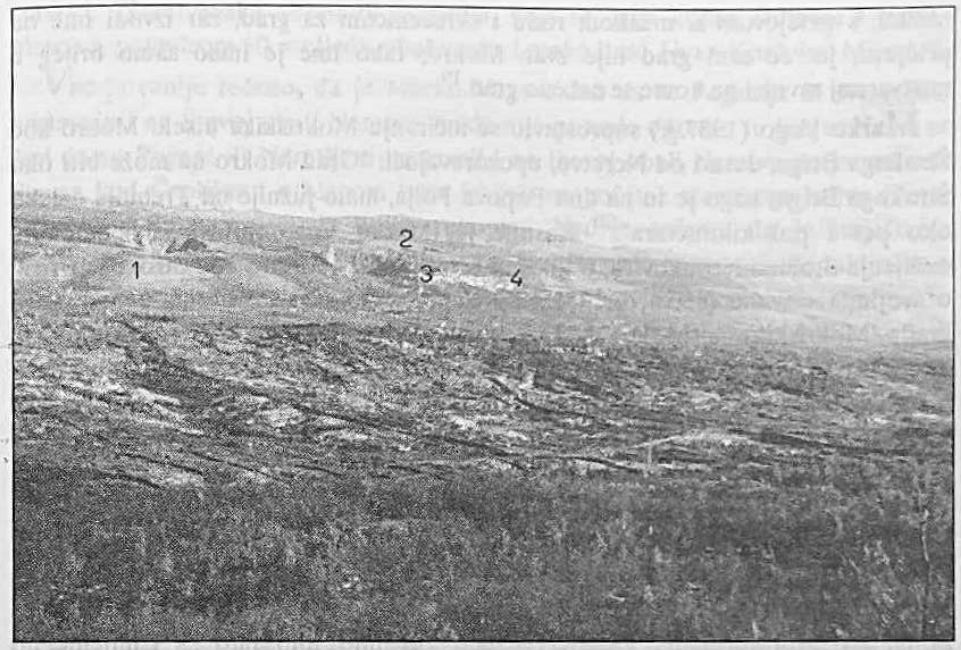

Pogled na Imotski s označenim lokalitetima: 1. Gradina kod Crvenog jezara; 2. Solun iznad Modrog jezera; 3. Naselje ispod Topane; 4. Mikrotoponim "Imotski" između Silosa i Kupinjače.

misliti ni na koje mjesto tako zgodno kao na Mokro, selo i planina na desnoj strani Neretve, zapadno od Mostara".[15] Mokro kod Širokoga Briga, o čemu piše Stojan Novaković, udaljeno je od Neretve kod Mostara u pravcu zapada oko 25 km, gdje se ne nalazi planina Mokro, već je u blizini Mokroga dio planine Tate, a sada Trtla. Rimska utvrda je na vrhu prapovijesnoga naselja zvanoga Gradina, nalazi se visoko iznad sela Mokro na 482 m na međašnoj crti Mokro-Čerigaj, gdje se vide ostaci tri manje stambene zgrade i jedan zdenac. Cijeli castel-rimski je veličine 38x36m, na visinskoj razlici u odnosu na selo Mokro 165 m. [16] Spomenuto mišljenje Stojana Novakovića o položaju zahumskoga grada Mokriskika prihvatili su povjesnici Vjekoslav Klaić,[17] Ferdo Šišić,[18] a suprostavio se tomu mišljenju Petar Skok, rekavši:"...da je u De administrando imperio ime ovoga grada dato u slavenskomu

15. Stojan Novaković: Srpske oblasti X i XII veka, Glasnik srpskog naučnog društva, Knjiga XLVIII, Beograd 1880., str. 41-43; Božidar Ferjančić: n.dj.,str. 61.
16. Petar Oreč: Prapovijesna naselja i grobne gomile (Posušje, Grude i Ličtica), Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, Nova serija, sveska XXXII/1977., Sarajevo, 1978., str. 181-191; Petar Oreč: Terenska skica rimskoga castela, Mokro, 11. listopada 1974. godine, broj 47.
17. Vjekoslav Klaić: Povijest Bosne, Zagreb, 1882. (V.Klaić: Povijest Bosne, Sarajevo, 1990., str. 23.
18. Ferdo Šišić: Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara od najstarijih dana do potkraj 1918., Svezak I-III, Zagreb, 1925., str. 454.

obliku, s pridjevom u muškom rodu i skraćenicom za grad, car izvodi ime od pridjeva, jer se sam grad nije zvao Mokro; tako ime je imao samo brijeg u močvarnoj ravnici na kome se nalazio grad.[19]

Marko Vego (1937.g.) suprostavio se lociranju Mokriskika u selo Mokro kod Širokoga Briga, desno od Neretve, upozoravajući: "Grad Mokro ne može biti oko Širokoga Briga, nego je to na dnu Popova Polja, malo južnije od Trebinja daleko oko pet i pol kilometara".[20] Kasnije je, Marko Vego, prihvatio spomenuto mišljenje Stojana Novakovića, o lokaciji Mokriskika u Mokro kod Širokoga Briga, u svojim radovima (1957.,76;1981.,62.). Suprostavio sam se lokaciji zahumskoga grada Mokriskika u Mokro kod Širokoga Briga, rekavši: "...da je Mokriskik Konstantina Porfirogenita u Zahumlju, koje se prostire od Dubrovnika do Neretve...a ne dvadesetak kilometara zapadnije od Neretve, povodeći se samo za imenom Mokro". [21] Krivu tezu o Zahumlju na desnoj obali Neretve podupirala je i pogrešno locirana neretvanska županija Dalen, spomenuta u DAI cara Konstantina Porfirogenita, u Duvno (Delminij), kao i spomenuti Mokriskik. Lokaciju neretvanske županije Dalen (Delminium nije Dalen, p.o.) u Duvno prihvatili su S. Schafarik, K. Jiriček, Stojan Novaković i Vjekoslav Klaić.[22] Neretvanska županija Dalen iz 10. stoljeća, glede DAI, "sterala se na prostoru Vrgorca i Ljubuškoga Polja, na čijoj teritoriji, kasnije, nastaju županije, ali samo sa izmijenjenim imenima županija, kao što su: Vellica-Velika Gora-Gorska župa".[23]

Međašna linija Pogana ili Neretljana i Hrvatske odnosno županije Imota opisivana je različito. Tako, npr. Konstantin Jiriček, drži: "Na obali natkrivenoj visokim stjenama, izmedju ušća Neretve i Cetine, a u nekadašnjoj zemlji ilirskih Ardijeja sjedili su Neretvani".[24] Druga skupina pisaca (F. Rački, F. Šišić, P. Skok, V. Ćorović) držala je, pored primorskoga pojasa, ispod planine Biokova, nastavali su Pogani ili Neretljani i Ljubuško polje, te dio Imote; treća skupina pisaca, o čemu je već govoreno, držala je da su Pogani ili Neretljani nastavali i prostor na kontinentu do Delminija odnosno Duvna i Ramu, a to se, onda, tumačilo kao cijeli prostor izmedju Neretve i Cetine, da pripada Poganima ili Neretljanima, te do planina izmedju Rame i Duvna (Delminij), zanemarujući starohrvatsku županiju Imota, čija je lokacija bila dobro poznata, glede ostalih starohrvatskih županija (Cetina i Livno), spomenutih u DAI, ali i položaja Zahumlja, Bosne, Travnije, Srbije;

19. Petar Skok: Konstantinov ro Moxrioxix, Jugoslavenski časopis 1-4 (1937), str. 93.-95.
20. Marko Vego: Povijest Humske zemlje, I dio (Hercegovina), Samobor, 1937., str. 46.
21. Petar Oreč: Boravak ljudskih zajednica u lištičkim pećinama, Bilten speleološkog društva "Bosanskohercegovački krš" Sarajevo, Godina XV, Broj 26-27, Sarajevo, 1989.str.147.
22. Božidar Ferjančić: n.d.,str.35.; Vjekoslav Klaić: Povijest Bosne, Sarajevo, 1990.,str.23.; Miha Barada: Topografija Porfirogenitove Poganije, Hrvatska prosvjeta, Zagreb-Knin, 1928.,str.43.; Nada Klaić: Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, Zagreb, 1975.,str.219.
23. Petar Oreč: Zemlja je najstarija knjiga-rukopis.
24. Konstantin Jiriček: Istorija Srba, Beograd, 1911.,str.114. i 115.

četvrto, "Neretvanska oblast ili Poganija, koja se osim kopna izmedju Cetine i Neretve, polovicom 10. stoljeća, obuhvatala i otoke Brač, Hvar, Korčulu i Mljet".[25]

Već je ranije rečeno, da je Marko Vego držao da se Poganija ili Neretljani nastavaju i na lijevoj obali Neretve, mada nije potanje odredio tu liniju. Nama se čini da su Pogani ili Neretljani nastavali i na lijevoj obali Neretve počev od sela Struga kod Čapljine i u blagom luku izbijali na početak stonskoga zaliva (Petar Oreč: Zemlja je najstarija knjiga-rukopis). Već je rečeno, da je smještanje neretvanske županije Dalen u Delminij (Duvno) izazvalo neutemeljene zaključke o prostoru kojega su zauzimali Pogani ili Neretljani polovicom desetoga stoljeća, a to je imalo i još ima velikoga odraza na druge povijesne neutemeljene zaključke koji se tiču i starohrvatske županije Imota. Problem položaja neretvanske županije Dalen iz 10. stoljeća još nije usuglašen u literaturi tako da se još povlači mišljenje kako se neretvanska županija Dalen nalazila u Dolama kod Ljubuškoga (F.Rački; F.Šišić; P.Skok; V.Ćorović), te da je župa Dalen smještena u Omišu na Cetini i (M. Barada; Nada Klaić), a Duvno kao lokacija neretvanske županije Dalen već se napušta u literaturi.

Kada je u pitanju Bosna naspram Hrvatske polovicom 10. stoljeća, međašna crta Hrvatske odnosno županije Imota, vodila je, približno, vododjelnicom jadranskoga i crnomorskoga sliva. Položaj Srbije, naspram Hrvatske odnosno hrvatske županije Imote, odveć je općenit, ako imamo u vidu opis cara Konstantina Porfirogenita u DAI: "a sprijeda Srbijom". Najvjerojatnije, da je srpski prostor na istočnoj i sjeveroistočnoj strani Duklje i Travunije, bez dodira sa Zahumljem, dodirujući se s Travunijom i s Hrvatskom odnosno županijom Imotom na prostorima Sutjeske i Drine. O hrvatskim prostorima prof. Vjekoslav Klaić, piše: "Hrvatska zemlja. Po istraživanju najboljih hrvatskih povjesničara zauzeo je hrvatski narod u prvoj polovici VII. stoljeća prilično prostranu zemlju, kojom su bile ove međe: na jugu rijeka Bojana (oko Skadra), na istoku Bosna ili Vrbas, na sjeveru Dunav (od Drave do utoka Save) i Drina, na zapadu Istočno gorje (dotična rijeka Raša u Istri i Jadransko more". [26] O naseljavanju Srba na Balkan, piše Konstantin Jiriček, ovako: "Po opisivanju cara Konstantina bili su Srbi istočni susjedi primorskih plemena, Dukljana, Travunaca, i Zahumljana. Oni su dakle stanovali s one strane vododjelnice izmedju Adrije i Dunava. Na jugu je njihova oblast graničila od izvora Lima i na kosama Prokletija...Prema tome je oblast prvobitnih Srba obuhvatala oblast na Limu i na gornjoj Drini, zapadno s Pivom i Tarom, dolinom Ibra i gornji tok zapadne Morave".[27]

U prvoj polovici 10. stoljeća Hrvatska se država proširila na sve strane hrvatskoga povijesnoga prostora. Hrvatski knez Tomislav vodio je rat protiv Bugara na Drini (Vj.Klaić, Marko Vego), jer je pritekao u pomoć Srbima, koji su

25. Istorija naroda FNRJ, Dio prvi, Beograd, 1953.,str.168.
26. Vjekoslav Klaić: Povijest Hrvata, Svezak prvi, Zagreb, 1899.,str.10.
27. Konstantin Jiriček: Istorija Srba, Beograd, 1911.,str.116. i 118.

pobjegli pod njegovu zaštitu od bugarskoga progona. Hrvatski državni teritorij sezao je do Drine, gdje je potukla hrvatska vojska Bugare i tu je sklopljen mir, pa je i dalje, skoro do konca desetoga stoljeća, Hrvatska ostala na Drini kao gospodar dodirujući se sa Srbijom kao susjed na Drini i Sutjesci.

Tako se održao spomenuti prostor u okvirima Hrvatske koji se proteže od rijeke Rame do Drine, te izmedju Bosne, Zahumlja, Travunije i Srbije sve do konca desetoga stoljeća, a i kasnije, mada postoje povijesni izvori samo za odredjeno periode, u šta sada nećemo ulaziti. Ovdje se ne radi o novoosvojenomu području Hrvata, već je on, kako se čini, od davnina bio u hrvatskim rukama i nastanjen Hrvatima, a mogao je nastati, najvjerojatnije, još u sedmomu stoljeću ili, možda, u osmomu stoljeću, najkasnije. Od polovice sedmoga stoljeća pa do početka devetoga stoljeća Primorje (Duklja, Travunija, Zahumlje, pojas izmedju njih i Bosne, uključujući i Poganiju), živio je relativno samostalno u svojim županijama, koje su postale osnovicom za kasniji nastanak relativno samostalnih kneževina (Pogani, Zahumljani, Travunjani, Duklja). Istočno i Zapadno Rimsko Carstvo tek su preživljavali teško nastalo stanje, iscrpljeni od dugotrajnih ratova, nastalih u toljetnoj velikoj seobi naroda, počev od konca četvrtoga stoljeća do početka sedmoga stoljeća. Novonastale slavenske države, poglavito Hrvatska, nije bila u stanju uraditi više i oko sebe okupiti sve županije, odnosno kneževine u okvire svoje države, jer srpska država će ozbiljnije prijeći svoje prvobitne okvire tek početkom 13. stoljeća, uključujući druge teritorije u svoju državnu organizaciju. Bizant (Istočno Rimsko Carstvo) i Franačka (Zapadno Rimsko Carstvo) podržavaju male kneževine u svom susjedstvu, a suprostavljaju se stvaranju snažnijih slavenskih država na Balkanu i u Europi. Medju Bizantom i Franačkom postojale su podijeljene interesne svere, čak i teritoriji, poglavito u Primorju i na Jadranu, dok je u unutrašnjosti kontinenta njihov interes manji. U literaturi proteže se misao da je Zapadno Rimsko Carstvo imalo odlučujući utjecaj u Zahumlju, Travuniji, Duklji i Hrvatskoj polovicom osmoga stoljeća (751.g.) i to je tako ostalo do 803. odnosno do 810. ili 812. godine, kada je došlo do ugovora izmedju Karla Velikoga (Franačke) i Bizanta u Achenu o novoj podjeli izmedju Istočnoga i Zapadnoga Rimskoga Carstva. Tim ugovorima Zapadno Rimsko Carstvo (Franačka) odreklo se svojih teritorija na liniji Budva-Drina-Sava, kuda je vodio međaš izmedju Istočnog i Zapadnog Rimskog Carstva,[28] na istoku, do rijeke Cetine u Omišu, na zapadu,[29] dok nije poznato kuda je vodila nova međašna crta na kontinentu između Franačke i Bizanta. Spomenuta podjela u Achenu (812.g.) nije dugo poštivana. U takvim je okolnostima ostao dio teritorija u okvirima Hrvatske do Drine, kao dio Južne ili Crvene Hrvatske.[30] Spomenuta podjela u Achenu godine 812., kada se međaš izmedju Franačke i Bizanta postavlja na Cetini u Omišu, dokle je na moru bila i državna međa, a na kontinentu Cetinu, pa i Neretvu

28. Djuro Basler: Arhitektura kasnoromantičkog doba u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 1972., 14; Marija Šmalcelj; Ilustrirana povijest Hrvata, Zagreb 1971., str. 22.
29. S.M.Dimov: n.d.,str.21.; Nada Klaić: Ilustrirana povijest Hrvata, Zagreb, 1971.,str.33.
30. Petar Oreč: Zemlja je najstarija knjiga-rukopis.

prelazi Hrvatska, što pojedini pisci ne uzimaju u obzir, već na Cetini postavljaju u trajnu ili za duže vrijeme državnu među Hrvata i Neretljana, ali i etničku hrvatsku odrednicu, vukući na kontinentu tu liniju u pravcu Cetina-Livno-Grmeč, udaljavajući se od znanosti, u korist politike.

Pilastar sa Topane ukrašen pleterom

U literaturi starohrvatska županija Imota opisana je u općim naznakama onoga opsega koji je nastao u dvanaestomu stoljeću, ali pod utjecajem i literature nastale na predpostavkama, dok su ranije međe ove prostrane županije Imota od fra Stipana Zlatovića,[31] te Ferde Šišića,[32] koje donosi Ante Ujević,[33] uz manji broj novih detalja, ali oslanjajući se na Stipana Zlatovića i Ferdu Šišića.[34] Prema spomenutom opisu starohrvatska županija Imota sterala se, "približno": "na zapadu, rijeka Cetina; na sjeveru: planina Kamišnica i Zavelim; na jugu: planina Biokovo na istoku, granica je išla do sastava Neretve i Rame".[35] Istina, u spomenutom opisu nije opisana međašna crta hrvatske županije Imote naspram Pogana ili Neretljana na području Vrgorca, Ljubuškoga i na rijeci Neretvi, odnosno međaš sa Zahumljanima, jer se radi o dvanaestomu stoljeću. Dva sam puta pisao o veličini hrvatske županije Imote. Tako, npr. godine 1975. opisana je, ovako: "...prvobitne granice župe Imota, odnosno župe koja je zapremala označeno područje, sterala se: na zapadu, rijeka Cetina; na jugu, vododjelnica planine Biokovo od Cetine do Neretve; na istoku, rijeka Neretva od Metkovića do utoka Rame: na sjeveru, planine: Kamišnica, Zavelim, Oštrc, Lib, Vran, u pravcu izvora Rame, a možda, i do Bitovnje i Zec planine". [36] Nakon prikupljanja i proučavanja toponomastike (imena zemljišta) od 1974. do 1991. godine, te proučavanja arhivske gradje i

31. Stipan Zlatović: Topografičke crtice o starohrvatskim županijama u Dalmaciji, Starohrvatska prosvjeta, Godina III., broj 2; Knin 1897.,str.60-61.
32. Ferdo Šišić: Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb, 1925.,str.446-447.
33. Ante Ujević: Imotska krajina, Split, 1953.,str.49.
34. Petar Oreč: Gradac-s posebnim osvrtom na narodnu samoupravu, Treći program 1975., Sarajevo, 1975., Godina IV., br. 9,str.479.
35. Ante Ujević: Imotska krajina, Split, 1953.,str.49.; Ante Ujević: Imotska krajina, Matica hrvatska Imotski, 1991.,str.75.
36. Petar Oreč: Zemlja je najstarija knjiga-rukopis.

povijesne literature o opsegu starohrvatske županije Imote iz polovice desetoga stoljeća moglo bi se reći da je starohrvatska županija Imota sezala: "...naspram Pogana ili Neretvana koja ide od Vrulje, na zapadu; vododjelnicom planine Biokovo od njenoga podnožja, na jugu; odakle je mejašna linija skrenula u pravcu istoka, obuhvatajući Ljubuško polje, izbijajući na desnu stranu Neretve kod sela Struga, južno od Čapljine, čineći, tako, mejašnu liniju Hrvatska i Poganija ili Neretljani odnosno Poganija i hrvatska županija Imota.

Mejašna linija Hrvatske odnosno hrvatske županije Imota, naspram Zahumlja, glede pisanja cara Porfirogenita u DAI, ide uzvodno rijekom Neretvom od naselja Struga kod Čapljine, na desnoj obali rijeke Neretve, gdje se rječica Tribižat ulijeva u Neretvu, produžujući uzvodno svoju među desnom obalom rijeke Neretve do utoka rječice Drežnice u rijeku Neretvu, odakle međašna crta prelazi na lijevu obalu Neretve, produžujući u pravcu jugoistoka podnožjem planina Prenja i Veleža do Buska, odakle, za sada, međaš ide nejasnom crtom u pravcu rijeke Sutjeske i Drine. Sjeverna međa produžuje iznad izvora Rame, na Plasi, podnožjem Ljubuše, istočnom stranom, na Radušu, Makljen do rijeke Vrbasa, gdje se kod Borove ravni pravi trokut: hrvatska županija Livno, hrvatska županija Imota i Bosna. Hrvatska međa odnosno međa hrvatske županije Imote, naspram Bosni, produžuje od spomenute Borove ravni na Vrbasu u pravcu jugoistoka vododjelnicom planinskoga vijenca crnomorskoga i jadranskoga sliva, izbijajući na rijeku Drinu, gdje se nalazi Srbija, a na rijeci Sutjesci, gdje hrvatska županija Imota međi s Travunijom, praveći tromeđu: Hrvatska, Travunija i Srbija.[37]

■ *Toponomastički nalazi u slivu Neretve*

Ovoga puta donosimo toponomastičko-arheološke nalaze iz sliva Neretve, poglavito s desnoga slivnoga područja, koje je više proučavano nego lijeva strana Neretve, a toponimi se odnose na među i prostor kojega je zauzimala Hrvatska, odnosno hrvatska županija Imota, naspram Pogana ili Neretljana i Zahumlja, te o rimskom gradu (putnoj postaji) Emanio, spomenut od zemljopisca Ravenjanina, od čijega je imena dobila i svoje ime hrvatska županija Imota, kako to drži jedan broj pisaca.

Međašnu crtu Hrvatska, odnosno hrvatska županija Imota, naspram Poganima ili Neretljanima, najvjerojatnije, čuvaju toponimi koji se odnose na crkve s poznatim svetiteljima i opatije (samostani benediktinaca i benediktinki) nastali prije polovice desetoga stoljeća, kada Pogani ili Neretljani nisu bili kršćani, o čemu je pisao bizantski car Konstantin Porfirogenit, godine 949. o svomu poznatome djelu: De administrando imperio, te opatije, koje su starije od polovice 10. stoljeća,

37. Petar Oreč, Zemlja je najstarija knjiga rukopis.

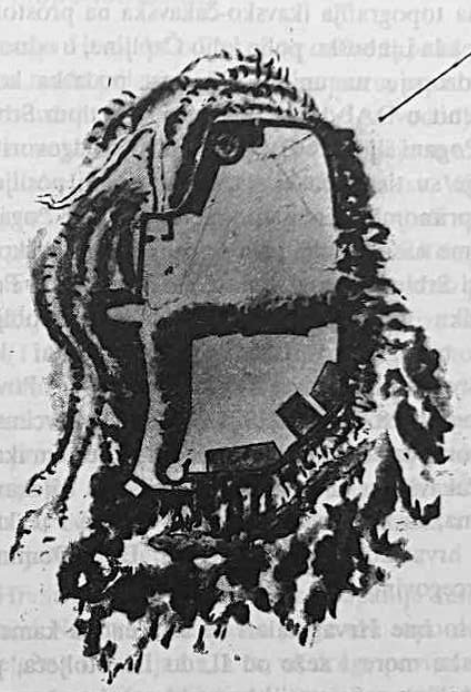

Tlocrt tvrđave u Imotskom kako je izgledala prije 1717.

kao najverojatnije. U znanosti je prihvaćeno mišljenje da na Balkanu, u unutrašnjosti kontinenta, nestaju toponimi u 9. stoljeću s prefiskom: su, sut, saint, san, sao, son, sit uz imena svetitelja, dok u Primorju spomenuti prefiksi ostaju i dalje. [38] Opatije (samostani) pojavljuju se na tlu Hrvatske u sedmom i devetom stoljeću. "Prvi poslanik sv. stolice u hrvatskim krajevima, jeste benediktinac opat, za Ivana IV (640.642.). Hrvatski knez Trpimir svojom poveljom je dozvolio rad benediktincima u Hrvatskoj i osnovao samostan u Rižicama iznad Solina (852. godine)".[39] Toponimi koji se odnose na međe u odnosu na Hrvatsku, odnosno na hrvatsku županiju Imota, naspram Zahumljanima, nose hrvatsko ime i poredani su uz desu obalu rijeke Neretve, te u Podveležju, ispod planine Velež na lijevoj obali rijeke Neretve, o čemu će bit još govora. Zanimljivo je da na međašnoj crti između Pogana ili Neretljana i Hrvata, odnosno hrvatske županije Imota ne nalazimo toponime sa spomenom hrvatskoga imena, već samo crkve posvećene poznatim svetcima, koje ne nalazimo u Vrgorcu i Ljubuškom polju, gdje su u 10. stoljeću

38. Konstantin Jiriček: Sitzungberich, Bd.136,Wien 1897. (Das christliche Element in der topografischen Nomenchlatur das Balkanlander), 3-36.

39. Josip Buturac: Povijesni prijegled redovnika u Hrvatskoj, Croatia Sacra, Arhiv za crkvenu povijest Hrvata, svečani dvobroj, God.11-12, Zagreb, 1943.broj 20-21.,str.132.

živjeli Pogani ili Neretljani, koji su bili nekršćeni. Ovi topografski podatci, kao i općenito ujednačena topografija ikavsko-čakavska na prostoru Pogana, koju smo proučavali, a gdje spada Ljubuško polje i dio Čapljine, u odnosu na županiju Imota iz 10. stoljeća, upozoruju na upitnu istinitost podatka kojega je napisao car Konstatin Porfirogenit u DAI da su Pogani podrijetlom Srbi, a možda se radi o Hrvatima. Tko su Pogani ili Neretljani pokušala je odgovorit prof.dr. Nada Klaić rekavši: "Nazivi koje su ti slavenski stanovnici dobili poslije naseljavanja-oni se nazivaju Mariani (primorci), Arentani (Neretljani) ili Pogani (Pagani) najbolje pokazuju da u vrijeme naseljavanja nisu pripadali ni hrvatskoj ni srpskoj jezgri. O njihovoj pripadnosti Srbima govori doduše car Konstantin Porfirogenet, ali on to čini zato što sliku političkih prilika svoga razdoblja prenosi u VII stoljeće...Najnovije topografsko istraživanje...Neretljani koji su apsorbirali romansko stanovništvo bili su čakavci..."(Vidi: Nada Klaić: Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, Zagreb 1875., str. 213. i 214.). O čakavcima D. Mandić, govori: "Srbi nisu nigda govorili čakavski niti štokavskim narječjem ikavskoga govora. Zato gdje god nadjemo čakavštinu ili štokavštinu-ikavštinu i ijekavštinu pomiješanu sa čakavskim osobinama, tu su Hrvati živjeli od starine i te krajeve valja pripisati jezičnom području hrvatskoga naroda". (Vidi: Dr o.Dominik Mandić: Etnička povijest Bosne i Hercegovine, Rim 1967.,str.53.).

Najstarije poznato ime Hrvat nalazi se usječeno u kamenu ploču kod utoka rijeke Don u Azovsko more i seže od II. do III. stoljeća, po Kristu, u obliku: Horoathos (po Heinzelu), a najstariji hrvatski natpis u kamenu je iz Šopota kod Benkovca, a to je natpis hrvatskoga kneza Branimira, koji glasi: "dux Croatorum" ili knez Hrvata. Natpis hrvatskoga kneza Trpimira od 4. ožujka 852. godine, glasi: "dux Chroatorum" ili knez Hrvata. Kod cara Konstantina Porfirogenita u DAI, na grčkom, piše: "Hrobaoi" ili "Hrovatos". U srednjem vijeku u romanskoj Dalmaciji Hrvate, pišu od 1618.-1648. godine u njemačkom jeziku, kao: "Krabat (e), Krobat", kod Slovenaca: Horvat, čakavski oblik je Hrvat, bug. Harvatin (Harvat), u češkome i poljskome: "Chravat" ili "Karvat"; u sr. "Chroacia". Toponimi na istoku: Ravati, Ravatovac, Rvatović,...Rvatska Stubica na Morači kod Podgorice, Rvatsko Selo pod Avalom kod Beograda; u Grčkoj u blizini Atene arnautsko selo Harvati. Na prespanskom jezeru Harvati. U Galiciji Hrvati, alpski Hrvati (Celovac), polapski Hrvati, Bijeli Hrvati, Crveni Hrvati u Crnoj Gori (Dukljanin).[40]

Toponomastička imena Hrvat ili Hrvati u slivu Neretve upisani su u zemljišnim knjigama Ureda za katastar zemljišta Mostar, koje donosimo, dok je ispis iz zemljišnih knjiga uradio Petar Oreč, pisac ovoga rada.

40. Petar Skok: Etimologijski riječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, Knjiga prva, Zagreb, 1971.,str.690-692.

■ *Državne međe i toponomastika*

Međašna crta izmedju Hrvatske odnosno hrvatske županije Imote i Poganije ili Neretljana na zapadu: međa polazi od Vrulje, na moru, zapadno od sela Brela kod Makarske, odakle produžuje u pravcu juga, penjući se vododjelnicom Biokova do sv. Ilije (1640 m), te na najveći vrh Biokova (1762 m), gdje se nalazi crkvica sv. Jure, a potom se spušta vododjelnicom, zapadnije od Sutvida (sv. Vid) na vrhu (1336 m), koji ulazi u teritorij sela Župa kod Imotskoga, spuštajući se dalje do podnožja planine Biokove, na prijevoj izmedju Biokova i planine Rilić, gdje se nalazi glavica Sutia (sv.Ilija). Od glavice zvane Sutia međaš se povija skoro pod pravim kutom u pravcu istoka, produžujući južnom stranom sela Kozica, iznad koje se nalazi brdo Sutulija (sv.Ilija) na (1169 m), odakle produžuje u pravcu istoka i prolazi izmedju sela Veljaci i sela Klobuk, izbijajući skoro u pravoj crti na krajnju točku na Prikuća Stranu, koja se nalazi na sjeverozapadnoj strani brda Utica (Utvica), odakle se međa naglo povija u pravcu juga i u blagomu luku opasuje rubom oko Ljubuškoga polja izbijajući na jugu do rijeke Neretve kod Struga, niže Čapljine, gdje svršava međašnu crtu Hrvatska, odnosno hrvatska županija Imota i Poganija, na mjestu gdje rječica Tribižat utječe u Neretvu.

Unutrašnji dio Hrvatske, odnosno hrvatska županija Imota, koja se nalazila izmedju rijeke Cetine i Neretve, obilježeno je gustim toponim ima koji označuju crkve s poznatim svetcima i opatijama, a to, uz druge povijesne izvore i literaturu, pokazuje da na tom prostoru nisu živjeli nekršteni Pogani ili Neretljani polovicom desetoga stoljeća, gdje je bila obuhvaćana i županija Rama iz 12. stoljeća, već je tu trajno obitavao hrvatski narod u svojoj hrvatskoj županiji Imota i o čemu svjedoče toponimi s crkvama i poznatim svetiteljima do 9. stoljeća i opatijama (7. i 9. stoljeće), a možda i kasnije. Tako, npr. u Broćnu danas općina Čitluk, nalazimo: Santinovac (sv. Ivan) na gradskomu području Čitluka (Broćno); Sutivan (sv. Ivan) u Paoči, i Sumor ili Sumora (sv. Marija) u Gradnićima; u Širokom Brigu, nalazimo: Stivan (sv. Ivan) u Grabovoj Dragi, Štivan (sv. Ivan) u Donjem Gracu, i Štulija (sv. Ilija) u Ljubotićima; u Mostaru, na desnoj strani Neretve, nalazimo: Sutivan (sv.Ivan) u Rodoču, južno od Mostara, i Sutivan (sv.Ivan) u Raštanima, sjeverno do Mostara; u Posušju, nalazimo: Sutina (sv.Ivan) u Viru, Sutina (sv. Ivan) u Tribistovu; u Jablanici: Sutnice (sv.Ivan) u Doljanima; u Prozoru odnosno Rami, nalazimo: Sutin (sv.Ivan) u Šćipama, Sutivan (sv. Ivan) u Heljdovima, i Sitina u Rumbocima; u Tomislavgradu, nalazimo: Sutulija (sv. Ilija) u Stipanićima; u Imotskom: Sutulija (sv. Ilija) u Studencima,a Sutulija (sv. Ilija) u Ričicama, te ranije spomenute: Sutvid (sv. Vid) u Župi, Sutulija (sv. Ilija) u Kozici, Sutia (sv. Ilija) na prijevoju izmedju Biokova i Rilića.[41]

41. Petar Oreč. Ispis iz zemljišnih knjiga općina Čitluk, Duvno (Tomislavgrad), Imotski, Jablanica, Ličtica (Široki Brig), Mostar, Posušje, Prozor; Petar Oreč: Zemlja je najstarija knjiga-rukopis; Petar Oreč: Tragovi religioznog vjerovanja i praznovjerja u imenima zemljišta (toponomastika), "MOST" Časopis za kulturu i društvena pitanja, Godina XVII, Mostar, februar-april 1990.broj

Opatije (samostani benediktinaca i benediktinki) iz sedmoga i devetoga stoljeća, a točno datiranje može se utvrditi arheološkim iskapanjem, nalazimo: Opačac na izvoru Imotice ili Vrljike u podnožju gradića Imotski, Opačak u Runovićima kod Imotskoga, Opačice na Privalju kod Širokoga Briga, Opačak u selu Rama kod Prozora, te izvan sliva Neretve i to: Opačica ispod gradića Livno, u Livanjskom polju, i Opačica u selu Trusina kod Nevesinja.[42] U literaturi, koliko mi je poznato, spominjan je jedino toponim Opačac na izvoru Imotice ili Vrljike kod Imotskoga, kao mjesto opatije (samostana),[43] dok se druga imena (opatije), kao mogući samostani benediktinaca, prvi put spominju.

Međašna crta izmedju Hrvatske, odnosno hrvatske županije Imote i Zahumlja u desetomu stoljeću, glede topografije s hrvatskim imenom, ide uz desnu obalu rijeke Neretve, te u podnožju planine Velež (Podveležje ili Gornje Opine), na istočnoj su strani rijeke Neretve toponimi: u katastarskoj općini Drežnica, Ured za katastar zemljišta Mostar, upis "U HRVAĆU", broj parcele 6367, vlasnik Ivko Čuljak i drugi. U Katastarskoj općini Vrdi kod Mostara, upis "ČABULJA I HRVATNICI", broj parcele 2/1, plan 3; drugi upis: ČABULJA I HRVATNICI, broj parcele 7, plan XVII; treći upis: "HRVATNICI", broj parcele 5(155/1), četvrti upis: "OGRADA-HRVATNICI", broj parcele 8(233), plan S-4 i A-3; peti upis: "Gvozd i Hrvatnici", broj parcele 632 i 633(233/62); u Katastarskoj općini Cim, sada gradsko područje Mostara, upis: "Hortovača" (Hrvatovača); u Katastarskoj općini Rodoč kod Mostara, nalaze se dva upisa, i to: "Hrbatovina" (Hrvatovina), i "Hrbatovine" (Hrvatovine). Upisi u Rodoču, niže Mostara, upisani su pod utjecajom njemačkoga jezika. Jer, u njemačkim rukopisima, ali i drugdje, iz 17. stoljeća nalazimo kod hrvatskoga imena zamjenu suglasnika v suglasnikom b, pa su upisi umjesto Hrvatovina i Hrvatovine upisani kao Hrbatovina i Hrbatovine.

Južno od Rodoča kod Mostara, s desne strane Neretve, do Struga ili rječice Tribižat kod Čapljine, nisu nadjeni upisi u zemljišne knjige s hrvatskim imenom, dokle dopire Hrvatska, odnosno hrvatska županija Imota. Moguća su tomu dva razloga: prvi, da je rijeka Neretva bila plovna od utoka u Jadransko more do Rodoča, o čemu imamo potvrde u arhivama i literaturi, gdje su gusari ili drugi pljačkaši mogli ugrožavati naselja na obali rijeke Neretve, pa su naselja podizana na visoravni, dalje od Neretve, kakvu praksu nalazimo i u susjednom primorju i na otocima; drugo, jer je obala Neretve na tom dijelu bila tijesna i strmenita, pa je gospodarski bilo korisnije podizati i razvijati naselja na visoravni, kasnije poznatoj

81-82.,str.126-127; Petar Oreč: Tragovi religioznog vjerovanja i praznovjerja u imenima zemljišta, II, "MOST" Časopis za kulturu i društvena pitanja, God. XVII, Mostar, juni-septembar 1990. broj 83-84.,str.72.

42. Petar Oreč: Ispisi iz zemljišnih knjiga. Imotski, Lištica (Široki Brig), Prozor; Petar Oreč: Terenski zapis u Nevesinju i Livnu; Petar Oreč: Zemlja je najstarija knjiga-rukopis.

43. Ante Ujević: Imotska krajina, Matica hrvatska Imotski, Imotski, 1991.str.69.; Ivan Ostojić: Benediktinci u Hrvatskoj, sv.I.,Split,1963.,str.80;M.Lozo: Opačac na Vrljici, Proložac 3/1984.br.2.(6),str.17-21.

kao Broćno, gdje se nalazila većina obradive zemlje i pašnjaci. U Katastarskoj općini Gornje Opine (Podveležje) kod Mostara, na lijevoj obali. rijeke Neretve, nalazimo dva upisa s hrvatskim imenom, i to: "Ravaljut-Rava ljut" (Hrvatska ljut-Rvatska ljut), i "HRAVO LJUT" (Hrvatska ljut-Rvatska ljut).[44] Ovi toponimi s imenom Hrvat potvrdjuju međašnu crtu gdje su se nalazili Hrvati, glede Konstantina Porfirogenita u DAI, "a planinskom stranom prema sjeveru graniče se Hrvatima", jer ovaj dio je na sjevernoj strani, mjereno iz Blagaja ili Bišća kod Mostara. Ostali dio Podveležja, Prenja i drugih planina, koje su na sjevernoj strani, nije topografski proučavano te nalazi izostaju, koje bi dobro bilo dopuniti.

■ *Aemate-Emanio-Imota-Imotski*

Topografski još nije utvrdjeno gdje se nalazio rimski grad ili putna postaja Emanio, od kojega je dobila ime starohrvatska županija Imota, kako se drži. Dosadašnja traganja za rimskim gradom, odnosno putnom postajom nisu urodila plodom, osim pokušaja da se bar nazre gdje bi ona mogla, eventualno, biti. Tako, npr. W.Tomaschech (1880. g.) smjestio je rimski Emanio ili Emansio izmedju Mostara i Ljubuškoga, u Broćnu. Drugi, su, pak, držali da je Emanio bio negdje od Ljubuškoga do Delminija (Duvna).[45] Dominik Mandić, smatra da je Emanio bio u Zovom Dolu kod Nevesinja.[46] Ante Ujević, tvrdi da je Emanio-Emotha u Imotskom, "od Borka do Glavine", kao rimska motrionica, manja utvrda.[47] Rimski Emanio donio je zemljopisac Ravenjanin kao Emanio, a car Konstantin Porfirogenit u spomenutome djelu iz 949. godine već hrvatizirano u obliku Imota. Ima mišljenja da je Imota odnosno Emanio iskrivljeno ime i da je nastalo od imena Aemate (Vidi: Pauly-Wissoxa REC p.540 s.v.aematis ablativ te riječi Aemate; Ante Ujević: Imotska krajina, Matica hrvatska Imotski, Imotski 1991, str. 10.)

U literaturi nalazimo mišljenja da se ime starohrvatske županije Imote, odnosno njezino sijelo premještalo i tako se njezino ime selilo i dospjelo i u današnji gradić Imotski, a da rimski grad ili putna postaja nije bila u današnjem gradiću Imotski. Tako, npr. Marko Vego, misli da je rimski Emanio bio u Gorici (Pit) kod Gruda, južno oko 9 km od gradića Imotski, odnosno da je utvrdjeni grad županije Imote, tj. Gorimita (Gorica) bio na Pitu.[48] Najvjerojatnije nikada nije ni postojala županija Gorimita, odnosno Gorica, već je to pisarska zbrka u odnosu na županije koje su popisane u Ljetopisu Popa Dukljanina. Za županiju Gorica nije bilo prostora, ali i povijesni izvori o takvoj županiji šute. Petar Oreč, pisac ovoga rada, iznio je mišljenje (1975.g.) da bi sijelo prvotne županije na ovomu prostoru

44. Petar Oreč: Zemlja je najstarija knjiga-rukopis

45. "Bullettino di archeologia e storia dalmata", Split, 1878., str. 54.

46. Dr Dominik Mandić: Rasprave i prilozi iz stare hrvatske povijesti, Rim, 1963., str. 21.

47. Ante Ujević: Imotska krajina, Split, 1953., str. 49; Ante Ujević: Imotska krajina, Matica hrvatska Imotski, Imotski, 1991., str. 79.

48. Marko Vego. Historija Broćna, Sarajevo 1961., str.17.

valjalo tražiti oko Imotskoga polja koje zauzima 95 km2, te, možda, u Gracu kod Posušja, u Gorici kod Gruda, u Prološcu kod Imotskoga ili u gradiću Imotski. [49] I u najnovijoj literaturi o Imotskom, istraživači se muče tragajući za Emaniom odnosno Imotom, uključujući i najnoviji oblik Imotski, svakako hrvatiziran. Tako u najnovijoj knjizi (Imotska krajina, Ante Ujević) nalazimo: "Teško je ubicirati rimsku Imotu (Imotski) jer su se ostaci rimskih naselja našli na raznim dijelovima oboda Imotskoga polja (Proložac, Glavina, Kamen Most, Varošišće, Gorica) kao i na raskrsnicama putova (Lovreć, Grabovac)".[50]

Najnovija toponomastička istraživanja (1974.-1987.g.), koja je obavio pisac ovoga rada, pokazuju da na desnoj strani Neretve u općini Mostar i na lijevoj obali Neretve, uključujući Imotsku krajinu (Aržano, Imotski, Proložac, Ričice, Runoviće, Studence, Vinjane i Župu) nije pronadjeno topografsko ime Emanio, koje navodi u svomu putovanju (Ravenatis Anonymi cosmographi, IV, 16, p 55). Već je rečeno Ravenatovu putovanju i naporima istraživača da pronadju mjesto gdje se nalazio rimski grad ili putna postaja Emanio, odredjujući pravac puta, kojim je Ravenjanin prošao na različite pravce. Jedan pravac odredio je put do Bune kod Mostara, prijelaz mostom na Neretvi kod utoka Bune u Neretvu, te na Paoču u Broćnu i pravcom za Ljubuški-Imotski-Delminium-Bistue Betus i nazad. Drugi pak pravac uziman je kao prijelaz Neretve kod Mostara i nastavak puta u Cim-Gorance-Bogodol-Rakitno-Rama (Bistue Betus ili Vetus). Treći pravac navodno je bio od Nikšića-Gacko-Glavatičevo kod Konjica-Konjic-Rama; četvrti, kojega zastupa pisac ovoga rada, koji je, kao vjerojatan, vodio od Nikšića-Bileće-Dabarskog polja-Bunc niže Mostara, gdje je mostom kod Rodoča put prolazio na drugu (desnu) stranu Neretve, idući zapadnom stranom Blata, na Kruševo-Ljuti Dolac-Biograce gdje se nalazio rimski Emanio produžavajući na naselja Jare-Uzariće-Široki Brig-Kočerin-Gradac kod Posušja, gdje se nalazio Sarsiteron, na Rastovaču-Tribistovo-Oštro-Jaram-Žabljak-Svinjača-Grla-Tribiševo-Orašac-Proslap-Rama (Bistue Betus) odnosno u Bugojno, gdje, takodjer, postoji rimski natpis s imenom Bistue Betus, odakle se Ravenjanin vratio u Runoviće (Novae) kod Imotskoga.[51]

Pomišljanje na gradić Imotski ili njegovu bližu okolicu (od Borka do Glavine) kao rimski Emanio dovodi u sumnju postojanjem topografskoga imena Saloniana odnosno Solun, o čemu je pisao (1898.g.) Luka Jelić, naglasivši: "da je Salonianu spomenuo i zemljopisac Ptolomej, locirajući Salonianu u današnji gradić Imotski.[52]

49. Petar Oreč: Gradac s posebnim osvrtom na narodnu samoupravu (monografija), Radio Sarajevo, Treći program 1975., Sarajevo 1975. godina IV, br. 9., str. 479.
50. Ante Ujević: Imotska krajina, Matica hrvatska Imotski, Imotski 1991., str. 10.
51. Petar Oreč: Zemlja je najstarija knjiga-rukopis
52. Luka Jelić: Najstariji kartografski spomenik o rimskoj pokrajini Dalmaciji, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1898., str. 549.; Fra Josip Ante Soldo: Pregled geološko-geografske i historijske bibliografije Imotske krajine, Čuvari baštine, Zbornik radova simpozija u prigodi 250. obljetnice prijenosa franjevačkog samostana u grad Imotski. Imotski, 1989., str. 45.

Pisci o Imotskom zanemarivali su topografsko ime Solun kao moguće naselje u gradskom području Imotskoga, koje bi, najvjerojatnije, isključivalo na tomu prostoru i rimski Emanio. Naime, topografsko ime Solun nalazi se uz sjeveroistočnu stranu Plavoga Jezera u prostoru gradića Imotski. Pisci o Imotskom topografsko ime Solun razmatrali su samo kao tipičnu vrtaču odnosno ponikvu. U gradiću Imotski nalazi se topografsko ime: IMOTSKI, koje do sada nije bilo poznato u znanstvenoj literaturi, ili bilo kojemu pisanju o Imotskom, te se sada prvi put objelodanjuje. Topografsko ime IMOTSKI nalazi se na prostoru izmedju Silosa i Kupinjaka, gdje se danas nalazi dio gradskoga naselja. Oblik imena IMOTSKI upisan je više puta u zemljišne knjige Ureda za katastar zemljišta Imotski, i to: "IMOTSKI", broj parcele 2826-2884; 2944-33188, plan 12; "IMOTSKI", broj parcele 3387/7, plan 11. [53] Na istraživanom području, u slivu Neretve, ovo je jedino topografsko ime "IMOTSKI". Pronalazak topografskoga imena "IMOTSKI" ima veliko značenje za daljnje proučavanje gradića Imotskoga, ali i hrvatske županije Imote. Ovim nalazom još nije odgovoreno na pitanje gdje je bio rimski Emanio. Ipak, sada smo u prilici arheološkim iskapanjem utvrditi starost kulturnoga sloja na spomenutom mjestu gdje se nalazi topografsko ime IMOTSKI, te je li Imotski na istom prostoru gdje je bio prije rimski grad ili putna postaja Emanio, ili je, pak, Imota odnosno Imotski tu donešen s imenom starohrvatske županije Imote, kasnije Imotski, koji su hrvatizirani.

■ *Nastanak naselja Imotski*

Arheološki ostaci naselja na gradskom prostoru Imotski nalaze se uz južnu stranu Crvenoga jezera i ispod Topane, uz Modro jezero. Oba dva su naselja iz brončanoga i željeznoga doba, mada u naselju kraj Modroga jezera ima i rimske i hrvatske kulture, o čemu će biti još govora. Ovo je najstarije doba, koliko se zna, o nastanku varošice Imotski, koji se prvi puta objavljuju, mada je za njih znao pisac ovoga rada od 1974. i 1979. godine. Naselje uz Crveno Jezero gradinskoga je tipa, gdje su u gradinskomu naselju postojale stambene kuće, kakve su poznate još iz mladjega kamenoga doba, sagradjene od drvenih kolaca i pruća, te oblijepljene s jedne i druge strane zida blatom, a potom je blato ispečeno u vatri. Za naselje u podnožju Topane, kod Modrog jezera, nije poznato je li bilo gradjeno kao gradinsko ili je bilo vangradinskoga tipa, jer obrambeni zidovi nisu danas vidljivi, mada je moguće da su oni uzidani u zidove Topane ili u drugu gradnju u varoši Imotski. Kulturni slojevi otvoreni su na gradinskomu naselju kod Crvenoga jezera sadnjom borića, a na naselju ispod Topane prokopavanjem vodovodnoga kanala, koji spaja vodospremnik na Topani, te u vrijeme konzerviranja zidova na Topani, na pravcu ceste koja vodi do Topane. Tragajući za rimskim gradom ili putnom

53. Petar Oreč: Ispisi iz zemljišnih knjiga Ureda za katastar zemljišta Imotski, GOdina ispisa 1983.; Petar Oreč: Zemlja je najstarija knjiga-rukopis

postajom Emanio i hrvatsko naseobinom u Imotskom, obišao sam gradsko naselje Imotski 17. kolovoza 1974. godine, jer je tada gradskim područjem bio prokopan kanal za vodovod, uključujući i onaj dio do Topane. Moja je pozornost bila usmjerena na dio spomenutoga kanala ispod Topane, u mladoj borovini, držeći da tu nije bilo pomicanja kulturnoga sloja, jer je taj prostor ostao izvan gradnje gradskih kuća. I, doista, u mladoj borovini, pa i do same Topane, očitovalo se naselje iz brončanoga doba, mada je mnogo deblji sloj pripadao željeznomu periodu, gdje su se nalazili i rijetki komadi zemljanih posuda iz rimskoga doba, te zemljane posude koje su spadale u hrvatski kulturni krug, mada za dataciju veoma neprikladni komadi zemljanih posuda. [54] Zatim, prilikom konzerviranja obrambenih zidova Topane (1980.g.) otkriven je kameni pilastar sa starohrvatskim tropletom, a služio je kao donji prag romaničkih vrata, koji se sada čuva u Gradskom muzeju Imotski (Gradska knjižnica). Pilastar s tropletnim uresom, svjedoči da je na gradskom prostoru Imotskoga, najvjerojatnije, postojala starohrvatska crkva podignuta između devetoga i desetoga stoljeća, kao i starohrvatske crkve u Gorici kod Gruda i Prološcu kod Imotskoga, glede tropletne plastike.[55] Postojanje crkve s tropletom hrvatske izvedbe skreće pažnju da je Imotski u to doba bio i naseobina s kultnim sijelom, što se protivi mišljenju da je tada Imotski imao samo vojno značenje. •

Zusammenfassung

EIN BEITRAG ZUR ERFORSCHUNG DER ALTKROATISCHEN GESPANSCHAFT IMOTA

Hier geht es um die Gröse und um den Sitz des altkroatischen Bezirks Imota, und dann darum wo die römische Stadt EMANIO = IMOTA stand, nach dem dieser Bezirk später den Namen bekommen hat. Über das Problem wurde in der Historiographie bis jetzt verschiedene Meinungen veröffentlicht, über welche uns der Autor einen kurzen Überblick gibt, wie auch über seine Meinung.

54. Petar Oreč: Gradac s posebnim osvrtom na narodnu samoupravu (monografija) Radio Sarajevo, Treći program 1975., Sarajevo, 1975., godina IV, br. 9., str. 479.
55. Petar Oreč: Novi arheološki nalazi iz ranoga srednjega vijeka iz zapadne Hercegovine, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, Arheologija, Nova serija, svezak 39, Sarajevo 1984., str. 119., Sl.14.

Petar Oreč

PRILOG PROUČAVANJU SREDNJOVJEKOVNOG GRADA RIČANI IZ 1454. GODINE

Srednjovjekovni grad Ričani (Ričice) spomenut je samo jedanput, koliko je poznato, u pisanim izvorima, pod imenom: "civitate Rixeachi" u listini aragonsko-napuljskoga kralja Alfonza V., izdatoj 30. ožujka 1454. godine Stjepanu Vukčiću Kosači, vojvodi sv. Save, gospodaru humske zemlje, drinskom knezu i velikom vojvodi bosanskom. U redoslijedu popisa gradova, u spomenutoj ispravi, "civitate Rixeachi" nalazi se izmedju grada Roga kod Tomislavgrada i grada Kruševca u Blatu, [1] danas u zemljovidima Mostarsko blato. Kako se čini, gradovi su popisani terenskim slijedom. Oslanjajući se na to, grad Ričani ("civitate Rixeachi") mogao se nalaziti na prostoru od grada Roga do Blata (Mostara), odnosno do grada Kruševca u Blatu.

Ludwig Thalloczy, grad ("civitate Rixeachi") preveo je kao selo Ričice,[2] a Marko Vego, kao grad Ričani[3] ili Ričine.[4] U objavljenim radovima, jedini je Marko Vego tražio srednjovjekovni grad Ričani ili Ričice na temelju terenskoga obilaska, držeći da se grad Ričani ili Ričine nalazio na području Posušja. Osnovu njegova istraživanja činila je potočina Ričina, koju M. Vego, naziva: "rijeka Ričina", [5] odnosno "rječica Ričina",[6] te "potočina Ričine".[7] Bujični potok Ričina, o čemu piše M. Vego, nastaje od kišnice, otapanja snijega i manjih izvora vode u selu Tribistovo

1. Ludwig von Thalloczy: Studien zur geschichte Bosniens und Serbiens im mittelalter, Munchen und Leipzig 1914., str. 167; Marko Vego: Tri povelje o posjedima hercega Stjepana Vukčića Kosače, Časopis "MOST", za kulturu i društvena pitanja, Godina V. Mostar, juna 1978. broj 19-20., str. 139
2. L.Thalloczy:n.d., 167. i 398.
3. Marko Vego: Naselja bosanske srednjovjekovne države, Sarajevo 1957., str. 81.
4. Marko Vego: Prilog topografiji srednjovjekovne Hercegovine, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Sarajevo, 1957., str. 271; M. Vego: Tri povelje o posjedima hercega Stjepana Kosače, Časopis "MOST"... br. 19-20., str. 139; Marko Vego: Iz istorije srednjovjekovne Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1980., 461;
5. Marko Vego: Bekija kroz vjekove (Grude i Posušje), Sarajevo 1964., str. 99;
6. Marko Vego: Tri povelje o posjedima hercega Stjepana Vukčića Kosače, Časopis "MOST" br. 19-20., str. 139
7. Marko Vego: Iz istorije srednjovjekovne Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1980. str. 461

kod Posušja. Potok Ričina protiče kroz sela Čitluk, Vinjane, Vir i Podbilu kod Posušja, te u općini Imotski kroz selo Ričice i Proložac, gdje uvire u Blato kod Prološca. Povremeni potok Ričina nema svoga izvora pod imenom Ričina ili Ričine, već nastaje od kišnice, otapanja snijega i manjih izvora različitih imena u Tribistovu, kako je već rečeno. Spomenuti potok Ričina samo mjestimično nosi ime Ričina, gdje voda pada-usljed nagiba terena, praveći zvukove ("rikanje"),[8] od čega je i dobila tako ime. Spomenuti potok nosi ime Ričina na malim prostorima u selu Čitluku, u selu Vinjanima i u selu Vir kod Posušja. Marko Vego je obilježio više mjesta kao moguću lokaciju srednjovjekovnoga grada Ričani (Ričice), kao što su: Ričani u selu Čitluku kod Posušja,[9] u naselju Glavica kod Posušja,[10] na brdu Orlovača, odnosno "na vrelu potočine Ričine ili na današnjemu gradu u Podbiloj kod Vira blizu Posušja".[11]

Arheološki još nije potvrdjeno mišljenje Marka Vege o gradu Ričanima (Ričicama) na području Posušja iz 1454. godine, uključujući i druge lokacije, o čemu će biti još govora.

Arheološko-topografski ostaci u selu Ričice kod Imotskoga skreću pažnju da se ova lokacija (Gradina) razmotri kao moguće mjesto gdje je sagradjen srednjovjekovni grad Ričice (Ričani) iz 1454. godine. U dva navrata obišao sam Gradinu u Ričicama kod Imotskoga u 1980. godini. Prvi put bio sam u društvu s Franom Orečom Đulićom iz Graca kod Posušja, i drugi put u društvu s dr. Pavlom Anđelićem, arheologom Zemaljskoga muzeja Bosne i Hercegovine. Gradina odnosno srednjovjekovni grad u Ričicama kod Imotskoga nalazi se na dominatnom položaju i pod tim imenom obuhvaća dva arheološka stanišća. Prvo stanišće nalazi se na manjoj uzvišici idući od katoličke Crkve sv. Ivana u Ričicama, gdje se nalaze ostaci naselja iz prapovijesnoga i rimskoga doba, a drugo je dominirajuće uzvišenje na kojemu je sagradjen srednjovjekovni grad vjerojatno grad Ričice ili Ričani iz 1454. godine, gdje nije sačuvan ostatak zidova prapovijesne gradine, mada računam da je ime Gradina dobila od prapovijesne gradine. Srednjovjekovni grad Ričice ili Ričani, koji se nalazi na brdu Gradina na nadmorskoj visini 499 m, i danas ima vidljive ostatke grada s obrambenim zidovima, ostacima pričuvnice, dva prokopa usječena u kamenu i vjerojatni zdenac za vodu (Sl. 1.). Srednjovjekovni grad leži na pogodnom mjestu za motrenje kretanja putnika, odnosno mogućega neprijatelja, te zaštitu puta koji je vodio od Metkovića ili Gabele-Ljubuški-Imotski-Proložac-Ričice-Podbila-Vir-Grad Rog-Tomislavgrad-Bugojno (dolina Vrbasa) i drugoga

8. Petar Skok: Etimologijski riječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, III, Zagreb 1973. "ričiti, riči, teći, rijeka, rika, reka,.. (subjekt voda). Zacijelo onomatopeja, koja se slaže sa ričiti,..ali nije dovoljno potvrdjena iz drugih narječja...Riječ je sveslavenska i praslavenska reka, bez baltičkih i ostalih ie.usporednica". str. 137. i 141.
9. M.Vego: Naselja bosanske srednjovjekovne države, Sarajevo, 1957., str. 101;
10. M.Vego: Prilog topografiji srednjovjekovne Hercegovine, Glasnik Zemaljskog muzeja Sarajevo, 1957., str. 271;
11. M.Vego: Bekija kroz vjekove, Sarajevo, 1964., str. 99

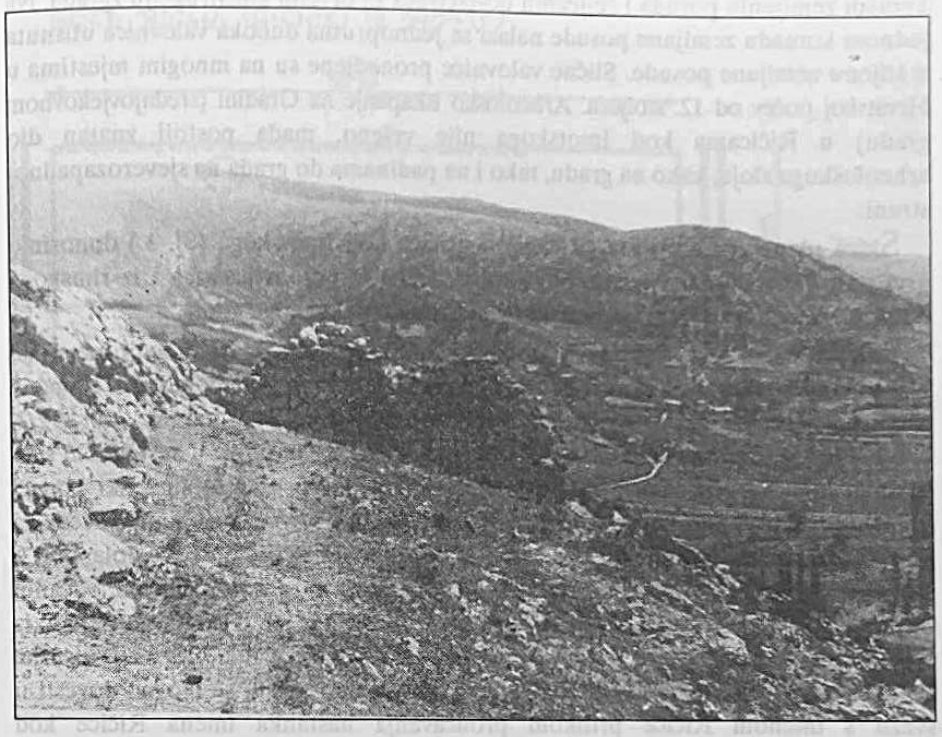

Ruševine srednjovjekovnog grada u Ričicama

puta od Splita-Klisa-Trilja-Aržanog-Studenaca-Ričice. Grad Ričice (Ričani) u Ričicama kod Imotskoga zauzimao je u dužinu 50 m i u širinu 13 m, s jednom razrušenom pričuvnicom na zapadnoj strani, čuvajući, u prvomu redu, pokretni most na susjednom prokopu. Debljina obrambenih zidova iznosi 1,40 m, osim dijela obrambenoga zida na jugoistočnoj strani, koji je debljine 1,90 m. Debljina spomenutih obrambenih zidova odgovara standardima gradinskih zidova iz 15. st. U jednom uzdužnom obrambenom zidu nalazi se jedna okrugla rupa u vodoravnom položaju kroz širinu zida debljine od osam centimetara, tipična za srednjovjekovnu gradnju. Na tomu mjestu postojala je jedna prostorija na nižoj razini u odnosu na tvrdi teren grada na sjeverozapadnoj strani. Gradski zidovi solidno su gradjeni od pretežno četvrtastih kamenja na vanjskoj strani (Sl. 2.), te s dobrom žbukom (vapno i sitni kamen-pržina). Na najvišoj razini grada nalazi se ostatak okrugle zgrade, možda zdenac, promjera od 4 m. Uz zapadnu stranu grada nalazi se prokop usječen u kamen dužine veće od 30 m, te širine od oko 4 m, a čija dubina nije poznata usljed obrušavanja kamena u prokop. Drugi prokop u kamenu nalazi se uz gradinski zid na jugoistočnoj strani, koji je pretežno zasut kamenjem.

Na površinskom prostoru srednjovjekovnoga grada u Ričicama kod Imotskoga i u njegovoj bližoj okolici nalaze se ostaci pokretnih arheoloških izradbi, pogotovo

komadi zemljanih posuda i željeznih učvršćivača za drvenu konstrukciju zgrada. Na jednom komadu zemljane posude nalazi se jednoprutna duboka valovnica utisnuta u stijenu zemljane posude. Slične valovnice pronadjene su na mnogim mjestima u Hrvatskoj počev od 12. stoljeća. Arheološko iskapanje na Gradini (srednjovjekovnom gradu) u Ričicama kod Imotskoga nije vršeno, mada postoji znatan dio arheološkoga sloja, kako na gradu, tako i na padinama do grada na sjeverozapadnoj strani.

Skica plana grada Ričice (Ričani) iz Ričica kod Imotskoga (Sl. 1.) donosimo prvi put, kao i spomen o arheološkim ostacima iz prapovijesnoga i iz rimskoga doba, uz zapadnu stranu Gradine odnosno srednjovjekovnoga grada.

Starost imena sela Ričice kod Imotskoga, koliko mi je poznato, nije proučavana. Uz topografsko ime sela Ričice kod Imotskoga mogu se spomenuti i imena zemljišta u selu Ričice, kao što su: Rinčuša (k.o.Ričice, broj parcele 11/1, 12/2, 289/2, Plan 9, Ured za katastar zemljišta Imotski, te Ričin dolac u susjednom selu Podbila kod Posušja, k.o. Podbila kod Posušja). Spomenuti topografski podaci objavljuju se prvi put, koje je pisca ovoga rad ispisao iz zemljišnih knjiga ureda za katastar zemljišta Imotskoga i Posušja. Jezično-topografsko ime Ričica dolazi u 13. stoljeću.[12] Medjutim, postoji i ime plemensko odnosno rodovsko Ričani, Ričanin od imena Rika, kao što je Jurša Ričanin iz 1458. godine, te Ričanin, muškarac iz sela Ričice.[13] Spomenuto je ime (toponim) Ričin dolac u Podbiloj kod Posušja, koji se nalazi uz susjedno selo Ričice kod Imotskoga, koji bi se mogao dovesti u svezu s imenom Ričice prilikom proučavanja nastanka imena Ričice kod Imotskoga, odnosno za ime srednjovjekovnoga grada u Ričicama kod Imotskoga iz 1454. godine.

O značenju sadašnjega sela Ričice u ranom srednjem vijeku svijedoče i toponimi o crkvama kao značajnom religijskom središtu, kao što su: Sutulija (sv. Ilija) do 9. stoljeća,[14] te Petrova Glava, vjerojatno crkva sv. Petra.[15] Iz razvijenoga srednjega vijeka u Ričicama su sačuvane tri skupine stećaka od ukupno 42 stećka, koje sam popisao 1980. godine. O stećcima u Ričicama kod Imotskoga pisali su dr Lovro Katić,[16] Šefik Bešlagić,[17] Marijan Lozo[18] i Vinko Tolić,[19] te posebna studija skupine pisaca, napisana nakon arheološkoga iskapanja grobova pod stećcima

12. Rječnik JAZU, XIII, Zagreb 1953., str. 809
13. Rječnik JAZU, Zagreb 1942.
14. Petar Oreč: Tragovi religioznog vjerovanja i praznovjerja u imenima zemljišta (toponomastika), Časopis "MOST" za kulturu i društvena pitanja, Godina XVII, Mostar, februar-april 1990. broj 81-82., str. 126
15. Petar Oreč: Tragovi religioznoga vjerovanja i praznovjerja u imenima zemljišta, II, "MOST", Mostar, juni-septembar, 1990. broj 83-84, str. 77;
16. Dr Lovro Katić: Starohrvatska prosvjeta, III serija, sveska 3, Split 1954.
17. Šefik Bešlagić: Stećci-kataloško-topografski pregled, Sarajevo 1971. str. 71
18. Marijan Lozo: Imotska krajina (list), Imotski 15. rujna 1979. godine
19. Vinko Tolić: Selo koje mijenja lik i sadržaj, Imotska krajina, Imotski, 1. kolovoza, 1979. godine

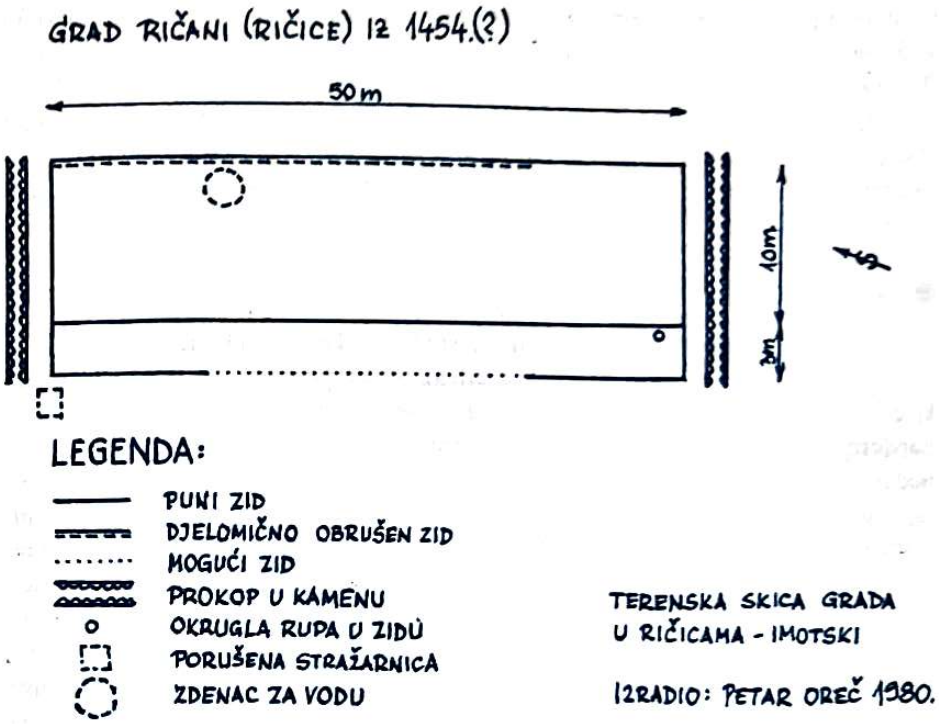

Tlocrt srednjovjekovnog grada Ričice

(koje sam drugim obilaskom zatekao u ispreturanom položaju, kako kostiju, tako i stećaka), pod imenom "Ričice nekropole stećaka".[20] Vinko Tolić, pišući o Ričicama kod Imotskoga, u spomenutom članku istakao je, opravdano, da "grad (kulu) Ričane valja tražit na oštroj kosi zvanoj Gradina u Ričicima".[21]

Selo Ričice kod Imotskoga i njen grad Ričice (Ričani) iz 1454. godine, te srednjovjekovni grad Proložac kod Imotskoga polovicom 15. stoljeća sigurno su ulazili u okvire srednjovjekovne županije Posušje, o čemu saznajemo iz isprave kralja Alfonza V. iz 1444. godine, gdje piše: "Prolosacs Vposutro" (Proložac u Posušju). [22] Znači, da srednjovjekovni grad Proložac, barem jedno vrijeme, nije ulazio u okvire županije Imota, ili u županiju Radobilja, već u županiju Posušje, uključujući i Ričice (naselje i srednjovjekovni grad).

20. Vanja Kovačić, Živko Mikić, Nikola Mikić, Nikola Jakšić, Goran Nikić: Ričice nekropole stećaka, Split 1983. godine
21. Vinko Tolić: n.d.
22. Mihajlo Dinić: Zemlje hercega svetoga Save, Glas srpske kraljevske akademije, CLXXXII, Beograd 1940., str. 197., Ante Ujević: Imotska krajina, Split, 1953 (1954.), str. 85, M.Vego: Naselja srednjovjekovne Bosanske države, Sarajevo, 1957., str. 97

Zanimljivo je napomenuti da srednjovjekovni grad Ričice (Ričani) ne nalazimo u popisu srednjovjekovnih gradova iz 1503. godine u ugovoru izmedju Ugarske i Turske,[23] kada su spomenuti gotovo svi srednjovjekovni gradovi ovog kraja, uključujući Rog, Proložac, Ljubuški, Počitelj...[24] Da li je srednjovjekovni grad Ričice (Ričani) do 1503. godine bio do temelja porušen, ili je bio izgubio vojno značenje, ili je bio koji drugi razlog te nije spomenut u rečenom ugovoru, ostaje otvorenim pitanjem.

■ *ZAKLJUČCI*

Traganjem za mjestom gdje se nalazio srednjovjekovni grad Ričice ili Ričani iz 1454. godine bavi se i ovaj rad. Nalazi arheološko-topografske naravi u Ričicama kod Imotskoga pružaju uvjerljiv oslonac da se spomenuti grad ("civitate Rixeachi"), najvjerojatnije, nalazio na koti 499 m iznad morske razine na mjestu zvanom Gradina, nedaleko od današnje katoličke Crkve sv. Ivana u Ričicama kod Imotskoga. Na tomu mjestu nalaze se temeljni zidovi srednjovjekovne utvrde (grada) debljine 1.40 m, osim zida na jugoistočnoj strani, gdje je debljina obrambenog zida debljine 1,90 m. Svi zidovi grada utvrđeni su solidnom žbukom (vapno i sitrodrobljeni kamen-vapnenac). U drugom uzdužnom zidu, na jugoistočnoj strani, nalazi se okrugla rupa promjera 8 cm kroz cijeli zid u horizontalnom položaju, kakvih ima i u drugim obrambenim zidovima srednjovjekovnih gradova. Uz gradinske obrambene zidove nalaze se dva prokopa u kamenu za zaštitu grada, te jedna isturena stražara kod zapadnoga prokopa, gdje je bio i pokretni most (Sl. 1.). Gradski obrambeni zidovi, ime naselja Ričice, pokretni arheološki nalazi i strategijska lokacija na spajanju dva cestovna pravca, jedan koji vodi iz doline Neretve u dolinu Vrbasa, te drugi koji se odvaja od puta Split-Ržano u Ržanom kod Imotskoga u Ričice, povezujući Ričice kod Imotskoga s pravcom Split-Tomislavgrad-Rama-Kiseljak u dolini Bosne.

U ranijim terenskim istraživanjima srednjovjekovnoga grada Ričice (Ričani) iz 1454. godine bavio se u više navrata prof. Marko Vego. On je skrenuo pažnju na tri moguće lokacije na području Posušja, gdje se mogao nalaziti srednjovjekovni grad Ričice ili Ričani, prateći suhopotočinu (bujični potok), koji mjestimično nosi ime Ričina, na mjestima gdje se teren lomi i tu voda "riče", od čega je i dobila takvo ime. Tako, M.Vego, 1957. godine odlučio se za lokaciju zvanu Ričina u selu Čitluk kod Posušja, u neposrednoj blizini hrvatskoga katoličkoga groblja zvanoga Ričina. Danas se na tom mjestu ne vide nikakvi vidljivi ostaci srednjovjekovnoga grada. Drugu lokaciju M. Vego označio je Glavicu u Viru kod Posušja u 1964. godini, koju je 1980. godine prozvao kao Grad u Podbiloj kod Posušja, dajući tom prilikom alternativu na drugoj lokaciji, nazvavši je: "na vrelu potočine Ričine". (Vidi: M. Vego: Iz istorije srednjevjekovne Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1980., str. 461.).

23. Vjekoslav Klaić: Povjest Hrvata, Svezak drugi, Dio treći, Zagreb 1904., 220
24. Vjekoslav Klaić: Povjest Hrvata, Svezak drugi, Dio treći, Zagreb 1904., 220

Na mjestu Glavica (Gradina) u Viru kod Posušja postoje arheološki ostaci prapovijesnoga gradinskoga naselja, rimska utvrda (150x35 m), te mogući srednjovjekovni zid oko pričuvnice na jugoistočnoj strani debljine zida, od 1,80 m do 2,00 m. Uz spomenutu pričuvnicu nalazi se i jedan prokop, danas jedva zamijetan. Ostaci rimskoga obrambeno ga zida i danas su vidljivi, čija debljina zida iznosi 0,60 m. Rimski zid je gradjen odličnom žbukom (vapno, sitni vapnenac i tučena cigla).[25] Prema arhivskim izvorima iz Franjevačkog samostana Imotski, koji se nalazi u Franjevačkom samostanu u Omišu, zapisano je da su Turci zauzeli Vir kod Imotskoga 1513. godine,[26] a danas se Vir nalazi u međašnim okvirima općine Posušje. Jesu li se branitelji Vira kod Imotskoga 1513. godine odupirali Turcima na Glavici, koja je već opisana, ili pak na kojoj drugoj utvrdi zvanoj Vir, ostaje otvorenim pitanjem. Može se reći da arheološki ostaci na Glavici (Gradini) u Viru kod Posušja ne pružaju siguran oslonac da se tu nalazio srednjovjekovni grad Ričice (Ričani) iz 1454. godine. Arheološki ostaci na trećoj lokaciji označenoj "na vrelu potočine Ričine", koja je odveć neodredjena. Jer, izvor Ričine ne postoji. Vode potočine Ričine sakupljaju se iz raznih pravaca u Tribistovu i Čitluku kod Posušja od kišnice, snijega i brojnih izvora u Tribistovu kod Posušja. Zato sam zamolio prof. M.Vegu da mi reče na koju je lokaciju mislio za grad Ričane kada je spomenuti tekst napisao i objavio ga 1980. godine M.Vego odgovorio je da se radi o brdu zvanom Orlov kuk, koji dijeli svoje vode u Vučipolje, Tribistovo i Čitluk kod Posušja. Na spomenutom Orlovom kuku postoje ostaci prapovijesnoga gradinskoga naselja, rimska utvrda,[27] te komadi zemljanih posuda iz ranoga srednjega vijeka,[28] ali bez ikakvih ostataka grada iz razvijenoga srednjega vijeka, ili pak, pokretnih arheoloških nalaza iz razvijenoga srednjega vijeka. Zato, i ova lokacija nije potvrdila predpostavke M.Vege kao moguća lokacija grada Ričani iz 1454. godine.

U užem i širem prostoru u odnosu na selo Ričice kod Imotskoga uz već spomenutu Ričinu kod Posušja postoje i druga zemljišno topografska imena sveslavenskoga i praslavenskoga podrijetla (vidi bilješku osam) kao što su: Ričica, Ričice, Ričina, nastale na temelju ikavskoga izgovora od praslavaenske i sveslavenske riječi "reka", koja je dala osnovu i za ime srednjovjekovnoga grada Ričice (Ričani) iz 1454. godine. Tako, nalazimo imena zemljišta Ričinu u Sutini (Rakitno) kod Posušja, Ričina u Prisoju kod Tomislavgrada, Ričina u Seonici kod

25. Petar Oreč: Prapovijesna naselja i grobne gomile, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, Arheologija, Nova serija, Sveska XXXII/1977., Sarajevo 1978., str. 222; Petar Oreč: Novi arheološki nalazi iz ranoga srednjega vijeka iz zapadne Hercegovine, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, Arheologija, Nova serija, Sveska 39, Sarajevo 1984., str. 124
26. Grga Novak: Prošlost Dalmacije, Zagreb, 1944., str. 189; Ante Ujević: Imotska krajina, Split, 1953., str. 7; Grga Novak: Povijest Splita, II, Split 1978., 943
27. Petar Oreč: Prapovijesna naselja i grobne gomile, GZMBIH, Arh., Sa. 1978., 199
28. Petar Oreč. Novi arheološki nalazi iz ranoga srednjega vijeka iz zapadne Hercegovine, GZMBIH, Arh.NS, sv. 39, Sarajevo, 1984., str. 102-107

Tomislavgrada, Ričina u Privalju kod Širokoga Briga, Ričina u gradu Mostar (Podhum). (Ispis Petra Oreča, pisca ovoga rada, iz zemljišnih knjiga ureda za katastar zemljišta Posušja, Tomislavgrada, Širokoga Briga i Mostara). Zatim, Ričine u Drežnici kod Mostara,[29] Ričica u nahiji Počitelj, a sada Dubrave kod Stoca-zapisana u turskim popisima iz 15. i 16. st.[30] koja je u 20. stoljeću u topografskim zemljištima upisana kao Rečica. Postoji Ričica u Rami (Prozor), Ričica u Lici, Ričica u Kladuši iz 1500. godine, Ričica u Gučoj Gori kod Travnika, Ričica Donja i Gornja u Bugojnu, Ričice iz popisa luka (pomorskih) iz 1639. godine, Ričice u Gračacu, Ričice u Zenici, Ričica kod Zagreba, te ekavska varijanta Rečica kod Kragujevca.[31]

ZAKLJUČAK

Dosadašnja proučavanja mjesta u kojemu se nalazio srednjovjekovni grad Ričice ili Ričani poznat iz pisanih izvora iz 1454. godine, nisu dala sigurnu potvrdu. Topografsko-arheološki nalazi u Ričicama kod Imotskoga pružaju sigurne podatke da se radi o ostacima srednjovjekovnoga grada, istina manjega opsega, najvjerojatnije da se radi o gradu Ričice ili Ričani (civitate Rixeachi"), poznatoga iz isprave kralja Alfonza V od Aragona i Napulja, izdana 30. ožujka 1454. godine i naslovljena na Stjepana Vukčića Kosaču, nazvna kao: "ducis Sancti Save Domini terre Humlianis, Comitas Drine et magni voyvoda Regni Boccine (Bossine", koji je preveden kao Ričice ili Ričani. Ranija terenska proučavanja ovoga grada prof. Marka Vege ne pružaju arheološku potvrdu da se grad Ričice ili Ričani iz 1454. godine nalazio u Posušju, već da se on nalazio, po svoj prilici, u Ričicama kod Imotskoga na mjestu Gradina, kota 499 m iznad mora. ●

Zusammenfassung

EIN BEITRAG ZUR ERFORSCHUNG DER MITTELÄLTERLICHEN STADT RIČANI AUS DEM JAHR 1454

In dieser Arbeit informiert und der Autor über die Lage der mittelalterlichen Stadt **Ričani**, in der Urkunde des aragonisch - neopolitanischen Königs Alphons des V. erwähnt wurde, herausgegeben am 30. März 1454. Die Lokalität der Burgruine im Dorf **Ričice** in der Nähe von Imotski ist der mögliche Platz wo sich die mittelalterliche Stadt damals befand.

29. Popis pučanstva Bosne i Hercegovine iz 1895. g. Petar Oreč: Terenska bilješka iz Drežnice kod Mostara 1982. godine.
30. Ahmed S. Aličić: Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1985., str. 605
31. Rječnik JAZU, XIII, Zagreb 1953., str. 809. i 942.

Zvonko Kordić

NAHIJE IMOTSKI I LJUBUŠKI U DEFTERU IZ 1585. GODINE

Defteri su katastarske knjige u kojima su turske okupacijske vlasti vršile popis u svrhu plaćanja poreza što je zadaća katastra i danas. Deftere su izrađivali za to posebno kvalificirani stručnjaci, koje su Turci nazivali pisarima. Defterom iz 1475.-1477. godine popisani su novoosvojeni krajevi, ali je popisana i takozvana ničija zemlja, tako da je tim defterom obuhvaćen i dio kasnije Imotske i Ljubuške nahije koje, izuzimajući Ljubuški i bližu okolicu, nisu bile pale pod tursku vlast.

Ovdje je riječ o katastarskom defteru iz 1585. godine, dakle malo manje od 100 godina turske vladavine u ovim krajevima. Treba istaknuti da ovaj defter nije mogao biti preveden u cijelosti. Naime, današnja turska država ne dopušta fotokopiranje ili na drugi način umnožavanje i iznošenje arhivske građe iz Turske, ali dopušta istraživanja, koja se mogu obavljati u arhivima Ankare i Istambula, gdje se defteri nalaze. Poznati turkolog dr. Hazim Šabanović mikrofilmirao je neke od pronađenih deftera i mikrofilmove je pohranio u Orijentalnom institutu u Sarajevu. Mikrofilmovi nisu cjeloviti, bilo zbog toga što su defteri oštećeni ili zbog toga što nisu u cijelosti mikrofilmirani, pa prilikom njihova proučavanja o tome treba voditi računa. I pored ovih manjkavosti prijevod će ovoga deftera poslužiti istraživačima da se dođe do otkrića novih povijesnih činjenica.

Proučavajući ovaj i druge deftere, kao i rasprave Ahmeda S. Aličića, došao sam do slijedećih zaključaka:

1. Ljubuški i njegova nahija dugo su vremena pripadali Imotskom kadiluku.

2. Neka naselja u Bekiji (Drinovci, Ružići, Grude i najveći dio naselja u današnjoj posuškoj općini) spominju se prvi puta u povijesnim dokumentima u ovom defteru pa se može postaviti pitanje jesu li ta naselja sa svojim sadašnjim imenom uopće postojala prije konca XVI. stoljeća.

3. Posadnici tvrđava (musahfizi) morali su biti muslimani. U Imotskoj tvrđavi bio je tada jedan od posadnika poturčenik iz Podbile.

4. Proces je islamizacije znatno više zahvatio Ljubušku (posebice mjesto Ljubuški i bližu okolicu) nego li Imotsku nahiju pa bi se moglo zaključiti da je današnja Imotska krajina bila tvrd orah i osmanlijskim osvajačima. Kod katoličkog pučanstva u ovom defteru često je ime Ivan koga u defteru 1475.-1477. godine

uopće nema, kao i iz njega izvedenog hipokoristika Ivko, i.t.d. Nadalje, skoro je svaki drugi poturčenik dobio ime Balija što bi na turskom značilo priprost čovjek. Već odavno kod muslimana ovo ime ne postoji, a riječ balija u narodu je dobila posprdan izraz (balija - stočar).

5. U Ljubuškome je postojala crkva, a vjerojatno i samostan redovnika sv. Augustina (Usporedi o tome: Ahmed S. Aličić, Prilog izučavanju; st. Ljub., str 194.). Ovu crkvu i samostan držao je poslije jedan musliman i na to plaćao porez. U turskim dokumentima Franjevačkog samostana u Zaostrogu, koje je preveo Šabanović, ova se crkva naziva Crkvom sv. Gospe.

6. Takozvanu džizju, odnosno rajinski porez plaćali su osim katolika i muslimani, ali je za njih bila nešto povoljnija tarifa, što znači da je osmanlijska vlast stimulirala prelazak na islam i na ovaj način.

7. U ovom defteru popisano je naselje Crnogorci u današnjoj Imotskoj krajini, što znači da je netočna tvrdnja nekih da su imotski pravoslavci, koji su se u Imotsku krajinu doselili 1717. godine, dali ime Crnogorci jednom naselju u koje su se doselili s crnogorske granice. Uzgred rečeno, imotski se pravoslavci nisu doselili s crnogorske granice, jer je u to vrijeme Nikšić u današnjoj Crnoj Gori pripadao Hercegovini, a Nikšić je udaljen od mjesta iz kojih su se pravoslavni doselili više od 100 kilometara.

8. Na mjestu današnjeg naselja Runovići upisano je naselje Humljani. Ovo naselje kao dio sela Runovići postoji i danas pod imenom Umljani.

9. Tvrđave popisane u ovom defteru odgovaraju i tvrđavama koje su postojale u 15. stoljeću prije dolaska Turaka, osim tvrđave Bobjak.

10. Ovdje ne objavljujemo defter za cio Imotski kadiluk, koji je 1585. godine u svoj sastav uključivao i nahije Gorska župa, Radobolja, Makarska, Duvno i.t.d. već samo izvadak iz deftera za Imotsku nahiju, te Ljubušku nahiju, koja je tada u sastavu Mostarskoga kadiluka. Ovaj defter čuva se u Arhivu Predsjedništva vlade u Ankari (TAPU VE KADASTRO, TDK. NO. 484.). Sa turskog jezika preveo ga je Mr. Ahmed S. Aličić.

POPIS SELA IMOTSKE I LJUBUŠKE NAHIJE

IZ DETALJNOG POPISA HERCEGOVAČKOG SANDŽAKA IZ OKO 1585. GOD.

NAHIJA IMOTSKI (IMOTA)

U KAZI IMOTSKI

1. Sama tvrđava Imotski

Mahala muslimana tvrđave Imotski, timar Mumina tobdžije tvrđave Imotski

Mustafa Skenderov, 9

Balija sin Pavalov iz sela Zagorice, naknada za filuriju 100 Timur Jahijin, u ruci Džemile kćeri Junusove, porez na dimnjarinu. Prihod od poreza na benak, dimnjarine, desetine od vinograda i bašča sa hajmanima 140

2. Livade posadnika tvrđave Imotski i stanovništva kršćanske varoši spomenute tvrđave u granicama VINCA, timar Mumina tobdžije tvrđave Imotski i Ahmeda Mustafina, posadnika tvrđave BOBJAK i Saliha Alijina i Mustafe Ahmedova, posadnika tvrđave Imotski, prihod 1000

3. Livada JESENICA u blizini tvrđave Imotski u ruci Mehmed-age i Mustafa-age, prihod 100, timar Alije Osmanova, posadnika tvrđave Bobjak.

4. Unutrašnja carina u nahiji Imotski sa varoši tvrđave Imotski, prihod 1000, timar Kurda Alijina, posadnika tvrđave Imotski

5. Hajmani

Baština Dragčićeva, u ruci Pavala sina Jurajeva 160

Baština Grubiše sina Martinova 160

Bartul sin Martinov 160

Ukupno: 480

Svega: 1480

6. Globe i svadbarina posadnika tvrđave Imotski i varoši spomenute tvrđave sa hajmanom Šimom sinom Badinjinim iz sela PODBIHLIĆ 300, timar Mumina tobdžije tvrđave Imotski

7. Mezra POPOVIJE?; spomenute osobe, nakon što plate s kuće na kuću za državnu blagajnu po 100 akči, neka vlasniku timara daju desetinu, timar Huseina ćehaje Prološca

Juraj Mihovilov

Matija Mihovilov

Vukdrag Ivanov

Ivan Matijin

Alija Huseinov

Kurd Hasanov

Kurd Ferhatov

Vuk Matijin

Prihod: 1400

8. Hajmani u selu PRGUL, timar Huseina Abdulahova ćehaje tvrđave Rog

Grgur Andrijin, 100

Matija Mihovilov 100

Ukupno: 200

9. Selo PODBILA, timar Huseina sina spomenutog Abdulaha

Baština Ivana Brkulova?, u ruci Mihovila, 163

10. Selo ZVINDOL?, hajmani, timar Huseina sina spomenutog Abdulaha Toma Vukov 100

11. Družina Ivanova ... u blizini Roga 100, timar Huseina sina spomenutog Abdulaha

12. Prihod od ihzarije i ihtisaba u kazi Imotski 300, timar Alije Huseinova, posadnika tvrđave Proložac

Jurin Andrijin, naknada za filuriju 100 iz sela ZAGOZD

Ukupno: 700

13. Selo VINAC, timar Ahmeda Mustafina, posadnika tvrđave Bobjak i Saliha Alijina i Mustafe Ahmedova, posadnika tvrđave Imotski, pripada spomenutom

Baština Milovine Vukojeva, u ruci Boguna, u ruci Mustafe Hasanova

Baština Vukasova, u ruci Ramadana, u ruci Omera Pervanina

Baština Ivanova, u ruci Karađoza sa vinogradom u ruci Huseina Jusufova

Baština Pribilova, u ruci Davuda Hamzina, u ruci Alije Memijina

Baština Ljubetina, u ruci Hizira Ibrahimova, u ruci Ahmeda sina Omerova

Baština Veliče Stojinića, u ruci Hamze Poljatova, u ruci Abdulaha Alijina

Baština Grgurova, u ruci Jurina, u ruci Ismaila, u ruci Mehmeda Ahmedova

Čift Balije sina Kurdova

Dio Sefera Umurova, čift

Andrija Grgurev, naknada za filuriju 163

Zemin Dobrilov, vlasniku timara daje desetinu, prihod 60

Marijan došlac, naknada za filuriju 100

Vinogradi i zemlje koje nisu oporezovane u spomenutom selu oni koji ih obrađuju gospodaru zemlje neka daju desetinu, prihod 40. //

	Prihod
ispendža	175
porez na čift	66
pšenica lukana 4	
vrijednost	400
ječan lukama 5	
vrijednost	240
krupnik lukana 6	
vrijednost	300
zob lukana 10	
vrijednost	200
proso lukana 3	
vrijednost	150
proso surak lukana 5	
vrijednost	250
šira medri 40	
vrijednost	500
desetina od lana	346
porez na bostan	18
porez na sijeno	18
porez na poljačinu	18
naknada za filuriju	263
zemin	60
od vinograda	40
porez na sitnu stoku	101
mlinova 1 porez	15
globe, svadbarina i porez na tapiju	200
Ukupno:	3360

14. Čifluk Hasana-age Blaće iz sela *Vinac*, u ruci Ahmed-age i Mehmeda ćehaje sinova Hasan-aginih, to su zemlje poznat pod imenom zemlje *Gosta krstjanina*, prihod 340, timar Ahmeda Mustafina posadnika tvrđave *Bobjak* i Saliha Alijina i Mustafe Alijina, posadnika tvrđave Imotski

15. Selo GRABULJAN, nakon što plate u državnu blagajnu s kuće na kuću po 100 akči neka gospodaru zemlje daju desetinu. Pripada spomenutom timar Ahmeda i Emira sina Balijina, posadnika tvrđave Ljubuški.

Baština Luke sina Jurajeva

Baština ... ..., u ruci Ivana Stupova

Baština Petrija Jurajeva, u ruci Stupa Petrijina

Baština Boričeva, u ruci Radoja, u ruci Juraja Markova

Baština Nikole Jurajeva, u ruci Juraja Vukićeva

Baština Radovanova, u ruci Matijaša Pavalova

Baština Pavalova, u ruci Stjepana Vulina

Baština Radovanova, u ruci Bartula sina Milobradova

Baština Radovanova, u ruci Milina

Baština Milovčeva, u ruci Pavala sina Milinova

Prihod: 1000

16. Mezra Ružići, drugi naziv ***BOŽJAK*** i mezra ***GRUDE***, oni koji ***love ribu*** iz spomenuta dva sela neka vlasniku timara daju desetinu, u posjedu stanovnika sela RUŽIĆI i GRUDE, prihod 300, timar Mehmed-age, dizdara tvrđave ***Rog***

17. Selo DRAČAN i SELJAN i druga, pripadaju nahiji Imotski, raja spomenutog sela nakon što plati za državnu blagajnu s kuće na kuću po 100 akči, gospodaru timara neka daju desetinu, timar Pirije dizdara tvrđave Imotski i Velije timarnika, prihod od desetine zrnatih usjeva, desetine od šire, desetine od voća, svadbarine, desetine od lana i sijena, poreza na nijabet, desetine od meda, poreza na vinograde sa globom i mlinovima 8000

Prihod SELJANA u posjedu sela PODASTRANE 200

Mlinovi na rukavcima OBRAJ DOL i rijeci SUHAJI komada 12 po 15 porez 180

Mezra KRIVDOL u posjedu sela Dračan, prihod 220.

18. Hajmani u selu Dračan

Juraj Sladojev 100

Stup Jakin 100

Šimul Radičev iz sela IVNICE?, naknada za filuriju 100

Dubče sin Dražin iz spomenutog sela, naknada za filuriju 100

Ukupno: 400

19. Hajmani iz sela KOZICE

Kurd Alijin 100

Jusuf Hasanov, naknada za filuriju 100

Jusuf ..., naknada za filuriju 100

Ivan Tomasov u selu GORNJI ZAGOZD, naknada za filuriju 100

Ukupno: 400

20. Polovice ribnjaka na rijeci JEZERO DRAČAN, oni koji obrađuju isušeni liman jezera neka daju desetinu, prihod 1200

21. Polovica ribnjaka na rijeci DRAČAN, oni koji obrađuju isušeni liman jezera neka daju desetinu, prihod 1200, timar Mustafe posadnika tvrđave Vrgorac i Alije posadnika tvrđave Vrgorac i drugog Mustafe posadnika tvrđave Vrgorac

22. Zemin Hasana Ilijasova i vinograd u selu Dračan, pripada Imotskom

Spomenuti zemin u čijem god se posjedu bude nalazio neka daje gospodaru timara desetinu, prihod 1200, timar Džafera Šabanova, posadnika tvrđave Proložac i Hasana Alijina posadnika tvrđave Čačvine

23. Muselemi u selu Dračan, timar Mustafe posadnika tvrđave Vrgorac pripada Imotskom

Baština Marka sina Radovanova, u ruci Matijaša sina Radovanova

Baština Martina Marinova, u ruci Vuka sina Martinova

Baština Martinova, u ruci Grgura sina Tomina

Baština Martinova, u ruci Juraja sina Mihovila, prihod 1200

24. Mezra KRVAVICA u ruci Mihovila Tomaševa sa braćom i Bali-age, u blizini Vinca i Brzgula, prihod 200, timar Mustafe dizdara tvrđave Proložac

25. Zemin Balije sina Džaferova u selu ZAGORICA, pripada Imotskom, prihod 150, timar Memije Ferhatova, posadnika tvrđave Rog

26. Zemin Huseina Redžepova, u selu RIČICE?, prihod 150, timar Halila sina Velijina, posadnika tvrđave Proložac

27. Zemin Radiča Radosavova, u selu STUDEN 150, timar Halila Velijina posadnika tvrđave Proložac

28. Selo LJUBIŠE sa SUTINOM?, timar Mehmed-kola posadnika tvrđave Imotski

Blaž sin Milošev, odsjekom 150

29. Hajmani Nikola Jurajev i ... Velija i Memija Ilijasov u selu KRSTAC, pripada Imotskom, u novcu 400, timar Mustafe i Alije posadnika tvrđave Vrgorac

30. Zemin Bogulov u SELJANIMA pripada Imotskom u selu DRAČAN u posjedu Nikole Stjepanova, Pavala Ivanova, Nikole Petrijina, prihod 200, timar Alije Lutfijeva, posadnika tvrđave Imotski

31. Zemin Hasana Bajezidova u blizini Velikog Zgona 50, timar Ibrahima Mustafina posadnika tvrđave Imotski

32. Mezra VELIKI ZGON i šuma KNEZLUK, u ruci Mustafa-age i Hasana Abdulahova ćehaje i Alije Nezira ćehaje, zajednički je uživaju sa baštinom Matije *Stančića* u selu ***PODBILA***, u ruci Abdulaha ćehaje i ostalih kompanjona, prihod 1200, timar Ibrahima Mustafina posadnika tvrđave Imotski i Mustafe-kola posadnika tvrđave Imotski

33. Hajmani Božinac Petrijin i Toma Petrijin i Juraj sin Stjepanov na zeminu Veliki Zgon 450, timar Ibrahima Mustafina posadnika tvrđave Imotski.

34. Zemin ... u selu PODBIHLIĆ i pola mezre .... i Margin Dol u ruci Ali hodže u novcu 240

35. Selo ***PODBILIĆ*** u stvari su u starom defteru spomenuti upisani u selu ***Dračan***. Upisano je da daju oni koji obrađuju desetinu gospodaru timara, tako je i u novom defteru upisano, timar Mustafe posadnika tvrđave Rog

Dio baštine Podbilić u ruci Branka Jurajeva, u ruci kneza Nikole Ivanova

Dio baštine Podbilić .... u ruci Ivana Matijaševa, u ruci Luke Matijaševa

Dio baštine Podbilić u ruci Ivana, u ruci Pavala sina Matijaševa

Dio baštine Podbilić u ruci Ivaša Vukićeva

Prihod od desetine zrnatih usjeva sa globom i svadbarinom 500

36. Ribnjak poznat pod imenom MIRIĆ nalazi se na rijeci BUKOVAC sada u ruci Mehmeda ćehaje i Abdulaha ćehaje i ostalih kompanjona daju desetinu, prihod 150, timar Mustafe-kola. posadnika tvrđave Imotski

37. Selo NEVESEL, timar Mustafe-kola posadnika tvrđave Imotski, pripada spomenutom

Baština ***Matije popa*** u ruci Petrije Matijina, naknada za filuriju 150

38. Selo GODANOVO, zeamet na ime Ahmed-age, pripada spomenutom

Baština Vida sina Andrijina 200

Baština Juraja Tomina, u ruci Borinca Mihailova, 200

Baština Vukićeva, u ruci Petrije, u ruci Ivaniša sina Jurajeva i Pavala Mihovilova, 200

Baština Vida sina Ivanova 200

Baština Presojina, u ruci Vida Jurajeva 200

Baština Tomaša Radivojeva, 150

Mezra Zgon, pripada Kozicama u nahiji ... ... u ruci Jusufa sina Alijina i Hadži-Nezira, zajednički je uživaju prihod 170

Globe, svadbarina, porez na poljačinu i tapiju 80

Ukupno: 1400

39. Selo GODANOVO, pripada spomenutoj, timar Sefera Ahmedova i Ahmeda Nezirova, posadnika tvrđave Imotski i Davuda Nezirova i Duraka posadnika Bobjaka i Sulejmana dizdara tvrđave Rog

Baština Ivana sina Lukina, odsjekom 100

Baština Ivana Ivaniševa, u ruci Matije Ivanova 200

Baština Vida sina Tomina 200

Baština Marka sina Miloševa 200

Baština Luke sina ... 200

Baština Vuka sina Martinova 200

Baština Presojina, u ruci stanovnika sela 200

Baština Tome Presojina, u ruci Juraja Pavalova 200

Baština Matije Martinova, u ruci Šimuna Jurajeva 200

Baština Petrije i Nikole i Brke Stjepanova 200

Baština Pavala sina Jurajeva 200

Baština Cvijana sina Jurajeva 200

Baština Vida Tomaševa, u ruci Hasan-age, tapija odsjekom 100

Baština Blaža sina Ivaniševa, 200

Ukupno od poreza: 3000

Globa, svadbarina, porez na tapiju i hajmani 915

Ukupno: 3915

227/177

40. Ribnjak po imenu ***VRH RIKA*** ... ... u selu BUDIŠE i selu KRSTAC i ... prihod 500, timar Halila Velijina, posadnika tvrđave Proložac

41. ***Mlinovi*** u selu BUDIŠE, timar Ahmeda Nezirova i Sefera Ahmedova, posadnika tvrđave Imotski

Musa dizdar sa kompanjonima, komada 7 po 30

Balija dizdar i Abdulah Blagajlija komada 8 po 30

Bali-aga i Veli-aga komada 2 po 15

Vid Andrijin sa kompanjonima 1 porez 15 i stupa jedna Aiša i ... kćer Hasan-agina, komada 2 po 15

Musa Bajezidov i Alija Bajezidov i Bali-aga i ostali kompanjoni komada 5 po 30, stupa 3

Mehmed ćehaja i Ahmed-aga i Mehmed Mustafin i ostali kompanjoni komada 6 po 30

Paval Lukin i Ivaniš Ivanov i ostali kompanjoni komada 2 po 15

Juraj Ivankov iz GODANOVA komada 1 po 15

Ukupno mlinova 34, stupa 4, porez 960

42. Mezra Humljani i baština ... u posjedu Memije ćehaje i Hasana i Huseina, sinova Ah, ed-aginih, i ostalih kompanjona prihod 3000, timar Huseina, posadnika tvrđave Imotski

43. Ribnjak Krstac u ruci Mumina, Muslima i Alije dizdara i Alije Skendera ćehaje koji ga uživaju, sada u ruci Memi-age Ihtijara ćehaje i Mehmeda Reisova i Ali-age i ostalih kompanjona, prihod u novcu 200, timar Alije Hasanova, posadnika tvrđave Ljubuški

44. Selo ***OKSOVIĆI***, svi osim filuridžija gospodaru timara daju destinu i plaćaju ispendžu, timar Osmana dizdara tvrđave Bobjak i Alije Musina, posadnika tvrđave Imotski i Balije Ilijasova i posadnika tvrđave Vrgorac

Baština Ostojina, u ruci Lutfija Jusufova, u ruci Memije Lutfijina čift

Baština Vladisavova, u ruci Milorada, u ruci Vuka Petrijina i Šimuna Mihovilova i Stupa i Marka iz GOZDA i ostalih kompanjona

Baština Marka Dinićeva, u ruci Hizira Jusufova, u ruci Alije Nesuhova, čift

Baština Milića Paškina, u ruci Hamze sina Isina, u ruci Mehmeda Mustafina, čift

Baština Radosava i Radoja Tomaševa i jedan čair (livada) ... ***4 motike loze*** u ruci Martina Radojeva

Baština Burhana Turhanova, u ruci Redžepa Ahmedova i Huseina Oručeva, čift

Baština Boriljca Rajkova, sina Radavčeva, ... u ruci Džafera Bajezidova, čift

Prihod sa ispendžom, desetinom od zrnatih usjeva i drugim porezima 2111

45. Mezra SELJAŠNICA pripada selu VIHOVIĆI, timar Alije Musina, posadnika tvrđave Imotski

Grgur došlac, 120

Ivan došlac, 120

Cvetko došlac 120

Piri došlac 120

Ukupno: 480

46. Selo PROVREDOL?, timar Alije Musina posadnika tvrđave Imotski, pripada spomenutom

Hajmane Toma sin Vukov, 163

47. Selo PODASTRANE, timar Ahmeda i Emira sina Balijina, posadnika tvrđave Imotski, pripada spomenutom

Nakon što u državnu blagajnu plate, s kuće na kuću, po 100 akči, neka gospodaru timara daju desetinu.

Baština Mustafe Jusufova, u ruci Mehmeda sina Mustafina

Baština Ivanova, u ruci Pavala u ruci Radosava sina Ivanova

Baština Stjepanova, u ruci Vida njegova sina

Baština Radenkova, u ruci Mihovila, u ruci Marka sina Radenkova

Baština Ivaniševa, u ruci Petrija, u ruci Bartula sina Petrijina

Baština Matije Srdanova, u ruci Grgura njegova sina

Baština ***Balije Jusufova, u ruci Resul-hodže i Emira i Ridvana, sinova Balijinih***

Baština Mahmudova, u ruci ***Ibrahima sina Hasanova***

Zimska ispaša SELJANI u sinoru spomenutog sela, u ruci stanovnika sela

Petri Dragićev

Ivan Jurajev

Memija sin Musin

Alija Mehmedov

Vuk sin Matijin, naknada za filuriju 100

Prihod sa hajmanima 1100

48. Selo ***KAMENI MOST***, timar Velije timarnika i Hasana i Ahmeda Bajezid ova posadnika tvrđave Imotski i Ahmeda sina Mustafina i Mehmeda Memijina, posadnika tvrđave Bobjak

Nakon što u državnu blagajnu plate s kuće na kuću po 100 akči, neka gospodaru timara daju desetinu.

Prihod 4155

49. Mezra POLJICE i DOBRI DOL u selu KAMENI MOST 300, timar Mehmeda ćehaje tvrđave Imotski

50. Mezra Radonje Radovana, u posjedu stanovnika sela ***Gorice*** 300, timar Mehmeda ćehaje tvrđave Ljubuški

51. Mezra PRERATIN LAZ i polovica POLJICA i zemlje poznate pod imenom TRKOV DOL i KRČANI i HUS DOL u ruci Timura i Hasana i Alije i Hizira sinoa kujundžije Mehmedija i Muse dizdara i Ilijasa ćehaje sina Redžepa ćehaje. Kako je u starom defteru bilo upisano na njima, sada je u rukama spomenutih i neka daju desetinu, timar Mehmeda ćehaje tvrđave Imotski

Dio mezre u ruci Bali-age 330

Dio mezre u ruci Mustafe Šabanova 330

Dio mezre u ruci Alije Velijina 330

Dio mezre u ruci Alije Timurova 210

Hajmane Juraj filuridžija, stanuje u selu KRSTAC, odsjekom 100 Hajmane Vukdrag sin Vukićev, u selu Gorica, odsjekom 100

Ukupno: 1400

52. Zemin Šimuna Tomina iz sela GORICA, pripada Imotskom 150, timar Mustafe Mehmedova, serbuljuka tvrđave Imotski

53. Mlinovi sela BRZGUL 210, timar Velije timarnika

54. Selo REČICE, timar Mustafe Musina, posadnika tvrđave Bobjak, pripada Imotskom

Mlinova 16 po 15 porez 240

55. Zemin Pavala i zemin Radonjin u ruci Malkoča sina Mehmedova 160 timar Malkoča Mehmedova, posadnika tvrđave Ljubuški

56. Unutrašnja carina družine GORICA, pripada Imotskom 50, timar Hasana Ahmedova, posadnika tvrđave Imotski

57. Zemin PODVORNICA, ZGON, PRELAZAC i ODVODI i PAŠTRNJAK i PREPUŠNICA i jedna livada u ruci Alije Muratova i Hurem-age i Huseina ćehaje i Hasan-age i Hubjara i Alije sina Evlije ćehaje i Huseina Seferova i Derviša Alijina i Mustare ... iz Mustafe iz Blagaja i Mahmuda sina Memijina i Ahmeda-age sina Nezir-agina i drugih kompanjona u selu Dračan sa hajmanom Mihovilom Mihinim u selu Dračan, prihod 400, timar Mustafe dizdaru tvrđave Proložac

58. Mezra ZGUROVINE ZGON i DOBRALJINE i livada i ... ... bostan u ruci Mustafe sina Memijina i drugih kompanjona u selu PODBILE i KRSTAC, pripada Imotskom, prihod 200, timar Šabana Alijina, posadnika tvrđave Rog

59. Selo GRABOVA, timar Junusa Hasanova i Ahmeda Hasanova, posadnika tvrđave Počitelj i Sadije posadnika tvrđave Imotski, pripada spomenutoj

Baština Petrijeva, u ruci Stjepana Petrijeva, u ruci Alije sina Nesuhova

Baština Boždareva, u ruci Petrija, u ruci Alije Petrijeva

Baština Mahmuda sina Mehmedova, u njegovoj ruci

Baština Mehmeda Muratova, u njegovoj ruci

Baština Jusufova, u ruci Memije njegova sina

Baština Radinova, u ruci Radihne, u ruci Ejnehana Mehmedova

Baština Ilićeva, u ruci Vukilje, u ruci stanovnika sela

Baština Milića Mrgudova, u ruci Timura Sulejmanova

Baština Petrije Radonjina, u ruci Hasana Musina

Baština Radojeva, u ruci Kurdalije sina Velijina

Baština Vukićeva, u ruci stanovnika sela

Baština Dobrula sina Ivanova, u ruci Alije sina Skenderova

Baština Dragićeva, u ruci Velije sina Memijina

Baština Radičeva, u ruci Mehmuda Nesuhova

Baština Jurajeva, u ruci Alije Jahijina

Ferhat Mustafin, 9

Muruvet Velijin, 9

Balija Jahijin, 9

Balija Muratov, 9

Ibrahim Jusufov, 9

Timur Jusufov, 9

Memija sin Alijin, 6

Mustafa Ćejvanov, 6

	Prihod
ispendža	375
porez na čift	66
pšenica lukana 3	
vrijednost	240
smješa lukana 5	
vrijednost	200
proso lukana 4	
vrijednost	160
zob lukana 4	
vrijednost	60
šira medri 9	
vrijednost	90
desetina od meda	20
porez na lan	50
porez na bostan	30
porez na sijeno	30
porez na poljarinu	30
desetina od slame	51
porez na sitnu stoku	250
globe, svadbarina i porez na tapiju	59
Ukupno:	1736

60. Prjelaz na rijeci ... . 1200, timar Ibrahima posadnika tvrđave Imotski

Mihovil sin Matijašev iz sela Zagozd 100

Ivan sin Budiše iz sela Zagozd 100

Ukupno: 1400

61. Selo VINAC, pripada spomenutom, timar Halila ćehaje Prološca

Mlinova komada 2 porez 60

62. Selo KAMEN MOST, pripada spomenutom, timar Halila ćehaje Prološca

Mlinova 4 porez 120

63. Desetina od ribe na jezeru Prološca, pripada spomenutom, 100 timar Huseina ćehaje Prološca

64. Selo CRNOGORAC i VINAC, timar Kurda Ilijasova, posadnika tvrđave Čačvine

Hajmane Paval Stjepanov 100

Hajmane Juraj Dimitrijev 100

Ukupno: 200

65. Mezra, dio VIR u ruci Mehmeda ćehaje i .... majke Mehmeda ćehaje, pripada Imotskom, timar Mumina tobdžije tvrđave Imotski Prihod sa porezom na tapiju u novcu 160

66. Čifluk sastoji se od dijela mezre HRANICA, u ruci Mehmeda ćehaje i Ulfe majke Mehmeda ćehaje, odsjekom 340, timar Mumina tobdžije tvrđave Imotski

67. Zemin ZGON .... u ruci Mehmeda ćehaje i Ulfe majke Mehmeda ćehaje, odsjekom 160, timar Mumina tobdžije tvrđave Imotski

68. Zemin ČIHLIĆI i POZOR, u ruci Alije Hasanova, u selu Rog 150, timar Mehmeda Alijina, posadnika Roga

69. Zemin polovica u ODOVINAMA u selu PODBILIĆ, pripada Rogu??? 150 timar Mehmeda Alijina, posadnika Roga

70. Zemin Ivaniša i POLOG i CRVICA u ruci Jusufa Abdulahova u selu Rog, pripada spomenutom 200, timar Jusufa Abdulahova, posadnika tvrđave Rog.

71. Hajmani u nahiji Imotski, timar Hasana sina Alijina, pripada spomenutom

Selo POLJICA, pripada spomenutom

Selo DRINOVAC, pripada spomenutom

Selo GRUDE, pripada spomenutom

Selo DUTUP, pripada spomenutoj

Jako Pribilov, naknada za filuriju 150

Badinja sin Pavalov, naknada za filuriju 150

Paval Stjepanov, naknada za filuriju 150

Ferhat Pavalov, naknada za filuriju 150

Sladoje sin Dragićev, naknada za filuriju 150

Selo SLODNICA, pripada spomenutom

Radosav sin Prokićev, naknada za filuriju 150

Vukosav sin Petrijev, naknada za filuriju 150

Selo LUŽJAK, drugi naziv RUŽIĆI, pripada spomenutoj

Mate Martinov, naknada za filuriju 150

Matija Petrijev naknada za filuriju 150

Vid došlac, naknada za filuriju 150

Selo GRABULJAN, pripada spomenutoj,

Mihovil sin Vukićev, naknada za filuriju 150

Ukupno: 1800

72. Selo STUDENCI, pripada spomenutom, timar Kurda Ilijasova, posadnika tvrđava Čačvine

Radosav Dragišin, 100

73. Selo DRINOVCI, pripada spomenutom, timar Mustafe Mehmedova serbuljuka tvrđave Imotski

Baština Paške, u ruci Šimuna sina Miloševa, naknada za filuriju 150 74. Vinogradi sela PODBILE, timar Velijin, pripada spomenutom

Vinograd Alije sina Nezira ćehaje, dunuma 6 porez 30

Vinograd Mehmeda ćehaje sina Džaferova, dunuma 8 porez 40

Vinograd komada 1, njiva 1 u ruci Bali-age ... odsjekom 30

Vinograd Mustafa-age sina Nezir-agina, dunuma 2 porez 10

Vinograd Mahmuda sina Memijina, dunuma 1 porez 5

Vinograd Šabana Davudova, dunuma 2 porez 10

Vinograd Mustafe ... dunuma 4 porez 20

Vinograd hatiba Jusufa, u ruci Petra, dunuma 2 porez 10

Vinograd Halila Balijina, dunuma 4 porez 20

Vinograd Balije sina Kurdova, dunuma 4 porez 20

Vinograd Nikole demirdžije, motika 5 prihod 10

Vinograd Mehmeda sina Alijina, dunuma 2 porez 10

Vinograd Ahmeda sina Mustafina, dunuma 2 porez 10

Vinograd Halila Jusufova, dunuma 2 porez 10

Zemin PODBORJE u ruci Alije ... i ostale braće sa Mehmed-hodžom, zajednički ga uživaju 20

Zemin Mustafe Mehmedova i ostale braće i Alije sina Muratova, 20

Zemin Jusufa dizdara tvrđave Čačvine i Huseina Oručeva 20

Dio zemina muslimana i kršćana, oni iz vana koji ga obrađuju gospodaru timara daju desetinu 120

Baština Matije sina Vukova, prihod 40

Zemin i vinograd u posjedu Jusufa Ibrahimova i Hasana Kemalova prihod 20

Vinograd Huseina ... daje desetinu

Prihod: 5 000 akči

75. Hajmani sela GORICE, timar Velijin, pripada spomenutom, daje filuriju

Baština Milke sina Jurjeva ... naknada za filuriju 120 iz sela GORNJI STOŽIN?

Baština Lukina, u ruci Šimuna njegova sina 120

Mezra BILE POLJE pripada Imotskom, tri domaćinstva plaćaju filuriju

Osim te tri kuće, oni koji je obrađuju izvana ... gospodaru timara neka daju desetinu, prihod 540

Baština Miloševa, u ruci Vida sina Petrijeva 120

Ukupno: 900

76. Selo DRAČEVICE, timar Velijin, pripada spomenutom

Mlinovi na rijeci ČELINJI, u posjedu Vukosava i Boška i Radivoja Andrijina i ostalih kompanjona, mlinova 2 porez 60, stupa 1 porez 15, ukupno 75

77. Selo GORNJI PODSEL, timar Velijin, pripada spomenutom

Mlinovi na rijeci ČELINI u posjedu raje spomenutog sela, mlinova 11 porez 330

78. Selo VRHDOL, hajmani, timar Mustafe Junusova, posadnika tvrđave Bobjak, pripada spomenutom

Zemin VUGOLIĆ i VRH u DUBINAMA u posjedu Ratka sina Pavalova sina Stjepanova 123

Baština Petrije ... sina Milšina, naknada za filuriju 123

Baština Nikole Milićeva, u ruci Petrije i Damjana 123

Baština Petrije sina Nikolina, naknada za filuriju 123

Globe, svadbarina i porez na tapiju 20

Ukupno: 512

79. Selo KOZICE, timar Mustafe spomenuto hajmani, pripada spomenutoj

Paval sin Ituna? 123

Paval sin Grgura 123

Petri Martinov 123

Globe i svadbarina 19

Ukupno: 388

80. Selo PODGRAĐE, hajmani, timar Mezida sina Balijina, posadnika tvrđave Bobjak, pripada spomenutom

Juraj došlac 150

Petri došlac 150

Ukupno: 300

81. Selo GORNJI SNOZIN, timar Mustafin, pripada spomenutoj

Ramadan Abdulahov 150

Ivan Magatov, 150

Ukupno: 300

82. Mezra ZBAĆILA? u blizini nahije BUŠKO BLATO, vlaška je zemlja ... neke osobe su kupile i kako nije bila opterećena porezima oni koji je obrađuju gospodaru timara neka daju desetinu, prihod 400, timar Mehmed-kola bevaba tvrđave Blagaj

83. Zemin JEZERO SUBJAGI?, oni koji su ga isušili i obrađuju ga, neka vlasniku timara daju desetinu, u posjedu stanovnika sela KRPINO? sa GRADOM, pripada Imotskom, prihod 200, timar Mehmed-kola bevaba tvrđave Blagaj

84. Selo PODASTRANE, timar Mehmed-kola, bevaba tvrđave Blagaj, pripada Imotskom

Bartul Radonjin, 140

85. Selo RIČICA, hajmani, naknada za filuriju, timar Mahmuda Hudaver-dijina, timarnika, pripada spomenutom

Nikola Cvjetkov, 150

Mustafa Jusufov, 100

Pavko Ratkov, 150

Hodak Markov, 150 iz sela BRITVIĆI pripada Mostaru

Miloš Pavkin, 150 iz sela GRABUNOVIĆI pripada Mostaru

Timur Mehmedov, 100 iz sela POPOVIĆI? pripada Ljubuškom

Petri Jurajev, 100 iz sela BRAĆAN pripada Ljubuškom

Toma sin Šimunov, 100 iz sela SELCE pripada Ljubuškom

Ukupno: 1000

86. Hajmani, timar Sinana dizdara tvrđave Čačvine

Selo STUDENCE

Baština Radiča, u ruci Petrija, naknada za filuriju 163

Baština Miloša sina Ivkina, naknada za filuriju 163

Selo VESELICA

Baština Vukdraga sina Markova, naknada za filuriju 163

Baština Marka sina Tomina, naknada za filuriju 163

Selo STUDENCI pripada Ljubuškom

Baština Crnopod Gojakova, u ruci Grgura, naknada za filuriju 163

Selo RUŽIĆI, pripada Ljubuškom

Baština Matićeva, u ruci Nikole, 163

Selo DONJI SNOZIN

Baština Vukića Dragojeva, u ruci Nesuha Mehmedova, naknada za filuriju 100

Ukupno: 1078

87. Čifluk Kola u nahiji Duvno, hajmani, timar Huseina sina Hasanova

Jusuf Džaferov

Milat Stupov

Luka Markov

Marko Pavkin

Oruč Džaferov

Ferhat Džaferov

Sulejman Džaferov

Domova: 7 po 150, porez 1050

88. Mezra MUSOČA u posjedu Mehmed-age zaima sa braćom i hajmanima, prihod 400, timar Alije sina Osmanova, posadnika tvrđave Bobjak

89. Hajmani, naknada za filuriju, timar Balije Mehmedova, posadnika tvrđave Proložac

Mehmed Vrkulin? iz sela Studenci, naknada za filuriju 163

Paval Radojev iz sela DOBRAN, naknada za filuriju 163

Radivoj došlac iz sela RIČICE, 163

Hasan Turhanov, iz sela Ričice, 120

Balija Turhanov, iz sela RIČICE, 120

Vid sin Bilice iz sela ZAGOZD, 120

Globe i svadbarina 151

Ukupno: 1000

227/181

90. Zemin Sinanov, u ruci Osmana Musina, u selu VINAC, pripada Imotskom, 160, timar Osmana dizdara tvrđave Bobjak

91. Ribnjak PLAVINO?, u ruci kršćanina Ivana sina Stjepana, prihod 90 timar Osmana dizdara tvrđave Bobjak

Baština Sulejmana Mahmudova, u ruci Hasana Mahmudova, u selu DONJA LUČA?, pripada Imotskom, 80

Ukupno: 170

92. Mezra MIRINIĆI ZGON, pripada Imotskom, u ruci Hamze sina Atmadžina, sada u ruci Hasan-age dizdara tvrđave ZADVARJE i Mustafe Pašajigitova zajednički je uživaju, prihod 160, timar Osmana dizdara tvrđave Bobjak

Baština Radoja Vukojeva u selu GORNJI SNOZIN, naknada za filuriju 100

Baština Ivaniša Boždareva, iz sela DONJI SNOZIN, 120

Ukupno: 380

93. Mezra BRSTICA, pripada Imotskom, u ruci Alije sina Pašajigitova i Mustafe Hamzina, sada u ruci Mustafe Pašajigitova, prihod 450, timar Osmana dizdara tvrđave Bobjak

94. Hajmani sela GORICA, timar Kurdalije, posadnika tvrđave Imotski

Baština Dragića sina Vukašinova, u ruci Pavala sina Jurjeva, naknada za filuriju 160

Baština Grubiše Martinova, naknada za filuriju 160

Bartul sin Martinov, naknada za filuriju 160

Ukupno: 480

95. Čifluk Bešlije Ilijasova, pripada Imotskom, u ruci Sefera sina Huseinova, sada u ruci Huseina Seferova i Alije Muratova i ostalih kompanjona, uživaju ga pod uvjetom da plaćaju porez na čifluk, prihod 150

Grgur Bajčićev, naknada za filuriju 100, hajmane iz sela MOKRO Nikola sin Mihalov, vlaški porez 100 iz sela DOBRKOVIĆI

Ukupno: 350

96. Selo VINAC, hajmani, timar Davud-kola, posadnika tvrđave Imotski, pripada spomenutom

Baština Mustafe ... u ruci Grubiše i Pavke i drugih kompanjona, 130

Baština Stjepana sina Nenadina, 120

Baština Bratula Čovićeva u ruci Luke sina Ivaniševa, 120

Ukupno: 370

97. Selo UMLJANI, hajmani

Toma sin Borištana?, 80

Baština Marka Grgureva, u selu PODBILA, 100

Matin Botulićev?, 80

Ukupno: 360

98. Njiva poznata pod imenom LUKA, u ruci Alije brata Ivanova ... u ruci Matije Jakina i Matije Burnačova, zajednički je uživaju, to su zemlje kupljene od Huseina sina Balijina?, neka gospodaru timara plaćaju desetinu

99. Selo BRZGUL drugi naziv RSAVČIĆI, nakon što s kuće na kuću u državnu blagajnu plate po 100 akči filurije, gospodaru timara neka daju desetinu, timar Hasana i Muse Omerova i Mustafe-kola i Mehmeda Mustafina i Jakuba Huseinova, posadnika tvrđave Imotski i Alije Osmanova, posadnika tvrđave Bobjak

Baština Jakina, u ruci Marka sina Pavalova

Baština Šimuna sina Petrijeva,

Baština Nikole sina Mihovilova

Baština Marka sina Ivkina

Baština Bartula Petrijeva, u ruci Vida Ivkina
Baština Matije sina Andrijina
Baština Grgura Pavkina, u ruci Tome Pavalova
Baština Jurajeva, u ruci Ferhata Junusova
Baština Badinje sina Ivanova
Baština Matije sina Stupova
Baština Ivanova, u ruci Mihovila Petrijeva
Baština Vida sina Andrijina
Baština Juraja sina Todorova
Baština Jurajeva, u ruci Dragića Stjepanova
Baština Dragićeva Grgureva, u ruci Marka Grgureva
Baština Martina sina Stjepanova
Baština Marka sina Jurajeva
Baština Luke Mihovilova, u ruci Matije Bosilova
Baština Juraja Stjepanova
Baština Stjepana sina Pavalova
Baština Bartula sina Ivanova
Baština Stjepana Jakina, u ruci Pavala sina Markova
Baština Ivana sina Matijina
Baština Stjepana sina Martinova, u ruci Juraja sina Martinova
Baština Pavalova, u ruci Marka njegova sina
Baština Pavala sina Petrijina
Baština Luke sina Mihovilova
Baština Matije sina Mihovilova

Mezra KRČEVINE, DOBROSELJE, VRHLIKA s one strane rijeke u sinoru sela VINAC u posjedu stanovnika sela BRZGULA, neka vlasniku timara daju desetinu.

Mezra LESKOVICA

Baština Petrija sina Nikolina, u ruci Ivana njegova sina

Prihod: 4008

227/182

100. Baština POLJANA SUBJAGI proteže se od rijeke zvane VRHLJIKA do ZBILJAN POLJANE i sinora sela ŠIROK SELA i dopire do čifluka sinova ..., u posjedu stanovnika sela BRZGULA, prihod 400, timar Hasana i Muse Omerova, posadnika tvrđave Imotski

101. Čifluk koji se sastoji od polja Rog i zemina OPLANIĆI sa potokom VILOVINE i ZGON ZABORJE i dijela zemina PODVORNICA i GORNJA I DONJA STRNJEVA, u posjedu Mustafa-age sina Nezir-agina, pripada RAKITNOM, timar Mehmeda Mustafina, posadnika tvrđave Imotski, 300

227/183

NAHIJA LJUBUŠKI, PRIPADA KAZI MOSTAR

1. Selo LjUBUŠKI sa samom varoši Ljubuški pripada spomenutom timaru Mehmed-age dizdara tvrđave Vrgorac i Ibrahima Huseinova, posadnika tvrđave Ljubuški i Hasana Alijina, bevaba tvrđave Ljubuški i Ajdina Mehmedova, posadnika tvrđave Ljubuški i Sefera Durmiševa, posadnika tvrđave Ljubuški i Sulejmana dizdara tvrđave Rog

Baština Vukomilova, u ruci Alije Kasimova, u ruci Skendera Mustafina, čift
Baština Stjepana Pavalova, u ruci Radonje sina Stjepanova
Baština Obriševa, u ruci Matije Jurajeva, u ruci ... Paše udovice
Baština Murata Ahmedova, u ruci Pirije Muratova, čift
Baština Timura Mahmudova, u ruci Mustafe Oručeva, čift
Baština Junusova, u ruci Alije Oručeva, čift
Baština Radavčeva, u ruci Ivana, u ruci Grgura sina Mihovilova
Baština Kurda i Hasana, sinova Abdulahovih, u ruci Jusufa
Mustafina i Mehmeda sina Hasanova, zajednički je uživaju, čift
Baština Hasana sina Markova, u ruci Huseinovoj, čift
Balija Alijin, čift
Ismail Davudov, čift
Turhan Ibrahimov, čift
Alija sin Vlatkov, čift
Balija sin Vlatkov, čift
Mehmed Oručev, čift
Ahmed Ilijasov, u ruci Hasana Ahmedova, čift
Baština Mihovila sina Radičeva u njegovoj ruci, odsjekom 160
Kurd Ahmedov, čift
Memija Dudićev, čift
Alija sin Siljanov, čift
Baština Alije sina Brajanova, čift
Balija demirdžija, čift

Memija Vukasov, čift
Musafa Vukasov, čift
Ajas kol, čift
Skender Alijin, čift
Hasan Pirijin, čift
Memija Đurin, čift
Miloš Radonjin
Sadinja sin Martinov
Dimitrije Mihovilov
Nikola Stepanov
Radica Dujinov
Husein Pavalov, čift
Kurd Sajin, čift
Vojica Pavalov
Nikola Pavkin
Grgur Bučićev
Ivan Deronjin
Mihovil Vukobradov
Vukić Radojev

Zemin Hasana sin Jusufova, u ruci Memije Uvejsova, daje desetinu

Zemin Mehmedova dizdara i zemlje i vinogradi koji su u njegovu posjedu, u ruci Alije sina Mehmedova, daje desetinu

Zemin sufi-Hasana sina Alijina sa zemljama koje posjeduje u spomenutom selu, prihod 100

Zemin ... i vinograd Nesuhov ... u posjedu Jusufa sina Ajdinova, prihod 50

Zemin Huseina Mehmedova sa zemljama i vinogradima koji su u njegovu posjedu u tom selu, u posjedu Huseina spomenutoga, prihod 50

Zemin Murata, Sulejmana, Ibrahima i Evrenosa, sada u ruci Džafera i Osmana i Huseina i Mahmuda, sinova Hasanovih, daje desetinu Hasa njiva sa livadom u ruci Alije sina Sarudžina, sada u ruci Ahmeda i Ibrahima sina Alijina i Memije i ostalih kompanjona daje desetinu

Jezera SVETI GUSTA sa vinogradom pripada Ljubuškom, u ruci Ahmeda sina Huseinova, daje desetinu

Zemin ... i Hasana sina Mustafina, daje desetinu

Dio Pribila Radojeva od sela POKAZI i Martina Krzićeva Bartula Stjepanova, naknada za filuriju 163

Dio jezera BRAČA u posjedu Sulejmana Ajdinova i sufi-Hasana i Mehmeda Behadirova i Zulfikara i Muse sina Huseinova sa desetinom od ribe, prihod 60

Sulejmana sina Ajdinova i Mahmuda spahije, mlinova 4 porez 120 i stupa 1 porez 15

Matija Kovačev, stanuje u selu RUŽIĆI naknada za filuriju 163

Marko sin Vukićev, stanuje u spomenutom selu, naknada za filuriju 163

Pazar, badž i ihtisab 446

Husein Mustafin, 9
Hasan Matijašev, 9
Timur Mustafin, 9
Šahin Oručev, 9
Mustafa Mahmudov, 9
Ahmed došlac, 9
Jusuf Ajasov, 9
Ćejvan Abdulahov, 9
Alija ... 9
Balija Huseinov, 9
Hasan Pavalov, 9
Alija Vukasov, 9
Hasan Velijin, 9
Kurd Hasanov, 6
Radoje tesar
Mahmud Alijin, 6
Mahmud Đurin, 6

Vinogradi dunuma 800

	Prihod
ispendža	400
porez na čift	572
oženjeni	117
neoženjeni	18
pšenica lukana 17	
vrijednost	1360
ječam lukana 13	
vrijednost	520
zob i krupnik lukana 8	
vrijednost	200

proso surak lukana 10	
vrijednost	400
proso lukana	5
vrijednost	200
šira medri	100
vrijednost	1000
porez na dunum	800
desetina od meda	56
desetina od lana	55
porez na bostan	104
porez na sijeno	104
porez na poljačinu	104
desetina od slame	50
desetina od voća	50
mlinova 4 porez	120
stupa 1 porez	115
porez na sitnu stoku	350
badž i ihtisab pazara	446
mukata	649
prihod	260
globe, svadbarina i porez na tapiju	450
Ukupno:	8400

2. Mezra LUKAR, oni koji su je obrađivali i zemlje koje su sijali prodana je drugom, druge osobe vinograde i sve vinograde koji su izvan deftera neka vlasniku timara daju desetinu timar Hasana sina Huseinova i ostalih kompanjona, posadnika tvrđave Ljubuški ???

Vinograd Memed-age Muslihova, dunuma 4 po 5 porez 20

Vinograd Mehmeda Jusufova, dunuma 3 porez 15

Prihod sa dunumom: 500

227/184

3. Čifluk Jusufa Mustafina i Juraja Nikolina, pripada Ljubuškom.

Njihovi vinogradi su izvan deftera. Neka vlasniku timara daju desetinu, prihod 300. Timar Hasana timarnika.

4. Mezra BRSTICA u blizini sela VELJAK, oni koji je obrađuju neka vlasniku timara daje desetinu, prihod 300, timar Mehmed-age, dizdara tvrđave Vrgorac.

5. Skup (pazar) u blizini crkve PETROVA u selu DUSINA i KLOBUK na Ilindan, tržna taksa 200, timar Ihtijara Mehmedova, posadnika tvrđave Vrgorac.

6. Selo GLINAC?, timar Mehmeda posadnika tvrđave Ljubuški, pripada spomenutom,

Zemin od dijela jezera KOPAČ? u posjedu Juraja i Vuka Rupčića osim vinograda i Ivana Paškina i Gašpara Grgureva i zemalja i vinograda i Tome sina Markova sa 2 komada mlinova na rijeci STUDENAC u posjedu Ali-age i Stepana sina Marođina sa Vukićem od baštine Vukiše u selu MEĐUGORJE, prihod sa porezom hajmana 2000.

Zemin Juraja sina Radosavova i Juraja u selu GLINAC u novcu 200

Selo DVORIŠTE u posjedu Radosava sina Jurajeva i dio Martina Matijaševa iz sela ... prihod 280

Zemin Brače i Martin u ruci Mustafe sina Alijina, u selu GLINAC odsjekom 70.

Zemin jezero KOPAČ u posjedu posadnika tvrđave Ljubuški, prihod 1000

Ukupno: 1800

7. Zemin LIKANJ? i dio Hudaverdijev i dio Hasanov i **sufi** Hasana i Ahmeda Isakova i mezra OLUČKA od dijela kara-Mustafe i Hmaze i Huseina i Malkoča i Kerima Mehmedova i livade Ahmeda Sulejmanova i **sufi** Hasana u selu MOŠTANICA i vinograd BUČIPOLJE u posjedu Ostoje Pavalova i Radoja, zajednički ga uživaju, prihod 2000. Timar Abdulkadira posadnika tvrđave Ljubuški.

8. Selo HARDOMILIĆI, timar Abdulkadira posadnika tvrđave Ljubuški pripada Ljubuškom

Hajmane Nikola ... u ruci Obrada sina Nikolina 150

9. Prelaz MLADI DERIĆ? pripada nahiji Ljubuški, godišnje tržna taksa i ljetna ispaša KAČUĆEVO POLJE i njiva Berisavova u posjedu Balije sina Huseinova, prihod 100, timar Balije sina Huseinova, posadnika tvrđave Ljubuški.

10. Dernek CRNIĆI, pripada nahiji Ljubuški, tržna taksa godišnje 100, timar Balije sina Huseinova, posadnika tvrđave Ljubuški.

11. Selo LJUBUŠA, timar Rizvana posadnika tvrđave Ljubuški, pripada spomenutom

Baština Markova, u ruci Muse i Mustafe sina Ahmedova, prihod 100

12. Selo STUDENCI, kad plate po 100 akči filurije vlasniku timara daju desetinu, timar Alije i Mustafe i Omera sina Ejnehanova, posadnika tvrđave Ljubuški

Baština Vukova, u ruci Nikole Vladisavova, u ruci Ivaniša Nikolina

Baština Milojeva, u ruci Mehmeda i Ibrahima i Ahmeda i Alije, zajednički je uživaju

Baština Stjepanova, u ruci Mehmeda Pavalova, u ruci Karadže Pavalova?

Baština Ivaniša Matijaševa, u ruci Ahmeda Lukina

Baština Jovana Radičeva, u ruci Mehmeda sina Radovanova

Baština Huseina Markova, u ruci Alije sina Brajanova

Baština Kluhovićeva?, u ruci Ahmeda i Hasana sina Radovanova

Baština Stjepana Pavalova, u ruci Mehmeda i Hasana sina Radovanova

Zemin Mustafin, u ruci Nurke i Mustafe i Hasana Ibrahimova i Hasana Alijina i Ilijasa Alijina, zajednički ga uživaju, odsjekom 250

Prihod

pšenica lukana 4	
vrijednost	400
ječam lukana 5	
vrijednost	250
zob lukana 5	
vrijednost	100
proso lukana 4	
vrijednost	160
desetina od meda	24
šira medri	55
vrijednost	550
sitni porezi	16
odsjek	250
globe i svadbarina	150
Ukupno:	1900

13. Selo VRBOVNIK, nakon što plate po 100 akči filurije, gospodaru timara daju desetinu

Baština Vukšina, u ruci Petrije Vladisavova, u ruci Stjepana Petrijina

Baština Ivana Grgureva, u ruci Stjepana Matijaševa

Baština Ivanova, u ruci Balije sina Domačina?

Baština Markova, u ruci Pavala Jurajeva, u ruci Matije Vukdragova

Baština Grubačeva, u ruci Matije sina Jurajeva

Baština Radojeva, u ruci Šimuna Ivanova, u ruci Stjepana Ivanova

Baština Vukova, u ruci Marka Jurajeva, u ruci Memije sina Mustafina

Baština Vukačeva, u ruci Tome sina Jakina

Baština Juraja Ivkina, u ruci Grgura sina Pavalova

Baština Grkojeva, u ruci Matije sina Vukdragova

Baština Radosavova, u ruci Alekse sina Petrijeva

Velija sin Grubačev, odsjekom 50

Velija sin Ahmedov, odsjekom 50

Zemin Mehmeda Radovanova sa vinogradom u ruci Alije sina Mustafina odsjekom 100

Dio Hraljangola? na rijeci PRIBIN u ruci Pavala sina Vujanova, odsjekom 100

Selar? sin Tomin, vlaški porez odsjekom 140, stanuje u selu TIHALJINA

Navedeni obrađuju vinograde i zemlje u selu BRDA. Neka vlasniku timara daju desetinu.

Prihod

pšenica lukana 6	
vrijednost	480
smješa lukana 5	
vrijednost	250
proso surak lukana 5	
vrijednost	150
zob lukana 5	
vrijednost	125
šira medri	90
vrijednost	900
sitni porezi	54
desetina od bostana	240
desetina od meda	41
globe i svadbarina	180
Ukupno:	2420

Svega u selu STUDENCI i VRBOVNIK 4320

14. Selo KRUŠEVO, timar Sulejmana Ilijasova, posadnika tvrđave Ljubuški, pripada spomenutom

Baština Hasana Barakova, u ruci Huseina sina Velijina, čift

Baština Alije Mustafina, u ruci Velije Abdulahova, čift

Baština Mehmeda Mustafina, u ruci Jusufa sina Mehmedova, čift

Baština Baraka Alijina, u ruci Jusufa sina Mehmedova, čift

Baština Huseina Grgureva, u ruci Balije sina Huseinova

Baština Mustafe Markova, u ruci Muse Mustafina

Ferhat došlac, čift

Hasan Šahinov, čift

Hanas Markov, čift
Alija Pervanin, 6
Velija sin Pervanin, 6

	Prihod
ispendža	50
porez na čift	166
pšenica lukana 1,5	
vrijednost	120
smješa lukana 2	
vrijednost	80
surak proso lukana 2	
vrijednost	80
zob lukana 1	
vrijednost	25
proso lukana 1	
vrijednost	50
porez na lan	45
porez na bostan	18
porez na sijeno	18
porez na poljačinu	18
desetina od meda	15
porez na sitnu stoku	30
globe i svadbarina	50
Ukupno:	765

15. Mezra VISOKA sa ribnjakom OKOLOVRGORAC LUKA u posjedu Alije sina Ejnehanova, prihod 300, timar Gazije, posadnika tvrđave Vrgorac

16. Dio DABRICA i ČAČEVO u ruci Ahmeda sina Alijina, sa vinogradom i baščom i vinogradom MODRIČA, u posjedu Ahmeda spomenutog, prihod 60, timar Hasan-kola posadnika tvrđave Počitelj

17. Mezra DRETELJ, u posjedu Ahmeda sina Alijina, odsjekom 140, timar Hasan-kola posadnika tvrđave Počitelj

18. Selo BREZIČANI, pripada spomenutom, timar Hasana Mehmedova, posadnika tvrđave Ljubuški

Dio baštine Ivanove, u ruci Stjepana, u ruci Juraja njegova sina, naknada za filuriju 100

Dio baštine Bartulove, u ruci Juraja Bartulova, naknada za filuriju odsjekom 63
Ukupno: 163

19. Zemin Abdije halife i Mehmeda sina Velijina i dio jezera KOPAČ

DREMATIN i PETINE sa VELJAKOM pripada spomenutom, timar Hasana Mehmedova, posadnika tvrđave Ljubuški, prihod 40

20. Vinograd Mustafe sina Mehmed-hodže, pripada spomenutom, timar Hasana Mehmedova, posadnika tvrđave Ljubuški, prihod 20

21. Vinograd Balije i Huseina sa zeminom, pripada spomenutom, timar Hasana Mehmedova, posadnika tvrđave Ljubuški, prihod 50

22. Njiva ZLIČINE u posjedu Ibrahima sina Alijina i Jusufa sina Mustafina, pripada spomenutom, timar Hasana Mehmedova, posadnika tvrđave Ljubuški, prihod 40

Ukupno: 313

23. Mezra DUSINA u ruci spomenutih, timar Gazije, posadnika tvrđave Vrgorac
Memija sin Mustafin, od dijela GRMLJANA, 60
Sestra Boljata Ivanova?, 60
Juraj Bakin, 60
Milin Jurajev, 60
Paval Grgurov, 120
Petri Crnića, 60
Luka Grgurev, 60
Matija Lukin od dijela mezre VIDOVINE, 120
Matija Vukdragov, 60
Dio Branila Puljićeva, u ruci Ivana i Marka i Juraja, 140
Ukupno: 800

24. Mlinovi ĆASKOKOVICA? pripada Veljaku, timar Memije Huseinova i Mustafe, posadnika tvrđave Vrgorac, mlinova 3, stupa 2, porez 120

25. Selo BLATNICA pripada Ljubuškom

Spomenuto selo u posjedu vlaha, neka vlasniku timara dade desetinu, timar Omera sina Husrevova, posadnika tvrđave Blagaj i Abdulkladira i Kurda sina Mustafina i Halila, posadnika tvrđave Ljubuški, prihod 4450

26. Mlinovi SEDRENIK u blizini Veljaka, timar Ahmeda Nesuhova, posadnika tvrđave Vrgorac, mlinova komada 5, porez 150

27. Mlin u ruci Ihtijar-ćehaje, timar Ihtijar-ćehaje Vrgorca, mlinova 1, stupa 1, porez 45

28. Mlinova u Veljaku i FRAGUSTIN timar Mehmeda Redžepova, posadnika tvrđave Čačvine

Mustafa sin Halilov, mlinova 2

Mehmed Reisov, mlinova 2

Džafer hodža sa kompanjonima, mlinova 1

Mehmed-aga sin Oručev i ostali kompanjoni mlinova 3

Stepan Boljatov, mlinova 3

Ali-aga sa kompanjonima, mlinova 2

Abaz sin Ivanov, mlinova 1 ??

Ukupno mlinova 14 po 30 porez 420

Ivan Sladojev, stupa 2

Knez Ivan stupa 1

Hasan i Jusuf i ostali kompanjoni stupa 2

Ivan Jurajev stupa 1

Ukupno stupa 6 po 15 porez 90

Svega: 510

29. Čifluk katiba Hasana pripada LUCI, u ruci Mustafe sina Hmaze ćehaje Počitelja, u ruci Hasana Balijina sina Jusufova, timar Hurema Huseinova i Mehmed-kola i Hasana i Mustafe serbuljuka i Mustafe sina Mahmudova tobdžije i Mehmeda Hasanova, posadnika tvrđave Ljubuški, prihod 550

30. Čifluk Muse dizdara Vrgorca, u ruci Alije dizdara, timar Hurema Huseinova i Mehmed-kola i Hasana i Mustafe serbuljuka i Mustafe Mahmuda tobdžije i Mehmeda Hasanova, posadnika tvrđave Ljubuški

Pšenica lukana 0,5 vrijednost 50

Smješa lukana 1 vrijednost 50

zob lukana 1 vrijednost 20

šira medri 5 vrijednost 50

Zemin DVORIŠTE sa zimskom ispašom DONJA ODBLAVA?, u ruci stanovnika ... naknada za filuriju 100, ukupno 270

31. Čifluk tobdžije Ahmeda pripada Vrgorcu, u ruci Hasana njegova sina koji ga uživa i daje desetinu, timar Hurema Huseinova i Mahmud-kola i Hasana i Mustafe serbuljuka i Mustafe Mahmuda tobdžije i Mehmeda Hasanova, posadnika tvrđave Ljubuški, prihod 160

32. Čifluk ... Karadže iz sela Vrgorac, pripada spomenutom timar Hurema Huseinova i Mahmud-kola i Hasana i Mustafe serbuljuka i Mustafe Mahmuda tobdžije i Mehmeda Hasanova, posadnika tvrđave Ljubuški

Pšenica lukana 0,5 vrijednost 50

ječam lukana 0,5 vrijednost 25

vinograd dunuma 2 porez 10

Ukupno: 85

33. Čifluk Alije ... pripada Vrgorcu i baština Huseinova sa polovicom zemina poznatog pod imenom SRBIĆ, oni koji ga posjeduju neka vlasniku timara daju desetinu, timar Hurema Huseinova i Mahmud-kola i Hasana i Mustafe serbuljuka i Mustafe Mahmuda tobdžije i Mehmeda Hasanova, posadnika tvrđave Ljubuški, prihod 120

34. Čifluk tobdžije Mustafe pripada Vrgorcu, timar Hurema Huseinova i Mahmud-kola i Hasana i Mustafe serbuljuka i Mustafe Mahmuda tobdžije i Mehmeda Hasanova, posadnika tvrđave Ljubuški, prihod 100

35. Čifluk Baraka Ćehaje u selu KOTAR?, pripada Vrgorcu, u ruci Skendera ćehaje poznatog pod imenom OKOLUZI?, u posjedu stanovnika spomenutog sela, u državnu blagajnu daju malu filuriju, a gospodaru zemlje desetinu, timar Hurema Huseinova i Mahmud-kola i Hasana i Mustafe serbuljuka i Mustafe Mahmuda tobdžije i Mehmeda Hasanova, posadnika tvrđave Ljubuški

Juraj Miločićev

Nikola Petrijin

Hasan Grgurev

Juraj Grgurev

Paval Radinov

Ivan Radovčev

Mustafa Vukićev

neka porez muru i desetinu daje gospodaru zemlje

	Prihod
pšenica lukana 3	
vrijednost	300
ječam lukana 4	
vrijednost	200
proso lukana 1	
vrijednost	50
proso surak lukana 1	
vrijednost	20
zob i krupnik lukana 2	
vrijednost	40
šira medri	20
vrijednost	200
porez na sitne prihode	54
desetina od meda	20
globe i svadbarina	200
Ukupno:	1084

36. Mezra SLOBODNIĆI, pripada RAKITI, u ruci ... i Nesuha u posjedu stanovnika sela ĆUSKE? i ostalih kompanjona, timar Hurema Huseinova i Mahmud-kola i Hasana i Mustafe serbuljuka i Mustafe Mahmuda tobdžije i Mehmeda Hasanova, posadnika tvrđave Ljubuški prihod 350

37. Čifluk pokojnog Mustafa-paše poznat pod imenom GORICA koja je vakuf i u granicama spomenute mezre ribari ... koje su upisane u hudžetima u vakufnnama, a koje predstavljaju zimske ispaše sa ribnjacima i ribarnicama i vinogradom ... i sa ispašom mezre na osnovu ranije odluke u novi defter upisane za vakuf, timar Ibrahima Mustafina, prihod 1200

38. Mezra LJUTA, pripada Ljubuškom, sada u posjedu stanovnika sela OLUJIĆI i HRELJAN GRM ... gospodaru timara neka plaćaju porez na zimsku ispašu, timar Alije Hasanova posadnika tvrđave Ljubuški 400

39. Mezra MALINE u Vrgorcu, pripada Ljubuškom, kad u državnu blagajnu plate po 100 akči filurije neka vlasniku timara daju desetinu timar Mustafe Mehmedova, posadnika tvrđave Vrgorac, prihod 500

40. Polovica sela VITALJINA u blizini sela Ljubuški, u ruci Mehmeda ćehaje i Jusufa sinova Ajdina dizdara, timar Alije Ahmedova, posadnika tvrđave Ljubuški i Hasana Ahmedova serbuljuka tvrđave Imotski, prihod 300

41. Baština Radoja Milovčeva sa vinogradima koji su u njegovoj ruci u ruci Hasana Ishakova, pripada Ljubuškom, timar Murata Bajezidov posadnika tvrđave Ljubuški 200

42. Selo HRANJEVA GLAVICA u blizini Ljubuškog, timar Hasana Bajezidova posadnika tvrđave Imotski i Ibrahima, posadnika tvrđave Imotski prihod 400

43. Čifluk Alije silahdara u ruci Hasana sa Dželalom, timar Huseina Musina, posadnika tvrđave Vrgorac, prihod 135

44. Selo BREKAL, timar Hasana Bajezidova i Ibrahima, posadnika tvrđave Imotski i Mahmuda Mehmedova posadnika tvrđave Vrgorac, pripada spomenutom

Baština Marka Vladisavova, u ruci Velije Markova

Baština Mihaila Radojeva, u ruci Mahmuda Matijaševa

Baština Jurajeva, u ruci udovice Margite, u ruci Hamze Hasanova

Baština Tomaša Rajkova, u ruci Pervane Radosavova

Baština Vukasova, u ruci Vida Ivanova

Baština Huseina Jurajeva, u ruci Hmaze Heseinova

Baština Huseina Markova, u ruci Mustafe Huseinova

Baština Marka sina Pavalova

Baština Ivana sina Pavalova

Baština 9 po 200, 1800

45. Selo VRGORA u ... timar Džafera Ejubova i Mustafe Ejubova i Alije Ahmedova, posadnika tvrđave Vrgorac

Pervane Abdulahov, čift

Memija Velijin, čift

Mahmud Osmanov, čift

Ilijas Mustafin, čift

Alija Junusov, čift

Mustafa Memijin, čift

Memija Ferhatov, čift

Mustafa Ferhatov, čift

Sefer Ferhatov, čift

Vinograd Džafera Ejubova

Kaba Bajramlije?, 9

Memija Mustafin, 6

Husein Ahmedov, 9

Timur Hasanov, 6

Timur Hasanov, 9

Husein Miloradov, 6

Balija Mustafin, 6

Velija Ferhatov, 6

Vinograd Ibrahima Karadže 1

Velija Abdulahov, 9

Husein Mustafin, 9

Ahmed Mustafin, 9

Prihod sa ispendžom, porezom na sitne prihode, porezom na sitnu stoku, svadbarinu i porez na tapiju 1700

46. Ribnjak na rijeci PREBRAN sa KRČEVINAMA od ćuprije Ajdin-age do zemljišta koje je isušeno do rijeke Neretve od ulovljene ribe od 5 riba jednu ribu davati gospodaru timara, u novom defteru je upisano na Hasana Ibrahimova, timar Murata Bajezidova, posadnika tvrđave Ljubuški, prihod 400

47. Mlinovi na rijeci PLANIČKI? pripada nahiji Duvno, timar Mustafe Alijina, posadnika tvrđave Ljubuški, komada 10 porez 300

48. Zemin Oruča Ahmedova u ruci Mehmeda i Alije sinova Ahmedovih u selu DRETELJ? pripada Blagaju, timar Muruveta Alijina, posadnika tvrđave Vrgorac, 160

49. Mezra LOZIBILE? i GRADINA u posjedu Ilijasa, timar Mehmed-kola posadnika tvrđave Ljubuški, 200

50. Mezra OSOJE u sinoru sela JASENICA u ruci Ahmeda Ilijasova, timar Mehmed-kola posadnika tvrđave Ljubuški, 100

51. Zemin KRČEVINE ... u selu MOŠTANICA, u posjedu stanovnika spomenutog sela odsjekom 200, timar Ahmeda Nesuhova, posadnika tvrđave Vrgorac

52. Zemin ZALUŽJE pripada Vrgori, u posjedu Alije i ostalih kompanjona 50, timar Ahmeda Nesuhova, posadnika tvrđave Vrgorac

53. Selo STUDENCI drugi, timar Mustafe Ferhatova, posadnika tvrđave Vrgorac, pripada spomenutom

Baština Ivana Radičeva, u ruci Mehmeda Radovanova, 100

Baština Stjepana Pavalova, u ruci Mehmeda Radovanova, 100

Globe i svadbarina 36

Ukupno: 235

54. Selo VRBOVNIK?, timar Mustafe Ferhatova, posadnika tvrđave Vrgorac, pripada spomenutom

Baština Ivanova, u ruci Matije Dubačeva, 100

Baština Vukšina, u ruci Badnje Vladisavova, u ruci Stjepana Badnjina, 100

Baština Ivanova, u ruci Grgura, u ruci Stjepana sina Matijaševa 100

Globe i svadbarina 39

Ukupno: 339

55. Selo VOJIHNIĆI

Mezra ŠIPUN POLJANA? i KLADNIĆI u posjedu sela DOLI drugi naziv VOJIHNIĆI pripada Ljubuškom, timar Omera posadnika tvrđave Vrgorac, 400

Mezra RADOVINA KRUŠKA u posjedu Hasana Mustafina i Jusufa Ajdinova sa kompanjonima, prihod 300, timar Hasanov

Hasan Dimitrijev, u selu JASENICA u novcu 100,

Ukupno: 400

56. Selo HRASTOVA GLAVICA, timar Jusufa, posadnika tvrđave Vrgorac, pripada spomenutom

Zemin Radoja Ostojina u ruci Pirije Muratova i ostalih kompanjona u blizini sela HRASTOVA GLAVICA, u novcu 160

Prjelaz RADEŠIĆI ... u posjedu Mahmuda Abdulahova i Hamze Huseinova i Vida Ivicina i Pervane Radosavova i Vujice Pavalova i Velije Pavalova i ostalih kompanjona u blizini Ljubuškoga, prihod 390

Baština Radasova u ruci Širmerda subaše, sada u ruci Ivana Jurajeva i ostalih komapnjona 150, ukupno 700

57. Selo RASTOK, timar Murata Bajezidova, posadnika tvrđave Ljubuški, pripada spomenutom

Baština Pavkina, u ruci Mustafe i dio jezera u ruci Ibrahima Hasanova, prihod 100

Toma Stupov iz sela BILETIĆI naknada za filuriju 100

Juraj Martinov iz sela MEĐUGORJE naknada za filuriju 100

Ukupno: 300

58. Zemin KOKOT sa livadom RUGANICA u selu ZAVALA u ruci Huseina i Sulejmana i Jusufa i Mehmeda ćehaje sinova Ajdinovih, dizdara, i sufi Hasana sina Alijina pripada Ljubuškom, prihod 800 timar Alije Jusufova, posadnika tvrđave Ljubuški

59. Dio mezre ORAHOV DOL i dio mezre BRESTICA LUKA u ruci Jusufa Ajdina dizdara pripada Rakitnoj, prihod 200, timar Alije Jusufova, posadnika tvrđave Ljubuški

60. Selo Čapljina, timar Alije sina Jusufova, posadnika tvrđave Ljubuški, pripada Ljubuškom

Mlinovi kapetana Sulejman-bega sa stanovništvom sela, komada 5 porez 150

Hajmani: Juraj Orunov, u novcu 100

Milivoj Šimunov, Orunov, u novcu 100

Juraj Stimanov?, u novcu 50

Ukupno: 350

61. Selo VOJIHNIĆI, timar Mustafe posadnika tvrđave Vrgorac, pripada spomenutom

Hajmani:

Luka Vidušev, u novcu 120

Jako Brakojin, u novcu 120

Ukupno: 240

62. Selo PAPRATNICA, timar Mustafe posadnika tvrđave Vrgorac, pripada spomenutom

Hajmani:

Ivanac Vukojin, u novcu 150

Radoje Margitin, u novcu 150

Ukupno: 300

63. Skup BINJAGOR? u selu VRHDOL pripada nahiji Ljubuški, tržna taksa 60, timar Mustafe posadnika tvrđave Vrgorac

64. Selo VRGORA, timar Mustafe Mehmedova, posadnika tvrđave Vrgorac pripada spomenutom

Dio ribnjaka KRTICA sa dijelom jezera RASTOK sa dijelom Mitalinca u posjedu Mehmeda Ibiševa sa hajmanom Đurakom 250

65. Njiva ORAHOVINA i VUČINE u blizini sela VELJAK u posjedu Mehmeda Ibiševa, pripada Ljubuškom 78, timar Mustafe Mehmedova, posadnika tvrđave Vrgorac,

66. Selo RADOBARA, timar Mustafe Mehmedova, posadnika tvrđave Vrgorac pripada spomenutom

Baština Ivke sina Andrijina, naknada za filuriju 123

Baština Juraja Milovčeva, u ruci Pavala Milovčeva, naknada za filuriju 123

Ukupno: 246

67. Selo TIHALJINA, timar Mustafe Mehmedova, posadnika tvrđave Vrgorac, pripada spomenutom

Baština Dragićeva, u ruci Ivana Nikolina, naknada za filuriju 163

Baština Ivana sina Vuksanova, naknada za filuriju 163

Ukupno: 326

68. Selo DUSINA, dio jezera RASTOK sa ribnjakom u blizini sela DUSINA u posjedu stanovnika spomenutog sela, 300, timar Alije Mehmedova posadnika tvrđave Proložac

69. Selo BILETIĆI, dio jezera RASTOK sa ribnjakom u blizini spomenutog sela sa dijelom sela RASTOK, 350, timar Alije Mehmedova, posadnika tvrđave Proložac

70. Selo SELCE, dio jezera Rastok sa ribnjakom u posjedu stanovnika spomenutog sela, 350, timar Alije Mehmedova, posadnika tvrđave Proložac

71. Selo OBRENIĆI, mezra ZAVELIN? i UGURLI DOLAC? i PLAVKOVA NJIVA u blizini RASTOKA u posjedu stanovnika spomenutog sela 400, timar Alije Mehmedova, posadnika tvrđave Proložac

72. Selo ZAVRBICA?, timar Mahmuda posadnika tvrđave Vrgorac, pripada spomenutom

Baština Skenderova, u ruci Muse 80

Zemin Jahijin, u ruci Jusufa 80

Ukupno: 160

73. Selo MOŠTANICA, timar Balije Mahmudova, posadnika tvrđave Ljubuški

Baština Timura Mehmedova, 100

74. Selo GLIBAR, timar Hasana Alijina, bevaba tvrđave Ljubuški

Hajmane Skrvoj Dragićev 100

75. Zemin BRANIĆINE sa vinogradom i baštom i livadom u posjedu sinova mehmeda ćehaje, sina Đulimana ćehaje, pripada Ljubuškom, timar Hasana Ishakova, posadnika tvrđave Ljubuški, prihod 182

76. Dio mezre OTULIŠTE u ruci Juraja Hardomilića sa kompanjonima pripada Ljubuškom, timar Ahmeda posadnika tvrđave Ljubuški, prihod 100

77. Dio mezre SIRAČA, u ruci Hasana Markova, pripada Ljubuškom, timar Ahmeda posadnika tvrđave Ljubuški, prihod 50

78. Livada u ruci Ahmeda i Mehmeda Alijina, u blizini Glibara, pripada Ljubuškom, timar Ahmeda posadnika tvrđave Ljubuški, prihod 50

79. Selo VITINA, hajmani, timar Mehmeda Huseinova, posadnika tvrđave Vrgorac, pripada spomenutom

Baština Alije sina Skenderova, odsjekom 100

Baština Hasana sina Alijina, odsjekom 100

Ukupno: 200

80. Selo VITINA, Juraj Mihovilov, hajmane, 160, timar Ahmeda Nesuhova, posadnika tvrđave Vrgorac

81. Zemin ZGON, u ruci Baraka Alijina i Halila dede i Mehmeda Behramova, 250, timar Memije Huseinova, i Mustafe, posadnika tvrđave Vrgorac

82. Zemin BLATNICA, u ruci Mehmed-age sa kompanjonima 350, timar Memije Huseinova i Mustafe, posadnika tvrđave Vrgorac

83. Zemin KALI u ruci Ilijasa sina Hasanova, 100, timar Memije Huseinova i Mustafe, posadnika tvrđave Vrgorac

84. Selo PAPRATNICA, timar Husein posadnika tvrđave Proložac

Baština Ivana Radojeva, u ruci Juraja Poljičića, nove filuridžije 150

85. Selo BOJNA, timar Hasana posadnika tvrđave Proložac

Dio jezera RASTOK i vinogradi POLJA u blizini spomenutog sela, u posjedu stanovnika spomenutog sela, 300

86. greška pisara 90.

Ribnjak. Desetina od ribe jezera Rastok, u posjedu sela Bojna timar Huseina posadnika tvrđave Proložac

91. Mezra KRNETICA, u ruci Hasana sina Muminova, 200, timar Ahmeda Huseinova i Selima Alijina, posadnika tvrđave Vrgorac

92. Mezra ZAVRBICA sa zimskom ispašom u ruci Hasana sina Muminova, 300 timar Ahmeda Hasanova, posadnika tvrđave Vrgorac

93. Zemin od dijela mezre Ihtijar ćehaje i dijela zemina Alije Muslimova i dijela baštine Alije Mehmedova, sada u ruci Mehmed-age sina Muslimova, 200, timar Mahmuda sina Mehmedova, posadnika tvrđave Vrgorac

94. Zemin Živkov, u ruci Mehmed-age sina Muslimova, u selu Gorica 100, timar Mahmuda Mehmedova, posadnika tvrđave Vrgorac

95. Zemin KRČEVINE, to je otok koji je nastao od šume u blizini sela VITINA, u posjedu stanovnika sela VITINA. Spomenuta Vitina bila je dana Mahmudu sinu Mehmedovu, posadniku tvrđave Vrgorac u iznosu od 300 akči i tako je u sumarnom defteru upisano. Kasnije je raja spomenutog sela tvrdila da je navedena KRČEVINA od davnina bila kao baština i zemlje u njihovu posjedu i da su iz godine u godinu poreze plaćali u državnu blagajnu. Kad je to ispitano od dobrih poznavalaca, oni su rekli da je stvarno to točno. Spahije su odustale od te Krčevine, pa je u novi defter upisano da hajmani i drugi iz nahije na temelju mufasal deftera kao naknadu za zemlju plaćaju 300 akči. Navedeni su: zemin dio Vukića Gruščeva iz sela KULAK, naknada za filuriju 100; zemin dio Stepana Nikolina iz spomenutog sela, naknada za filuriju 100; baština Alije sina Seferova iz sela Vitina, naknada za filuriju 100; ukupno: 300 Timar Mahmuda Mehmedova, posadnika tvrđave Vrgorac

96. Zemin ORAHOVINA, u blizini BOJNE, muslimani i vlasi drže bašte i od luka koji ubiru gospodaru timara neka daju desetinu, pripada Ljubuškom, 250, timar Alije Mustafina, posadnika tvrđave Vrgorac

97. Zemin, dio RASTOKA ... u ruci Hasana Barakova i Jusufa Mehmedova i Velije Abdulahova i ostalih kompanjona, pripada Ljubuškom, 250, timar Alije Mustafina, posadnika tvrđave Vrgorac

98. Zemin Huseina Abdijina, jednog od sinova Ajdin-age, to je zemlja koju je on kupio u blizini sela Vitine, u posjedu Huseina spomenutog, pripada Ljubuškom, 100, timar mehmeda Huseinova, posadnika tvrđave Vrgorac.

99. Zemin Ivanišev, u ruci Alije sina Mehmedova, u selu PAPRATNICA, pripada Vrgorcu, 150, timar Mehmeda Skenderova, posadnika tvrđave Vrgorac

100. Dio mezre DABRICA i ČAČEVO i vinograd i bašča i ribnjak u posjedu Nesuh-age sa braćom i dijelom ... i Halime kćeri Hasanove, 90, timar Mehmeda Nesuhova, posadnika tvrđave Počitelj

Vinogradi dunuma 10 porez 50

Baština Borinca Bogdanova iz sela BLIZNAČA, drugi naziv PRESPIL?, pripada Broćnu, naknada za filuriju 160,

Ukupno: 300

(Ovo se plaćalo odsjekom, pa je 14 Ševala 1252 (1835. godine) prevedeno na desetinu.)

101. Dio mezre DABRICA i ČAČEVO sa vinogradima i baščom, u ruci Mustafe i Huseina sina Mahmudova, prihod 135, timar mehmeda Nesuhova, posadnika tvrđave Počitelj

Vinograd dunuma 3 porez 15

Ukupno: 150

102. Dio mezre DABRICA i ČAČEVO u ruci Mehmeda sa vinogradom MODRIČA u ruci Ahmed-age, 20, timar Mehmeda Ahmedova, posadnika tvrđave Počitelj

102. Dio mezre DABRICA i ČAČEVO sa vinogradom i baščom u ruci Ahmeda sina Hasanova i Džafera? i Hasana, njegova brata, prihod 150, timar Gazanfera, posadnika tvrđave Počitelj

104. Dio mezre DABRICA i vinograd i bašča u blizini Počitelja, pripada Ljubuškom u ruci Ahmeda sina Alijina, 60, timar Hasan-kola posadnika tvrđave Počitelj

105. Dio mezre DABRICA i ČAČEVO sa vinogradom i baščom u ruci Kasima Gazijina sa dijelom Hasana sina Mehmedova, 200, timar Ibrahima hadži Mahmudova, posadnika tvrđave Počitelj

106. Dio mezre DABRICA u posjedu Jusufa sina Musina sa vinogradom i baščom u ruci Ali-age, prihod 160, timar Mehmeda, posadnika tvrđave Počitelj

107. Dio DABRICE sa vinogradom i baščom DEBELI PUT u ruci Alije sina Sulejmanova i Memije sina Alijina, sa ribnjakom i svadbarinom 20, timar Alije sina Sulejmanova, posadnika tvrđave Počitelj

Vinograd dunuma 4 porez 20

Baština Hreljana Vukašinova, u ruci Radosava Vukašinova, u selu SELOČA?, naknada za filuriju 100

Baština Vukića Milobradova i Ivana, u selu SKRBILJA?, naknada za filuriju 100,

Ukupno: 240

108. Dio Dabrice u posjedu Mahmuda sina Mustafina, prihod 100, timar Mehmeda Ahmedova, posadnika tvrđave Počitelj

110. Dio Čačeva sa vinogradom i baščom u ruci Alije sina Mehmedova, 50 timar Mehmeda Ahmedova, posadnika tvrđave Počitelj

111. Dio Čačeva i Dabrice, u blizini tvrđave Počitelj, u ruci Huseina Bektaševa i Mustafe Džaferova i Sulejmana Derviševa Ahmeda Junusova, prihod 450, timar Junusa Hasanova, posadnika tvrđave Počitelj

112. Selo ŠURMANCI, baština Juraja Stančilova izvan deftera, 150, timar Gazanfera posadnika tvrđave Počitelj

113. Selo ČILEŠINA, Alija sin Pervane, hajmane, pripada Gabeli 100, timar Ibrahima sina hadži Mahmudova, posadnika tvrđave Počitelj

114. Čifluk od dijela mezre SKOČIN i baštine Junusa i dijela Ilijasova u ruci Hasana Mehmedova, 150, timar Mehmeda sina Alijina, posadnika tvrđave Počitelj

115. Zemin baština Pavala i Mihovila i dio Ivana i Radiča u ruci Ahmed-age, u selu DREN BILA? sa vinogradom DEBELI PUT i zeminom Cvetkovim u posjedu Ahmed-age, 230, timar Mehmeda sina Alijina, posadnika tvrđave Počitelj

116. Zemin od baština Vukoja, Ivana, Milobrada i Nikole i zemin KOSARIČA sa zimskom ispašom u selu GOJANOVIĆI u ruci Ali-age sina Mustafa-agina, 500, timar Mehmeda posadnika tvrđave Počitelj

117. Zemij Jurajev u ruci kneza Vukosava, sada u ruci Ahmed-age u selu DRETELJ, 80, timar Mehmeda Ahmedova, posadnika tvrđave Počitelj

118. Zemin Vukmira Vukasova, u selu DRETELJ, pripada Blagaju, u ruci Mehmeda sina Hasanova, 150, timar Junusa Hasanova, posadnika tvrđave Počitelj.

227/191

119. Selo ČAPLJINA, timar Mehmeda sina Nesuhova, posadnika tvrđave Počitelj, pripada spomenutom

120. Baština Marka Lukina, četvrti dio, u ruci Nesuh-age sa braćom odsjekom 50

121. Zemin Vukdraga Markova, u ruci Sefera Durmiševa, u selu LIPE, pripada BROĆNU, 200, timar Sefera Durmiševa, posadnika tvrđave Ljubuški

122. Zemin u jezeru KANAC?, u ruci Mahmud-age i Ibrahima njegova brata u blizini Ljubuškog, 50, timar Mehmeda Mahmudova, ambarije tvrđave Ljubuški

123. Zemin BAROVINE, dio Hasana sina Mustafina ... dizdara pripada Ljubuškom, 200, timar Hasana posadnika tvrđave Ljubuški

124. Selo OSTROG, hajmani, timar Husein-kola posadnika tvrđave Ljubuški, pripada spomenutom

Vukić Vučetin, 100

Matija Vuksanov, 100

Ukupno: 200

125. Dio DRETELJA sa dijelom baštine GRKOV DOL i dijelom baštine sela MASOČIĆI sada u ruci Ahmeda ćehaje sina Alijina, odsjekom 140, timar Hasan-kola posadnika tvrđave Počitelj

126. Dio DABRICE i ČAČEVA i zimska ispaša CERNICA i vinogradi RASTOK u posjedu Skender-age, prihod 200, dunuma 20, porez 100, ukupno 300, timar Mahmud-kola tobdžije tvrđave Počitelj

127. Dio Dretelja, u ruci Mehmeda Junusova, 70, timar Ahmeda posadnika tvrđave Počitelj

Zusammenfassung

DIE NAHIE[1] IMOTSKI UND LJUBUŠKI IM DEFTER AUS DEM JAHR 1585

Hier wird ein Auszug aus dem fürkischen Katastarregister aller Steuerpflichtigen (Defter) aus dem Jahr 1585 für die Nahie Imotski und Ljubuški gezeigt.

Dieser wie auch andere türkische Defter stellen ein erstklaniges geschichtliches Zeugnis dar, für das Erforschen der gesellschaftlich - politischen Beziehungen im türkischen Verwaltungssystem, dem Status der Bevölkerung, der Toponymie, der Onomastik, der Geographie, die Wirtschaftsstruktur der Bevölkerung, die Konfessionsangehörigkeiten, und die Wirtschaftserzeugungen.

1. Verwaltungsbezirk in der Türkei

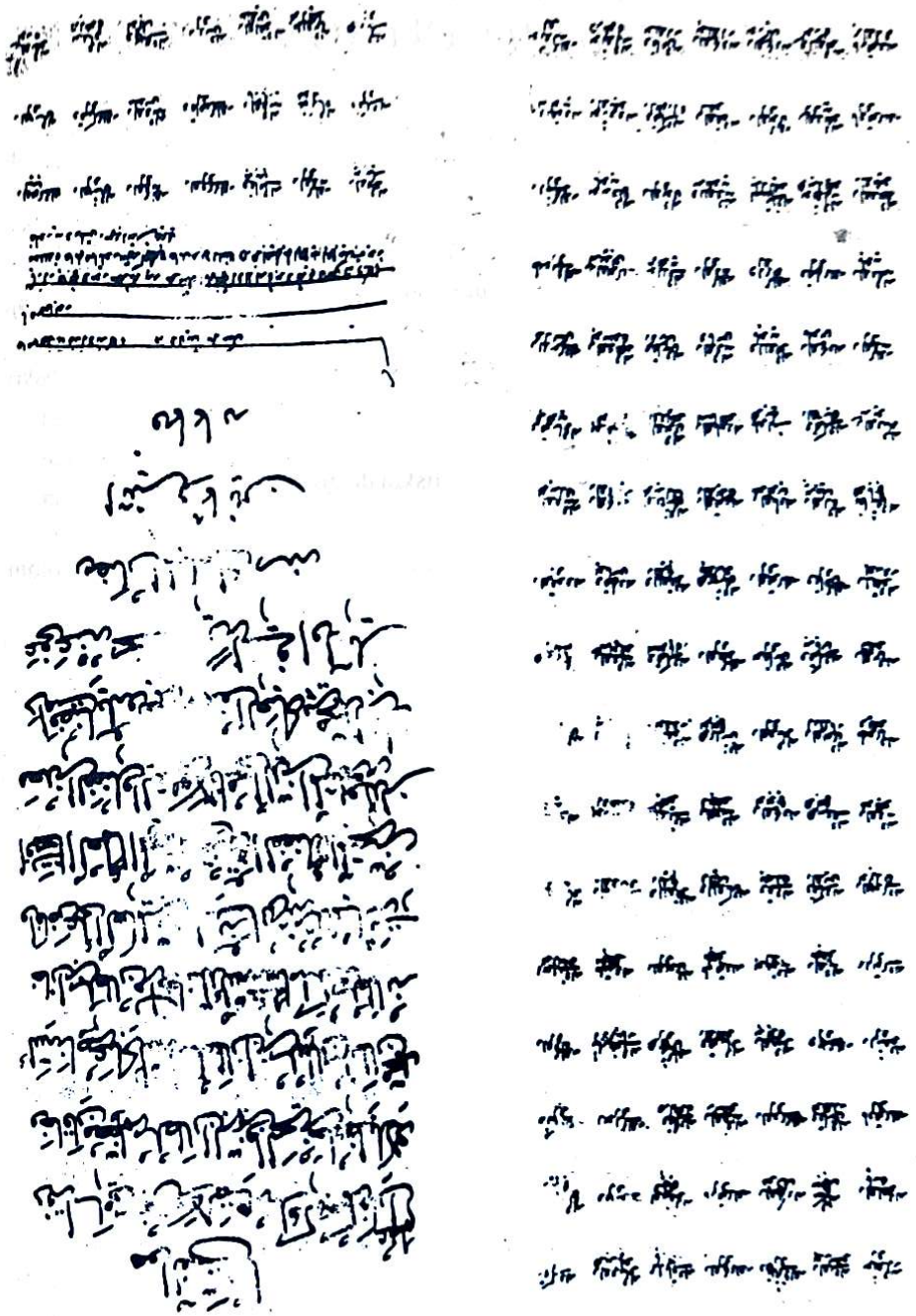

Faksimil stranice turskog deftera za Hercegovinu iz 1477. god.

RJEČNIK TERMINA SPOMENUTIH U OVOM DEFTERU

akča - aspra ili jaspra turski, srebreni novac, osnovna novčana jedinica do XVIII. st.

badž - taksa, tržna taksa

baština - zemljišni posjed, obično kršćana, mada ponekad i muslimani drže baštine. Baština nije vlasništvo, već je dio mirijske zemlje, koja se daje na uživanje uz tapiju

balija - muslimanski seljak, primitivan, prost čovjek; pogrdni izraz za bosansko-hercegovačke muslimane

benak - vrsta poreza

bevab - vratar, službenik na dvorovima turskih dostojanstvenika

čair - livada, pašnjak, sjenokos

čift - zemljišni posjed muslimana. Gotovo je podudaran s kršćanskom baštinom. Razlika je u tome što je osobni porez uživatelja čifta nešto manji nego na baštinu

čiftluk - zemljišni posjed koji su obično uživali muslimani, ali se mogao naći i u posjedu kršćana. Nisu mu određene granice ni veličina.

ćehaja - pomoćnik vezira, starješina esnofa, visoki službenik, gradski ćehaje (gradonačelnik)

ćuprija - most

defter - papir, bilježnica, knjiga protokola

demirdžija - gvožđar, trgovac željeznom robom

dizdar - zapovjednik tvrđavske posade

dunum - mjera za površinu zemljišta 1.000 m2 (10 ari)

džizija - glavarina ili tribut, koji su svake godine plaćali odrasli i za rad sposobni nemuslimani. Osim svećenika i pripadnika onih grupa, koji su za državu obavljali određene službe

filurija - porez koji su plaćali vlasi. Izraz potječe od riječi florin, zlatnik ili dukat. Vlasi su plaćali po jednu filuriju od svake kuće i to je zamjenjivalo sve ostale osobne poreze. Često se nazivaju filurdžije

hadži - onaj koji je izvršio hadž, t.j. koji je posjetio svetu zgradu Kabu u Meki.

hajman - osoba koja nema stalnog boravišta, nomad

hatib - propovjednik u džamiji prigodom molitve

hodža - muslimanski svećenik, vjeroučitelj

ihtisab - prihodi od tržne inspekcije, kazne za tržne prekršaje (krivo mjerenje, nabijanje cijena)

ihzarija - privođenje na sud

ispendža - vrsta osobnog poreza od 25 akči, što su plaćali kršćani na sve za rad sposobne muškarce

kadija - sudac, predstavnik države za sudske poslove na području jednoga kadiluka

kadiluk - područje nadležnosti jednoga kadije, upravna jedinica

katib - pisar, tajnik, administrativni službenik

kaza - kadiluk, područje nadležnosti jednoga kadije

liman - ovdje obala (jezera)

lukan - mjera za težinu

mahala - dio grada ili sela; ulica, sokak

mezra - selište, zemljište koje ima točno utvrđen atar i ostatke naselja. Obično su na tim selištima ponovno osnivana sela

mufasal defter - opširni opisni defter. Postoje i sumarni ili mudžmel defteri.

musahfiz - čuvar, član stalno vojničke posade u tvrđavama. Za svoju službu musakfizi su dobijali plaću u noveu ili su uživali timare

nahija - dio kadiluka, teritorijalna jedinica u osmanskom sustavu uprave, koja se obično podudara sa srednjovjekovnom župom

nijabet - prihodi od globa gradskoga i vlaškoga stanovništva za sitne i krupne prekršaje

sandžak - najveća upravna jedinica u vijaletu kojom je upravljao sanždakbeg ili mir - i liva. Sanždak u prijevodu znači zastava. Imotski kadiluk za vrijeme turske uprave pripadao hercegovačkom sandžaku

silahtar - držalac oružja, zvanje službenika na službi u turskih dostojanstvenika, koji se brinu o čuvanju i održavanju oruja.

spahija - posjednik timara, vojnik koji uživa feudalna lena

subaša - nadzornik imanja, beg, visoki upravni činovnik, vojni zapovjednik.

sufi - pripadnik mističnog vjerskog bratstva u islamu. Odijevali su se u kostrijet po čemu su i dobili ime (sufi - kostrijet)

ševal - ime desetog mjeseca turskog kalendara.

šira - mošt, vino

šira medri - porez od mošta ili vina

tapija - ovjerena sudska isprava o vlasništvu nekretninama

timar - posjed, dobro, beno, feud sa prihodom do 20.000 akči koji uživa spahija

timarnik - jedan od službenika sandžak bega

tobdžija - onaj koji ispaljuje topove

zaim - viši osmanski dostojanstvenik. Korisnik lena sa godišnjim prihodom od 99.999 akči

zeamet - veći posjed koji je svom uživaocu zaimu donosio godišnji prihod od 20.000 do 99.000 akči

zemin - ziratno zemljište koje nema utvrđene granice ni veličinu. Moglo je biti manje i veće od baštine i čifluka

vakuf - zadužbina, zaklada, ustanova, objekt, zemlja, novac i druga pokretna i nepokretna imovina zavještana za održavanje i funkcioniranje zadužbine

vakufnama - zadužbinska povelja, isprava o osnivanju vakufa i upravljanju njime

zemin - ziratno zemljište, zemljište koje nema utvrđene granice i veličinu. Moglo je biti veće i manje od baštine i čiftluka

Rječnik sastavio: Milan Glibota

Napomena:

Pri izradi ***Rječnika termina*** koristio sam se slijedećim djelima: Vakufnama iz Bosne i Hercegovine (Sar.1985); E. Kovačević, Muhimme defteri (Sar. 1985.); A. S. Aličić, Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina (Sar. 1985.); M. S. Mujić, Sidžil mostarskog kadije (Mostar, 1987.); A. Škaljić, Turcizmi ... (Sar. 1985.); E. Pelidija, Bosanski ejalet ... (Sar. 1989.); B. Zlatar, Popis vakufa u Bosni ... (Sar. 1974.); F: Spaho, Defteri za kliški sandžak (Sar. 1985.); T. Popović, Upravna organizacija Hercegovačkog sandžaka (Sar. 1965.)

Ante Ujević

IMOTSKI FRANJEVAČKI SAMOSTAN (historijat)

■ *Pojava franjevaca*

Kršćanstvo rano hvata korijene u Imotskoj krajini. O tome nam svjedoči zmijavačka crkva iz starokršćanskog doba ozidana u blizini glavice Dikovače. Ona je od barbara uništena, a na njezinim temljima Hrvati su podigli svoju baziliku. Po mišljenju arheologa Bulića prema nađenim brojnim ostacima potječe iz 9. stoljeća.[1]

Franjevci se javljaju u našim krajevima krajem 13. stoljeća. Prvi njihovi samostani diljem Hrvatske, uglavnom po Dalmaciji, stvaraju 1291. redovničku provinciju Slavoniju (Hrvatsku). U to doba vrše oni u Bosni vizitatorsku službu protiv pripadnika crkve bosanske. Oni se još jače utvrđuju 1298.[2] te ubrzo stvaraju u Bosni svoju redovničku zajednicu, a već 1393. Bosna postaje posebna provincija (redodržava).[3]

Izvještaj inkvizitora Francuza Gerarda Odonisa papi 1339. govori da se hereza ne može uništiti silom, nego samo evanđeoskim propovijedajem. To je išlo u prilog franjevcima, odnosno širenju njihova reda. Posljedica ovoga je i osnivanje franjevačke bosanske vikarije 1340. i njezino pretvaranje 1393. u provinciju (redodržavu).

■ *Postanak samostana*

U to doba prije polovice 14. stoljeća spominje se oko 1334. i imotski samostan.[4] Osnovao ga je prema tadašnjim običajima hrvatski velikaš, gospodar Imotskog na izvoru rijeke ponornice Vrljike, a na, po predaji, mjestu negdašnjega benediktinskog samostana. U to vrijeme Imotski je u vlasti Nelipića (Nelipčići), što mu je 1372. potvrdio kralj Ludovik I. kada su mu Nelipići ustupili Knin, pa se s pravom može tvrditi da su ga oni osnovali. [5] Padom Šubića Nelipići postaju najjača vlastela u Hrvatskoj, dok se i njih ne oslobodi kralj Žigmund iza Ivaniševe smrti 1434.

---

1. Bulletino di arheologia e storia dalmata, Split 1899. 221.str.
2. J. Šidak, Studije o "Crkvi bosanskoj", Zagreb, 1975, 228.str.
3. Franjevačka provincija Presvetog otkupitelja (šematizam), Split, 1979, 11-12 str.; Jug encikl. 3. 391.str.) Takav napredak franjevaca posljedica je neuspjelih križarskih vojna da unište Crkvu bosansku.
4. Provicijale O.F.M. Edit Fr.C. Eubel ad Clarac Aegas MDCCCXCI 75.
5. Cod.dipl. XIV, Zagreb, 1916, 101; Glasnik, Zem.muzej u BiH, Sarajevo

U vrijeme kada su Nelipići držali Imotski podigli su imotski samostan. Bili su moćni i u vezi sa svim uglednicima svoga doba, pa i s papom rimskim. Papa im odobrava da u svojoj kneževini podižu samostane za franjevce bosanske vikarije.[6]

Od utemeljenja u prvoj polovici 14. stoljeća pa do druge polovice 15. stoljeća samostan je na izvoru rijeke Vrljike. U vrijeme njegova postojanja jača rad bosanskih franjevaca kojima su i imotski pripadali. Njihov rad uglavnom se odnosi na borbu protiv Crkve bosanske. Oni bijahu za to najpodesniji s obzirom na jezik, narodnost i običaje koji su ih vezali s protivnikom.

Pri diobi franjevačke provincije (redodržave) Slavonije (Hrvatske) 1514. imotski samostan pripada Bosni i ostade tako do 1735. kada se provincija dijeli i od njeg odcjepljuje damlmatinska provincija sa svojih 9 samostana.

■ *Stanje imotskog samostana*

Godine 1433. te 1435. na poziv kralja Stjepana Tvrtka II. sv. Jakov de Marchi pohađa Bosnu i pregledava samostane Bosne i Hercegovine radi suzbijanja bogomilstva.[7]

Tom prigodom obiđe on i imotski samostan. Tada, kaže predaja, nađe de Marchi samostan u derutnom stanju, te mrtvih 5 franjevaca i 2 laika, koji su se otrovali od ulja u kojem se utopila otrovna žaba (zapuhača). Radi toga, savjetova ih sv. Jakov da premjeste samostan na otočić Manastir u Prološkom blatu, što oni i učiniše. Tako, naivna predaja, a po savjetu sv. Jakova, slabo stanje samostana, a u prvom redu napredovanje i zalijetanje Turaka, koje je svakomu, pa i njemu bilo veoma dobro poznato. Stare zidine napuštenog samostana na desnoj obali izvora rijeke Vrljike vide se i danas. Uz samostan je bila ozidana i crkvica, koja je u 18. stoljeću napuštena. Crkvica, kao i samostan, ozidani su u 14. st. Crkva je popravljena više puta i poslije prijenosa samostana i njegova rušenja, najposlije 1719. nakon oslobođenja Imotskog od Turaka, što je svjedočila ploča uzidana nad vratima na kojoj je uklesana godina 1719. i slova SIIII..

Zemljište oko crkvice, a prema tome i nju, darova mletačka vlast obitelji Franceschi za vojničke zasluge. Poslije dođe do spora između franjevaca i Franceschija te crkvica ostade napuštena i prepuštena rušenju. Zidine crkve snimio sam 1937., a danas više ne postoje. Crkva i danas postoji, osim pročelja koje se srušilo, a kamen je na mjestu Godine 1983. župnik je Proložca učvrstio - kamenizirao dio crkve koji se rušio. U crkvi stavljen je crkveni križ, oltar na stećku

6. S. Zlatović, Franovci države presvetog otkupitelja, i hrvatski puk u Dalmaciji, 988, 6, 16; Provinciale O.F.M.Edidixs Fr.C.Eubel ad Clarac acquas MDCCCXCII; Farlati, Illyricum Sacrum IV, 195; A.Ujević, Imotska krajina, Split, 1953, 56.
7. Arhiv za povjesniku jugoslavensku, II, Zagreb 1852; Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, Sarajevo I/1883, 67; Vjekoslav Klaić: Povijest Hrvata, III, Zagreb, 1972, 164; J.Šidak, n.dj. 25, 92.

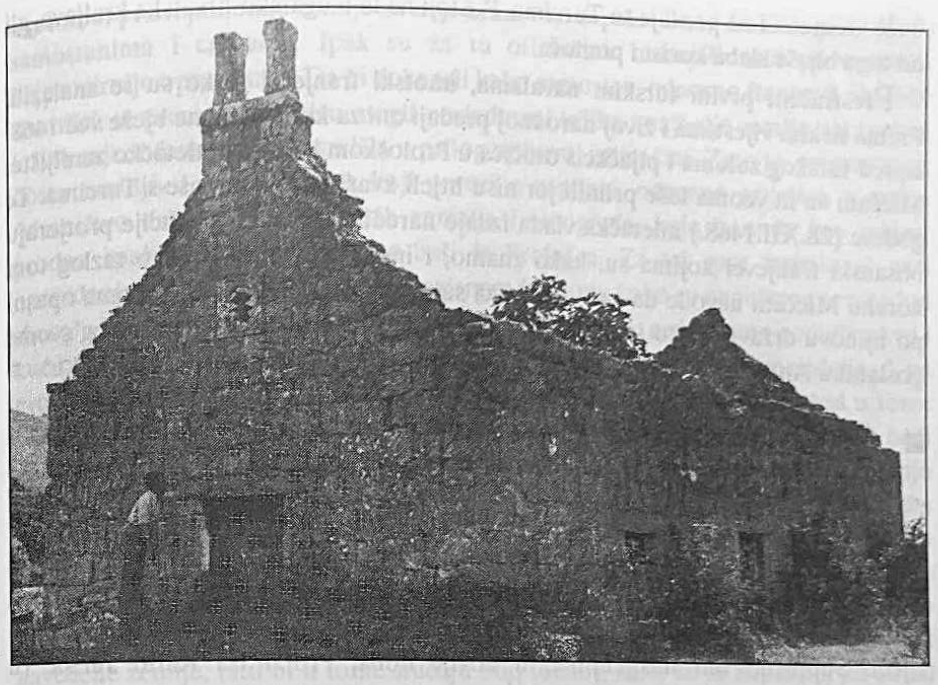

Ruševine stare crkve na izvoru Vrljike

sačuvan - okrenut prema puku i mnoštvo naroda ulazi u ranim jutarnjim satima na misu 15.8 (Velika Gospa). Sravnjena je sa zemljom, a njezino kamenje raznešeno.

■ *Opasnost pred Turcima*

Turci su bili zastrašujuća sila koja je kao strašna bujica rušila i uništavala sve pred sobom. Bili su nezadrživi, što je izazvalo strah u našem narodu. To je primjećivao i neuki narod, a još jače školovani ljudi, koji su bili bolje informirani.

Prilike su bile dobro poznate franjevcu sv. Jakovu de Marchi, koji je obilazio samostane baš pred najvećom turskom opasnošću. Njegove su savjete i upute slušali s velikom pažnjom i interesom naši franjevci, jer im je bio predpostavljeni, izaslanik Sv.Stolice. Tako nije čudo da su nesumnjivo prihvatili i njegov savjet da prenesu u 15. st. samostan s veoma pristupačna položaja blizu prometnica, s izvora rijeke Vrljike, na zaštićenije mjesto. To zaštićenije mjesto, sudeći po kasnijim događajima, bio je svakako pusti otočić Manastir u Prološkom blatu.

Međutim, preseljenjem na otok nisu se oslobodili nevolja i briga. Bili su, istina, zaklonjeniji nego na Vrljici, ali ih turski prodori i pljačke nisu mimoilazili, osobito nakon pada Bosne i Hercegovine. Tako i okolica Imotskog često strada. Turci plijene i robe Imotsko polje i njegovu pitomu okolicu. Čvrsta tvrđava drži se još

duže vremena i ne predaje se Turcima. Postoji nada u ugarsko-hrvatske kraljeve, ali od toga bijaše slaba korist i pomoć.

Prestrašeni prvim turskim navalama, imotski franjevci teško su se snalazili. Prema nekim vijestima i živoj narodnoj predaji oni za kraće vrijeme bježe već 1468. ispred turskog zuluma i pljačke s otočića u Prološkom blatu na mletačko zemljište. Mlečani su ih veoma loše primili jer nisu htjeli kvariti svoje odnose s Turcima. Te godine (28.XII.1468.) mletačka vlada izdaje naredbu da se iz Dalmacije protjeraju bosanski franjevci kojima su, kako znamo, i imotski pripadali.[8] Kao razlog tom koraku Mlečani navode da su ti franjevci sumnjiva morala i života i veoma opasni po njihovu državu, u što je nemoguće vjerovati. O tome izdaje dužd nalog svome poslaniku Antoniju Veneriju i Marku Kornariju, kapetanu Zadra. [9]

■ *Preseljenje samotana na otok*

O točnom vremenu preseljenja samostana na otok Prološkog blata teško je što kategorički tvrditi. Mišljenja su podijeljenja. Iznijet ćemo ih pa neka čitatelji o njima sude.

Stariji historičari - franjevci mislili su da je samostan prenešen pred upadima Turaka. Njihovu mišljenju sam se i ja pridružio[10] iz razloga u kojemu će ovdje biti riječi. Suprotno tim mišljenjima, u novije doba, Prof.dr.fra Karlo Jurišić (u daljnjem tekstu dr.J.), iznosi dokaze[11] po kojima bi samostan bio prenešen tek u 17. stoljeću. Najprije ću se osvrnuti na tvrdnju dra J., a tek onda reći svoje mišljenje o vjerojatnosti da je samostan prenešen pred upadima Turaka u 15. stoljeću.

Po mišljenju dra J.samostan je prenešen u 17. st. jer za to doba postoje pisani dokumenti koji ga spominju[12] iako se baš tada zbivaju najteži progoni franjevaca. Tako dr. J. kao nesumnjiv dokaz svojoj tvrdnji navodi svjedočanstvo iz 1618., tj. temesuk (potvrdu) spahije Fazlija Sulejman-baši iz kasabe Proložac u kome se kaže "da su se fratri naselili na otok oko 1605. i tamo sagradili crkvu i kuću".

Predpostavljajući da je temesuk vjerodostojan, on ipak potiče stanovitu primjedbu. Temesuk je sačuvan u franjevačkom samostanu, a sav mu je sadržaj uperen protiv prava samostana i franjevaca, dok nikakav dokumenat koji govori u prilog samostanu ne postoji. Iz toga proizlazi opravdano pitanje: u kojoj namjeri, s kojim ciljem i u koju svrhu napisaše Turci turskim jezikom baš tada tu potvrdu i pohraniše je u samostanu. Svakome je dobro poznato, i to nije uopće potrebno potkrijepljivati nikakvim dokazima, da su Turci svuda i veoma često, pa tako i u

8. Š.Ljubić, Listine, X, 420-421; A.Ujević, n.dj.69.
9. Š.Ljubić, Ibidem.
10. A.Ujević, Dvjestogodišnjica imotskog samostana, jadranski dnevnik, V/1938, br.177 od 30.srpnja; - isti, Imotska krajina, Split, 1953, 67.
11. K.Jurišić, Kada je osnovan imotski samostan na otoku Prološkog blata, Kačić 5, Šibenik 1973, 141-145.
12. K.Jurišić, Ibidem.

Prološcu, prisvajali bolje zemlje za koje bi im oko zapelo. To su činili bogatijoj raji, samostanima i crkvama. Ipak su za tu otimačinu nastojali naći pa makar i najprozirnije opravdanje. Da bi dokazali kako samostan, odnosno franjevci nisu bili starinici, te prema tome nisu mogli posjedovati tolike i najbolje zemlje, latili bi se krivih svjedočanstava koja su išla u prilog njihovoj otimačini. Zato je, uvjeren sam, dosta sumnjiv i ovaj temesuk koji govori o zapljeni, odnosno prijelazu u tapiju (vlasništvo države) samostanskih zemalja i vinograda, koje je onda kao takove prodao spahija Fazlija Sulejman-baši iz Prološca. Za taj spor trebalo je naći opravdanje. To je Fazlija našao u prozirnom isticanju kako su napuštene zemlje "od skoro" vlasništvo franjevaca, koji su na otoku, tek skoro, nedvojbeno podigli crkvu i kuću, "gdje od osvajanja nisu postojale crkve niti kuće, niti se čitalo evanđelje...", pa prema tome, nisu franjevci mogli imati posjeda. Međutim, problem je baš u tome što su ih imali i to, najvjerojatnije, mnogo ranije, jer ih ne bi mogli steći preko noći za turskog vladanja i to u tako kratkom vremenu. Zar ovo ne stavlja u tešku sumnju ispravnost Fazlijine potvrde i svega što se na njoj temelji? Mišljenja sam da se treba veoma kritički odnositi i prema važnijim turskim ispravama, a nekmoli prema potvrdama seoskih turskih pisara. Što znače navodi ove turske potvrde? Oni su ovom i ovakvim potvrdama htjeli pokazati i nastojali ustanoviti da franjevci na otoku nisu bili starinici, pa kako prema tome nisu mogli ni imali kada steći navedene zemlje, (što bi u tome slučaju bilo točno), kako su ih napustili, jer su od nedavno doseljenici. Prema svemu ovo "svjedočanstvo" koje navodi dr. J. kao ni druga pisma od Turaka, ne bih rekao da su konačno objasnila spominjani spor.

Zato više cijenimo dosadašnja mišljenja franjevaca - povjesničara Zlatovića, Božitkovića, Mandića (uz sve zamjerke njihovim navodima), te narodnu predaju, nego vrijednost ove potvrde turskog seoskog pisara.

Najprije ću se osvrnuti na iduću predaju, koja je po mome mišljenju važan dokaz za premještaj samostana na otok Prološkog blata. Ta je predaja ostala uvijek čvrsta, nepokolebljiva i uvijek živa. Rijetko su slučajevi da je narodna predaja izmislila ili krivotvorila neki povijesni događaj, naročito onaj koji govori o svetinjama njegova naroda i rodnog kraja. Uvijek budna i živa narodna predaja zapamtila je i prenosila s koljena na koljeno istinski događaj, a ne legendu, o prenošenju franjevačkog samostana na otok. Narod od davna ima na pitanje kada je samostan prenešen na otok uvijek jedinstven i isti odgovor: pred strahom od dolaska Turaka.

Zlatović kaže da je samostan na otoku Prološkog blata osnovan prije 1566., [13] a o čemu se izražava na drugom mjestu riječima: "Kad je dakle samostan prenešen, odnikud ne možemo znati". [14] Ove riječi mogu se, istina, tumačiti na razne načine. Ja mislim da ne pobijaju prošlo mišljenje, nego znače kako se događaj slučio u dosta dalekoj prošlosti, kojega nitko nije baš zato ni zabilježio ni njegov datum

13. S. Zlatović, Monografije 12 samostana - rukopis u samostanu sv. Lovre u Šibeniku, 499.
14. S.Zlatović, Ibidem.

zapamtio. U svakom slučaju, to preseljenje nije kasnog datuma, a izazvao ga je, kako kaže i sam dr.J., "strah od Turaka". [15]

Dr. Dominik Mandić tvrdi da je oko 1514. zaista postojao samostan na otoku Prološkog blata. [16]

Dr. Božitković navodi iz Šibenskog arhivalnog nekrologija ovu osmrtnicu: Die 22 Decembris 1577. Imothae in Insula Prolozacz Adni R.P.Petrus Runovich ab Imota ex provincialis obiit. [17]

Međutim, dr.J. pobija te i ranije navode kao netočne, manjkave i navedene po sjećanju mnogo kasnije i unešene bez valjanih dokaza - dokumenata. Teško je vjerovati, a bilo bi i dosta žalosno, da je sastavljač Šibenskog arhivalnog nekrologija izmišljao imena i činjenice bez predloška.

Da je samostan prenešen na otok u 17. stoljeću, teško je vjerovati. Nešto kasnije živjeli su i radili naši imotski kroničari franjevci Vrljić i Gudelj, pa je nemoguće zamisliti da oni ne bi zabilježili tako važan i za franjevce sudbonosni događaj. Vrijeme prijenosa samostana koje navodi dr J. bilo je blizu životu i radu kroničara fra Stjepana Vrljića (1677-1722), koji je mogao to pouzdano saznati od tisuće starijih očevidaca, koji su mogli biti svjedocima i prijenosa i zidanja samostana, kad bi se on tada prenosio i zidao. Zašto onda Vrljić i nitko drugi od franjevaca, koji zabilježiše i neznatnije i starije događaje, ne zabilježiše i ovaj?

Ne može se reći da je za franjevce i za čitav vjernički narod Imotske krajine tako velik događaj bio neznatan da se zabilježi ili se dogodio mnogo ranije, pa ga je vrijeme prekrilo zaboravom te se, kako to reče umni Zlatović: "odnikud ne može znati kada je samostan prenešen". Mišljenja sam da je odgovor dovoljno jasan.

Drugi je kroničar franjevac Imoćanin fra Šimun Gudelj. Njega od toga vremena dijeli nešto više od ljudskog vijeka. Zato je nevjerojatno da bi on propustio zabilježiti taj događaj, tj. preseljenje u 17. st., a još je teže vjerovati da bi on tvrdio, kako je zapisao, da je prijenos samostana izvršen u 15. st., što je još dva stoljeća dalje od njegova vremena. [18]

Dr. J. uopće ne spominje mjesto-sjedište navodnog samostana odakle je prenešen na otok Prološkog blata. S izvora Vrljike nije mogao biti prenešen jer tu u 17. st. nije više postojao, što tvrdi i dr. J. Za njegovo tadašnje postojanje izvan otoka (17.st.) nema potvrde, kako je navedeno i kako je poznato, ni u narodnoj predaji, ni u domaćih kroničara franjevaca, ni u historičara, a ni u bilo kojem pouzdanom historijskom dokumentu. Znači nema ni najmanjeg dokaza odakle bi bio premješten samostan na otok u 17. st. To bjelodano govori da u to doba i nije

15. K.Jurišić, Katolička crkva na Biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine, Zagreb, 1972., 113.
16. D.Mandić, Hercegovački spomenici franjevačkog reda iz turskog doba, I, 1463-1699, Mostar 1934, 10-11.
17. J.Božitković, Kritički ispit popisa bosanskih vikara i provincijala, Beograd, 1934, 45.
18. Š. Gudelj, Arhivalna knjiga imotskog samostana.

premješten, nego mnogo ranije, i to s izvora Vrljike, gdje se jedino i spominje pravi samostan. Ako bi samostan bio prenešen na otok u 17. st., dakle dosta kasno, i ako su franjevci o tom navodnom prijenosu sačuvali tursko svjedočanstvo (iz tog vremena), zašto to ne bi oni učinili i u svojim uspomenama bar nekad i negdje?! Ovo je neobjašnjivo. Ovdje je potrebno spomenuti i broj dokumenata. [19] koji bi imali služiti kao dokaz nepostojanja samostana na otoku do 17.st. To su razni izvještaji i slični radovi, a koji ne spominju samostan na otoku do 17.st. Ima ih koji potiču od ljudi koji nisu nikada vidjeli Imotsku krajinu i koji pišu prema vijestima drugih ili iz slabe obaviještenosti. Ima ih, istina, koji pišu točno i pouzdano, a navest ćemo i zašto. Oni su, uvjeren sam, točni i pouzdani u onome što iznose pa i u tome što ne spominju samostan na otoku. Jasno je i poznato da su naši siromašni franjevci više puta bježali s otoka, napuštali ga i ostavljali kraće ili duže vrijeme na

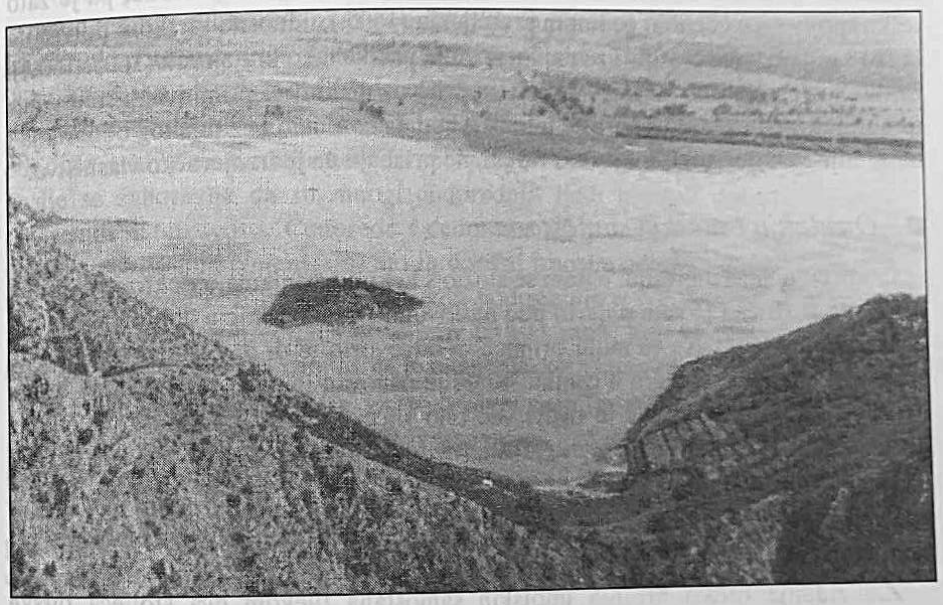

Otok u Prološkom jezeru sa ruševinama franjevačkog samostana

milost i nemilost Turcima koji su ga palili, rušili, uništavali. To uništavanje samostana ponekad je trajalo godinama i desetljećima pa je jasno da ga za to vrijeme nije mogao spominjati nikakav izvještaj. Zar je spaljene i uništene samostanske zidine sa razbježanim redovnicima trebalo spominjati kao samostan?

Moglo bi se slobodno reći, i nije de facto u tim vremenskim razdobljima postojao, ali je uvijek de iure postojao, jer ne postoji dokaz da ga je ikada i itko uzidao. On se uvijek obnavljao i nicao iz pepela i ruševina na novi život. Dr J. navodi veći broj izvora, uglavnom turskih, u kojima se ne spominje imotski

19. K. Jurišić, Kada je osnovan imotski samostan...,148-152.

samostan u 16. st. te zaključuje tvrdnjom da on u 16. st. nije uopće postojao. Kada je ukinut i tko ga je ukinuo to se ne spominje. Zar nespominjanje znači bilo kakav dokaz nepostojanja? Mnoge činjenice, događaji i naselja ne spominju se u izvjesno vrijeme, ali zato čitav svijet zna da su tada postojali.

Završio bih ovo izlaganje navodom metodološkog načela: šutnja nije nikakav dokaz da nečega nije bilo. Zato i nespominjanje našeg samostana na otoku u 16. stoljeću. Za to bi trebali dokazi da nije postojao, a ne da se nije spominjao. Dr J. govori i o zidanju, odnosno prijenosu imotskog samostana na otočić Prološkog blata početkom 17. st. Nastaje pitanje odakle je taj samostan prenešen ukoliko u 16. st. nije uopće postojao. Nije naodmet spomenuti i natpis s otočića u Prološkom blatu iz g. 1609., iako se ne odnosi na preseljenje samostana na otok, nego na poseban događaj, kako se vidi iz drugih izvora.[20] Međutim, taj natpis ipak, neizravno govori o donekle sređenom samostanskom životu na otoku, pa je zato teško spojiv s navedenom godinom preseljenja (1605.), odnosno turskom potvrdom iz 1618.g. Teško je shvatljiv i za najnormalnije prilike tako kratak rok (1605.-1609.), za raseljenje, odnosno zidanje samostana, prijevoz materijala primitivnim sredstvima te normalizaciju života, a najteže je razumijeti da se zidalo bez turskog odobrenja i na zemljištu koje Turci, kako smo vidjeli, ne priznaju da je franjevačko vlasništvo.[21]

■ *O zidanju imotskih samostana*

Sada ću učiniti digresiju. Nisam se složio s nekim tvrdnjama u doktorskoj radnji dr. Karla Jurišića i to sam objavio pod naslovom "Dvije tvrdnje u doktorskoj radnji o. Karla Jurišića.[22] Na tu moju primjedbu odgovorio je dr J. epskom opširnošću, žudno i s podcjenjivanjem u članku "Kada je osnovan imotski samostan na otoku Prološkog blata", o kojem je ovdje već bilo riječi.[23] Izbjegavao sam polemiku i nisam se dosad osvrtao na njegov članak. Međutim, ovaj mali rad o historijatu traži da se još jednom o tome progovori.

Ne mogu se složiti, a to sam već navodio, s tvrdnjom dr. Jurišića da je imotski samostan zidan na sedam, osam, pa i više mjesta, za turske vladavine.[24]

Za zidanje toliko brojnih imotskih samostana tijekom dva stoljeća turske vladavine dru J. dokaz je jedno privatno pismo provincijala Lašvanina iz 1723. u kome ovaj kaže: "Samo Vašem gospodstvu mogu reći, kako se nalazi u arhiviju, da je imotski samostan se gradio na 7 mista.[25]

20. Ph. Ballif, Wasserbauten in Bosnien und der Herzegovina, I.Melirationsarbeiten und Cisternen im Karsegebiete, Wien 1896, 76; A.Ujević Imotska krajina 11-13.
21. K. Jurišić, Kada je osnovan imotski samostan, "Kačić" 5, 141-156.
22. "Kačić", 4, Split 1971, 171-179.
23. "Kačić", 5, Šibenik 1973, 141-145.
24. Kada je osnovan imotski samostan..., 141-156. K.Jurišić, Imotski samostan građen je na sedam mjesta, "Tomislavljevo", IV/73, br.2, V/74, br.1 i VI/75, br.1; Ak, predah nad ponorima, Glas koncila, br.22. od 8.studenog 198, 8-9.
25. Zbornik "Kačić", 5, Šibenik 1973. 143.

Lašvanin zapravo ovdje i ne tvrdi točnost te činjenice, nego samo navodi kako se ona spominje u Arhivalnoj knjizi (Arhiviju). Lašvanin ne kaže ozidao nego "gradio", a to se može shvatiti u najširem značenju svakog, pa i najmanjeg popravljanja više manje privremenog boravišta izbjeglih samostanaca. Ta je vijest iz predaje unesena u Arhivalnu knjigu. Taj Lašvaninov broj mogao bi se tumačiti i tako da su imotski samostanci selili više puta i zadržavali se kraće ili duže vrijeme na toliko mjesta.

Lašvanin je teško mogao se sigurnošću to tvrditi jer nije bio Imoćanin, nije mogao sve to vidjeti, pratiti, a prema tome ni biti svjedokom niti jednom zidanju.

Međutim, dr J. na moju tvrdnju odrešito izjavljuje jako je ovaj Lašvaninov Navod gola i nepobitna istina. Ova bi kategorična tvrdnja trebala biti potkrijepljena isto tako temeljitim dokazima kojih nažalost nema.

Navod provincijala Lašvanina, odnosno Arhivalne knjige, koji dr. J. služi kao zapravo jedini i neoboriv dokaz neprihvatljiv je jer za nj potvrda nigdje ne postoji. Nema joj spomena ni u kršćanskim (crkvenim) ni u turskim dokumentima iz toga doba. Ovo tim više začuđuje što u turskim dokumentima, na kojima dr. J. gradi svoje tvrdnje, nije našao o tome ni riječi potvrde. Kao jedini dokaz za Lašvaninovu, odnosno arhivalnu tvrdnju navode se njegove ćudoredne osobine i ništa drugo. Ovdje se zaboravlja da su mnogi ćudoredniji ljudi napisali dosta ljetopisnih i povijesnih manjkavosti. Ćudoređe i ćudoredni lik jednog čovjeka ne mora imati dodira s povijesnim činjenicama što ih dotični iznosi u određenom vremenu. Za to bi se mogli navesti brojni primjeri. Dr. J. podcjenjuje ranije povjesničare franjevce kad smatra da nisu pročital Lašvaninov ćirilski zapis, koji nije bio poznat širem krugu dok ga on nije objavio. Moje je mišljenje, koje sam ranije iznio, drukčije.[26]

Narodna predaja, koja radije kiti i uveličava nego što niječe, o potvrdi provincijala Lašvanina, tj. o tim brojnim zidanjima samostana, mukom muči. Nigdje tim zdanjima upadljivijeg ostatka, nigdje veće ruševine, osim na dva nesporna mjesta: na izvoru Vrljike i na otočiću Manastiru. Dr. J. se, istina, trudi da bi iskonstruirao tih sedam, pače i više mjesta, gdje su ti samostani zidani. On ih zaista nabraja, ali ne pruža dokaze o njihovu zidanju.

Prvo je spomenuo izvor Vrljike, što nije sporno. Drugo mu je mjesto Kamen Most. Da bi ovo dokazao, laća se turskih isprava pomoću kojih nastoji poistovjetiti fratar kuće koji se tu spominju i gvardijanovu (vjerojatno rodnu) kuću sa samostanom. Bosanski franjevci, kojima su i imotski pripadali, imali su svoje conventuse (samostane), domuse (kuće) i loca (mjesta), ali su to ipak različiti pojmovi.[27] Ovdje ću spomenuti da i naš najneukiji čovjek lijepo i dobro razlikuje fratrovu i popovu (župnu) kuću od samostana, isto kao i crkvu. Prihvaćati se toga da bi se dokazalo kako se radi o samostanu u Kamen Mostu, neuvjerljivo je, pogotovu kada se njegovu postojanju protive ove činjenice: U Kamen Mostu se spominje jedna od

26. "Kačić", 4, Split 1971, 172.
27. J. Šidak, Samostalna crkva bosanska i njezini redovnici, Nastavni vjesnik, Zagreb, 2/1941/42. 1-17.

najvećih i najstarijih župa Imotske krajine, kojoj je do 1747. pripadalo i moje rodno selo (župa) Poljica i Krivodol, ali nikad i nikakav samostan. Za taj samostan ne bi bilo moguće pronaći bilo kakvo opravdanje. On bi prema dru J. bio prenešen s nešto nepovoljnijeg položaja s izvora Vrljike na malo nepovoljniji položaj i svega 1 km udaljeniji od prvoga, a još potpuno izložen Turcima. Zato je naš lokalpatriot fra Ivan Tonković i netočno predpostavio da je prvi samostan bio na Kamen Mostu i da je odatle prenešen na zgodnije mjesto, na izvor Vrljike, a ne obratno kako to želi dokazati dr J.

Dokazi dr. J. za ovaj podatak nisu nimalo čvrsti. Svodi ih na određene predpostavke i kaže: "Ipak su u drugoj polovici 16. st. franjevci imali svoje prebivalište na području Imotske krqajine, ali ne na otoku Prološkog blata, nego na Kamen Mostu". Dakle, ni on sam ovdje ne tvrdi o samostanu, nego o nekakvu prebivalištu, a ta dva pojma nisu istovjetna. U nas se često čuju pojmovi: samostan, prebivalište, kuća, sklonište, zbjeg. To su različiti pojmovi. Samostan, pravi, uređeni sa svim pravilima reda, odobren od crkvenog starješinstva i civilnih vlasti, razlikuje se od ostalih. Njega nije mogao osnivati svatko tko je htio, kada je htio i gdje je htio. Kad bi tako bilo, onda bi značilo da je u katoličkoj crkvi toga doba vladalo kaotično stanje, a to se ne može tvrditi uza sve teškoće i nevolje kroz koje je prolazila. U izlaganju dr.J. ima još poneka nejasnoća. On za tvrdnju da je bio samostan u Kamen Mostu navodi da ima svoga gvardijana fra Pavla. Meni je jasno da je taj fra Pavao gvardijan, ali ne samostana Kamen Most, nego onog Prološkog blata, jer nitko nije dokazao da je taj samostan ukinut, odnosno prenešen na Kamen Most, pa ako ćemo po dru J. i sa izvora Vrljike. Njegov dokaz s gvardijanom na Kamen Mostu nije uvjerljiv. Sve što bi se o tome moglo prihvatiti jest da je na Kamen Mostu u to doba postojao u župnoj kući neki quasi samostan, sklonište franjevaca s otoka i njihova gvardijana, a nikako pravi samostan. Stotinu godina iza toga spominje se gvardijan na Širokom Brijegu u doba kada nije tu još bilo nikakvih samostana.[28] Dr.J. spominje 1584. redovnika fra Grgura, koji stanuje u redovničkoj kući u Kamen Mostu, a 1619. spominje (da li istog?) fra Grgura kao bjegunca s otoka Prološkog blata. Dalje, na istom mjestu dr. J. tvrdi da je na proljeće 1570. pristupio pred mostarskog kadiju "fra. Pavao, gvardijan iz sela Kamen Most u nahiji Imota". Tu se javljaju dva pitanja: fra Pavao se pominje kao gvardijan, a da li je rodom iz sela Kamen Mosta ili je gvardijan Kamen Mosta (njegova samostana?!) koji nije postojao. Drugo pitanje: zašto fra Pavao pristupa 1570. pred mostarskog kadiju ako pripada pod jurisdikciju imotskog kadije, koji mu je u neposrednom susjedstvu? Da ne bi bilo sumnje, imotski kadiluk postojao je prije 1570., a za nj dr.J. tvrdi da se prvi put spominje 1562.[29]

Tak na treće mjesto po dr. J. dolazi samostan, odnosno njegovo zidanje na otočiću Manastiru u Prološkom blatu.O njegovu zidanju smo već govorili.

28. K. Jurišić, Katolička crkva.....18.
29. "Kačić", 13, 224.

Kao četvrto mjesto zidanja imotskog samostana naveo je Dbnt,[30] po dr.J. vjerojatno Dobrinče, iako o kakvu zidanju samostana tu nema nigdje ni spomena niti dr.J. za to navodi bilo kakva i najmanjega dokaza. Tu su se u pustoši, kao i u drugim selima Imotske krajine, franjevci vjerojatno za kratko vrijeme sklanjali u strahu pred Turcima. Tu, u toj pustoši do najnovijeg vremena nije bilo nikakve ni

Crtež samostana na Otoku u Prološkom blatu iz 1689. god. (Coronelli)

kapelice ni groblja, ni crkve, a kamoli bi bio samostan. Dr J. prelazi sada na područja izvan Imotske krajine i spominje kao peto mjesto zidanja samostana Podgrađe. Tu su se imotski franjevci nakon bijega od Turaka sklonili i prenijeli s Prološkog otoka neke stvari, a govori se i o pokušaju gradnje samostana, što onemogućiše Turci.

Kao šesto mjesto dr. J. spominje Dobriče u Omiškoj Rogoznici (danas Pisak). Tu su se 1715. imotski franjevci s narodom u bijegu pred Turcima privremeno sklonili, ali o zidanju samostana nije bilo ni govora. Evo što o tome kaže Arhiv omiškog samostana: "...dade im (franjevcima) gosp. Ivica Perinović svoju kuću u Dobriče kod Vrulje i stasmo ondje osam miseci sami kao u pustinji" i dalje: "...u Dobriču u kući Ivice Perinovića gdi su stali: i svi se skupismo jedino onde sva

30. Prema dr.Matasoviću, Fojnička regesta, Sremski Karlovci 1927, 114, mjesto se zvalo Dunba.

familia misnika devet nove izvan dice i kauč jedan i remeta, usve garla 15 i u istom mistu stasmo od ianuara miseca do luila 25. 1715. u kući Ivice Perinovića u Dobrču kod Vrulie među Rogoznicom i pod Realjem (Belima)...". Ovdje se jasno vidi kako nema ni riječi o kakvu zidanju "imotskog" samostana, koji spominje dr.J.

Sedmim zidanjem imotskog samostana poistovjećuje dr.J. iznajmljivanje kuće u gradu Omišu. On kaže: "Ukoliko je, pak, naš dosadašnji niz tačan (dakle i on s pravom sumnja u nj, A.U.), onda je sedmo (mjesto) "misto" imotskih franjevaca (ovdje ne govori o zidanju samostana, A.U.) bila iznajmljena kuća u gradu Omišu..."

Da tu nema ni spomena o kakvu "zidanju" nego običnom najmu kuće vidi se i iz Arhiva omiškog samostana gdje stoji: "Vidivši naši supernovi (vrhovne starješine) od provincije tuge i žalosti koju trpimo u tuđu kuću na fit stojeći bez crkve i kora..." Zar je mala razlika unajmiti kuću i ozidati samostan, pa to istovjetovati?

Okončavajući nabrajanje, kao osmo mjesto zidanja "imotskog" samostana, dr.J. spominje omiški samostan na Skalicama o kome će još biti riječi kao o nasljedniku imotskog samostana. Tako je prema spomenutom članku u "Glasu koncila" dr.J. nabrojio ništa manje nego 9 mjesta gdje se zidao imotski samostan. Ali s tim nije stvar završena. U najnovije doba fra Vjeko Vrčić,[31] ukazuje na mogućnost zidanja negdašnjega franjevačkog samostana i u Zagvozdu i to baš na lokalitetu uz koji se po predaji vežu Hasan-agini dvori. Istina, Vrčić to mišljenje ne potkrepljuje nikakvim dokazima. Njemu se u tome pridružuje i dr.Mijo Milas, koji također spominje samostan u Zagvozdu.[32] On navodi da su fratri u Zagvozdu živjeli, dakle imali svoj samostan od oko 1460. do 1500. ili koju godinu kasnije. Ovo je nemoguće s prostog razloga što bi u to doba na uskom području, rijetko naseljenom i siromašnom, Imotska krajina imala dva samostana, a o čemu nema nigdje i nikakve potvrde. Milas dalje navodi da je u Zagvozdu postojao u mletačko doba ili ranije franjevački samostan za koji donosi crtež iz Grimanijevih katarstarskih mapa Zagvozda iz 1726. Ni ovome nema nikakove potvrde osim te katastarske mape. Ta se katastarska mapa veoma vjerojatno odnosi na prebivalište, sklonište u koje su se za turskih vremena sklanjali franjevci, kojima je narod davao imena samostana, pa ih je tako okrstila Grimanijeva mapa. Drukčije se ne mogu tumačiti ti slučajevi. Ni Milasova ni Vrčićeva lokacija ne odgovara bilo kojoj vrsti samostana. Da je tu postojao bilo kakav pravi samostan, sigurno bi ga zabilježili naši imotski kroničari koji su živjeli i djelovali u tursko i mletačko doba (Vrljić i Gudelj), a pogotovo to ne bi izbjeglo povjesničarima Zlatoviću, Rudežu i Kaeru. O tim zagvoškim samostanima ne zna nitko ništa niti ih igdje spominje.

Zidanje je samostana u siromašnom kamenjaru stare glagoljaške župe nezamislivo. Ni s ovim nije završeno nabrajanje mjesta imotskog "samostana", "Imotska krajina"

31. "Služba Božja", 1974, br.3. i 4., str.259.
32. M.Milas, Dvori Hasan-age, "Imotska krajina", od 15. siječnja 1979, p.5. Isti, Asan-agičin zavičaj, povijesno-kulturni kontekst narodne balade, Imotski, 1981, 49.

u broju 100 od 1. ožujka spominje zidine nekakva porušenog samostana ispod brda Babe u selu Podbablju. Ni ovdje se ne spominje nikakav dokaz koji bi govorio da se tu radi o ruševinama franjevačkog samostana koji dr.J. ubicira na Kamen Mostu, a ne ovdje u brdu daleko od Kamen Mosta. U ove brojne "samostane" mogla bi se ubrojiti još i danas sačuvana ruševina na klisuri između Lokvičkog i Knezovića jezera u Lokvičićima, do koje se moglo doći teško i samo četveronoške, a koja se nalazila nedaleko od samostana na otoku. I tako smo došli po prilici do 13 mjesta na kojima bi se zidao imotski samostan za turske vladavine. Zašto sve to? Zar se ne bi takovim samovoljnim nabrajanjem, bez dokaza, moglo u Imotskoj krajini nabrojiti mnogo više ruševina za koje bi se moglo nagađanjem vezati ime

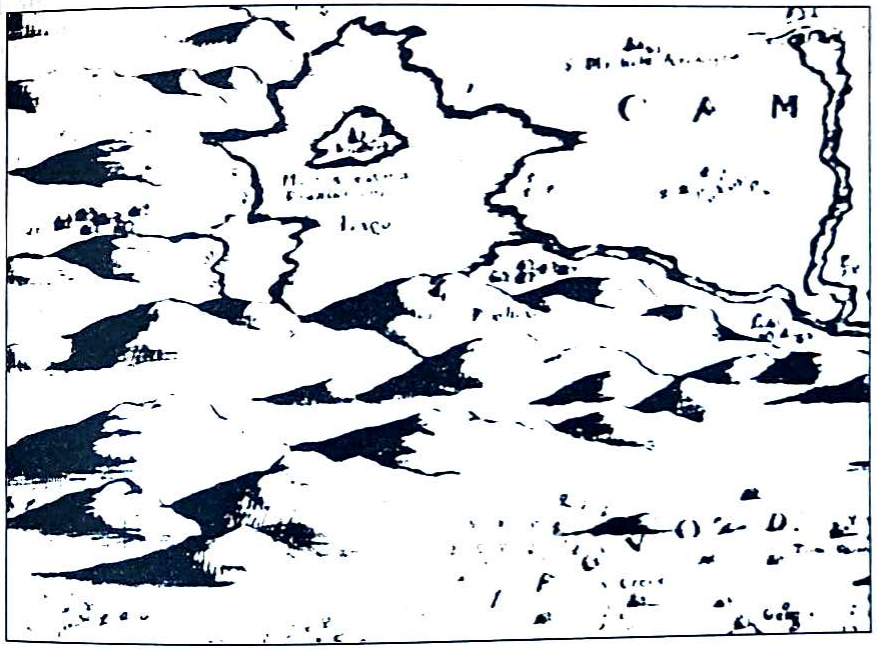

Crtež samostana na Otoku u Prološkom blatu iz 1702. god.
(Museo Correr, Venezia)

porušenog "samostana". Ovo bi bilo apsurd i kada bi to bila stvarnost i da su se doista zidali ti brojni samostani. Tko je za njih priskrbljivao materijal i odobrenja. Ja sam to pokušao obezvrijediti,[33] na što mi je dr.J. odgovorio: "Meni se nikako ne da tako rezonirati. U tome čestom preseljavanju (ne govori zidanju) ja s jedne strane vidim samo teške prilike u kojima su imotski fratri živjeli u 16. i 17. stoljeću, a s druge strane vidim njihovu neslomljivu volju za životom i radom među svojim

33. Zbornik "Kačić", 4, 173.

narodom, koga doista nikada nisu sasvim napustili. Ne vidim, naime, u tome nikakve dezorganizacije, obijesti ili nečega još goreg. "Ovo lijepo objašnjava dr.J., ali odmah nastavlja: "Jedan primjer iz naših dana: Franjevačka bogoslovija moje provincije Prev. Otkupitelja (središte Split), koja je desetljećima i stoljećima djelovala ponajviše u Makarskoj, u zadnjih tridesetak godina promijenila je sasvim ili djelomično desetak mjesta.[34] Ova usporedba nije baš odgovarajuća. Jasno mi je da je bogoslovija u tridesetak godina selila u deset mjesta, ali nedostaje podatak na koliko se mjesta u to vrijeme (nova) zidala. To ne navodi dr. J. Tako su, istina, i naši franjevci u ono doba u izvanredno teškim prilikama selili ne 8 i 9 puta, nego možda i više i u više mjesta Imotske krajine, primorja, na mletačko zemljište, ali novih samostana ne zidaše, osim onih prije dolaska i nakon odlaska Turaka, a ti su na izvoru Vrljike, otočiću Prološkog blata i u mjestu Imotskom. Sve druge predpostavke i nabrajanja o zidanju pravih samostana nategnute su i bez dokaza, pa prema tome ne može obstojati ni zaključak dr. J. koji glasi: "Imotski samostan od 14. st. do početka 18. st. bio je doista građen na sedam različitih mjesta. Ovaj je broj kasnije, kako smo vidjeli, dr. J. povisio i svoj navod djelomično ispravio kada mjesto zidanja (gradnja) samostana spominje unajmljivanje kuće, te lokacije na kojima nema ni spomena bilo kakvu zidanju samostana.

Sada bi ipak trebalo objasniti neke činjenice u izlaganju dr. J., jer nije baš jasno radi li se o stvarnom "zidanju" (gradnji) imotskog samostana na sedam i više mjesta, kako to mjestimično kategorički tvrdi dr. J.[35] ili pak o skloništima velikog broja koje su koristili imotski franjevci sklanjajući se pred progonima Turaka, kao što se jasnije izražava dr.J. kada govori o unajmljenoj kući u Omišu. Ako dr.J. misli na ovo potonje, a ne na prave samostane, onda nesporazuma nema niti ga može biti.

Zbunjuje i glagol "zidati" i "graditi" što ih rabi dr. J., jer se teže mogu upotrijebiti na spornim mjestima na kojima ih on rabi. Zidanje pretpostavlja dozvole crkvenih i svjetovnih vlasti, ostavlja veće i trajnije tragove i uspomene, a tih nema na mjestima koje dr. J. navodi. Poslije svega ovdje iznešenoga uvjeren sam da će se u buduće manje govoriti o toliko brojnim mjestima na kojima je zidan imotski samostan. Suprotna mišljenja, dr. J. i moje, mogla bi se pomiriti zaključkom kako je u prošlosti, uvjetovano posebnim prilikama, bilo na više mjesta skloništa, prebivališta imotskih franjevaca koja se mogu donekle smatrati nekim pomoćnim, uvjetnim, ali nikako pravim, redovitim samostanima. U svojim kasnijim radovima ponekad dr.J. govori, umjesto o zidanju samostana, o prebivalištima, a ponekad opet o zidanju samostana na devet mjesta, te o devet postaja,[36] pa se ne zna koji su po dr. J. zapravo zidani samostani, a koji su bili samo prebivališta i skloništa franjevaca.

Dr.J. mi je zamjerio zbog moga mišljenja u vezi s musafirhanom samostana na otoku. On želi na svaki način dokazati njezino postojanje, sa čim se slažem. Da su

34. Zbornik "Kačić", 5, 147.
35. Zbornik "Kačić", 5, 146.
36. "Glas koncila" br.22. od 8. studenoga 1981., 8-9.

musafirhane bile uz samostane, to je bilo pravilo i svakome je to poznato. Međutim, njezina funkcija ovisila je o njezinomu gospodarskom stanju, položaju i drugim prilikama. To je bilo i moralo je biti odlučujuće. Zato na nabrojene tvrdnje dr. J. mogao bih za imotsku musafirhanu mirne duše ponoviti što sam ranije rekao.[37]

Ona je, što no se kaže, i postojala na papiru, po pravilu, ali osamljen, nepristupačan i siromašan otočić na jezeru (blatu) nije davao niti je mogao dati bilo kakve, pa i najskromnije uvjete za jednu musafirhanu. Ako uznastojimo na njezinu postojanju, ta musafirhana bijednoga imotskog samostana bila je i mogla je biti samo oskudno prenoćište turskog službenika i prijatelja koji je isključivo dolazio u određenoj namjeri, uglavnom poslovno, na otočić i nigdje drugdje! Tuda se nije putovalo nikamo.

Do ovoga zaključka, potpuno sam uvjeren, doći će svatko tko posjeti položaj ovoga nekad skromnog malenog otočića i vidi pretege i položaj negdašnjeg samostana.

Na ova neslaganja i nejasnoće oko prenošenje imotskog samostana na otočić Prološkog blata te ostalo u vezi s tim dr.J. ima pravo kada kaže da pojedina mišljenja imaju problematičnu vrijednost dok ih možda pouzdani dokument ne bi definitivno, točno i zauvijek objasnio. Za ovo nije potpuno izgubljena nada. Dotle neka svatko drži ono što misli da mu je bliže: jedni u turske podatke, a drugi u kršćansku predaju.

■ *Život na otoku*

Franjevci nakon doseljenja na otok nastaviše novim životom. Sazidaše skromni samostan i crkvicu na udaljenijem i nepristupačnijem mjestu, što je štetilo njihovu dodiru s narodom, koji mu je bivao sve potrebniji, a koji je postajao sve slabiji. Turci su se svakim danom bližili granicama bosanskog kraljevstva i franjevcima bijahu izbrojeni dani mirnoga života i rada. Još prije nego pade Bosna, Turci se zalijeću duboko na zapad, pljačkaju i ruše mnoge naše krajeve. Ni Imotskoj krajini ne daju mira pa tako ni njezinim franjevcima. Robe i plijene polje i njegovu pitomu okolicu. Godine 1463. pade Bosna, a 1482. Hercegovina. Uskoro u turske ruke dođe i Imotski 1493. Nastaje još teži život našega naroda, a i franjevaca.

Progoni i zlostavljanja česta su pojava. Ni ferman sultana Mehmeda o vjerskoj toleranciji izdan franjevcima nije mnogo vrijedio. Turci već 1563. ruše mostarski samostan, a njegovi se redovnici nalaze u imotskom samostanu.[38] Snošljivije stanje nastaje samo u doba mira, a toga je bilo malo.

37. Zbornik "Kačić", 4, Split, 1971, 171.
38. K.Jurišić, Katolička crkva....103. Činjenicu ovdje navedenu pobija djelomično dr J. On priznaje vjerodostojnost predaji koja navodi da je mostarski samostan stradao označene godine, ali ne priznaje da su njegovi redovnici pobjegli u imotski samostan, jer se tada "prema izvorima kojima raspolažemo, u 16. st. nije postojao". Prema tome, dr J. priznaje točnost jednog dijela spomenute činjenice, ali dijela ne, iako obje te činjenice imaju istu potvrdu u izvorima.

Iako u nesnošljivim prilikama, Franjevci ne napuštaju svoj narod, miču se na svaki način da bi izbjegli sukobe s Turcima. Odijevaju se u narodna odijela i vrše pastvu po brdima i dolinama, koji im nadoknađuju crkve i oltare po onoj pjesnikovoj: "Oltar časni brda i doline...".

Kraj 16. i početak 17. st. ispunjeni su teškim životom i žrtvama. Redovnici su izloženi svakojakim tegobama pa i ubojstvima. Fra Ivan Milinić, gvardijan sv. Frane, ubijen je od Turaka 1605.[39] Mučenju su podvrgnuta 1658. još dva franjevca s toka.[40] od kojih je jedan podlegao udarcima, a drugi, fra Filip Runović, preživio.[41] Na sličan način stradao je fra Filip Rupčić iz Lovreća.[42] Prema tome, stradali su mnogi znani i neznani redovnici. Što bi tek bilo da se nisu sklanjali ispred turske sile.

Imotske franjevce progone i prisiljavaju da često napuštaju svoj skromni samostan na otoku, jer im je život na njemu postajao nemoguć. O nekim napuštanjima postoje dokazi, ali ih je više o kojima nema vijesti, niti ih je tko zabilježio, kao ni mnoge druge događaje iz krvave i teške naše krajiške prošlosti. Moglo bi se bez pretjerivanja reći da se njihov život sastojao od neprestane bježanije s otoka pred turskim nasrtajima.

Bježanje s otoka nije bilo lako. Bilo je dosta rizično i skopčano s mnogim opasnostima. Otok je bio kao neki logor koji su Turci mogli lako opkoliti i onemogućiti bilo kakav pristup na nj i odlazak s njega. Zato nije ni čudo što su ga franjevci, kao zamku, u danima veće opasnosti na vrijeme napuštali i to ponekad za duže vremena, naročito u doba sukoba i ratova, po čitavo desetljeće, a i više.

Uz samostan na otoku, koji često strada i ostaje pust, franjevci ilegalno organiziraju po selima svoje nastambe, skloništa, a Turci i njih uništavaju i to se ponavlja od sela do sela, od vremena do vremena za teškog doba turske vladavine, kada je vladalo pravilo: Tko te tuži - kadija, tko ti sudi - kadija.

■ *Napuštanje otoka*

Težak život franjevaca na otoku i svakodnevno izlaganje naporima, strahu i zlostavljanju prisiljava ih da često napuštaju svoj samostan na otoku. Neka od tih napuštanja zabilježena su, a za neka se nije našao pisac. Nitko i nikada ih vjerojatno neće saznati. Pretjerujemo kada za sva ta stradanja tražimo pisane dokumente. Njihova brojna stradanja i prolivena krv, to su njihovi dokumenti, svjedoci tih tužnih,ali svijetlih događaja.

Dolaskom na otok položaj se franjevaca teško učvršćivao. Tako su nakon kratka vremena prisiljeni napustiti tek osnovani samostan na otoku. Napuštajući ga, sele i

39. K.Jurišić, n.dj. 234.
40. ibidem, 235.
41. ibidem, 235.
42. Š.Milinović, Kratko opisanje Lovreća u Dalmaciji, Arhiv za povjesnicu jugoslavensku, V/1859, 212.

sklanjaju se po selima, a u težim slučajevima i većim opasnostima izbijaju i dalje u primorje i na otoke, na mletačko zemljište.

Ne mogu iznositi sve te seobe za koje ne postoje pisani dokumenti, a kojih je bilo više, nego ću se osvrnuti na one najpoznatije.

Prvi zabilježeni slučaj da franjevci bježe i napuštaju samostan na otoku dogodio se 1613. ili 1614.[43] Tada ih Turci, navodno zbog neke podnesene tužbe, raselište i protjeraše s otoka osvećujući im se što su prije osam godina, 1605., po nekim tvrdnjama, doselili na otok i pri doseljenju ozidali crkvu i samostan. Sa slučajem seljenja s otoka mogli bi se složiti, ali ne i sa njegovim uzrokom. Teško je vjerovati da se Turci osvećuju i izriču kaznu za ono što se dogodilo prije osam godina, a ne odmah na licu mjesta, kada je to trebalo izvršiti. Već sam naveo kako se ne slažem s tvrdnjom da su franjevci doselili na otok tek 1605., pa prema tome ne mogu se složiti ni s uzrokom njihove kazne. Kazna za preseljenje, odnosno izgon s otoka morala je biti izrečena za neki drugi čin, a taj su Turci veoma lako pronalazili, a ne zbog doseljenja. Kako bilo da bilo, franjevci su te godine morali napustiti otok i svoj samostan.

Izbivali su s otoka šest godina, a sklanjali se vjerojatno po selima svoje prostrane Krajine, tadašnjeg kadiluka. Sultanovim fermanom vraćeni su 1619. na otok, gdje žive u relativnom miru do 1640. kada se spominje obnovljen i uređen samostan. "U njemu nađosmo, piše o. Pellizer, 8 misnika, 4 đaka, 3 laika i 4 mladića na nauku. Služe 4 župe i drže5 konja..."[44] U to doba turski zulum primakao se vrhuncu, a strpljenje franjevaca došlo kraju. Stoga iste godine zaključiše franjevci na zboru u Rami, ako se pogorša stanje imotskih franjevaca, neka isti sele slobodno u primorje.[45]

Prošlo je tako par godina u neizvjesnosti i dođe kandijski rat (1645.-1669.) i mletački podanici navale na Turke. To izazva uzbunu i pojača mržnju Turaka te želju za osvetom. Ugroženi franjevci i narod Imotske krajine odlučuju se na bijeg. Prenose posuđe i nešto pokućstva u Podgrađe, namjeravajući tamo podići samostan. U toj ih nakani spriječiše Turci. Tako umjesto u Podgrađe imotski franjevci sele u Makarsku.[46] Narod se rasija po selima, a fratri se združiše s onima iz Makarske, te sjedinjeni na zboru gvardijanom izabraše dotadašnjega imotskog gvardijana fra Petra Kumbata. Ovaj se iste godine u dogovoru s biskupom Kačićem počinje dopisivati s mletačkom vladom, kako osloboditi primorje od Turaka. Taj ih pothvat još više omrazi kod Turaka. Zato iste godine u mjesecu studenome ostaviše Makarsku i pred turskom silom bježe brodovima na Brač. Kumbat je i dalje neustrašiv i već 1648. dolazi u Omiš, kako bi uz pomoć Mlečana osvojio Imotski. Pokušao je, ali bez uspjeha, jer mu Mlečani ne ukazaše traženu pomoć.

43. K.Jurišić, Katolička crkva...., 116.
44. "Starine", XXIII, Zagreb, 1890. 19-23.
45. S.Zlatović, franovci....., 85.
46. A.Ujević, n.dj., 82.

Slaba pomoć Mlečana i veoma težak život pod njihovom zaštitom natjera izbjegle Imoćane da se nagode s Turcima te da se sa svojim franjevcima vrate u domaju. Turaka bijaše malo, a zemlje za obradivanje dosta, te oni jedva dočekaše povratak raje. Tako se začudo, ne čekajući kraj rata, vratiše franjevci na otok u Prološkom blatu, a narod na svoja napuštena ognjišta. Franjevci uz pomoć naroda obnove samostan kojem postade gvardijanom fra Filip Runović. Tako se nakon više godina teškog rata i Turci i narod zažele mirna života.

Taj mir nije, nažalost, dugo trajao. Godine 1683. dođe do bečkog rata. Tadašnji gvardija, krepak i ratoboran čovjek, fra Mate Juranović, u strahu od Turaka diže narod iz svih sela Imotske krajine (kadiluka) i prološke fratre s otoka te se stavi u službu Mletačkoj Republici. Udruženi imotski i makarski fratri izabraše ga gvardijanom. Rat je bjesnio i donio dosta jada slabo zaštićenom narodu. Turci izgubiše Sinj, Zadvarje i druga mjesta i zemljišta, ali Imotski, sada susjed Mlečanima ostade i dalje u granicama turske carevine. Narod s franjevcima opet se miri s Turcima i vraća svojim kućama, jer im karlovačkim mirom (1699.) bijaše dana opća amnestija. Fra Mate se vrati na otočić, popravi samostan "pokri ševarom i daskama pridili šest soba", tako da je u njima bio smješten novicijat franjevačkog podmlatka.

Tek što se situacija popravila i malo smirila, dođe do rata između Venecije i Turske (1715.-1718.). Turci su u strahu da franjevci ne bi digli narod, te poduzimaju mjere opreza. Aga, zapovjednik imotske tvrđave, zaprijeti im ako se raja pobuni i htjede ih zatvoriti. Na molbu uglednih ljudi popusti te ostavi kao taoce samostanskog gvardijana o. Stjepana Vrljića te kneza Kisu i Nikolića iz Prološca.

Narod se prestraši za gvardijanov život i nastojaše ga osloboditi, ali bez uspjeha. To još više raspali Turke i navede ih na pljačku i zlodjela. To onda ozlovolji okolni narod i on poče bježati pod mletačku vlast. Turci se zabrinuše i da bi to suzbili puste gvardijana, Kisu i Nikolića, a oni, videći da im nije daljnjega opstanka pod Turcima, počnu snovati o bijegu pod mletačku zaštitu. Turci se ubrzo pokajaše što pustiše gvardijana, Kisu i Nikolića. Aga pozove ponovno gvardijana u namjeri da ga liši života. Gvardijan, znajući što ga čeka, ne odazove se pozivu. Aga poduzme sve kako bi se dočepao živih ili mrtvih fratara. Za ovo su znali fratri i stajali su na oprezu, spremali se za bijeg nakon što su dobili provincijalovo odobrenje. Odluče se na bijeg prema Zadvarju i Omišu te povedu sav okolni narod. Narod se naseli oko Zadvarja u dolini Cetine, oko Vrulje i Rogoznice, a fratri u Rogoznici. Tu ostadoše kratko vrijeme. Kasnije sele, kako smo već spomenuli, u Omiš i Dobrče. Tu su u pustoši bili izvrgnuti osam mjeseci napadima sa svih strana. Narod je kroz to vrijeme teško patio i stradao od gladi, bolesti i drugih nedaća bez kuće i kućišta. Napadom Turaka na Sinj prestrašeni franjevci po drugi put bježe u Omiš. U Dobrču su provodili bijedan život, bez udobne kuće i crkve.

■ *Smirivanje u Omišu*

Preselivši iz Dobrča u Omiš, fratri odluče ostati u Omišu pa ma što se dogodilo. Željeli su se već jednom smiriti. Tu su bili sigurni od Turaka i raznovrsnih pustolova i mogli su mirno živjeti i raditi. Međutim, njihovu radu i miru bilo je ipak zapreka. Udobna stana nikako nisu uspjeli pronaći, a ishod rata nije još bio na vidiku. Najprije su živjeli u unajmljenoj kući Jelića, ali ta bijaše tijesna i nepogodna. Unajmljuju drugu, ali ni ova im nije davala potrebne uvjete za život i rad. Tako su u stambenim neprilikama proživjeli skoro dvije godine. Nepogode sa stanovanjem, a neizvjesnost povratka prisiljava franjevce misliti na bolji i udobniji smještaj. Smisliše i odlučiše negdje u Omišu ili njegovoj neposrednoj blizini ozidati privremeno prebivalište. U početku nisu mislili na pravi samostan, jer je za taj trebalo mnogo truda, novca i žrtava. Odluče se na gradnju, iako ih nije potpuno napustila nada povratka u Imotsku krajinu. Obrate se tadašnjem generalnom providuru Dalmacije i Albanije Angelu Emu, te svome provincijalu za pomoć. Ovi se zauzmu da im pruže pomoć. Ugledniji omiški građani, koji su bili veoma skloni franjevcima, nisu bili spremni pomoći zidanje prebivališta, koje bi po njihovu mišljenju imalo nesiguran, privremen karakter i zidanje bi se moglo lako obustaviti čim bi došlo do oslobođenja Imotskoga. Zato svi nastojaše da se ozida i osnuje pravi samostan. S time se potpuno složio i gvardijan Vrljić i ostali franjevci. Trebalo je dobiti dozvolu za zidanje, a general Emo nije mogao dati dozvolu za samostan, nego samo za prebivalište. Odobrenje za zidanje samostana trebalo je tražiti od Mletaka, velikog vijeća i dužda. Radi toga se odluče franjevci da u početku zidaju prebivalište kako ne bi gubili vrijeme. Za to dobiše od generala Ema dozvolu već 17. kolovoza 1716. Iste godine, 26. srpnja, dopustilo im je franjevačko starješinstvo ne samo zidanje prebivališta nego i uspostavu samostana.

I nadbiskup splitski bio je sklon franjevcima. On im 9. studenog 1718., istina malo pokasno, izdaje dozvolu da mogu podići u Omišu prebivalište ili samostan.

U početku franjevci podižu prebivalište, koje će kasnije nadograditi i proširiti u samostan. Od Janka Marijanija dobivaju na dar zemljište za samostan pri čemu pomažu Čamarić i Despotović. Bratimi im darovaše crkvu na Skalicama u blizini prije darovanog zemljišta. Iza toga njegovo zidanje rapidno napreduje.

Na molbu Omišana, franjevaca, providura i nadbiskupa upućenu u Veneciju da se franjevcima odobri zidanje pravog samostana, dolazi odobrenje dukalom od 29. rujna 1718.

Međutim, prije toga oslobođen je Imotski, ali to ne utječe na zidanje samostana u Omišu, koji je veoma dobro uznapredovao. Ni do temelja uništeni imotski samostan na otoku Prološkog blata nije se više moglo ni računati. Sada se čak pospješuje gradnja i on se brzo ozida, dovrši i pokrije 2. listopada 1718.

Darovima imućnijih Omišana i prinosima iz mnogih mjesta Dalmacije bijaše obdarena crkva i samostan u Omišu, tako da se samostan dovrši i svim potrebama opskrbi.

Sada su se franjevci mogli potpuno smiriti i zadovoljno živjeti i raditi. Turci su potisnuti daleko. Još prije dovršetka samostana u Omišu sluči se za imotske franjevce i za čitav narod Imotske krajine krupan i važan događaj - oslobođenje Imotskog i njegove krajine od preko dvostoljetnog turskog robovanja.

Imotski franjevci dobiše umjesto samostana na otoku Prološkog blata ovaj na periferiji grada Omiša, ne predviđajući da će njihova krajina biti brzo oslobođena i otvorene nove perspektive njihova života i rada, kao i dobivanja novog samostana.

Samostan u Omišu ostat će imotski do osnutka novog samostana u mjestu Imotskom.

■ *Oslobođenje Imotskog*

Rat između Mlečana i Turaka (1715.-1718.) vodio se uz veliko sudjelovanje našega naroda. Prije nego franjevci dovršiše samostan u Omišu, oslobođen je Imotski iz turskih ruku. Dok se ratovalo zaželježe se Turci raje radi obrađivanja zemljišta. Zato pozovu odbjegli narod koji se zadržavao oko Zadvarja i omiške Rogoznice, garantirajući im slobodan život i nesmetan rad uz ranije uobičajene danke. Narod izmučen raznim nedaćama s nekoliko franjevaca vrati se na popaljena ognjišta po selima. Samostanu na otoku ne bijaše traga.

Gvardijan Vrljić ostane u Omišu i kad je čuo da austrijska vojska napreduje i da su Turci pritisnuti sa dvije strane, stade posredovanjem Pavla Despotovića nagovarati generala Ema da osvoji Imotski. Obećao je pomoć franjevaca i cijeloga naroda. S druge strane pruži tome pothvatu pomoć Šoić, odbjegli trgovac iz Mostara, koji donese Mlečanima povjerljive podatke o kretanju Turaka i uputi im i molbu za oslobođenje Imotskoga. On čak Mlečanima obeća i obveže se da će im platiti topove ukoliko pothvat ne uspije. Emo se nije usuđivao na pothvat radi malog broja vojske, ali konačno pod utjecajem franjevaca i Šoića pristane. Uvidjevši Mlečani da će im podvig ipak uspjeti, generalni providur naredi da se napadne Imotski. Mlečani opreme vojsku, a franjevci s o. Vrljićem i Šitovićem krenu nekoliko dana ranije dići narod na oružje. Vojska krene iz Omiša i Vrulje 26. srpnja, a narod joj se na svakom koraku, pripremljen od franjevaca, pridruživao. Topove Mlečani dopremište iz Zadvarja, ali uz težak i velik napor i muku, jer im bespuće stvaraše velike smetnje pri prijevozu.

Pred samim Imotskim dočeka vojsku devet franjevaca između kojih Vrljić i Šitović. Napad otpoče 27. srpnja 1717. paljbom iz topova. Nečuvenom hrabrošću navaljivahu naši ljudi na tvrđavu, a Turci se žilavo odupirahu. Tek kada Mlečani počeše pod tvrđavom kopati lagume u namjeri da tvrđavu dignu u zrak, pristanu Turci na pregovore. Pregovori se s uspjehom privedu kraju i Turci se povuku

prema Mostaru i Trebinju, dok ih se jedan dio preda. [47] Tako nakon teška osamdnevnog krvavog boja Imotski osvane 2. kolovoza oslobođen od Turaka. Turci napustiše Imotski i toga dana bijaše oslobođena čitava Krajina.

Otac Vrljić postade kapelan tvrđave, a general odredi ostale franjevce, radi njihovih zasluga, za župnike pojedinih župa Imotske krajine (dijela dotad imotskog kadiluka), te biskupa makarskog za namjesnika cijele Krajine.

■ *Samostan u Imotskom*

Nakon oslobođenja Imotskog o.Vrljić ubrzo sagradi malu kućicu s dvije sobe, iskopa bunar i uredi vrt.

Tvrđavska crkvica bijaše premalena za vojničku posadu i okolno pučanstvo. Zato se o.Vrljić odluči na zidanje nove crkve. Već 15. srpnja 1726. blagoslovi temeljni kamen i počinje gradnjom. Vrljić je pri tome već mislio na gradnju samostana, ali ne na pustom i osamljenom otoku, nego u samom mjestu Imotskom, kako bi bio bliže narodu, pogotovo kada je minula turska opasnost.

Posao je u vezi s gradnjom crkve zapinjao, jer crkva bijaše u vlasništvu naroda koji ju je gradio. Zbog toga, a da stvar dođe u sigurnije ruke i da se pospješi gradnja, crkovinarstvo i narod prepustiše gradnju i vlasništvo nad crkvom franjevcima. Dozvolu izda providur Imotskoga Gian Antonio Trevisan uz izvjesna ograničenja. Pred providurom i provincijalom franjevaca bijaše 9. rujna 1735. učinjena pismena nagodba i crkva prijeđe u vlasništvo franjevaca, koji je već slijedeće godine, 1736., dovršiše.

Nakon dovršenja crkve opet je misao franjevaca i naroda bila povezana uz samostan. Svi su jednodušno željeli da se samostan prenese sa otočića Prološkog blata u mjesto Imotsko. Već prvi kolonel Mate Šoić upućuje molbu da bi se u oslobođenom Imotskom osnovao franjevački stan.

Kasnije franjevci, pomognuti od kolonela Stjepana Crnice, obraćaju se opet 6. rujna 1736. tražeći istu dozvolu. Molbu upute preko providura na mletački senat, a starješinstvo im na zboru u Sinju 7. listopada 1737. proglasi imotski stan hospicijem (prebivalištem).

Sada se još više povećala želja za pravim samostanom koji su Imoćani imali od najstarijih vremena. Biskupi su se izjašnjivali za njegov stari smještaj na otok Prološkog blata. S tim su bili složni i neki iz franjevačkog starješinstva.

Nepristupačnost i pustoš otoka više nisu bili potrebiti franjevcima. Oni su željeli što tješnju vezu s narodom pa su željeli da samostan bude u sjedištu Imotske krajine - Imotskom.

Molbu su uputili povjereniku Dolfiniju 6. rujna i seoski poglavice.[48]

47. A.Ujević, n.dj., 90.
48. Vj.Vrčić, Župe Imotske krajine, I, Imotski 1978., 192.

Mletački senat pismom od 26. travnja 1738. dopusti prijenos samostana iz Prološca u mjesto Imotsko.

Kad su franjevci dobili dozvolu, predadu je svome redovničkom starješinstvu, koje iste godine, 21. srpnja na zboru u Sinju, proglasi imotsko prebivalište pravim samostanom. Tako Imotska krajina i mjesto Imotski dobiše svoj treći samostan poslije onoga na Vrljici i Prološkom blatu. Prvim gvardijanom postade mu Vrgorčanin fra Andrija Erceg, župnik Imotskog. Gvardijan dođe u Imotski i objavi narodu radosnu vijest o proglašenju novog samostana. Predstavnici vlasti i gvardijan odluče da se novi samostan svečano proglasi 2.kolovoza na dan uspomene oslobođenja Imotskog od Turka. Tako uz nazočnost providura, svećenstva, crkovinara i naroda gvardijan, pjevajući "Tebe Boga hvalimo", blagoslovi i proglasi imotsko prebivalište samostanom Sv.Frane na dan 2. kolovoza 1738.

Tim činom omiški samostan prestaje biti imotski, iako je i dalje zadržao pod svojim nadzorom neke župe Imotske krajine do danas. I neke zemlje u Imotskom polju i oko njega pripale su u vlasništvo omiškom samostanu koji ih je kasnije rasprodao. U njemu pod stare dane, uz ostale, borave i redovnici Imotske krajine. Sada su samostani ipak postali odijeljeni i pravno je reguliran njihov međusobni odnošaj u svrhu upravljanja župama te pokretnom i nepokretnom imovinom. Dolazi do podjele župe među dvama samostanima. Omiškom pripadoše: Podbablje (u tadašnjem sastavu), Lovreć i Studenci, a imotskom: Imotski, Vinjani i Proložac. Poslije je u ovom pogledu dolazilo do nekih promjena, kao i do restauriranja samostana.[49] novcem dobivenim od prodaje samostanskih zemalja.

Temeljni kamen samostanu postavljen je 26.travnja 1740. uz veliku svečanost i nazočnost imotskog povjerenika Delfinija. Tako će Imotski, uz one dvije Vrljićeve sobice, dobiti i novu zgradu za samostan. ●

Zusammenfassung

DAS FRANZISKANERKLOSTER IN IMOTSKI

In dieser Arbeit sagt uns der Autor alles über die Gründung des Franziskanerklosters in Imotski. Er meint, das Kloster von den kroatischen Feudalherren Nelipić gegründet worden ist, an der Quelle des Fluões Vrljika, wo sich früher ein Benediktinerkloster befand. Dieses Kloster wurde einige male versetzt an mehrere Orte, überwas der Autor diskutiert.

49. Vj.Vrčić, n.dj., 194.

Mijo Milas

ŠEST PISAMA TURSKIH VLASTI IZ BOSNE UPUĆENIH MLETAČKIM O HAJDUKU IVANU BUŠIĆU ROŠI TE JOŠ NEKE ZNAČAJNOSTI O NJEMU

Jedna od najpoznatijih ličnosti svoga vremena na području pokrajine Dalmacije, Zapadne Bosne i Hercegovine bijaše hajdučki harambaša Ivan Bušić Roša.[1] Nadimak je dobio po crvenkastoj kosi (tal. rosso-crven). Rodio se u selu Vinjanima u Imotskoj krajini oko 1745.[2] Otac mu se zvao Jakov. Mlad je umro. Imao je brata Mijata koga je Rošin pobratim Amet (Ahmet) Sukljašević iz Mostara na prijevaru mučki ubio, iz zasjede. Roša im se zato osveti ubivši pobratima Ameta i još nekoliko njegovih ljudi. Stari Sukljašević ga optuži u Zadru providuru, zbog čega Roša odluči pobjeći u hajduke. Hajdučki život započeo je u družini poznatoga hajduka Stanka Sočivice, kojega je bio miljenikom, a koga je nadvisio u hajdučkomu obrtu. Hajdučkim harambašom postaje 1765. Mostarski Turci odluče pod svaku cijenu osvetiti Sukljaševića. Roša dozna za to pa ih preduhitri i ubi devetoricu uglednih mostarskih Turaka. Čuju za to livanjski Turci te odluče osvetiti mostarske, ali ih Roša ubi devet. Urotili se Turci protiv Roše, prijete mu i pokušavaju ga ubiti. Osjetivši da je za nj postalo veoma opasno, Roša odluči pobjeći u Italiju i tako zamesti trag. Vjerojatno je imao neke prijatelje u Primorju koji su mu pomogli u tomu. U to vrijeme, ali i znatno ranije,[3] pa sve do oko 1900. bile su tijesne sveze između Italije i ovoga dijela naše obale, pa su npr. Talijani, nama sa suprotne morske obale dolazili sve do 1900. loviti ribu u Brački kanal.[4]

1. U Imotskoj su krajini Ivana Bušića Rošu su naši stari uvijek zvali Roša ili Roša arambaša, a nikada Rošo, kao što se spominje u nekim zapisima i studijama.
2. K. Kosor *Ivan Bušić Rošo hajdučki harambaša* (prilog poznavanju njegova života). Kačić-Zbornik franjevačke provincije presvetog otkupitelja 1971; 4:105-148. Ako se u radu u buduće ne označi odakle podaci, onda su oni iz ove studije.
3. Vl. Rismondo *Listajući knjige splitskih srednjevjekovnih notara*. Radovi pedagoške akademije 1977; 2:219-233. Ovdje se spominje da su se Pribac Imoćanin iz Imotskoga i Marin Ciprianov iz Brača, u travnju 1409 obvezali ser Ivanu, sinu Beltramovu i njegovoj odsutnoj braći, da će, počevši od Sv. Jurja, godinu dana boraviti s njima u Padovi i njezinu krugu i da će ondje brižljivo kopati, orati i obavljati službinske poslove. Ser Ivan im je obećao da će ih dolično hraniti i odijevati i svakome će isplatiti 30 libara plaće.
4. J. Škarić *Uspomene jednog liječnika*. Split 1965; 14-15.

U Italiji se Roša upiše u konjanike. Tamo je proveo dvije do tri godine, ali više nije mogao izdržati pa se ponovno vratio u stare krajeve. Čuli za to Turci Glamočanci i odluče osvetiti pobijenu braću, ali im Roša ubi deset uglednih Turaka. Roša napada i pljačka trgovce i putnike. Ako mu se tko suprotstavi, ubije ga.

Zavadi se Roša s imotskim pravoslavcima. Pravi se razlog tome ne zna. Roša ih ubi petnaest, a neki od pravoslavaca od straha prijeđu na katoličku vjeru. Zbog odnosa prema pravoslavcima Ivan Grgić ga naziva "ustaško-križarski preteča".[5]

Znao je on "turskeVlahe"[6] koji su išli u Primorje, obično u Makarsku, pratiti kroz mjesta što bijahu opasna jer su ih običavali napadati Turci, ali je od njih tražio kao nagradu peticu (srebreni austrijski novac). Neki, da bi to izbjegli, vraćali se drugim putom pa bi ih napali Turci i opljačkali. Jedni od njih napiti, kada bi se vraćali iz Primorja, suprotstavili bi se Roši, ali bi loše prošli, drugi ga skupa s Turcima napadali i izdavali. Zato on ubi i pokoje katolike. Ukupno je ubio 40 katolika i pravoslavaca i 60 muslimana.

U udaljenim turskim selima, daleko od prometovnica, Roša je tražio da mu plaćaju harač. K tomu, jednu vrstu harača plaćali mu i stanovnici Imotske krajine.

Roša postaje opasan za mletačku i tursku vlast pa one sve poduzimaju da ga uhvate ili ubiju. Da bi održali nesmetanu trgovinu, postavljaju jake straže koje danonoćno obilažahu granicu. Raspisuju velike ucjene na hajdučke glave, posebno Rošinu. To čini Venecija i Turska. Roša je imao oko 20 hajduka. No sve vojničke i upravne mjere pokazaše se uzaludnima. Mletački dužd 2. srpnja 1775. obećaje pomilovanje hajducima, jedino je Roša bio izuzet. Do kraja 1775. gotovo se svi hajduci predali vlastima. Roša je već slijedeće godine okupio novu družbu i postao opasnijim nego ranije. Mletačke vlasti bacaju krivnju na nesposobnost vojnih zapovjednika, stanovite serdare optužuju da surađuju s hajducima. Roša, kome je dosadio hajdučki život, šalje molbe za pomilovanje, ali se Mlečani zbog Turaka ne usuđuju pomilovati ga, zbog čega on odluči otići u Italiju, gdje mu se zameo trag gotovo pet godina. Bio je jedno vrijeme članom papinske pričuve, potom mornarem na brodu Kotoranina Petra Dabovića, te konačno stražarem napuljskog kralja u Napulju. S Kotoraninom Dabovićem obišao je Španjolsku, Francusku, Maltu, dio sjeverne Afrike, bio u više engleskih i nizozemskih gradova te u mnogim drugim mjestima u Sjevernoj Africi i Europi.

Godine 1782. Roša se vraća u Dalmaciju. Na početku siječnja 1783. Roša odlazi u Dolinu rijeke Neretve s tri druga: Ivanom Vekićem iz Kozice, Barišom Ninčevićem iz Solina i Matom Sočom iz Brotnja.[7] Turke je uhvatio strah i ne čine

5. I. Grgić Gašpar Bujas: *Makarski ljetopis od g. 1773. do 1794.* Zadarska revija 1958;7(1):84-86.
6. Turci zovu Vlasima sve kršćane. Ovo se odnosi na Vlahe s turskog teritorija.
7. Brotnjo je Čitluk i njegova okolica u Hercegovini.

više nasilja i nepravde narodu, jer misle da je na svakom mjestu i u svakomu grmu Roša.

Kratko nakon toga pojavio se Bariša Ninčević u Makarskoj s Rošinom velikom puškom i jataganom te izjavio da je Rošu ubio neki Krešić kod svoje kuće u Ilinu polju.[8] U međuvremenu dođe pismo u kome bi napisano da ga je ubila družina. Većina ljudi u to vrijeme mislila je da ga je ubio Ivan Vekić iz Kozice, koji je držao u sebe Rošin novac.

Ostaci kuće Ivana Bušića-Roše u Donjim Vinjanima

Došli Turci iz Stoca u Ilino polje, odsjekli Rošinu glavu, napunili je pamukom, a Martin Krešić hodao je s njom po turskim gradovima te skupljao darove od Turaka.

Kakav je bio Ivan Bušić Roša? Po naravi bio je veome snalažljiv i okretan. Prema priljubljenicima i ugroženima bio veoma plemenit i darežljiv. Uživao je velik ugled i potporu naroda koga je štitio od Turaka. Turci su, od straha što im ga je Roša zadao prema narodu bili čovječniji. Po svemu, bio je veoma inteligentan, hladnokrvan, brz, snažan i čvrst. Prema protivnicima bio neumoljiv i grub. Ako mu se tko suprotstavio, kazna je bila smrt. Život u šumi i sa smrću stvorili su od njega

8. Ilino polje, ili kako stoji u zemljovodima Ilijino polje nalazi se udaljeno od Neuma oko 3-4 km u unutrašnjost prema kopnu, a graniči sa selom Radežom.

veoma oprezna i hrabra vođu koji je brzo posezao za nožem ili puškom, što je jedina djelotvorna pravda u takvom životu.

Njegova smrt ostala je dugo tajnom. Godine i godine tragah za mjestom gdje je navodno Roša poginuo - Ilinim poljem. Konačno 1985. nađoh ga. Smješteno je tri do četiri kilometra udaljeno od Neuma, prema kopnu, u hercegovačkomu sivom kamenjaru. Nalazi se do sela Radeža,[9] koga sačinjavaju nekoliko uglavnom napuštenih niskih kamenih kuća. S toga mjesta vidi se Neum i more. Na osnovi razgovora s trojicom starijih ljudi koji su,[10, 11, 12] zahvaljujući predaji, sačuvali sjećanja i niz nevjerojatnih potankosti, otkrio sam Rošinu smrt i događaje uoči smrti. Oni nisu znali njegovo ime ni prezime, nego su ga zvali Roša. Hajduci su došli iz pravca grada Metkovića, preko Vukova klanca,[13] jer su čuli da u Vodicama (oko Blaca)[14] ima blagajna s novcem, pa su je došli opljačkati. Kako nisu znali put iz Vidonja[15] u Slivno,[16] zamolili su jednog dječaka, vjerojatno iz Brestice,[17] Crnčevića, da im pokaže put. Kada su mu hajduci ponudili nagradu, on je odbio, a jedino što je želio bila je puška Rade Krešića. Hajduci su došli u Zavalu,[18] zatim Vodice, a po jednima, nakon što tamo nisu ništa našli, navratili u Klek orobiti kulu nekoga Babića, zvana Varac. Jedan od sugovornika priča da su se kupali u Dubi[19] i da je tamo Roša izgubio "moći od pomoći". Hajduci kreću iz Dube u Provića Valu.[20] Narod je čuo za kretanje tih hajduka i njihov boravak na tomu području. Kada su hajduci došli u Provića Valu, muškaraca nije bilo kod kuće, valjda su radili u polju. Žene, videći da bi se moglo dogoditi zlo, časte hajduke i daruju im opanke. Dovode dječaka, a Rošu zamole da mu bude "šišani kum".[21] Hajduci se časte pršutom i piju dosta vina. Vinetni kreću prema Ilinu polju. Provaljuju Leženića kuću, razbijaju sanduke i odnose nakit. Krešićeve kuće su udaljene od Leženića oko stotinjak metara. Kako je tlo strmo, Krešićeve kuće su poviše Leženićevih. Ivanka

9. Selo Radež udaljeno je od Neuma u unutrašnjost, prema kopnu, oko 3 km.
10. Kazivao Šćeto Ležnić 1985. iz Ilina polja, star 88 godina.
11. Kazivao Antun Bačić 1985. iz Radeža, star 82. godine.
12. Kazivao Jozo Krešić 1985. iz Radeža, star 70 godina.
13. Vukov klanac, lokalitet na staroj cesti Metković-Dubrovnik. Nalazi se između sela Badžule i Radeža.
14. Selo Blaca nalazi se na poluotoku, a udaljeno je od glavne ceste, koja ide za Dubrovnik oko 6 km.
15. Selo Vidonja nalazi se u blizini stare ceste Metković-Dubrovnik, a udaljeno je od Radeža oko 6 km.
16. Selo Slivno (Slivno Ravno) udaljeno je od Kleka prema unutrašnjosti u kopno oko 2 km.
17. Selo Brestica nalazi se sjeveroistočno od sela Radeža, udaljeno od njega oko 4 km.
18. Selo Zavala nalazi se udaljeno od Kleka oko 5 km prema unutrašnjosti u kopno.
19. Uvala Duba nalazi se na pravcu za selo Blaca i to negdje na pola puta, koji se odvaja od glavne ceste za Dubrovnik.
20. Selo Provića Vala nalazi se prema istoku od Slivna Ravnog, udaljeno od njega oko 2 km.
21. Kazivao don Aco Boras, župnik u Neumu, 1985. star oko 60 godina. On kaže da je "šišani kum" ili "šišano kumstvo" obred u kojemu budući kum odsječe dječaku pramen kose i on tada postaje njegov kum. Katolici sijeku više pramenova kose, tako da se šišanjem napravi križ na glavi. Na taj način rade i pravoslavci, a muslimani odsjeku samo jedan pramen.

Leženić dotjerala stoku kući jer je bilo predvečerje. Čula je lupanje i viku u svojoj kući i odmah pomislila da su unutra hajduci. Ostavlja stado i juri prema svome zaručniku Radi Krešiću tražeći pomoć. Trčeći, pada joj rubac s glave, a hajduci koji su je primijetili, hite za njom, no brani je pas režeći i lajući na njih te ih tako usporava.

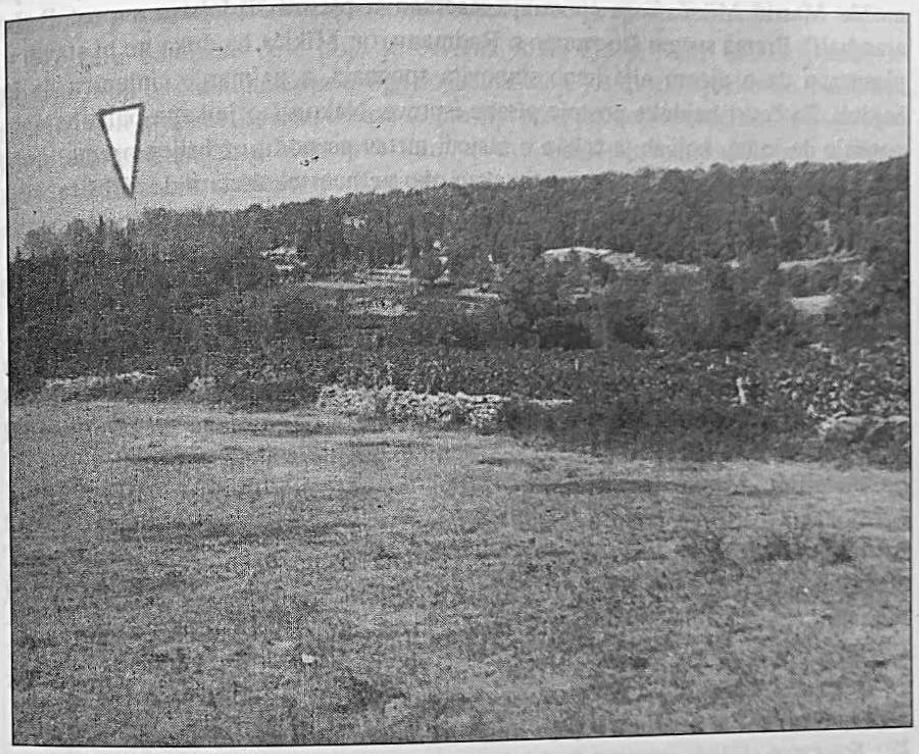

Rošina livada. U lijevom kutu strijelicom je označena crkva sv. Roka

Rade Krešić gonio stoku na pojilo i kada je čuo od Ivanke Leženić da su tu hajduci, pojuri kući, koja je bila u blizini, uzima pušku i, trčeći, puni je. Dolazi do sela Radeža, koje je udaljeno od mjesta gdje je ostavio stado 400-500 metara, zauzima dobar položaj iza jedne pole (živac kamen), na uzvisini iznad sela. Krešićeva puška bila veoma dobra, najbolja u cijelomu tom kraju. Pravo bogatstvo za ono vrijeme. Krešić je stavio na jednu stranu povećeg kamena - pole "ćulav",[22] a on se povukao na drugu stranu i zaklonio se za nj. Jedni govore da je kapu stavio na gutu hrasta. Sve je tu i danas kao prije 202 godine; kamen i mjesto gdje je Krešić

22. B. Klaić Riječnik stranih riječi A-Ž. Zagreb 1980; 253. Ćulav, od tur. Ćulah, vunena kapa. Slična je onoj koju nose Albanci. Nosili su slične kape i naši stari. Tako mi je moj pokojni djed pričao kad ne bi imao posudu za utočiti vino u konobi, utočio bi ga u takvu kapu. Ona nije propuštala tekućinu jer je bila "impregnirana" od masnoće i prljavštine.

zalegao, ali hrasta više nema, no na zemlji se vidi udubina gdje je bio. Ostario je pa je iza rata pao od starosti. Stari put između kuća, kojim su išli hajduci, lijepo se vidi s mjesta na uzvisini gdje je čekao Rade Krešić. Ubrzo naiđu hajduci. Bilo je predvečerje 1. travnja 1783.[23] Kada su se hajduci primakli na oko 50 metara, jedan od njih primjeti "ćulav" i reče: "Netko nam je postavio zasjedu". Hajduci iz pet pušaka opale u "ćulav" i on padne. Tko je mogao biti taj peti hajduk, ako nije možda Martin Mikić, koga spominje Radman u pjesmi "Izdajstvo suprot Rošu arambaši". Prema svemu što znamo o Radmanu, on Mikića hajduka ne bi stavio u pjesmu, a da o njemu nije imao stanovita spoznaja, a najmanje činjenicu da je hajduk. Za četiri hajduka postoje pisane isprave. Nakon što je kapa pala, hajduci pomisle da je taj, koji ih je čekao u zasjedi mrtav pa pođu uz brijeg prema tome mjestu. Roša pođe prvi. Kada se primakao oko petnaestak metara do Krešića, koji je i dalje ležao iza pole, ovaj opali i pogodi Rošu u prsa. Zadnje što je uspio reći prije smrti bilo je: "Brate Sočo, osveti me...". Hajduci se razbježe, ali kada su vidjeli da nema više pucnjave, niti da ih tko progoni, vrate se i uzmu s Roše odijelo i oružje i otrgnu kesu s novcem koja mu je visjela o vratu. Mjesto gdje je Roša poginuo lijepo se vidi. O Rošinu grobu ništa se ne zna, ali pretpostavlja se da je ukopan negdje u kamenjaru blizu Radeža. Sugovornici predmnijevaju da je Rade Krešić ubio Rošu, jer mu je ovaj htio oteti pušku. Godinu dana vrebaju hajduci Krešića da bi ga ubili, kažu oni. On zna za to. U međuvremenu se oženio Ivankom Leženićevom. Uhode ga, ali on je uvijek na oprezu. Žeo se jari ječam u Njivetinama[24] u Ilinu polju u Rade Krešića. To je bilo vjerojatno iduće 1784.[25] Krešić lovi zečeve i svakoga pogađa. Hajduci začuđeni njegovom točnošću, međusobno govore kako bi bilo tek njima da u njih puca. Obijesi pušku o drvo i promatra žetelice kako žanju ječam. Hajduci pak oprezno stežu obruč oko njega.

23. Kosor, n. d., 128. Nadnevak Rošine smrti uzeo sam iz Kosorove studije, koji je zapisao F. Radman.
24. Njivetina - malo veća njiva u Ilinu polju, vlasništvo Rade Krešića.
25. Kosor n. d., 123-147. Na kraju drugog dijela predgovora o poglavlju o *Životu Ivana Bušića iz Imotskoga zvana Rošo,* po opisu događaja što su se zbivali nakon Rošine smrti, te zapisanih glasina koje su se širile o njegovoj smrti, i na osnovi riječi "evo juna mjeseca iste godine...", što se odnosi na 1783, evidentno je da je F. Radman završio predgovor te godine. U predgovoru se ne spominje smrt Rade Krešića, iako se ona dogodila prema predaji u ljeto, kada se žeo "jari ječam". Prema svemu spomenutome ubojstvo Rade Krešića nije se dogodilo 1783. Nakon hajdučke osvete napisana je pjesma Izdajstvo suprot Rošu arambaši. Iz te pjesme, prema nekim pojedinostima, vidljivo je da je F. Radman upoznat sa činjenicom da je Krešić ubijen, ali o tome detalje ne zna. U jednom se stihu spominje da se hajduci trebaju razići, "...a kad dobro ozeleni gora, nađimo se u Ivan Planini", stoji u pjesmi. Prema navodima, hajduci nisu osvetili Rošu 1783., nego, vjerojatno, slijedeće godine. Hajduci, prema pjesmi, kreću u Ilino polje ubiti Martina Krešića jer se hvalio da je Rošu pogubio i glavu mu svuda nosio. Ovaj uspije pobjeći, ali je Roša ubio njegova brata Vida i na "peče" ga sasjekao. Prema predaji, hajduci su ranjena Krešića htjeli sasjeći na komade, ali su ih u tome spriječile žetelice. Ovo se dogodilo godinu dana nakon Rošine smrti, rekli su moji sugovornici. Š Leženić tvrdi da se ubojica Roše zvao Ivan, a ne Rade Krešić. Iz navedenogs se može zaključiti da su hajduci ubili Radu Krešića 1784. i da je vjerojatno te godine došla vijest o tome do F. Radmana, ali nešto izmijenjena. On je vjerojatno 1784. ili pak narednih godina, što je manje vjerojatno, napisao pjesmu Izdajstvo suprot Rošu arambaši.

Prikradaju mu se iz pravca Ljutoga Potoka.[26] Nakon što se približili, iz šume pucaju na njega i teško ga ranjavaju. Ranjen, Krešić zadnjim snagama juri k puški koja je visila na divljoj kruški[27] i taman kada podiže ruku da je uzme, pada, a hajduci s isukanim mačevima skaču k njemu u namjeri da ga sasijeku. Žetelice se bacaju na teško ranjenoga Krešića i svojim tijelima sprečavaju to. Na tomu je mjestu je Rade Krešić ukopan i tu je nastalo staro Krešića groblje u Ilinu polju. Nije imao potomaka. Danas se vide na Radežu ostaci kuće Rade Krešića.

Na čelu hajdučke čete koja je osvetila Rošu bio je Mate (Matko) Sočo iz Brotnja, koji se oženio nakon ovoga događaja, ali je još dugo hajdukovao. Nastanio se u Badžuli kraj Metkovića. Danas su mu živi potomci koji se raseliše. Sočo je ubio bega, zatim pobjegao u Metković. Turci su mu u međuvremenu ubili oca, majku i brata, te ih bacili u Neretvu. Kad im je vidio mrtva tijela kako plivaju u rijeci, odmetnuo se u hajduke i pridružio Roši.[28]

■ *HAJDUCI IZ ROŠINE DRUŽINE*

U svojoj hajdučkoj družini Roša je imao oko 20 hajduka, nekada više, nekada i manje. Uglavom su bili katolici, ali je bilo pravoslavaca i muslimana. U vrijeme hajdukovanja Stanka Sočivice[29] spominje se često hajduk Topić[30] koji, ako nije poginuo, sigurno je nastavio hajdukovati u Rošinoj družini kada je ovaj postao harambašom. U njegovoj družini spominju se hajduk: Marko Đuzel sin Ogluov, Ilija Grabovac s bratom, te Matko, Toma, Petar i neki Jovan.[31] S Rošom je hajdukovao i Augustin Stipović iz Studenaca,[32], Ivan Suvaljko iz Zavojana,[33] Tomica Očić iz Rašćana,[34]a prema narodnoj predaji i Simić. Za nj nije sigurno da je bio hajdukom.[35] Zatim se spominju dva brata Kapovića iz Vrgorca, koji su

26. Ljuti potok je suhi potok kojim voda teče u pravcu mora kada ima dosta kiše.
27. Jedni sugovornici su govorili da je to bila kruška, drugi da je bila zelenika, a treći dub. Ovo ističem zato da se vidi kako se dugo mogu sačuvati detalji nekog događaja zahvaljujući narodnoj predaji.
28. Kazivao Mate Sočo 1985. iz Badžule, star 62 godine, potomak hajduka Soče. On mi je također pričao kako je Roša ubijen. Priča je skoro istovjetna s onom iz teksta. Hajduk Sočo imao je dvore u Badžuli, kojim se nije moglo tiho prići. Naime, put do kuće bio je tako popločan da su kamene ploče, koje su labavo stajale, udarale o podlogu i ogašavale nečiji dolazak. O hajduku Soči u novije vrijeme spjevana je narodna pjesma koja se izgubila iako sam s njezinim autorom stupio u kontakt.
29. Stanko (Stanislav) Sočivica rođen je 1715. u Simovu u Hercegovini. Nakon ubojstva i pljačke Turčina, gospodara, pobjegao je 1745. s obitelji u Imotski. Tamo otvara trgovinu, ali kratko trgovaše jer se odmetnuo u hajduke. Puno je zla Turcima nanio, mnoge je opljačkao i ubio. Godine 1764. pomre mu veći broj hajduka iz družine i od tada njegove se ime, kao harambaše, više ne spominje. Harambašom postaje Ivan Bušić Roša. Sočivica se preseljava iz Zrmanju, a pod starost u Gračac u Lici.
30. Topići su iz sela Vinjani Donji. Često se spominje hajduk Topić uz Stanka Sočivicu u Dragomanskim spisima u državnom arhivu u Zadru (DAZ).
31. DAZ, Sig. DM F 94, P 29/1, P 29/8
32. DAZ, Sig. DM F 94, P 34/1.
33. G. Bujas *Makarski ljetopis od god. 1773. do 1794.* Starine 1957; knj. 47:330.
34. Isto, 321.
35. Kazivao Ivan Milas 1993. iz sela Zmijavaca kraj Imotskoga, star 56 godina.

vjerojatno bili pomilovani 1775. "a bili su ajduci i dosta zla učinili".[36] U Rošinoj družini bili su i hajduci Bekavac i Galić.[37]Od hajduka muslimanske vjeroispovijedi spominje se neki u vrijeme kada je Roša bio u blizini Kreševa.[38 39] U maloj družini koju je Roša okupio prije smrti nalazili su se: Bariša Ninčević, zvani Glamota, iz Solina, Ivan Vekić iz Kozice, Mate (Matko) Sočo iz Brotnja,[40] te hajduk Martin Mikić, koji se spominje u pjesmi "Izdajstvo suprot Rošu arambaši".[41] U pjesmi "Pisma od Ivana Roše arambaše" spominje se hajduk Ivan Štrljić.[42]

■ *NARODNA PREDAJA O ROŠI*

Ranije je sigurno bilo puno više sjećanja u svezi s Rošom, ali pojavom hajduka Andrije Šimića predaja se dijelom izgubila. No i pored toga još se i danas po selima Imotske krajine dosta priča o Roši i njegovim postupcima. Jedan od meni poznatih zaljubljenika u Rošu bio je pokojni Bruno Bušić,[43] prezimenjak Rošin, koji me nagovarao da što napišem o Roši. On mi je pričao i o Križanu Bušiću, koji je ubio Turčina u Borku[44] s kojim je dijelio oteti plijen. Ranjeni Turčin, pogođen iz kubure, uhvatio se za grm i iščupao ga. To se mjesto i danas zove Bušića grob, pričao mi je Bruno.

Roša je navodno bio oženjen Turkinjom, koju je oteo i pokrstio, a doveo je u Ravne Kotare, gdje je potom živjela.[45]

36. Bujas, n. d., 324.
37. Magazin srbsko-dalmatinski. Beč 1861; XX: 226-236.
38. J. Jelenić *Ljetopis franjevačkog samostana u Kreševu*. Sarajevo 1918; 78.
39. Benić B. *Ljetopis sutješkog samostana.* Sarajevo 1979; 260-261.
40. Kosor, n. d., 127-128.
41. Isto, 139-141.
42. *Pisma od Roše harambaše*. Narodne junačke pjesme iz Bosne i Hercegovine. Skupio fra Marijan Šunjić. Sarajevo 1915; 244-247. Štrljić je prezime iz zaseoka Dolića Draga, sela Lokvičići kod Imotskoga. Prezime Štrljić nisam našao u *Leksikonu prezimena Socijalističke Republike Hrvatske,* Zagreb 1976.
43. Bruno Bušić. *Jedino Hrvatska! Sabrani spisi,* ZIRAL (Zajednica Izdanja Ranjeni Labud), Toronto-Zurich-Roma- Chicago, U. S. place of publication: City of Chicago 1983: 16-17. Podatke o Brunovu rođenju i smrti uzeo sam iz ove knjige. Bruno Bušić rođen je 6. 10. 1939. u Vinjanima, ubijen u Parizu 16. 10. 1978. Bruno je volio hajduke i njegova prezimenjaka Rošu, pa su ga kolege iz škole nazvale Roša. Nakon što sam objavio knjižicu o životu hajduka Andrije Šimića, Bruno mi je često govorio da napišem nešto o Roši. U pismu od 4. 9. 1975. piše mi da me je tražio u bolnici, ali me nije našao. Između ostaloga piše: "Evo ti šaljem fotokopije koje sam ti obećao. Tekst ti još nisam prepisao jer, za sada, nemam pri ruci pisaćeg stroja". Valjda je mislio sam napisati tekst o Roši, a da ga ja objavim pod svojim imenom - ili je mislio nešto drugo? Zašto on o tome tada nije želio pisati, ne znam. Pisao mi je da je Gavro Cvitanović našao Rošinu molbu za pomilovanje u Veneciji. Rad koji je objavio K. Kosor u "Kačiću", br. 4. 1971. nije poslao. Valjda nije tada za nj znao. Kasnije sam od njega saznao da je slao neke narodne pjesme, koje su pjevale o Roši, K. Kosoru.
44. Borova šuma na istočnoj strani Imotskoga.
45. Kazivao Jozo Grabovac 1989. star 50 godina iz Prološca, sela kraj Imotskoga, a njemu kazivao jedan stariji čovjek iz Gornjih Vinjana.

Roša je ubio tri Ninkovića, pravoslavca, koji su orali na Sv. Ivana. Ninkovići su orali dne 24. lipnja 1775.[46] u Dilima, a Roša im je poručio po hajduku Simiću, [47] ali za koga neki kaže da nije bio hajduk, da ne oru.[48] Simić navodno nije ni došao do njih, nego se vratio i rekao Roši da su mu oni poručili "tko ga j...". On ih predvečer dočeka na Bililima, na plićaku, na ogranku rijeke Vrlike, zvanom Gornja Matica, kuda su ljudi i stoka prelazili kada su se vraćali iz polja. Kasnije je tu napravljen most. Neki kažu da ih je pobio na Dilima.[49]

Postoji predaja za Rošu i Vlajčiće iz Imotskoga. Doselila se dva brata Vlajčića, pravoslavca, u Imotski. Bilo je malo zemlje za obojicu. Dogovore se da jedan od njih potraži novo zemljište. Ode jedan od braće u Zavelim[50] i nađu živu vodu. Dođe Roša k njemu i zaprijeti mu - ili glava ili prijeći na katoličku vjeru, što ovaj i prihvati. Potomci toga Vlajčića, kada bi dolazili u Imotski, obično srijedom na sajmeni dan, ako bi zakasnili ili bilo ružno vrijeme, noćili bi u Vlajčića iz Imotskoga. To je bilo sve do II. svjetskoga rata.[51]

Za Patrlje iz Podbablje pričalo se, ali u šali, da su bili pravoslavci i da ih je Roša prisilio da prijeđu na katoličku vjeru. Bila su četiri brata Patrlja, kojima je Roša poručio da prijeđu na katoličku vjeru. Oni to odbiju, a Roša im zapali kuću. Jedan od njih uspije se spasiti, skočivši kroz prozora objesi se o ostatku odsječene grane, koju Imoćani nazivaju "pandrlj". I od te riječi "pandrlj, pandrlj..." nastalo Patrlj. Zato bi neki Kraljevići, pravoslavci, iz sela Zmijavaca, običavali, ali opet u šali, osloviti neke Patrlje, kada bi prolazili pokraj njihovih kuća, riječju - rodijače.[52]

46. Bujas, n. d., 310.
47. Kazivao Ivan Milas, 1987. iz Zmijavaca, star 50 godina. Ninkovići su orali na Dilima, gdje imaju svoju zemlju, na Sv. Ivana. Roša im poruči po nekom Simiću, pravoslavcu iz Imotskoga, koji je navodno bio hajduk, da ne oru svecom. Simić, prema svemu, nije uopće došao do njih nego se vratio s pola puta i rekao Roši da su mu oni poručil "tko ga j...". Roša ih dočeka pred večer, kada su se s volovima vraćali kući, Na Bililima (plićak na Gornjoj Matici, pritoku rijeke Vrlike) i pobije ih, a volove sasiječe. Sličnu priču kazivao je Božo Milas, Ciconjić, 1993. iz Zmijavaca, star 73 godine, ali je napomenuo da su Ninkovići bili bahati.
48. Kazivao Marko Milas iz Zmijavaca, moj djed, rođen 1882. Priču o ubojstvu Ninkovića pričao mi je u djetinjstvu u više navrata. On je govorio da je Roša poručio po nekom Simiću Ninkovićima da ne oru na Sv. Ivana. Ovaj do Ninkovića nije ni došao, ali je Roši rekao da su mu oni poručili da ih se ne tiče što on govori, a da će oni orati. Roša ih dočeka na Bililima, trojicu ubije, a volove sasiječe.
49. Kazivao Marko Mrkonjić, zvani Pišćak, 1993. iz Zmijavaca, star 71 godinu. On je bio poljar i često razgovarao s Mihajilom Ninkovićem, starijim čovjekom rodom iz Zmijavaca. Njegove pretke je pobio Roša. Prema njegovu kazivanju, Ninkovići su orali na Dilima (likalitet na Imotskom polju u blizini Imotskoga) na Sv. Antu, 13. lipnja. Narod i tadašnje vlasti su ih upozorili da to ne čine, ali oni su bili tvrdoglavi. Nakon toga, uz znanje općinskih vlasti, narod ih je pobio. Utekao je samo jedan, koji je bio "žgoljav" , i od njega su pročedili Ninkovići. Slično mi je pričao Josip (Joko) Milas Ćorić iz Zmijavaca, 1978. star 72 godine.
50. Planina Zavelim, visine 1346 m, nalazi se u B I H, na granici sjeveroistočnog dijela Imotske krajine. Tamo postoji lokalitet Vlajčići, ali su odatle Vlajčići uglavnom odselili, kao i mnogi drugi stanovnici iz ovoga kraja.
51. Kazivao Ivan Milas iz Zmijavaca 1993, star 56 godina.
52. Kazivao Božo Milas Ciconjić iz Zmijavaca 1993. star 56 godina.

Prezime Patrlj uopće se ne spominje među doseljenim pravoslavcima u Imotskoj krajini.[53]

Kada je netko zločest, sklon tuči, naprasit ili hrabar, u Imotskoj krajini običavaju za nj reći da je isti Roša harambaša. I danas ima ljudi u Imotskoj krajini koji nose nadimak Roša. U Hercegovini, gdje je poginuo Roša, za čovjeka koji je bez razloga nekoga ubio, kažu da je Roša. Tako su zvali, a i danas zovu Bečiće iz Vranjeva sela (zaselak Miska Glavica).[54] Njih su zvali Rošići, a njihova djeda - Roša - zbog toga što je nekoga nasilno ubio.

Jedna loza Ivanovićevih iz Krstatica zove se od starine Roše.[55] U selu Šepurinama na otoku Prviću, kraj Vodica, jednu granu plemena Cukrov, od ranije, a i danas, zovu Roše. Navodno je Ivan-planina iznad Konjica dobila ime po Ivanu Bušiću Roši. To su pričali moj djed i neki stariji iz mog mjesta.[56]

U predgovoru knjige **Ivan Bušić - Roša**[57] Bruno Bušić piše: "Zaista, život Ivana Bušića-Roše bio je u mnogočemu nalik životu današnjih hrvatskih oporbenjaka... Roša harambaša morao je ponekad napustiti hrvatske šume i otići u tuđinu. Poput mnogih hrvatskih političkih izbjeglica i on je obilazio mnoge zemlje i gradove..." Za Rošu kaže da je bio potpuno svjestan svoga hrvatstva i njegove nespojivosti s određenom vjerskom pripadnosti. Zatim nastavlja. "U Vinjanima ispod crkve Sv. Roka prostiru se Rošine livade (tako se i sada zove to zemljište, iako su na njemu zasađeni vinogradi), a ispod njih zidine Rošine, okrečene kule' i prodolina gdje je, prema narodnoj predaji, između dva, živca kamena' Roša pekao mlade janjce i debele ovnove. Malo dalje prema istoku odakle puca pogled na nekadašnji imotski tvrdalj, aginske kule u Gorici, Imotsko polje i biokovske visove nalaze se ostaci Rošine štale, njegova 'topla podruma' gdje je zobio i za duge pute opremao, krilata đogata'. Izgleda da je Roša na svojem prostranom posjedu često ugošćivao družinu junake, jer u blizini ostataka njegove štale ima jedna poduboka jama iz koje okolni zemljoradnici još uvijek vade pepeo koji im služi za uzgajanje duhanskih rasadnika". Zatim navodi kako je Rošin "bilosapac" nož u njegovu posjedu. Uspomene na Rošu ne čuvaju samo zidine i pepeo nego i najuzgoritiji momci u Dalmaciji, Hercegovini i Bosni, koji i sada dobivaju njegov nadimak i s ponosom ga nose.

Klement Bušić govori o Roši harambaši da je o njemu 150 godina još živa uspomena u narodu između Neretve i Cetine te Duvna i Rame.[58] O njemu se

53. V. Vrčić Plemena Imotske krajine, Imotski 1990; 317-324.

54. Vranjevo selo nalazi se na staroj cesti Metković-Dubrovnik. Udaljeno je od Neuma oko 4 km.

55. Kazivao Kruno Ivanović iz sela Krstatice kraj Imotskoga 1988., star 40 godina.

56. Kazivala skupina dječaka s otoka Prvića kraj Vodica, kraj Šibenika, 1986. Oni su jednoga dječaka prezimenom Cukrov zvali Roša pa sam ih pitao da mi kažu odakle mu taj nadimak. Oni su mi rekli da njegove starinom zovu Roše.

57. *Ivan Bušić Roša-hajdučki harambaša.* Priredio Bruno Bušić. Liber Croatieus. Verlag-mainz 1977; 10-11,

58. K.Bušić *Roša harambaša.* Jadranska vila 1930; III (2): 30-32.

Zemljovid s mjestima koja se spominju u svezi sa smrti Ivana Bušića-Roše

pričaju razni događaji i pjevaju pjesme, kaže on. Naziva ga "pučki osvetnik" Imotske krajine. Zatim donosi jedan događaj koji se zbio u selu Zavojanima kod Vrgorca, kamo je Roša došao u kuću gdje se nalazio tadašnji makarski providur koji je za njega raspisao ucjenu od 12 cekina, i biskup koji ga je prokleo. Upao Roša u kuću s jedanaest drugova i sabljom zaprijetio providuru da mu isplati 12 cekina, jer je on obećao toliko za njegovu mrtvu glavu. On mu je donosi živu, reče mu Roša. Providur u strahu izbroji 12 cekina i dade ih Roši. Zatim Roša reče biskupu da je on bacio prokletstvo na sve one koji ga nahrane, pa zato traži od njega da ga on prvi nahrani, što biskup i učini, jer mu je Roša priprijetio. Harambaša se tu sa svojim drugovima dobro napio i najeo te se mirno izgubio u noći. Ovaj događaj se prepričavao dugo vremena, a pripisivao se Roši, no K. Kosor[59] tvrdi da se odnosi

59. Kosor, n. d., 115.

na hajduka Nikolu Rosića. Bez obzira na koga se odnosi, važno je istaknuti da je Roša bio glavna pojava među hajducima svoga vremena i kasnije, pa su se stoga njemu pripisivale ovakve zgode, a ne drugim hajducima, iako možda u njima nije ni sudjelovao.

O Roši postoji sačuvana predaja u kreševskoj okolici. U narodu Sarajevskog polja ostala je uspomena na Rošu. Kad je tko nagle i prijeke ćudi, veli mu se da je "k'o Roša", piše Miroslav Džaja.[60] On misli da se Roša zadržavao oko Tarčina, odnosno Ivan-planine.

Posjetio sam ostatke Rošine kuće 1986, 1987. i 1993. godine. Oni se nalaze na osami, udaljeni od ostalih kuća zaseoka na lokalitetu Crna Gora, kraj crkve sv. Roka, jugozapadno oko 300 metara u Donjim Vinjanima kraj Imotskog. Zarasli u šumi i drači, jedva se vide porušeni zidovi Rošinih dvora veličine 6X10 m, građeni suhozidom. Negdje se ostaci zida kuće uopće ne vide, potpuno su nestali. Narod zove to mjesto Rošina zidina.[61] Područje obradive zemlje iznad zidine imenuje se Iznad Rošine zidine, ali ga neki zovu i Rošina livada,[62] kako je navodno u zemljišniku zapisano. Ispred kuće nalazi se manji prostor koji oslovljavaju Guvnina. Dolazi od riječi guvno, tj. gumno. Oko zidina nalazi se više povećih kamena na kojima su, po predaji, sjedili hajduci. U blizini nalazi se mala japužina koju zovu Rošin bunar. Oko kuće još i danas ima luga od vatara, gdje su Roša i hajduci pekli od Turaka otete janjce i ovnove. Isti se može naći čim se malo zakopa ledina. Ispred kuće "pokraj divljeg šipka" leži kamen na koji je Roša naslonio pušku u kojoj je bilo samo jedno zrno olova i pogodio čovjeka na polju, usred čela. Pričali su mi kako je Rošu ubio na prijevaru neki Turčin u Hercegovini. Stavio mu je, kažu, kapu na kamen u koju je Roša opalio iz puške misleći da je Turčin. Kada je Roša pošao prema kapi, računajući da je Turčin mrtav, ovaj je opalio iz puške i ubio ga.[63]

Bilo bi pohvalno da se konzerviraju ostaci kuće Ivana Bušića Roše, uz Mijata Tomića najpoznatijega hrvatskoga hajduka, jer je on dio imotske povijesti, tj. znatno šire od toga. Prije tri godine obilježili smo malim spomenikom mjesto smrti i postavili nadgrobni spomenik u Runovićima[64] poznatome hrvatskom hajduku Andriji Šimiću. Odužimo se na sličan način i Roši.

60. M. Džaja *Sa kupreške visoravni.* Naklada župe Otinovci - Kupres 1970; 102-104.
61. Kazivao Jure Bušić-Šantić iz zaseoka na lokalitetu Crna Gora, pokraj crkve Sv. Roka u Donjim Vinjanima, 1993. star 62 godine.
62. Kazivala grupa dječaka iz zaseoka Crna Gora, 1986. god. kada sam posjetio ostatke Rošine kuće.
63. M. *Milas Smrt Roše harambaše.* Imotska krajina, 1. svibnja 1986; 13. Priču o Rošinoj smrti objavio sam 1986, a ona je u narodu već promijenila sadržaj.
64. Selo Runovići su jugoistočno od Imotskoga.

ROŠA U NARODNOMU PJESNIŠTVU

K. Kosor[65] je u svojoj studiji o Roši donio sedam pjesama pod zajedničkim naslovom *Pisme od Ivana Bušića zvana Rošo hajdučkog arambaše.* Svaka je obilježena naslovom: *Pisma I, Pisma II, Pisma III, Pisma IV, Pisma V, Pisma VI* i *Pisma VII.* Zatim je donio pjesme: *"Rošo arambaša", "Izdajstvo suprot Rošu arambaši, Na divanu Turci, Jadovanje za Rošom arambašom, Pisma o Roši harambaši, O Rošu* i *Kako Ivan Rošo obraća na pravu viru Garke.*

Bruno Bušić u svojoj knjizi *Ivan Bušić Roša* donosi iz studije K. Kosor Pismu I. bez naslova; Pismu II. pod naslovom *Zulum Roše arambaše*; Pismu III. kao *Jadovanje caru čestitome*; Pismu IV. kao *Roša bije rkaće*; Pismu V. kao *Roša čini*

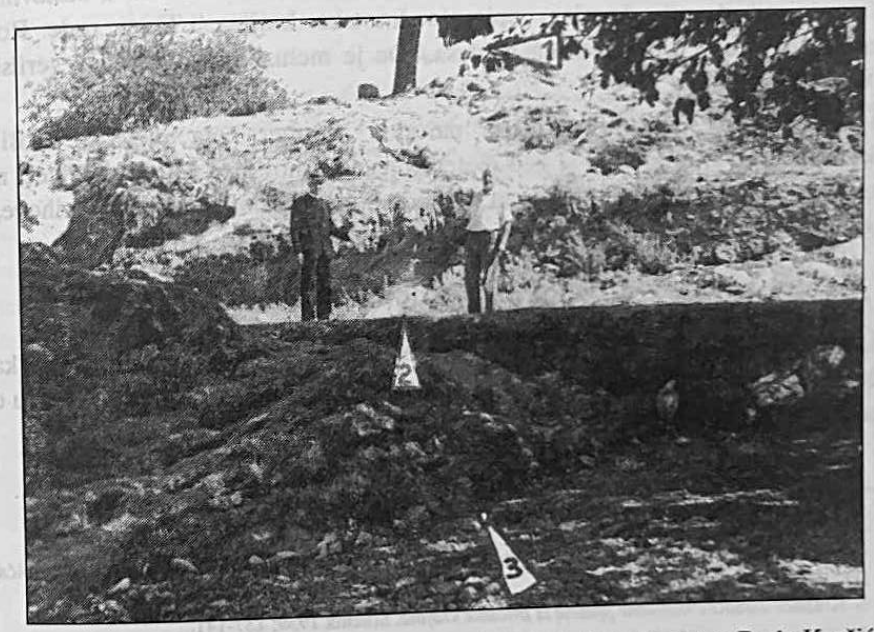

Mjesto pogibije Ivana Bušića-Roše: 1. Položaj s kojega je pucao Rade Krešić;
2. Položaj na kojem je ubijen Ivan Bušić-Roša;
3. Pravac iz kojeg su došli hajduci.

pokoru; Pismu VI. kao *Latinka urekla Hrvata*, Pismu VII. pod naslovom *Roša piše paši bosanskome.* Bruno Bušić je zatim donio sve ostale pjesme koje je objavio K. Kosor u svojoj studiji, što ih ranije spomenuh.

Osim narodnih pjesama koje je objavio Bruno Bušić, a prenio ih je iz Kosorove studije, objavio je još četiri pjesme, i to: *Pisma od Roše harambaše*[66] *Bratja*

65. Kosor, n. d., 105-148.
66. M. *Šunjić Narodne junačke pjesme iz Bosne i Hercegovine* Sarajevo 1915; 244-247.

Kraljevići i Roša harambaša,[67] *Senjanin Tadija ugrabio mladu Abegzadu*[68] i *Ženidba i junaštvo Roše harambaše.*[69]

Bruno Bušić u svojoj knjizi nije donio pjesmu "Narodna pjesma".[70] Ova kao i spomenute četiri pjesme u jednom svom djelu spominju Rošu.

Ženidba je glavni motiv u narodnoj pjesmi *Ženidba i junaštvo Roše harambaše*, te u *Narodnoj pjesmi* te u pjesmi *Otmica Abegzade, kćeri buljukbaše Muje*, glavni motiv. Postoji sličnost u stanovitim pojedinostima između sve tri pjesme, a posebice u pjesmi *Ženidba i junaštvo Roše harambaše* i *Otmici Abegzade kćeri buljukbaše Muje*. U sve tri pjesme spominje se Roša. Zato ne stoji da bi Roša bio poistovijećen s pandurom Rašom, kako to tvrdi K. Kosor u svojoj studiji.[71]

U *Pjesmi Bruni Bušiću*,[72] spominje se Roša u dva navrata i to u stihovima: "Bušiće je od davnih davnina, opjevala Imotska krajina./ Ti si rode Roša Harambaša, gdje je tvoja družina pajdaša./ Da je meni bojnu okupiti, i gerilsku borbu nastaviti..."

Spomenut ću stihove izgubljene narodne pjesme, koja pjeva o Roši i Ninkovićima. Ovu pjesmu mi je kao djetetu pjevušio moj djed Marko,[73] držeći me na koljenima, nakon što bi se umoran vratio iz polja. Upamtio sam neke stihove, a oni glase: "Ne orite na svetog Ivana, na Ivana moga imenjaka."

■ *ROŠA U UMJETNIČKOJ KNJIŽEVNOSTI*

Književnik Ivo Andrić spominje Rošu u pripovjetki *U musarfihani*,[74] i to kao hajduka koji nije smio doći u svoj rodni grad, nego se penjao od želje na planinu da ga samo izdaleka pogleda.

67. F. Jukić Hercegovac Lj. *Narodne pjesme bosanske i hercegovačke.* Svezak I. Osiek 1858; 44-51.
68. S. Banović *O nekim historičkim licima naših narodnih pjesama.* Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena; knjiga 26., sv. 1: 71-73.
69. S. Kutleša *Junačke narodne pjesme iz Imotske krajine.* Šibenik 1939; 137-141.
70. Pučki list 1906; god XVI, br. 1-2.
71. Kosor n. d., 111.
72. *Pjesma Bruni Bušiću.* Liber Verlag. Mainz 1979. Stihovi se nalaze na stranici 8. i 32. Autor ovoj pjesme se ne spominje. Na zadnjoj stranici stoji: "Zagreb, 23. listopada 1978. Na dan sahrane Brune Bušića. " Pjesma je veličine 16x10 cm. Ima 56 stranica, tankih korica, plave boje, a na njima je Brunina fotografija i pri dnu stihovi hrvatskoga pjesnika Augustina Harambašića. Pjesma je u narodnome desetercu, a po dva stiha su rimovana na kraju. Pjesma pjeva o Bruninu životu od rođenja, školovanju u Imotskome, studija u Zagrebu, uhićenju, uzničenju, maltretiranju, životu u emigraciji, ubistvu 16. 10. 1978. u Parizu i veličanstvenomu sprovodu, te o općim napucima što Hrvati trebaju činiti za svoje oslobođenje. Od 55. stranice druga je pjesma. Ona nosi naslov: *Nad palim Hrvatima*. Završava na 56 stranici. Spjevana je u osmercu, a ne spominje Bruna Bušića, nego pjeva općenito o teškoj sudbini Hrvata.
73. Moj djed Marko nije bio narodni guslač, ali je znao dosta narodnih pjesama koje je nama djeci stalno pjevušio.
74. I. Andrić *Sabrana djela. Žed, knjiga šesta.* Dopunjeno izdanje. Sarajevo 1981; 11-13.

U pripovjetci *Ispovijed*[75] Ivo Andrić opisuje smrt Ivana Roše. Prema Andriću, on je živio u vrijeme osvajačkih Francuza, rodom je iz područja Kreševa, a hajdukovao u Dalmaciji i Hercegovini, kasnije se sklonio u Crnu Goru. Nakon što je opljačkao francuskoga kurira, Francuzi odluče uhvatiti i kazniti krivca. Roša naumi skloniti se u Kreševu vjerujući da je tu najsigurniji, ali na putu se razboli. Smjesti se u nekoj pećini gdje je nekoliko dana bolovao i umro.

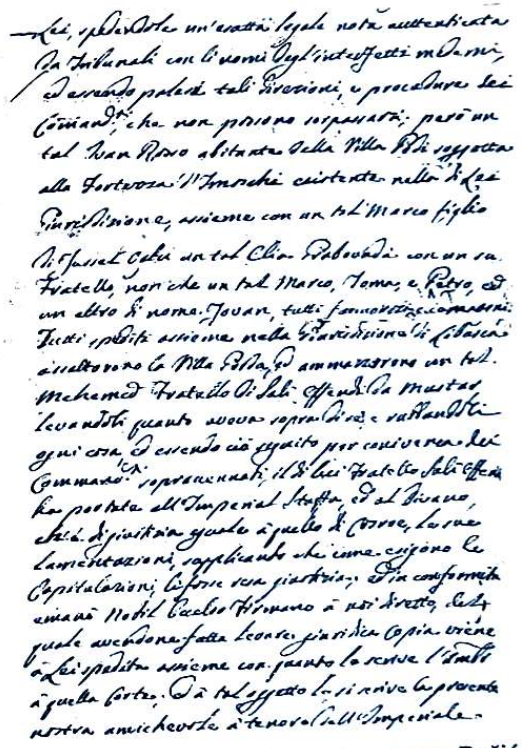

Faksimil stranice jednog dokumenta o Ivanu Bušiću-Roši

Andrićev je Roša po svojim psihofizičkim osobinama sličan Ivanu Bušiću Roši, kakva isprave spominju. Na pismo Brune Bušića književniku Ivi Andriću da mu kaže gdje je našao podatke o Roši, ovaj mu je odgovorio da točno ne zna, ali da pretpostavlja da ih je našao u nekomu franjevačkom samostanu u Bosni, ili je o Roši čuo priču u narodu. Kako Andrić spominje samo "Ivan Roša" ili "Roša", a ne Ivan Bušić Roša ili Rošo, vjerojatno je tu ispravu našao u franjevačkomu samostanu u Kreševu ili Kraljevoj Sutjesci, a možda je o tome što čuo ili pročitao na kojemu drugomu mjestu.[76]

75. Isto, 33-48.
76. Vl. Škarić *Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do Austro-Ugarske okupacije.* Sarajevo 1937; 130-131.

Hrvatski književnik Imoćanin Ivan Raos stavlja Rošu s još nekim hajducima u svom romanu *Prosjaci i sinovi* u 18. stoljeće.[77]

U romanu "Duše robova"[78] Ivan Aralica uzima Ivana Bušića Rošu kao glavni negativni lik dajući mi ime Ivan Balaš (Aralica mu je dao isto ime i prvo slovo Rošina prezimena). Po njemu, Ivan Balaš živi u Blatu na Cetini. Aralica se koristio izvorima koji opisuju Rošu i njegove pothvate, te ih poknjiževnio. Roša je u liku Ivana Balaša prepoznatljiv na više mjesta, kao i njegovi hajduci, što je vidljivo po mnogim potankostima u romanu. Balaš je negativni lik koji se bavi najgorim društvenim poslovima i služi se svim načinima ne vodeći računa o moralnim i društvenim načelima da bi postigao cilj. U romanu Aralica je poknjiževnio zgodu između hajduka Đuzela iz Rošine družine i starca Medića i njegova sina.[79] Zanimljivo je da je Aralica u romanu opisao smrt Ivana Balaša upravo na način kako je poginuo Roša, prema narodnoj predaji, iako u vrijeme pisanja romana (roman je izdan 1984, a ja sam objavio članak o smrti Rošinoj u "Imotskoj krajini" 1986.), nije mogao znati kako je Roša poginuo. Balaševu smrt Aralica je u romanu opisao tako da je Grabovac, koji je bio na povišenu mjestu, naslonio pušku na kamen, opalio i pogodio ga u prsa, a ovaj je na mjestu ostao mrtav.

Bruno Bušić u pripovijetki *Topan*[80] spominje veliku staru dobro očuvanu kuburu "neugodna izgleda", za koju se priča da je bila Rošino vlasništvo, a koja služila vino našeg arambašu" i dosta "duša u paka opremila". I "kad bi vrisnula, pozna bi je Roša u grobu".

U pripovijetki *Junaku je puška čitanje, a sablja pisanje*[81] Bruno Bušić spominje kapetana Antu Bušića, koji je bio kapetan Imotske krajine, a možda i cijele Dalmacije, a bio je nepismen. On je s malom četom odabranih drugova prelazio preko granice u Tursku i napadao Turke zulumćare. U toj četi bio je i njegov mlađi brat Ivan, nazvan Roša, poznat kao hajdučki harambaša. Siromasima je dijelio plijen koji je otet u borbi, također i brat mu Roša.

O Roši postoji brojno dopisivanje između turskih i venecijskih vlasti, koje je samo jednim dijelom proučeno, ali vjerojatno ga ima još dosta neistražena, kako to i sam K. Kosor navodi u svojoj studiji. Kao prilog proučavanju, bez sumnje, povijesne osobe Ivana Bušića Roše donijet ću šest pisama u prijevodu prof. Mate Marasa, koji su dopisivanja između turskih i venecijskih vlasti i odnose se na Rošu.●

77. I. Raos *Prosjaci & sinovi.* Knjiga prva, MH. Zagreb 1984; 149.
78. I. Aralica *Duše robova.* Znanje. Zagreb 1984. Aralica je većinu zgoda o Roši koristio iz studije G. Bujasa: *Makarski ljetopis od god. 1773. do 1794*, Starine 47, 1957.
79. Isto, 140-141.
80. B. Bušić *Jedino Hrvatska.* n. d., 8-10.
81. Isto, 18-20.

(Državni arhiv Zadar, Sig. DM F 94, P 34/1, rukopis na talijanskom jeziku)[82]

Prijevod opće izjave ljudi od zakona, aga, kapetana i prvaka Duvna, podastrijete paši bosanskome

Sretni, blagi i milostivi naš gospodaru, da bi uvijek bio zdrav i berićetan

Svi kapetani, ljudi od zakona i age iz tvrđave Duvno, i svi muslimani uopće izjavljuju da živeći u ovom susjedstvu s tvrđavom Imotski, koja je pod mletačkom vlašću, ... posljednjih deset-dvanaest godina neki Roša sa svojim sljedbenicima, odmetnuvši se ulaze u Tursko carstvo i izlaze iz njega, i počinjaju mnoga zlodjela; i kad su se o tome poslala izvješća njihovim zapovjednicima, ovi objašnjavaju da takvi razbojnici, pošto otpadoše od njihove poslušnosti, više nemaju mogućnosti da ih u tome spriječe; a to je samo izlika, kad rečeni Roša sa svojim drugovima javno ide u tvrđavu Imotski, i ostaje s njezinim zapovjednicima po dva-tri dana, i ondje pije vino i rakiju, potom uz njihov pristanak ulaze u tursko pograničje, uzimajući život muslimana koje susretnu i počinjaju svakovrsne zločine; a neki Augustin Stipović iz sela Studenaca, jedan od sljedbenika rečenoga lupeža Roše, taj Augustin ubi nekoga Muharema Spahiju, i čekajući slugu Hadži Mehmed-age u selu Grabovići[83] pogodiše ga s osam hitaca iz puške, i zapravo mnoga su njihova nedjelja; kako su se radi čuvanja toga mjesta okupili ljudi, prije mjesec dana rečeni Augustin s desetoricom svojih drugova, zašavši u tursko pograničje pod sudbenom vlašću Imotskoga na mjestu Jošenica[84] sukobivši se s onima što su čuvali to mjesto razvila se žestoka bitka, u kojoj taj ostade mrtav, i bijaše poslana njegova glava plemenitom divanu, a žitelji Studenaca[85] lažno izložiše slučaj namjesniku, a on posla nasljednike gorespomenutog poginuloga sa svojim pismom pred bosanski divan. Stoga, kad razumijete pravo stanje te pojedinosti, za ljubav Božju, ne iskazujte milosti takvim izjavama, u koju svrhu vam je načinjeno ovo izvješće.

Duvanjski imam Ahmed
Abdurahman, drugi imam
Jusuf, školski učitelj
Husein, mujezin
Hasan, drugi mujezin
Husein, duvanjski kapetan
Mustafa, zamjenik
Rustem aga, i drugi do broja pedeset i pet.

Calegari A.

82. Kao u bilj., 32.
83. Selo Grabovići nalazi se u B i H, smješteno je na istočnoj strani Buškog blata.
84. Selo Jošenica nalazi se u B i H udaljeno od Tomislavgrada 6-7 km u pravcu Buškog blata.
85. Selo Studenci nalaze se na sjeveroistočnom dijelu Imotske krajine.

(Državni arhiv Zadar, Sig. DM F94, P 39/1, rukopis na talijanskom jeziku)[86]

Prijevod pisma paše bosanskoga glavnom namjesniku Dalmacije i Albanije

Ugledni, štovani i dragi prijatelju naš, gospodine glavni namjesniče Dalmacije i Albanije. Premda je dobro poznato da podanici i drugi stanovnici u pograničnom području trebaju živjeti u miru i spokojnosti, u skladu s našim prijateljstvom, ipak posljednjih dvije-tri godine, zbog nemara i sukrivnje zapovjednika koji su u blizini iste granice, neki razbojnik Roša s mnogim drugim svojim sljedbenicima, prelazeći čas u državu Presvijetle Porte, a čas u vašu, oduzima život onima što prolaze posjedima Livna, Duvna i Imotskoga za Mostar, koji žive u turskoj državi, plijeni njihovu imovinu koliko god može, a u drugima je sklopio prijateljstvo s podanicima obiju strana uz granicu, pod izlikom trgovanja s osobama iz tih sela; na taj način ti razbojnici bezobzirno uništavaju sela, kako je s velikim marom ovaj vaš prijatelj provjerio; pa da bi ti zločinci bili uhićeni i njihovi postupci protiv mira spriječeni, znajte da su izdane najstrože naredbe kapetanima Livna, Duvna i Ljubuškoga, kao i ... Imotskoga i Duvna, te drugim zapovjednicima, pa kako ste i vi o tome izviješteni, nadamo se i zahtijevamo da i sami ukorite one zapovjednike koji su najbliži granici, poput onih u Sinju, Kninu i Imotskome, te jednako i druge koji su u tom kraju...

Pisano u Travniku[87]

Vaš prijatelj Halil paša
Zapovjednik Bosne

Calegari

(Državni arhiv Zadar, Sig. DM F 94, P 39/2, rukopis na talijanskom jeziku)[88]

U prizivu podnijetom od strane serdara Ilije Danilovića, serdara Petra Lobijenića i harambaše Stipana Puričića dne 13. lipnja 1775. naznačuje se da je od zloglasnoga razbojnika Ivana Bušića zvanog Roša i njegovih drugova, pretpostavlja se da ih je 28 na broju, izgubilo život osam podanika grčkoga zakona, među kojima Jakov Danilović brat Ilijin, za kojega je jedinoga utvrđeno svjedočanstvom izdanim 4. lipnja od zapovjedništva Imotskoga da je ubijen 30. svibnja, bez izjave čijom krivnjom.

86. DAZ, Sig. DM F 94, P 39/1.
87. Travnik, sjedište bosanskih vezira.
88. DAZ, Sig. DM F 94, P 39/2.

(Državni arhiv Zadar, Sig. DM F94, P 29/1 i 29/8; rukopis na talijanskom jeziku)[89]

Prijevod pisma Mehmeda, paše bosanskoga, glavnom namjesniku Dalmacije i Albanije

Naslovi izostavljeni

Pošto vam iskažem naše srdačne pozdrave, kako dolikuje u prijateljstvu i susjedstvu, prijateljski vam priopćujem kako je prema suglasnosti koja je ustanovljena među objema silama, i prema člancima carskih ugovora o miru radi spokoja žitelja i podanika obiju strana i radi njihova mira u jednoj odredbi zabranjeno zapovjednicima jedne i druge strane zaštićivati izdajice i hajduke; usprkos tome, kako već nekoliko godina zapovjednici u blizini granice zaštićuju tu družinu hajduka i otvoreno ih prihvaćaju, ovi su u predjelima Livna, Duvna, Ljubuškoga i Mostara u posljednje tri-četiri godine lišili života više od stotinu osoba, žitelja tvrđava i tih područja. O tome je vam naš prethodnik, rahmetli Hadži Halil paša, već pisao, poslavši vam zakonit dopis ovjeren na sudovima s imenim istih uhićenika; i te su upute i postupci zapovjednika bili tako očevidni da se nije moglo prijeći preko njih; ali neki Ivan Roša, žitelj sela Podi[90] koje potpada pod tvrđavu Imotski što leži u vašoj nadležnosti, skupa s nekim Markom, sinom Đuzel Oglua, s nekim Ilijom Grabovcem i s jednim njegovim bratom, te s nekim Markom, Tomom i Petrom, te još jednim po imenu Jovan, sve razbojnici i drugovi, svi poslani sudbenoj vlasti Ljubuškoga, napadoše selo Grude[91] i ubiše nekoga Mehmeda, brata Sali-efendije iz Mostara, uzevši mu što imaše uza se i opljačkavši mu sve; i kako se to zbilo uz suodgovornost vaših gorespomenutih zapovjednika, njegov brat Sali-efendija iznio je pred carske papuče i divan, što je po pravdi jednak divanu..., svoje pritužbe, moleći da mu, kako zahtijevaju članci, bude učinjena pravda; i u skladu s tim izdade se plemeniti dični ferman upućen nama, od kojega naredivši da se načini sudbeni prijepis šalje se vama skupa sa svim što vam piše činovnik onoga suda; i u tu svrhu vam se piše sadašnje naše prijateljsko pismo prema carskoj zapovijedi, dostojnoj svakog štovanja, izvješćujući vas u tome smislu. Dade li Bog da ga dobijete, te razumijete da je ono sadržaj istog fermana o stanju stvari, jednako člancima carskoga mira i jednako smislu plemenitoga fermana, vi ćete bez imalo oklijevanja narediti da se uhite gorespomenuti hajduci i njihovi drugovi, šaljući ih na rub granice u dijelu koji vam bude odgovarao, da bi u raspravi bili zakonito osuđeni, određujući protiv tih zločinaca zasluženu kaznu, te da budu spašene i vraćena otete stvari onim kojim su pripadale. A koje će pogranično mjesto biti prikladno za suđenje, vi ćete označiti ovome svojem prijatelju koji sve poduzima i ulaže sve svoje znanje i trud da to prijateljski istražimo. Uostalom, neka spas nađu oni koji hode putem istine.

Napisano u tvrdome gradu Travniku početkom mjeseca ševala godine 1189. od Hidžre, tj. početkom prosinca ljeta Gospodnjega 1775.

Vaš prijatelj Mehmed, vezir bosanski

89. Kao u bilj., 31.
90. Podi Donji i Podi Gornji su dijelovi sela Gornji Proložac kraj Imotskoga.
91. Selo Grude je u Hercegovini.

(Državni arhiv Zadar, Sig. DM F94, D 26/1, rukopis na talijanskom jeziku)[92]

Prijevod fermana paše bosanskoga glavnom namjesniku Dalmacije i Albanije

Naslovi izostavljeni

Pošto vam izrazih najljubaznije svoje pozdrave, i pošto primih željenu vijest o vašem stanju, prijateljski vas izvješćujem da nam je stiglo vaše cijenjeno pismo po osobi koja je poslana da ga donese. Od šest poznatih sljedbenika pogibeljnoga Roše, uhićenih prije nekog vremena u okolici Livna, pošto se dvojica razbolješe, jedan umrije, a drugi s ostalim drugovima, pošto uzjahaše na konje, poslani su vama, našem prijatelju, s našim ljubaznim pismima i sa Ismail-begom od kojeg se nadamo da je već tamo stigao. Kako nam poslije stiže još jedno vaše pismo glede onoga što se dogodilo Tomi i Anti Lediću u području Imotskoga, i gleda izvidnica, poslali smo osobu u Livno da se obavijestimo o toj stvari putem odgovarajuće istrage, a što sam doznao to vam piše da, sa željom da svim marom i trudom, jednakim onome s kojim se ovdje radilo da se kazne svikoliki hajduci i njihovi jataci, djelujući ipak uz ispunjavanje uvjeta mira i poštivanje prijateljstva i susjedstva, tako da trgovci i putnici budu pošteđeni razbojništava spomenutoga pogibeljnoga Roše i njegovih drugova. Uostalom, itd. Pisano u Travniku na koncu mjeseca šabana godine 1190, tj. prvih dana listopada ljeta Gospodnjega 1776.

Antonio Calegari

(Državni arhiv Zadar, Sig. DM F94, P 9/1 i 9/2, rukopis na talijanskom jeziku)[93]

Prijevod pisma što ga je paša bosanski napisao glavnom namjesniku Dalmacije i Albanije

Naslovi izostavljeni

Premda je u članku svetog ugovora o miru izričito zabranjeno, i protivno je susjedstvu i prijateljstvu da se na kojoj od dviju strana prihvaćaju ili zaštićuju drumski razbojnici i drugi slični zločinci, usprkos tome zapovjednici tvrđava Knina, Sinja i Imotskoga, ne poštujući mirovni članak, pružajući svoju zaštitu i pomoć stanovitom Roši, poglavici hajduka kojima su već poznata imena... kad se očekivalo da se izvrši pravda s odgovarajućim kaznama, spomenuti hajduk, skupivši više od dvadeset drugova, potajno ušavši u Tursko carstvo na mjestu zvanom Suljaga, opljačka nekoliko tovara skupih mletačkih proizvoda i raznovrsnih stvari što su

92. DAZ, Sig. DM F 94, D 26/1.
93. DAZ, Sig. DM F 94, P 9/1 i 9/2.

pripadale trgovcima koji su ih glavnom cestom slali iz splitske luke; ubi dvije osobe, i pošto odnese vrijednost od osam tisuća pjastara, umaće... Ostaje sada, i sasvim je jamačno, da je više puta u jednom mjesecu i u jednom tjednu gorespomenuti hajdučki poglavica bio primljen u postajama zapovjednika spomenutih tvrđava, te s njima jede i pije; o tome se posvuda govori, i poznato je svim žiteljima uz granicu, a pošto vas, prijatelju naš, varaju lažnim izvješćima, već se mnogo godina stalno počinjaju ubojstva i pljačke... Bude li Božja volja vam stigne i da razumijete što sadrži, nadamo se i želimo da, postupajući sa svim marom i pomnjivošću što se ište da se obistini izvršenje pravde, te iz toga proistekne mir podanika obiju strana i sigurnost trgovine, također stigne kazna onih šest hajdučkih drugova što su uhićeni u Livnu i poslije vama poslani, čija je sudbina predana vašoj rasudbi. Uostalom, neka spas nađu oni koji hode putem istine. Napisano u Travniku petoga dana mjeseca safera godine 1191. od Hidžre, tj. četrnaestog dana mjeseca ožujka ljeta Gospodnjega 1777.

P. S. Uvaženi, časni, štovani i mudri prijatelji i brate. Od šestorice ljudi imenovanih u ovom pismu jedan se razbolio i sudbina htjede da umre. Kako su ostala petorica poslana vama, nadamo se da će biti dolično kažnjeni. •

RESUME

Pendant la domination de la Republique de Venise en Dalmatie, vers la frontière avec la Turqui ottomane était très repandu le brigandage qui, dans certaines periodes, était soutenu même par les Venitiens.

En region d'Imotski au cours de la deuxième moitié du 18 eme siècle, parmi les plus connus était le brigand Ivan Bušić-Roša né à Vinjani Donji (près d'Imotski) env. 1745. Avec son groupe, comptant une vingtaine de brigands, il franchissait clandestinement la frontière ottomane et attaquait les Turques, derobait les caravanes commerçantes et ainsi empechait tout le trafic avec la Dalmatie. Les Turques, auxquels les exploits de Roša faisaient peur, commençaient à se comporter de manière plus humaine envers les chretiens. La Republique de Venise recevait sans cesse les notes de protestation de la part des Turques: mais comme elle avait de pareils problèmes avec Roša, ses autorités ont decidé de lancer une rançon pour s'emparer de sa tête. Ainsi on renforça les sentinellés le long de la frontière pour bloquer les passages des brigands. Comme tout ça n'a pas donné de grands resultats, les Venitiens ont essayé de proclamer une grâce à tous ces brigands - Roša, ne pouvant plus supporter les poursuites s'est enfué deux fois en Italie et d'autres pays de l'ouest. Finalment il revient dans son pays natal où il est tué le 1.4.1783. à Radež près de Neum.

Tout le temps, pendant ses brigandages, les Turques envoyaient les lettres aux Venitiens décrivant les délits de Roša et ses brigands; on va citer six lettres comme example.

Dr. Stanko Piplović

POSJED FRANJEVAČKOG SAMOSTANA U IMOTSKOM U 18. I 19. STOLJEĆU

Na osnovi sačuvanih katastarskih elaborata iz 1774. i 1835. godine autor iznosi stanje i promjene nekretnina u tom razdoblju, koje su bile u vlasništvu samostana u Imotskom. Ovim se primjerom posebno ukazuje na važnost starih imovinskih dokumenata kao izvora za proučavanje gospodarskog stanja, demografije, onomastike, toponomastike i prostorne organizacije, što je za Imotsku krajinu dosada slabo korišteno. Naročito od velike pomoći u tomu mogu biti mape koje se čuvaju u Povijesnom arhivu u Zadru. Ovaj rad predstavlja početak takvog istraživanja koje traži svoje produbljivanje i proširivanje.

Godine 1714. planio je novi rat između Turske i Venecije. Vodio se i u Dalmaciji, gdje je Mletačka republika imala uspjeha. Tako je 2. kolovoza 1717. oslobođena Imotska krajina. Zajedno s ostalim osvojenim krajevima tzv. "acquisto nuovissimo" mirom u Požarevcu ušla je u sklop mletačke Dalmacije[1].

Za vrijeme turske vladavine ovim krajem franjevci minoriti provincije Presvetog Otkupitelja imali su svoje prebivalište na otočiću u Prološkom blatu i nekoliko drugih mjesta. Pred zadnji rat su izbjegli u Omiš gdje su sagradili novi samostan. Nakon oslobođenja, kada su stvoreni uvjeti za povratak, nastala je ideja o gradnji novog samostana u samom Imotskome. Kao osnovica poslužila je župska Crkva sv. Franje koju su mještani podigli 1736. godine. Uz nju je s južne strane planirana gradnja stambene i gospodarske zgrade samostana. Međutim, zbog raznih poteškoća, njezin temeljni kamen postavljen je tek 1740. godine[2]. Radovi su također dosta zapinjali pa je zgrada dovršena tek 1856.

Mlečani su u novosvojenim krajevima ustrojivali katastre kao imovinsku dokumentaciju. Poznati su Grimanijevi planovi benkovačkoga, kninskoga i

1. Ante Ujević: Imotska krajina. Split 1954. 92.
2. Vjeko Vrčić: Odjeci 250-godišnjeg rada župe imotske. Imotski 1967. 37 i 56.

drniškoga kotara iz sredine 18. stoljeća. Pojedini posjednici i crkvene ustanove također su davali izraditi dokumentaciju o svojim dobrima. I franjevci u Imotskome željeli su imati točnu evidenciju svojih nekretnina dodijeljenih im od države pa je gvardijan samostana Šimun Gudelj angažirao geometra i javnog vještaka Petra Kurira da im napravi katastar[3]. U vremenu od srpnja do studenog 1774. Kurir je obišao sve zemljišne čestice te u dogovoru sa seoskim starješinama i susjedima utvrdio njihove točne granice. Napravio je katastar u obliku knjige koja na početku ima crtež s vedutom Imotskoga, a iznad njega lik zaštitnika svetog Frane. Iako ovaj prikaz nije dovoljno precizan, važan je jer pokazuje stanje naselja i tvrđave iznad njega koncem 18. stoljeća. Slijedi ukrašena naslovna stranica pa predgovor i kazalo. Na idućim je listovima na jednoj strani crtež parcele, a na drugoj opis i tako redom. Kurir je u crteže unio imena susjeda, putove, progone i jaruge u blizini, ponegdje okolna brda te označio strane svijeta. Složeniji i važniji kompleksi zemljišta prikazani su u ptičjoj perspektivi zbog veće jasnoće, a jednostavniji samo u tlorisu. Svi su obojeni tako da su i likovno zanimljivi. Pri tome su oranice prevučene laganim okerom, vinogradi bordo bojom, livade zelenom, a močvarna tla plavom. U opisima je unio nadnevke kada je bio na određenoj parceli i njezinu površinu (u kampima). Pri radu mjernik se služio starijom dokumentacijom i to postojećim javnim katastrom i listovima o dodjeljivanju zemljišta koje je na osnovi naredbe vlasti ranije napravio inženjer Gio. Batta. Camocini.

Crteži su, koliko je to bilo moguće s obzirom na način prikazivanja koji još nije bio potpuno tehnički, rađeni u mjerilu i to u padovanskim jedinicama. Za dužine je upotrebljavana pertica koja je na početku elaborata i grafički prikazana. Površine su iskazane u campima i njihovim dijelovima tavolama[4].

Prema novijim saznanjima, Kuriri su porijeklom iz omiških Poljica, odakle su doselili u Split. Tu se sreću sredinom 17. stoljeća s prezimenom Borovčić-Kurir. Otac Petra Kurira Ivan, težak, oženio se 1716. kao udovac u 54. godini plemikinjom Katarinom Papali kćeri Jakovljevom. Petar je bio jedino njihovo dijete, rođen je 1717. Kao mladić od 17 godina 1734. oženio se Jelenom Škaričić s kojom je imao sedmero djece. Ovaj rod je dao više mjernika koji su djelovali u Dalmaciji tijekom 18. i 19. stoljeća. Među njima najviše se istakao Petar[5]. Kao ugledni stručnjak, on je u drugoj polovici 18. stoljeća napravio mnoge katastarske planove i nacrte po čitavoj pokrajini[6]. Najvažniji su katastri plemićke obitelji Milesi iz Splita, a

3. Original se čuva u knjižnici samostana u Imotskom
4. Campo padovano = 36,56 ari. Francesco Madirazza: Storia e constituzione dei comuni dalmati. Split 1911. 432.
5. Stanko Piplović: Mjernici iz roda Kurir. Kulturna baština VI, Split 1979. br. 9-10. Ovim radom po prvi put je skrenuta pozornost na tu obitelj koju je zbog njihovog rada potrebno sustavno proučiti. Podaci o Kuririma su, prema novijim istaživanjima Bruna Kuzmanića, u matičnim knjigama Splita.
6. U Povijesnom arhivu u Zadru čuva se fond obitelji Kurir u kojemu su uz spise, nacrte i dva sveska katastarskih mapa kotara Imotski. Dinko Foretić: Kratak historijat i opći inventar Državnog arhiva u Zadru. Arhivist, Beograd 1955. dodatak III., str. XLV. Za ovu priliku nisam pregledao tu građu.

posebno oni za franjevačke samostane na obali u Splitu, u Makarskoj, Imotskome i Sinju. Među manjim radovima, ilustracije radi, navode se tlocrti skladišta u podrumima Dioklecijanove palače, nekoliko kuća u starom dijelu grada i trgovačke tezge u luci u Splitu[7].

Od posjeda franjevaca u Imotskome najvažniji je onaj na mjestu gdje se nalazi samostan u južnom dijelu grada. Na velikoj parceli ispod javnog puta nalazila se stara jednobrodna crkva s pravokutnom apsidom orjentirana na jugoistok. Na glavnom pročelju je bio ulaz s dva prozora sa strana i okruglom rozetom iznad, a zvonikom u obliku preslice na vrhu. Koliko se može zaključiti iz nepreciznog Kurirovog crteža, crkva je imala oznake domaćeg baroka 18. stoljeća. Ona je služila i kao župska crkva. Od njezine apside prema jugozapadu protezala se manja samostanska zgrada na kat s nizom soba, a uz nju, opet pod pravim kutem, nadovezivala se stara župnička kuća. Tako su one u rasporedu tvorile jedinstven blok otvoren samo prema zapadu. Odmah s juga, ispod župničke kuće nalazile su se dvije zgradice. U jednoj je bila štala za konje, a druga je nekada služila kao kuhinja i blagovaonica. Sklop je jednostavan i ne pokazuje onu prostornu organizaciju kakvu su obično imali bolje uređeni samostani, gdje su prostorije okupljene oko središnjeg klaustra. Arhitektura je čitavoga kompleksa bila skromna bez izraženijih stilskih obilježja. Okolno zemljište bilo je samostansko vlasništvo. Sa zapadne strane prostiralo se groblje, dok je s istoka kamenit i neplodan prostor. Prema jugu na padini bili su djelomično obradivi tereni, krčevine i vrtovi.

Katastar posjeda franjevačkog samostana u Imotskom iz 1774. god. List na kojimu su uvodne napomene, grafičko mjerilo za dužinu u padovanskim perticama. Dolje je potpis javnog vještaka Petra Kurira, koji ga je izradio.

7. Arsen Duplančić: Popisi državnih zgrada u Splitu iz god. 1789. i 1804. Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, Zagreb 1987. br. 13. 155. - Arsen Duplančić: Nekoliko splitskih kuća u XVIII. stoljeću. Kulturna baština XII, Split 1987. br. 17. 45.

Godine 1774. započela je gradnja novog južnog krila samostana, odmah neposredno uz stari dio, koji se dugo gradio. Zbog toga je porušena stara župna kuća, konjušnica i kuhinja[8]. To je vrijeme kada je Kurir radio na katastru pa je na jednom crtežu prikazao ovaj dio, iako se tek počeo raditi. Novo je krilo također na kat i skoro trostruko duže pa je imalo mnogo više prostora.

Katastar iz 1774. Samostan u Imotskom i njegova okolica. Manji crteži na vrhu prikazuju sklop zgrada sa starom crkvom prije i poslije izgradnje južnog krila.

Osim ovog glavnog posjeda u Imotskome, samostan je koncem 18. stoljeća imao zemljišta još na 13 različitih lokacija u bližoj okolici i to na Prološkom jezeru, u selu Proložac na dva mjesta, u predjelu Luka kod Prološkog jezera, u Kruševljanima, Postranju na dva mjesta, Nuglu, Zmijavcima, Brigovini, Poljaninama, Bristu uz put za Memedović i u samom Memedoviću. Neki od njih su dijelom vlasništvo franjevačkog samostana u Omišu. To su bile uglavnom podvornice, oranice, livade i vinogradi, potanji opis kojih se daje u nastavku.

Odmah zapadno od Prološkog jezera je zemljište s otočićem na kojem je bio stari samostan, gdje su se franjevci bili sklonili od Turaka. Generalni providur Dalmacije Zorzi Grimani još je 8. lipnja 1735. godine dodijelio 15 campa zemljišta franjevcima u Omišu na toj lokaciji zvanoj Blato, koje su isušili seljaci iz obližnjeg Prološca. Novi su korisnici bili dužni obrađivati tlo i davati godišnje desetinu svih plodova. To je proveo javni vještak Paulo Moter uz sudjelovanje providura Zuanna Pasqualiga. Nakon toga novi je generalni providur Francesco Diedo 7. srpnja 1761. naredio da se serdarima Marku Biliću i Maršiću dodijeli po jedan dio na istoj lokaciji. Ovo je na terenu sproveo Petar Kurir. Tako je teren odmah sa zapada jezera, ograničen s južne strane jarugom za vodu a sa sjevera brdom, pripao franjevcima u Omišu. Dalje prema zapadu bile su parcele dvaju serdara i konačno dio s ostacima zgrade samostana ostao je franjevcima u Imotskome.

8. Vjeko Vrčić: Župe Imotske krajine I., Imotski 1978. 194. - Vjeko Vrčić: Povijest franjevačkog samostana i crkve sv. Franje u Imotskome. Čuvari baštine, Imotski 1989.

U selu je Prološcu sjeverozapadno od Imotskoga teren s kućom, podvornicom i vrtom kapelana ove župe. Zemljište je djelomično bilo zasađeno drvećem i ispregrađivano na manje dijelove. Izduženo je u pravcu sjever-jug, a površina mu je iznosila tri četvrtine campa i 185 tavola. Zemlja zvana Luka bila je s druge, istočne strane Prološkog jezera. To je izdužena parcela po padini brijega u smjeru istok-zapad. Na sjeveru je bila prislonjena uz brijeg, dok je s južne strane vodio progon do jezera. Veličina parcele je bila 2 cijela i tri četvrtine campa, a vjerojatno je služila kao oranica.

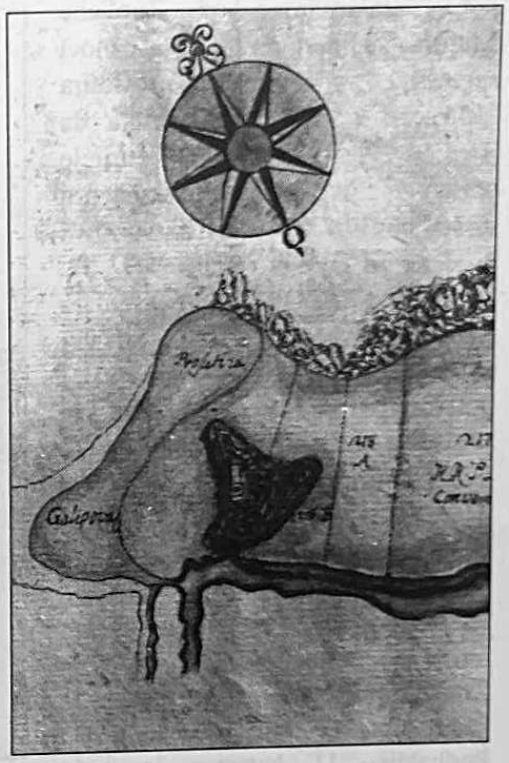

Katastar iz 1774. Teren zapadno od Prološkog jezera s otočićem na kojemu je stari samostan. Tu su se franjevci bili sklonili pred turskom opašnošću.

Zemljište u Kruševljanima ima oblik izdužene četvorine. Površina mu je bila 4 campa. To je bila oranica. Duž južne strane je išao progon tj. put za blago, a sa sjevera zemljište iste veličine koje je pripadalo samostanu u Omišu.

U zapadnom je dijelu župe Proložac predio Postranje. Tu je bivša podvornica, parcela vrlo izdužena i nepravilna oblika. Radi se o oranici. U katastru je ucrtana njezina polovica veličine 3 campa i 134 tavole. Sa svih strana je bila opkoljena putovima i dobro pristupačna. Druga polovica sa zapada pripadala je samostanu u Omišu. Još je jedna oranica u Postranju veličine 1 i tri četvrtine campa. Proteže se u pravcu sjevera. Nije točno poznato čemu je služila, ali je po svoj prilici bila oranica.

U selu Proložac je vinograd veličine 1 campa i 170 tavola. To je bila vrlo izdužena i uska parcela usmjerena približno u pravcu sjever-jug. Sve okolo su parcele privatnih posjednika. U Nuglu je močvarna livada. Taj se predio nalazi u Vinjanskom polju i godinama je bio prekriven vodom, obrastao grmljem i drvećem. U posljednje je vrijeme pretvoren u livadu na trošak imotskog samostana kako su to posvjedočili starci Ivan Topić, Mate Perić, Stjepan Rebić, zastavnik Šimun Rebić i mnogi drugi iz susjednih sela Memedović i Vinjane. Veličina parcele je bila 6 i tri četvrtine campa i 17 tavola. Ovaj komad zemlje nije u katastar unio inženjer Camocini niti drugi javni vještaci, jer je u vrijeme izrade elaborata bio pod vodom.

U Zmijavcima kod Župljana franjevci su imali livadu. Na osnovi naređenja generalnog providura Dalmacije i Albanije Giacoma da Rive od 22. listopada 1773. Kurir je obišao zemlje sadržane u dokumentu o dodjeli od 20. kolovoza 1727. i uvedene u posjed franjevaca 13. kolovoza 1728. U prisutnosti serdara Rade Budalića, glavara Župe, Slivna i okolnih sela utvrdio je površinu od 6 i pol campa i 145 tavola koja je pripadala samostanu.

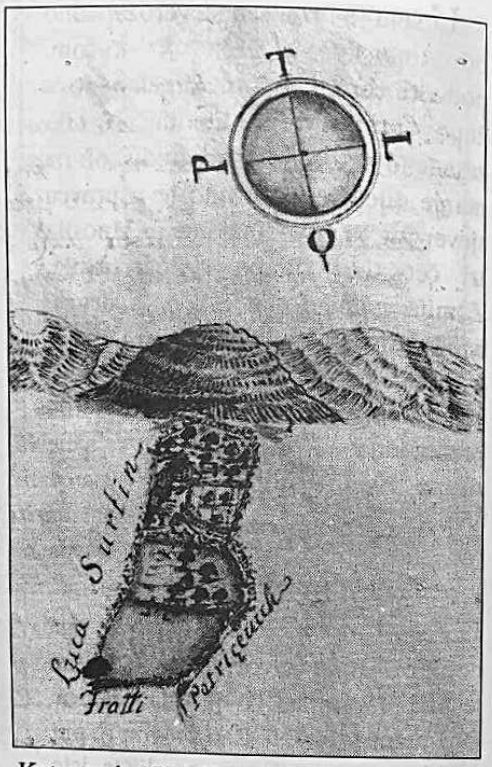

Katastar iz 1774. Kuća kapelana u selu Proložac s podvornicom i vrtom.

Zemljište na Brigovini dodijeljeno je samostanu 24. studenog 1725. Tu je vinograd površine 4 campa te oranica površine 2,50 campa i 87 tavola. Pored sjeverne uže strane išao je javni put. U Poljaninama ispod sela Zmijavci bila je livada. Pripadala je kapelanima Tvrđave i susjednog sela Podbablje. U katastar je unio Camocini. Kurir je utvrdio da je Ante Babić zauzeo dio terena veličine 265 tavola. Ukupna je površina terena bila 4 campa. Uz sjevernu stranu posjeda je bila jaruga Struga.

U Bristu uz put za Memedović u blizini su bila dva odvojena komada zemlje. Jedan je imao površinu od 1 campa i 184 tavole, a drugi 2 campa i 23 tavole. Na njima je bila zasađena loza. U selu Memedoviću je teren na kojemu je bila kuća, podvornica, dvorište, kapelica sv. Ante, pašnjak i ograda za konja. Podvornica je imala površinu od jedne četvrtine campa i 87 tavola. Tu je stanovao župnik Vinjana i Memedovića.

Takvo je bilo stanje franjevačkih nekretnina u Imotskom kraju koncem mletačke uprave Dalmacijom. Kako u katastarskom elaboratu nisu iskazane sve površine, nije moguće točno odrediti ukupnu veličinu posjeda u to vrijeme. Pored glavnog posjeda u Imotskom, gdje se nalazi samostan, posebno su zanimljivi izgrađeni punktovi u Prološcu, Postranju i Memedoviću kao infrastruktura u prostornoj organizaciji pastoralnog rada. Tu su prebivališta dušobrižnika. Ona su skromna, ali imaju sve osnovne sadržaje potrebite za njihovo djelovanje u tadašnjim oskudnim prilikama.

Drugi je važni dokumenat, iz kojega se mogu utvrditi posjedi franjevaca u Imotskome u prvoj polovici 19. stoljeća oko 60 godina kasnije, prvi stabilni katastar za čitav teritorij Dalmacije. Izradile su ga austrijske vlasti[9]. U okviru tog sustavnog i opsežnog podhvata, na kojem je kroz više godina radilo nekoliko stotina geometara iz raznih zemalja monarhije, izvršen je također premjer i kartiranje teritorija Imotske općine. Mape ovog dijela sastoje se iz 16 listova velikog formata crtanih u mjerilu 1:2880 i 3 priloga. Osnovne je listove snimio, proračunao i nacrtao katastarski geometar Anton Višnjić iz Hrvatske. Pored toga postoje dvije knjige Protokol zemljišta i Protokol zgrada u kojima su uneseni detaljni podaci o pojedinim nekretninama, njihovim vlasnicima, veličini i kakvoći. Za naša razmatranja posebno je važan dodatak mapi list u dvostrukom uvećanju iz 1835. godine koji detaljnije pokazuje mjesto Imotski. Ovaj dio je sastavio geometar Adam Miličević. Na njemu je vidljiv sklop samostana sa starom crkvom. Iz knjige Protokola vidljivo je da su franjevci u Imotskom u okviru samostana posjedovali slijedeće zgrade[10]: katast. čestica

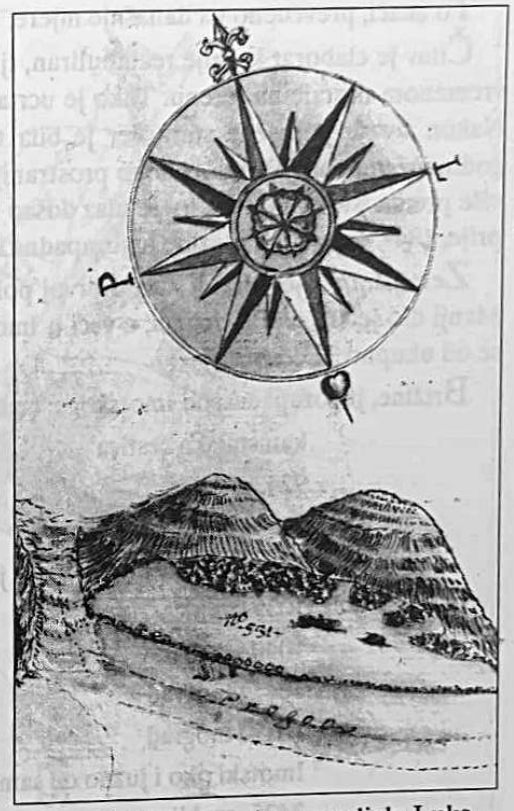
Katastar iz 1774. Oranica u predjelu Luka istočno od Prološkog jezera. Panonski crtež tipičan za način prikazivanja nekretnina u katastrima tog doba. Na vrhu je ruža koja označuje glavne strane svijeta.

455. Crkva sv. Frane	47 klaftera četv.	
456. samostan s ruševinom	167	
457. zahod	5	
458. štala	2	
ukupna površina	221 klafter četv.	

9. Bruno Ungarov: Katastar u Dalmaciji. Zbornik Društva inženjera i tehničara, Split 1958. - Drago Butorac: Osvrt na zemljišni katastar u Dalmaciji. Blago Hrvatske u Arhivu mapa za Istru i Dalmaciju. Split 1992. Originali se čuvaju u Povijesnom arhivu u Splitu.
10. Protocollo delle Particelle degli Edifizj del Comune Imoschi con Glavina, 1835.

To znači, prevedeno na današnje mjere, 795 metara četv.

Čitav je elaborat kasnije reambuliran, tj. u njega su unošene promjene koje su s vremenom nastale na terenu. Tako je ucrtana nova crkva uz franjevački samostan. Nakon što je porušena stara, jer je bila trošna i tijesna, u vremenu 1861-1882. godine izgrađena je druga mnogo prostranija. Ona je u odnosu na prvu pomaknuta više prema istoku tako da joj je ulaz došao otprilike na mjesto apside ranije. Nešto prije, 1847. uz crkvu s njezine jugozapadne strane dozidan je toranj.

Zemljišni posjedi franjevaca u prvoj polovici 19. stoljeća bili su u dva predjela. Manji dio je bio na Brižinama, a veći u Imotskome, i to uz samostan[11] Sastojali su se od ukupno 31 čestice:

Brižine, jugozapadno od Imotskoga, ispod sela Glavina:

katastarska čestica		
924. oranica		944 klafter četvorni
925 njiva		473
1038 vinograd	2 jugera	579
1039 oranica	2	177
1040 pašnjak		150
1041 vinograd		234
1047 vinograd		202
Imotski oko i južno od samostana:		
3425. groblje		431
3426. cisterna		8
3427. neobrađeno		53
3428. vrt i loza		328
3429. neobrađeno		42
3430. vrt s voćkama		133
3431. povrtnjak		35
3432. vrt s voćkama		19

11. Protocollo terreni del Comune censuario d'Imoschi, 1836, listovi 51, 56, 57, 180 i 181. - Listovi mapa X., XI. i XIII. Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju u Splitu. Na kraju ove knjige upisana su slijedeća objašnjenja za mjere: 1 campo padovanski = 840 pertica četvornih = 1014, 86 klaftera 1324, 32 četvorne partiche = 1 juger Donje Austrije. O ovome potanje vidjeti u Bruno Ungarov: Stare mjere u Dalmaciji. Geodetski list V., Zagreb 1951. broj 10-12, 227. Službene mjere u Austriji su u to vrijeme zaokruženo iznosile: - za dužine, 1 klafter = 1,896 m
1 stopa (noga) = 3,16 dm
- za površine, 1 jutro (juger)) 57,55 ara
1 klafter četvorni = 3,60 m četvornih
1 stopa četvorna = 100,99 dm četvornih
Kažimir Ljubić: (Nova) Ručna Knjiga za općinske upravitelje. Zadar 1878. 264..

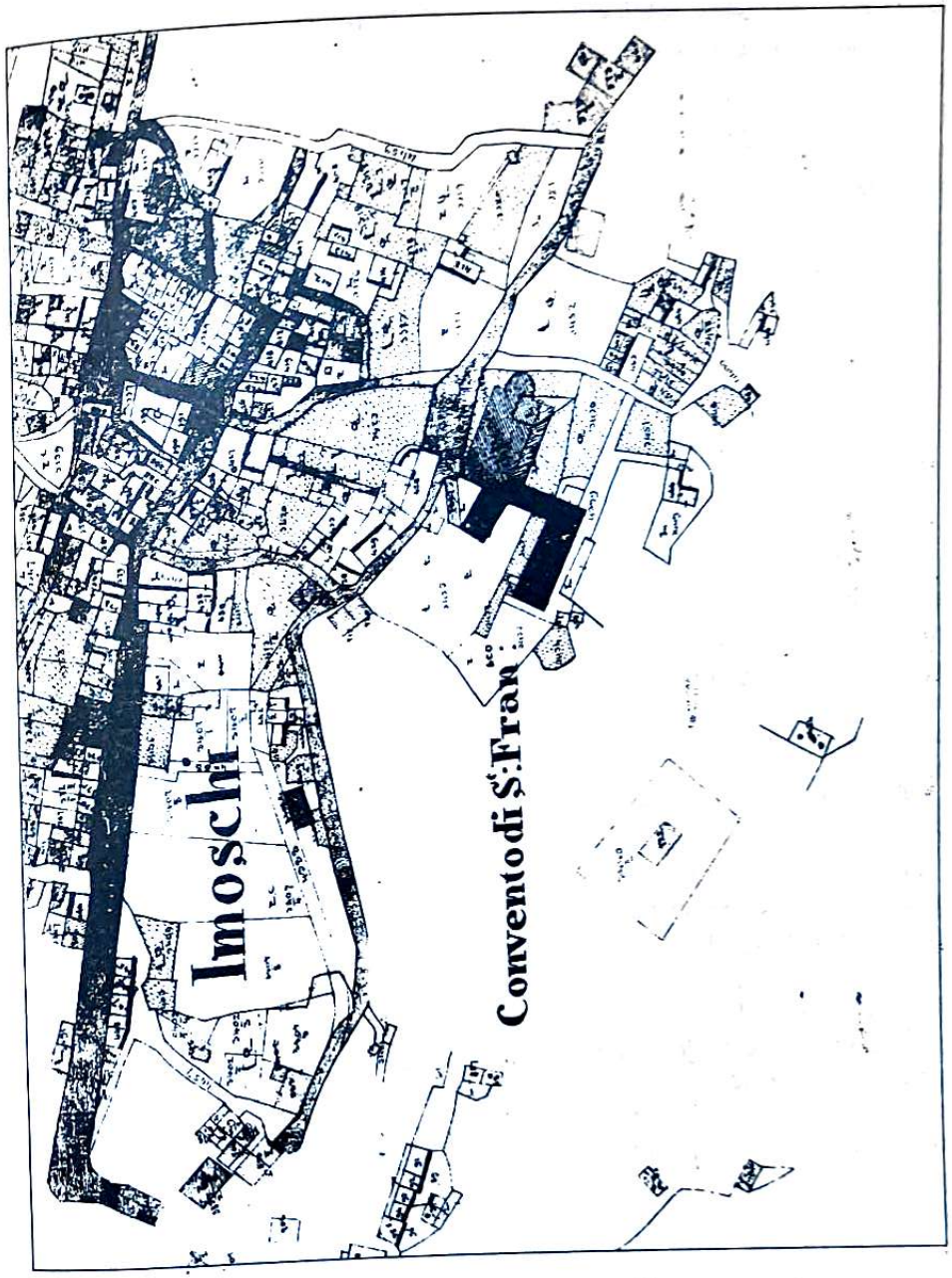

Katastar iz 1835. godine. Dio Imotskoga sa sklopom samostana.
Prilikom reambulacije koncem prošloga stoljeća ucrtana je nova crkva sv. Frane koja je kasnije sagrađena nešto istočnije od porušene stare
(Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju Split)

3433. pašnjak	163
3434. povrtnjak	43
3435. vrt	248
3436. povrtnjak	93
3437. povrtnjak	17
3438. neobrađeno	60
3439. vrt s voćkama	115
3440. pašnjak	1167
3441. neobrađeno	91
3442. vinograd	1228
3443. neobrađeno	43
3444. vinograd	222
3449. neobrađeno	101
3450. cisterna	12
3451. povrtnjak	69
3452. vinograd	297

Ukupna površina 8 jugera 7777 klaftera četvornih

Kako je 1 juger = 1600 klaftera četvornih

to je ukupna površina posjeda **12 jugera 1377 klaftera četvornih**

Kada se to pretvori u današnje mjere, površina terena je iznosila oko 7,50 hektara[13].

Na temelju iznesenoga može se zaključiti da su u razmatranom periodu posjedi samostana u Imotskom porasli i da su postali solidna gospodarska osnovica za njegovo djelovanje. I arhitektonski sklop, iako mu je položaj ostao isti, potpuno se izmijenio. Dobio je nove zgrade s kvalitetnijim prostorima za boravak redovnika, red s vjernicima i bogoslužje.

Na kraju, važno je istaknuti neke razlike i promjene u tehnici grafičkog prikazivanja između katastarskog elaborata iz mletačkoga i onoga iz austrijskoga doba. Prvi je još dosta primitivno crtan, bez razrađenog sustava, s kombinacijom tlocrta i perspektivnog izgleda objekata. Drugi je rađen u strogo ortogonalnoj projekciji, gdje su sve mjere i oblici afini onim u prirodi i bez deformacije pa se jednostavno mogu odčitavati iz plana. Isto tako bitna je razlika što su kod prvog pojedine čestice prikazane odvojeno bez povezivanja uklopljeni u čvrsti koordinatni sustav pa su im tako međusobni odnosi točno određeni. I konačno, dok je ranije orijentacija na papiru bila različita pa su za svaki list ucrtavane ruže s

13. Za pretvaranje klaftera i jugera četvornih u metarske jedinice postoji knjiga s tablicama: Hilfs-Tabelle zur Umrechnung des niederösterreichischen Flächenmasses nach dem Meter-System, Beč 1874.

naznakama kardinalnih točaka obzora, kasnije je crtež postavljen tako da je sjever uvijek prema gornjem rubu lista. I u razmatranom slučaju vidi se kako se s vremenom usavršavao instrumentarij i metode mjerenja, ali i njihove grafičke prezentacije. To je omogućavalo da su katastri mogli zadovoljavati sve strože i složenije zahtjeve koji su pred njih postavljani. Oni su s vremenom od sredstava evidencije i dokazivanja vlasništva postali okosnicom poreznoga sustava, a kasnije i prostornog planiranja.

Sažetak

POSJED FRANJEVAČKOG SAMOSTANA U IMOTSKOM U 18. I 19. STOLJEĆU

U doba mletačke uprave Dalmacijom učestala je izradba katastarskih elaborata nekretnina u kojima se nastojalo utvrditi točnu evidenciju pojedinih dobara u posjedu države, raznih ustanova i pojedinaca. Tako je franjevački samostan u Imotskome taj posao za svoje posjede povjerio geometru i javnom vještaku Petru Kuriru iz Splita. On je 1774. godine obišao sve zemljišne čestice i zgrade te u posebnoj knjizi napravio njihove crteže i unio podatke. U to vrijeme u samom Imotskome je bila mala samostanska zgrada, a uz nju skromna crkva i župnička kuća. Osim ovog glavnog posjeda, fratri su imali zemljište još na 13 različitih mjesta u bližoj okolici. To su uglavnom bile oranice, vinogradi i livade.

Tridesetih godina 19. stoljeća austrijska vlast je pristupila prvom sustavnom premjeru cijele pokrajine Dalmacije. Godine 1835. napravljene su mape te protokoli zemljišta i zgrada imotske općine na kojima su radili geometri Anton Višnjić i Adam Miličević. Iz ovog opsežnog elaborata i njegove kasnije reambulacije proizlazi da je samostan dobio novu zgradu i crkvu. Sada je bila 31 zemljišna parcela i to nešto u predjelu Brižine ispod sela Glavine, a najviše oko samostana. Ukupna im je površina oko 7,50 hektara, što je bila solidna gospodarska osnovica za njegovo djelovanje.

Važno je istaknuti da su postojale znatne razlike u tehnici grafičkog prikazivanja i preciznosti između katastarskog elaborata iz mletačkog i onoga iz austrijskoga vremena. Prvi je dosta prosto crtan kombinacijom tlocrta i perpektivnog izgleda, a drugi je rađen u strogo ortogonalnoj projekciji. Te i druge promjene nastale su kao posljedica sve strožijih i složenijih zahtjeva koji su pred njih postavljani. Katastri su s vremenom od sredstava evidencije i dokazivanja vlasništva postali okosnica poreznog sustava, a kasnije i prostornog planiranja. •

Zusammenfassung

Der Autor gibt uns auf Grund der Grundlage der erhaltenen Katastarelaborate aus dem Jahre 1774 und 1835 den Stand und die Änderungen der Immobilien in diesem Zeitraum, die Eigentum des Klosters von Imotski waren.

Mit diesem Beispiel, zeigt man di Wichtigkeit der alten Besitzbeurkundungen, als eine Quelle der Erforschung des Wirtschaftstandes, der Demographie, der Onomastik, der Toponomastik und der räumlichen Organisation, was für das Land von Imotski bis jetzt wenig verwendet wurde. Besonders eine groõe Hilfe können die Landkarten sein, die im historischen Archiv in Zadar aufbewart werden. Diese Arbeit bezeichnet den Anfang einer solchen Forschung, die seine Vertiefung bzw. Intensivierung und seine Erweiterung sucht.

ANTE STARČEVIĆ I RAKOVIČKA BUNA

■ *Josip Horvat*

Diogen, ne našavši u Hrvatskoj svojih dana Čovjeka, odlučio ga sam stvoriti.

Svojom voljom Starčević počinje sasvim nov odsjek svoga života.

Odluka biti pasivnim promatračom hrvatskoga političkog zbivanja objašnjuje sve njegove daljnje postupke.

Starčević je uvjeren da je već izvršio svoju misiju u životu hrvatskoga naroda. U historijskom gledanju zaista je tako.

Obavivši svoj životni zadatak, Starčević veli 1871.: "Ja sam svoje rekao, niste me poslušali, sad imate, ja perem ruke." Ograničuje se samo na to da šiba one koji su po njegovom osvjedočenju krivci poraza, kako ne bi počinili u buduće novu štetu, žigoše političku nedosljednost, kojoj nalazi izvor u beznačajnosti, neetičnosti, sebičnosti. Dok ti istočni grijesi ne budu iskorjenjeni iz hrvatskoga političkog života, nema izgleda za poboljšanje i uspjeh.

Od 1867. pa do konca 1871. austro-ugarska nagodba još je prilično na nesigurnim nogama. Bečka kampanja protiv suradnje s Ugarskom, koja je drukčije službena politika, naročito se oštro provodi u Vojnoj Krajini pod okriljem vojničke uprave. Starčević preko "Hervata" svu svoju borbu upravlja protiv "Magjarolaca", "Slavoserba" ne samo radi nedavne prošlosti nego i tadašnjosti, jer gleda u njima opet marionete austrijske politike na sektoru koji mu je jamačno najbliži: Vojnoj Krajini.

Hrvatsko-ugarska nagodba 1868. donosi za Hrvatsku bolni gubitak Rijeke.

Zajedništvo protivnika narodnjaka i njihovih zaštitnika dovodi do izvjesnoga zbližanja Starčevićevoga kruga i baruna Raucha. Kvaterniku Rauch vraća politička prava, vraća mu pravo odvjetnikovanja, usprkos mišljenju kompetentnoga suda.

Starčević se ne protivi toj tihoj suradnji Kvaternika i Raucha, ali sam u neku konkretnu suradnju ne ulazi. Za Starčevića su jamačno bile interesantne i korisne informacije koje mu je Kvaternik donosio od Raucha. Sigurno je i sam Rauch, pored sve krutosti svoje u dnevnoj politici Starčeviću bliži od ljudi narodne stranke; i poradi naglašenoga hrvatstva i poradi svoga konzervativnog naziranja, izvjesne

istinske povezanosti sa zemljom, s tradicijama; hrvatski feudalac i buntovni graničar imaju pokoji taj zajednički akord osjećanja, pogotovo u svojem osjećanju urođene mržnje spram austrijske neustavnosti i u pogledima na Bosnu.

■ *Povjestnik*

Negdje u rujnu 1871. Ljubo Babić rečeni Gjalski, došavši na studij u Zagreb, posjećuje Eugena Kvaternika. Na rastanku mu Kvaternik kaže, videći da u ruci nosi cilindar (vrsta šešira), kako će ga uskoro baciti i staviti si "našu hrvatsku crven-kapu". Po prilici dva tjedna kasnije izbio je Rakovički ustanak.

Na izborima za Hrvatski Sabor provedenima u svibnju 1871. Ante Starčević je izabran zastupnikom u krapinskom kotaru, dok je Kvaternik poražen u kotaru Klanjec. U rujnu iste godine Kvaternik je nestao iz Zagreba zajedno s Vjeikoslavom Bachom.

■ *Josip Horvat*

Ali što i tko je nagnao Kvaternika da pokuša izvesti revoluciju, bunu, taj san svoga života, upravo u času politički najnepogodnijem za hrvatsku stvar, jamačno se nikad neće doznati.

■ *Povjestnik*

O takozvanoj Rakovičkoj buni pisalo se i piše se mnogo, a da još uvijek nije odgovoreno na sva prijeporna pitanja u svezi s njom. Čujmo najprije što je o Rakovičkoj buni rekao povjestnik Jaroslav Šidak god. 1968.

■ *Jaroslav Šidak*

Rakovička buna je pokušaj ustanka protiv Austro-Ugarske koji je 8.-11.X.1871. Eugen Kvaternik poduzeo u Rakovici blizu Plitvičkih jezera, na području tadašnje Vojne krajine. U tamošnjem narodu sačuvao se i kasnije spomen na tu bunu pod imenom "Čuićeva četa", prema imenu sudionika Rade Čuića, koga je Kvaternik imenovao glavnim zapovjednikom ustanka. Premda do danas nisu još objašnjeni razlozi koji su Kvaternika naveli da baš u to vrijeme digne ustanak, ta mu je ideja lebdjela stalno pred očima već od 1864., pri čemu je upravo Vojnu krajinu, iz više razloga, smatrao najpogodnijim terenom za njegov uspjeh. Bunu je pripremio u suradnji s uskim krugom pripadnika Stranke prava, koja u cjelini, kao ni njezin vodja Ante Starčević, nije u njoj sudjelovala. Osim Kvaternika i Čuića, glavna uloga pripala je u njoj Anti Rakijašu - sinu umirovljenoga krajiškoga častnika, tada "gradskoga stražmeštra" u Karlovcu - i Vjekoslavu Bachu, uredniku stranačkoga organa "Hervatska".

Prve vijesti o neposrednim pripremama za ustanak u Rakovici pojavile su se već 5. X. 1871., ali je tek 7.X. vojnička patrola obhodnja naišla u susjednom selu

Broćancu na naoružanu gomilu, koja ju je primorala na uzmak, a uvečer toga dana stigao je ovamo i Kvaternik i tu, kao "regent", odmah imenovao privremenu vladu, s Petrom Vrdoljakom kao ministrom za unutrašnje poslove, Rakijašem za rat i Bachom za financije. Idućega dana (8.X.) je, s odredom od oko 400 pobunjenika produžio put do Rakovice, gdje je objavio "Proglas narodne hrvatske vlade", u kojem je kao cilj istakao "oslobođenje naroda ispod švabsko-madjarskoga gospodstva", zamjenjujući uz to krajiško uredjenje "slobodnim županijama". Medjutim, već toga dana vojska je zaposjela Slunj i tako spriječila proširenje ustanka prema sjeveru, a pokušaj ustanka pod Rakijašem i Čuićem da predobiju stanovnike blizoga Drežnika na jugu nije uspio. Ni pohod svih pobunjenika na Plaški 9. i 10.X. nije urodio plodom, jer se ni ondje stanovništvo nije odazvalo pozivu na ustanak. Uostalom, 10.X. proglašen je i prijeki sud, a vojska je već sa svih strana opkolila pobunjeničko područje. Uzmak prema granici Bosne takodjer je bio onemogućen njenim zatvaranjem od strane turske vojske. Počelo je naglo osipanje bune, koje je, izmedju ostaloga, imalo za posljedicu i pojavu izdajica u vlastitim redovima. Miloš Kosanović, iz sela Močila, pripremio je 11.X. u obližnjem klancu Ljupči zasjedu preostalom odredu koji se, zajedno s vodjama, vraćao iz Plaškog u Rakovicu. Tom su prilikom poginuli Kvaternik, Rakijaš i Bach; samo je Čuić uspio umaći i preko Bosne ode u Srbiju, gdje je i ostao. Prijeki sud, koji je istoga dana počeo djelovati, donio je deset smrtnih osuda, koje su i izvršene.

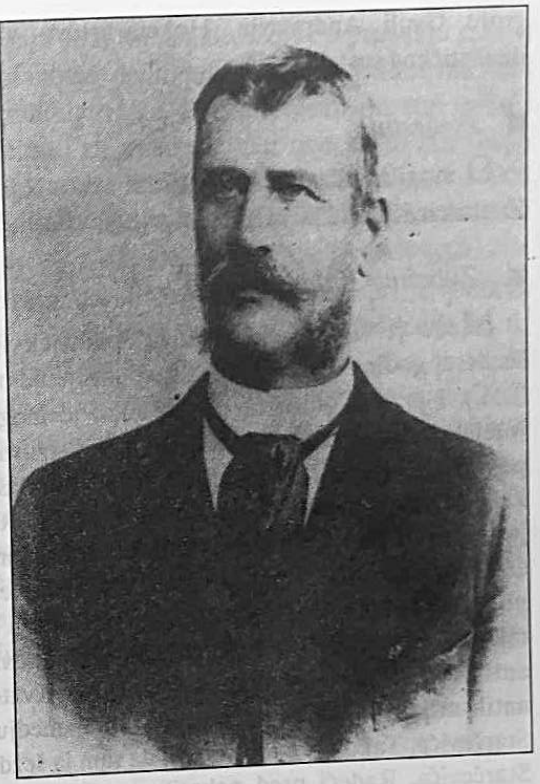

Petar Vrdoljak

Rakovička buna nije imala uvjeta da uspije, iako je stanovništvo u Vojnoj krajini bilo dosta uznemireno različitim postupcima vojnih vlasti i postupnim ukidanjem krajiškoga sustava (iste godine ukinuta je, kao prva, bjelovarska krajina). Budući da je buna predhodila padu Hohenwartove vlade, koja je Nagodbom sa Česima utirala put federalizaciji Monarhije, u našoj je historiografiji donedavno prevladavalo netočno mišljenje da je upravo ona pružila zgodnu priliku protivnicima spomenute Nagodbe, ponajprrije ugarskom ministru-predsjedniku,

grofu Gyuli Andrassyju, Hohenwartovu vladu i tako onemoguće promjenu dualističkog sustava.

■ *Povjestnik*

O ulogi Imoćanina Petra Vrdoljaka u Rakovičkoj buni književnik i povjestnik Zvonimir Kulundžić kaže ovo:

■ *Zvonimir Kulundžić*

Mene je "Rakovički ustanak" oduvijek impresionirao, još tamo i od prije šezdeset godina (ovo Kulundžićevo mišljenje objavljeno je 20. prosinca 1991., nap. T.H.), i ja sam oduvijek dvojio kako je mogao Eugen Kvaternik, kao vrhunski intelektualac, jedan od tadašnjih sasvim sigurno najobrazovanijih ljudi, i pravno, i povijesno, i politički, najbolje upućen u tadašnju medjunarodnu situaciju, dakle, kako je mogao onako nevjerojatno loše voditi taj ustanak. Još prije šezdeset godina ja sam došao do vrlo rijetke literature o Kvaterniku, to su sve jako veliki rariteti, a zanimljivo je kako sam ja došao do toga. Naime, bilo je to 1928. godine, a sve knjige potječu iz knjižare Jakova Franka, koji je bio brat Josipa Franka. Jakov Frank je takodjer bio politički angažiran, izdavao je novine u Osijeku, a držao je knjižarru i antikvarijat. Tako sam ja ove knjige o Kvaterniku pronašao u tom njegovom antikvarijatu. Sve sam pokupovao, a medju njima i kompletna djela Ante Starčevića. Tako bi se moglo reći da sam ja šezdeset godina proučavao Kvaternika i Starčevića. Radeći pred nekoliko godina na jednoj većoj knjizi koja ima radni naslov *Za čast i dostojanstvo hrvatskoga naroda,* ja sam se upustio u studiranje Kvaternika i Rakovičkog ustanka. Naišao sam na jedan članak o Kvaterniku u kojemu se spominje i Vrdoljak, iz 1895.g., mislim, a potom sam istraživao i dalje, pa sam naišao na jedan izvještaj o tom ustanku kojega je napisao u jednoj posebnoj formi sam Petar Vrdoljak. Tom sam izvještaju posvetio punu pozornost, a jedan od naših najozbiljnijih povjesničara, koje smo imali u ono vrijeme, Ferdo Šišić, na jednom svom predavanju u ondašnjem Društvu povjesničara na zagrebačkom sveučilištu 1926.g., rekao je: "Mi o Kvaterniku znamo samo ono što su o njemu izvješćivali i pisali njegovi protivnici, dok nam, nažalost, još uvijek nedostaje ozbiljnija dokumentarna gradja od njega samoga ili od njegovih privrženika. To pak znači u jeziku historika da mi znamo što se zbilo u listopadu 1871.g. u Rakovici, ali što su mislili i kako su mislili rakovički revolucionari provesti svoje težnje u to smo slabo upućeni." Ovo Šišićevo predavanje tiskano je u jednoj brošuri koju ja imam uz sebe. U mene je ova njegova tvrdnja pobudila zanimanje te sam otišao u Državni arhiv, znajući da se tamo ponešto nalazi, medjutim, tamo sam ustanovio da nije istina da ne postoji gradja o Rakovičkom ustanku, već naprotiv jedna fantastična činjenica da u Državnom arhivu postoji deset arhivskih kutija debljine deset centimetara, a to znači jedan metar spisa pod naslovom *Rakovička buna.* A ako u jednoj kutiji ima tisuću i petsto stranica, to znači da o Rakovičkom

ustanku imamo petnaest tisuća ispisanih stranica! Dakle, radi se o preobilju gradje, a ne o pomankanju. Tada sam ustanovio da u proteklih 112 godina na tom materijalu nitko nije sustavnije i ozbiljnije radio. Bilo je pojedinaca koji su tu i tamo neki akt izvadili pa ga publicirali, ali nitko živ nije sjeo pa to sve skupa pregledao. Ja isto nisam svih 15000 stranica mogao svladati, ali sam svih 15000 stranica prelistao i ono što mi se učinilo zanimljivim, to sam izvadio, kseroksirao i proučavao.

Ispitujući taj materijal naišao sam da je još 1905. objavljeno u jednom zagrebačkom dnevniku svjedočanstvo Petra Vrdoljaka. Još je fantastičnije da to svjedočanstvo nikom živom, pa ni Ferdi Šišiću, nije bilo poznato. Čak je to do takvih dimenzija nevjerojatno jer nije uopće ušlo u "Bibliografiju" leksikografskog zavoda, koja je inače jedna od najiscrpnijih bibliografija na svijetu i ne znam je li ikoji narod ima takovu, ali u tri knjige koje su posvećene historiografiji taj Vrdoljakov prilog nije notiran. Kako je došlo do toga, to je opet opširnija priča, ali vjerojatno zbog nemara i nesolidnog rada. To je prilog u kojemu Vrdoljak u jednoj posebnoj formi daje izvještaj o Rakovičkom ustanku. Taj je izvještaj Vrdoljak napisao u obliku jedne pjesme kojoj je dao naslov *Pjesma o rakovičkoj katastrofi,* a po stilu iskaza on je najvjerojatnije tu pjesmu pjevao uz gusle. Pjesma počinje stihovima iz Smail-age:

■ *Petar Vrdoljak*

Prije zore i bijela dana,
neka, neka, milom Bogu hvala,
podiže se jedna četa mala,
iz Brezovca...
ako ćete braćo poslušati,
o njima ću pjesmu ispjevati...

■ *Zvonimir Kulundžić*

Dakle, očito je da je pjesma pjevana uz gusle. U njoj on daje povijesni pregled čitavoga dogadjaja, koji ipak nije do kraja historiografski jasan, ali uz to on daje tumač pjesmi gdje iznosi faktografske podatke o toj buni. To je svjedočanstvo iz prve ruke i mi iz ovoga točno znamo kako je buna tekla, što su oni htjeli, dakle, tu je čitav program ustanka. Medjutim, opet naglašujem, ovo svjedočanstvo je ostalo podpuno nepoznato, iako ga je poslije Vrdoljakove smrti jedan pravaški djelatnik dao tiskati. Nevjerojatno je da čak ni prvi ljudi naše historiografije s ovime nisu bili upoznati. Ja sam, vjerujući ovom Vrdoljakovom izvještaju, nastavio dalje istraživati te sam došao i do podatka gdje Općina Rakovica šalje Vrdoljakove karakteristike Vojnom sudu u kojima njega navodi za glavnoga organizatora ustanka. Ja imam sva njegova preslušanja i ispitivanja kojima je bio podvrgnut, evo samo jedno

preslušanje ima 144 pitanja i tipkano je na sedamdeset stranica. Sve te sudske akte ja sam proučio. Dakle, sa svim ovim materijalom mogla se je cijela stvar rasvijetliti.

Kako je onda Kvaternik proglašen vodjom bune? Može se reći zbog toga što se nije znalo, jer se nije ispitivalo. Do te zabune došlo je zbog toga jer je likvidator te bune general Mollinary, vojni zapovjednik Banske Hrvatske i Vojne krajine, bio dosta pismen čovjek. Objavio je nekoliko knjiga, izmedju ostaloga i svoje memoare. Nakon ovoga ustanka on se osjećao dosta krivim vis-a-vis cara i bečkoga vojnoga ministarstva jer se je pobuna zbila na području čijim je on zapovjednikom, a pobunu su vodili njegovi časnici. To je za njega bilo jako diskvalificirajuće, te je stoga napisao jedan izvještaj, koji je sasvim pismen i više djeluje kao jedan povijesni esej negoli kao vojni izvještaj, a svaki vojni i policijski izvještaj je pristran. Mollinaryjev izvještaj je napisan, kako sam već rekao, prilično razumljivo i čitljivo i to je ljude zavelo. Prihvatio se je izvještaj pobjednika kao povijesna istina. Nesreća je što je to prihvatio i sam Nehajev tako da je u svojoj knjizi o Rakovici jednostavno bez ikakve ograde uvrstio originalni Mollinaryjev izvještaj kao najvažniji povijesni dokument i tako mu dao karakter znanstvenog digniteta.

Medjutim, opravdanje za njega može biti u tome što je Nehajev, kad je u svojoj knjizi došao do teme Rakovica, već bio sasvim star i bolestan, čak je rukopis diktirao sa samrtničke postelje, te je Blaž Jurišić, koji je s njim suradjivao, uvrstio Mollinaryjev izvještaj kao integralni dio teksta. Čak su u knjizi i ista slova i ne postoji nikakvo pojašnjenje. Time je sve skupa dobilo znanstveni dignitet te to više nije nitko ispitivao nego je naprosto tako prihvaćeno. I tako je stvorena jedna velika zabuna, ili bolje reći lakuna u hrvatskoj historiografiji pa je taj ustanak krivo prikazivan.

Kako se sve skupa odvijalo? Najlakše je odgovornost prebaciti na pokojnika, pa je tako Mollinary i učinio, a zapravo su ustanak dizali njegovi časnici. Glavni zapovjednik tog područja bio je general Stanko Rašić, a htio je biti vodjom ustanka; postoje dokazi i dokumenti za to. Medjutim je odpao i imenovan je Ante Rakijaš. Na to se je Rašić jako uvrijedio te je jednostavno presaldumio (prešao na drugu stranu) tj. preuzeo je ulogu likvidatora toga ustanka i zapovijedao je likvidacijom ustanka. Pobunjenici su krenuli prema Karlovcu preko Plaškoga, ali ih je tamo već čekala vojska tako da su se morali vraćati natrag i mislili su pobjeći u Bosnu i tako se spasiti, ali nesreća je bila u svemu tome, i to je ono što je teško shvatljivo, da je general Mollinary bio u Zagrebu tri dana prije ustanka. U trenutku kad je ustanak bio proklamiran, oni su već bili opkoljeni. Dakle, bježati u Bosnu nije bilo moguće, tim više što su turske vlasti zatvorile granicu. Na povratku od Plaškoga dočekani su u klancu Prosičen Kamen i tu je ubijen Kvaternik, tadašnji ministar financija Vjekoslav Bach i ministar vojske Ante Rakijaš. Tu je malo čudna situacija da su se oni vozili u kočiji, jer je nelogično da se vodja ustanka vozi fijakerom, ali je tako bilo. Njihov likvidator Rašić koji je prije htio biti vodja ustanka dao ih je opljačkati te su oni do gole kože pokradeni i svučeni, a sam Rašić

uzeo je zlatni sat Kvaternikov. Zanimljivo je da je pritom Kvaternik ubijen i ispao je iz kočije i pao preko svojega kovčega punoga rukopisa. Naime, on je išao u Novigrad k svojoj ženi koja se tada nalazila u Novigradu kod svoga brata župnika. Taj kovčeg se danas nalazi u Povijesnom muzeju i čak se na njemu vide krvavi tragovi. Taj kovčeg je bio pun rukopisa, a kad čovjek ide na frontu, onda on ne nosi svoje rukopise. Tako bi barem trebalo biti. Naime, o ustanku se je razgovaralo u dužem razdoblju, u njega su bili upleteni i vojni zapovjednici, tako da se u onom povijesnom času kad je ustanak već bio dogovoren, Kvaternik zatekao u Karlovcu na proputovanju za Novigrad. Pošto je već ustanak bio u tijeku, Kvaternik mu se je priključio, a mnogi su ga i predložili za vodju. A to je normalna pojava u svim ustancima koje dižu vojnici. Uvijek onaj neposredni zapovjednik stavi u prvi plan nekoga iz pozadine, ali neku poznatu osobu. Tako je Eugen Kvaternik, koji je u mladjim godinama imao dosta ambicija da digne bunu, pristao na nagovor Ante Rakijaša i drugih da bude vođa ustanka.

Petar Vrdoljak bio je intelektualni začetnik ovoga ustanka i kao takav nije uhvaćen na bojnome polju već je sutradan uhićen pred svojom kućom. Na suđenju je dobio najveću kaznu, 12 godina robije u osječkom kazamatu (samica u tvrdjavi za zatvaranje političkih uhićenika). Umro je 1895. godine, a zanimljivo je da je tadašnji časopis koji je izlazio u Slavonskom Brodu "Hrvatska Posavina" napisao da bi o Kvaterniku najviše mogao reći sam Petar Vrdoljak koji živi u Rakovici. On je te godine bio još živ, možda je i umro, točan se datum ne zna.

Petar Vrdoljak podrijetlom je Imoćanin. Odakle jedan Imoćanin u Rakovici? To je pasivan kraj u koji Imoćani nisu dolazili jer je pasivan kao i Imotski, te nije bilo zdrave logike. Jer išlo se u Slavoniju i druge bogatije krajeve. Zašto je došao jedan Imoćanin u Rakovicu u kojoj nema nikakvih uvjeta za bilo kakvu zaradu. To je bilo jako teško riješiti dok na koncu nisam saznao iz jednog testamenta, koji sam dobio iz Imotske krajine, u kojemu je to na takav način objašnjeno kao da se je očekivalo da će trebati jednome budućem povjesničaru. Naime, jedan svećenik je prije svoje smrti napravio testament u kojemu je opisao da dolazi iz Imotske krajine i da je sa sobom poveo svojeg malog nećaka Petra Vrdoljaka, kojemu je tada bilo desetak godina. Uostalom, bio je običaj u ono doba da bi svećenici sa sobom odveli nekoga od svoje mnogobrojne rodbine. I tako je taj mali Petar Vrdoljak došao u Rakovicu. Kad je odrastao, postao je graničarom, a naslijedio je i imanje. U to vrijeme studirao je pravo i teologiju i bio je u Pešti kao stipendist Senjske biskupije. Kad je 1848.g. izbila revolucija, vratio se je kući. Bio je apsolvent prava i teologije, ali nije uspio diplomirati jer bi napuštanjem svoga posjeda ostao bez zemlje. Graničari su bili vlasnici zemlje, ali je nisu smjeli napustiti jer bi je dobio onaj tko je tu graničar pošto je to bila vojna zona. Dakle, zemlja je bila carska, te je stoga vojni zapovjednik upozorio Vrdoljaka da tu mora i ostati živjeti ukoliko želi zadržati zemlju. Stoga je Petar izabrao da radije ostane graničarom i nastavi živjeti u Rakovici. Kako je bio obrazovan čovjek, bio je član Hrvatskoga sabora, družio se je s Eugenom Kvaternikom i Antom Starčevićem, a poznat je i

njegov govor u Hrvatskom saboru iz 1861. godine. Dakle, iste one godine kada je Kvaternik održao svoj poznati vatreni govor u kojemu je izmedju ostaloga rekao:

■ *Eugen Kvaternik*

Hrvatska ne treba ići ni s Bečom, ni s Peštom, nego - Bog i Hrvati!

■ *Zvonimir Kulundžić*

Toga dana u Saboru nije bio Ante Starčević, tako da je jedini koji je podržavao Kvaternika bio Petar Vrdoljak. Jasno da se je njima priključio Ante Starčević i to je zapravo početak Stranke prava. Ona nije bila formalno osnovana i u tom trenutku nije se uopće mislilo da će to biti stranka, ali tu počinje, ukoliko apstrahiramo neke Starčevićeve *Predstavke županije riječke* gdje je on to razradio. Jer to što je Kvaternik rekao, to je Starčević već prije razradio u svojim spisima.

■ *Povjestnik*

Eugen Kvaternik i Ante Starčević u mnogim su saborskim zastupnicima pobudili čežnju za podpunom hrvatskom samostalnošću. Nu samo je jedan medju njima, krajiški zastupnik Petar Vrdoljak, budući Kvaternikov suradnik, zaista prihvatio pravašku misao. Njegov je govor prvi izvor koji nam pokazuje kako su se mladi ljudi mogli oduševiti pravaškom promičbom i kako su se uvijek opet nalazili u procjepu izmedju "čiste" ideje i političke prakse. Vrdoljak je naime ipak glasovao za prijedlog Štrossmayerove struje u odnosu izmedju Hrvatske i Ugarske (poznati zakonski članak 42.), koji je Hrvatski Sabor prihvatio većinom glasova. Vrdoljak se je nadao, da je smisao predloženog članka 42. ipak samo u personalnoj uniji izmedju Hrvatske i Ugarske. On je "iz dna duše" žalio što je Kvaternik, podpomognut Starčevićevim "kriepkim govorom", našao tako malo odziva. Za Kvaternikov prijedlog Vrdoljak je rekao:

■ *Petar Vrdoljak*

Taj je priedlog izveo narod hervatski na ono polje, gdje taj narod već sada sam sebe bolje upoznaje, izveo ga je velju na ono polje, gdje mu narodi europejski glasno viču: "eno naroda mladoga, naroda kriepke snage, bistra uma, nepokvarena serca; narod, koji je nastupio stazu, s kojom da izbjegne tutorstvo njemačko i madjarsko, i dotrči u hram europejske suverenosti. Ja se nadam da će se priedlog gosp. Kvaternika uskoro odzivati u djeci hervatskoj, da kamo li ne će u narodu hervatskom, da kamo li, velju, ne će u zastupnicih toga naroda, kojim će sveta prinadležati dužnost, svoj narod tako zastupati, kao što to karakter i ponos njegov, kao što to suverenstvo njegovo zahtievati bude. Većina u duši svojoj odobrava priedlog gosp. Kvaternika, ali ga ne podpomaže zarad njeke netemeljite nepraktičnosti istog priedloga u ovo doba. Naše su se bajunete tude i tamo od nemila do nedraga turale po cieloj Europi a naš sviet je prolievao kerv za tudje

interese. Zar da dvojimo onda za vlastite interese, za vlastiti dom i rod naše, Europi poznate vitezove upotriebiti?

■ *Povjestnik*

U svom govoru u prilog Kvaternikovu prijedlogu Ante Starčević je prvi puta izrekao lozinku koja je simbolički izražavala pravo suverrenoga hrvatskoga naroda da sam upravlja svojom sudbinom, to jest da nad sobom priznaje samo Boga.

■ *Ante Starčević*

Narod hervatski vieruje, bez da mu itko kaže, da je providnost njemu, koji je tristagodišnje sužanjstvo Austrie preživio, njemu, koji se je u duhu kerščanskom za druge vazda žertvovao, liepu budućnost odredila; narod hervatski vieruje, da tu budućnost, to poslanstvo, nebude odkaživati (odredjivati, nap.T.H.) Austria, nego Bog i Hervati.

■ *Povjestnik*

Petar Vrdoljak bio je zastupnik Krajine u Saboru god. 1861. On je u Saboru izrazio žaljenje što se ovaj nije odazvao prijedlogu Eugena Kvaternika.

■ *Petar Vrdoljak*

U koliko me s jedne strane za otim priedlogom žalost trapi, u toliko s druge opet gojim u duši mojoj sladku nadu da kratki zeman jedva će proći te će se priedlog g. Kvaternika odzivati u djeci hrvatskoj, da kamoli ne će u narodu hrvatskom, da kamoli, velju, ne će u zastupnicima toga naroda, kojim će sveta prinadležati dužnost svoj narod tako zastupati, kao što to karakter i ponos njegov, kao što to suverenstvo njegovo zahtievati bude.

■ *Povjestnik*

Vrdoljak je bio siguran da većina "u duši svojoj" odobrava Kvaternikov prijedlog, ali da mnogi misle da bi za takav program trebali i 100.000 bajuneta. Vrdoljak je na to odgovorio (Dnevnik Sabora god. 1861., Zagreb, 1862., str. 405.):

■ *Petar Vrdoljak*

Pa ako bi za otu sverhu i ustrebalo otih 100.000 bajuneta, zar ih mi ne imamo?

■ *Povjestnik*

Prema izvještaju zapovjednika Granice Mollinaryja rakovički buntovnici su se kretali pod hrvatskom zastavom. U Rakovici su Kvaternik i Rakijaš držali okupljenomu narodu govore. Kvaternik je objavio kraj njemačke vlasti i zapovijedio je da se prestane s mjerenjem krajiškoga zemljišta, što su njegovi

slušatelji dočekali oduševljeno. Rakijaš je govorio da odsada prestaju razlike izmedju narodnosti i vjere. U Rakovici i u okolnim selima ljudi su govorili protiv Nijemaca i Madžara i vjerovali da će se pokretu svi rado pridružiti i da vojnici ne će pucati na svoje ljude. Nakon svečanoga ulaska u Plaški Kvaternik je održao buntovni govor, slaveći budućnost u slobodi.

Austrijskim vlastima su već prije zbog svojih slobodarskih sklonosti bili sumljivi Petar Vrdoljak te drugi Kvaternikovi pristaše slobodarski nastrojeni župnik Brozović, poštar Kraguljac, krčmar Kovačević, nadporučnik u mirovini Miadin Kotur, šumar Vorkapić i lugar Vidoš.

Kad je ustanak bio na vrhumcu, u njemu je sudjelovalo 1700 ljudi. Nakon pohoda na Plaško ostalo ih je uz Kvaternika samo četiri stotine.

■ *Vilko Rieger*

Rakovički ustanak predstavlja nesumnjivo prvu vidljivu manifestaciju hrvatskoga nacionalizma novoga vijeka, koja je uslijedila kao razumljiva reakcija na ugnjetavanje hrvatskog naroda sa strane Beča i Pešte. Čisto teoretski uzevši, ovaj dogadjaj je sasvim razumljiv, jer onoga časa kada neki potlačeni narod stekne spoznaju o svojoj posebnosti, nužno se u njemu pojavljuje više ili manje svjesna i odredjena težnja da oživotvori svoj politički ideal, koji se kod sposobna naroda za samostalan život sastoji u tendenciji stvaranja vlastite nacionalne države.

Ustanak u Krajini digao je velik i značajan muž novije hrvatske povijesti, prvi hrvatski revolucionarac novoga vremena, rakovički mučenik Eugen Kvaternik. On nije uspio, i trebalo bi zaista nadljudskih žrtava za uspjeh protiv vojnički moćne Austrije. Njegov je neuspjeh kriv što su Kvaternika nakon njegove smrti osudjivali za taj čin čak i njegovi sumišljenici i stranački drugovi - pravaši. Medjutim, prema najnovijim dokumentima očito proizlazi da je Ante Starčević znao za ustanak koji je spremao Kvaternik i da je bio na nekim sastancima na kojima se o ustanku govorilo (v. Zbornik nauč. radova Ferdi Šišiću, uredio Grga Novak, članak G. Jakšića: Rakovička buna). Dakako da se on javno nije mogao deklarirati. Sam Ante Starčević uvjeren je - prema Šegviću - "da su bune kovačnice okova za narode" i "da nijedna buna ne može uspjeti", te je stoga, 1884. svoju interpelaciju, u kojoj traži, da se sudbeni spisi o rakovičkom ustanku predaju javnosti na uvid, Stari pravi aluzije na neke "smutljivce", koji su, po njegovu mišljenju, izazvali tu "smutnju". Doduše, rakovički ustanak došao je nekima kao naručen, Hohenwarth je pao, i o austrijskom federalizmu nije moglo biti više govora, jer su cara uvjerili da su Slaveni nepouzdan elemenat koji eto diže bune i ustanke. Pa ipak, premda je ustanak toliko koristio Beustu i dualistima, ne može se reći da je netko stajao iza Kvaternika. Historija je i ovdje izvršila korekture i demantirala Staroga, koji je u najboljoj namjeri, da sačuva stranku od silnih progona, koji su učestali, digao ruke od ustanka, ali koji Kvaternika nije nikada zatajio, što više, u spomenutoj interpelaciji naziva ga svojim "prijateljem iz djetinjstva". Historijski je ustanovljeno

da je Kvaternik dignuo ustanak na svoju ruku i da ne može biti ni govora o tome da bi ga bilo tko od neprijatelja hrvatskoga naroda podpomogao u toj njegovoj akciji.

Trebalo je proći dosta vremena da nestane fame o nemogućnosti i nerazboritosti Kvaternikove akcije. Njegova ličnost postala je upravo legendarnom, a njegov ustanak može se bez daljnjega nazvati prvom hrvatskom revolucijom novoga vremena, jer je tu prvi put krvlju zapečaćena povelja hrvatskoga državnoga prava. A kao dokaz za svu veličinu Kvaternikova martirija i djela neka služe riječi ne fanatiziranog hrvatskog nacionaliste, kome je riječ Rakovica simbol, a ime Kvaternik nacionalni program, nego riječi dr. F. Šišića (F. Šišić: Kvaternik):

■ *Ferdo Šišić*

Hrvatski je narod rodio malo revolucionara i rebela, a medju njima ide jamačno prvo mjesto Eugena Kvaternika. Obično se misli, da je rakovička buna prenagljen i nepromišljen korak Kvaternikov. Ali ja držim, da to nije ispravno. Ideja otvorene revolte protiv Beča i Pešte rodila se u njegovoj patriotskoj duši veoma rano, i baš ta crta u njegovu karakteru, to jest, da je on bio prvi Hrvat novijega vremena, koji je prekinuo sa stoljetnom hrvatskom politikom laviranja i ševrdanja izmedju Beča i Pešte i pustom igrom neiskrene lojalnosti, pa otvoreno prešao na polje revolucionarstva, čini ga jednom od najmarkantnijih ličnosti novije hrvatske historije. Ovjenčan tako mučeničkom aureolom, stekao je Kvaternik jedno od najčasnijih mjesta u hrvatskoj historiji.

■ *Vilko Rieger*

Kvaternik i njegovi prijatelji nisu težili za vlašću, njihov je ideal bio oslobodjenje Hrvatske ispod tudjinske vlasti. Stoga je "samo podla i zlonamjerna kleveta, da se Kvaternik proglasio Eugenom I., kraljem Hrvatske" (Šišić). Činjenica je, da su tu klevetu izmislile vojne vlasti, da bi što gore opisale čitav ustanak u Beču i imale jačih razloga, da vrše nova nasilja nad hrvatskim narodom. Toj ogavnoj laži povjerovali su i mnogi pravaši (pa i Šegvić u svojoj knjizi o Starčeviću), ali historija je demantirala tu laž i utvrdila je kao podpuno neistinitu i izmišljenu.

Eugen Kvaternik je kroz dugo godina pripravljao hrvatsku revoluciju i nakon dva neuspjela pokušaja sa svojim drugom Rakijašem pokušao je po treći put povesti ustaše u odlučnu borbu. U emigraciji je o tome dugo kod njega sazrijevala misao i on je predvidio sve detalje prvoga momenta nakon oslobodjenja Hrvatske. Jedna je važna karakteristika njegova značaja, da je on bio u svemu radikalan i da nije htio žrtvovati niti najmanji dio hrvatskoga teritorija Italiji ili Austriji (a Cavour bi mu sigurno pomogao, da je Kvaternik pristao, da Italiji dade Istru i Dalmaciju).

Čitav svoj život Kvaternik je sanjao o revoluciji i pripremao se za nju. I kada je nadošao pogodan momenat, a Vojna Krajina uzavrela pravednim bijesom protiv austrijskoga tiranstva i zlostavljanja i kada je tamo svaki čas mogao planuti ustanak, Kvaternik je uvidio, da je došlo njegovo vrijeme i on je pošao u Rakovicu i

stavio se na čelo prvoga hrvatskog ustanka većeg stila. Tamo je 8. listopada 1871. postavio narodnu hrvatsku vladu na načelima bratstva, slobode, jednakosti i narodnog suvereniteta, koja je nažalost bila vrlo kratka vijeka.

Prvi hrvatski revolucionarac bijaše zle sreće, jer se bez sredstava i mogućnosti uhvatio u koštac sa silnom Austrijom, koju nije bilo tako lako pobijediti, pogotovu kad narod nije prihvatio revoluciju s onim oduševljenjem, kako je to Kvaternik očekivao. S jedne strane revolucionarna svijest nije u narodu bila još razvijena, pa su samo pojedinci pristupali u redove hrvatskih ustaša, a s druge strane su ga neki pravoslavni ustaše ostavili na nagovor pravoslavnog popa Mike Strike prije sukoba s austrijskom vojskom. I tako Kvaternikov podhvat bijaše osudjen na propast. On je poginuo od nehrvatske ruke kao pravi junak i mučenik hrvatske ideje zajedno sa svojim drugovima Rakijašem i Bachom, i svojom smrću obilježio jednu novu periodu hrvatske historije.

U antitezi izmedju sile i prava, koja je neizbježiva pojava čitavog djelovanja u historiji, prije ili kasnije, po zakonu sociologije i pravednosti, pobjedjuje nužno pravo. Austrija je u konkretnom slučaju predstavljala silu, a osamljeni rakovički mučenik suprotstavio se toj sili, naglasivši hrvatsko narodno pravo na nezavisnost i samostalnost Hrvatske. I tko je pobijedio? Dne 29. listopada 1918. Hrvatska je dovoljno jasno označila načelo svoje suverenosti i svoje državno pravo i taj dan, kao simbol oslobodjenja Hrvatske, označuje u hrvatskoj povijesti onaj momenat, kad je mrtvi Kvaternik pobijedio silu i tiranstvo one moćne Austrije, koja ga je svojevremeno uništila i privremeno pobijedila, ali koja nikada nije mogla uništiti onu veliku ideju, za koju je on dao svoj dragocjeni život.

■ *Benedikta Zelić-Bučan*

Rakovička buna je ne samo posebna nego i veoma kompleksna tema, jer pitanje tajne rakovičke bune nije ni do danas u povijesnoj znanosti rasvijetljeno. Ipak htjela bih o tome pitanju reći samo toliko, da sudeći prema njegovim vezama i radu za vrijeme njegove trokratne emigracije, ondašnjih medjunarodnih prilika, karakteru bune, vremenu i mjestu kada i gdje je podignuta, njen brzi završetak pri čemu su od svih sudionika poginula samo tri Hrvata: Kvaternik, Bach i Rakijaš i to od ruke svojih sudionika, nameće nam se neodoljivo sumnja: ili je Kvaternik koji je čitava života bio opsjednut idejom i ispunjen radom za podizanje velike slobodne Hrvatske tada već bio zapao u jedno bolesno stanje mističnog fanatizma pri čemu nije bio u stanju realno ocjenjivati stvarne činjenice, ili pak je u svojoj lakovjernosti, koja se je očitovala i u njegovim vezama u vrijeme progonstva, bio žrtva nečije, ali nikako ne samo, a možda i uopće ne austrijske intrige, iako je ondašnje javno mnijenje bilo u to uvjereno, a tim neuspjelim pokušajem austrijska centralistička struja (grof Beust) znala se obilato okoristiti. Jednom ću možda biti u stanju o tome više kazati, za sada bih samo htjela potaknuti istraživače da svoja

istraživanja Rakovice usmjere i u drugim pravcima, jer ispitivanje austrijskih intriga u tom smislu do sada nije donijelo nikakvih značajnijih rezultata.

Iako je u svoje vrijeme i sam Starčević optuživao Austriju da je zbog jačanja centralizma sama inscenirala Rakovičku bunu, prema tvrdjenju historika Šišića, njegova istraživanja u krajiškim sudbenim spisima, kao i spisima bečkih arhiva pa i samog Dvorskog arhiva nisu dali nikakvu potvrdu za takvu tvrdnju.

■ *Povjestnik*

Možda bi istraživanje Rakovičke bune trebalo usmjeriti u pravcu prekoodrinskoga Istoka, odakle nam je dolazilo a i sada nam dolazi svako zlo i opačina. U pravcu onoga bizantiniziranoga svetosavskoga Istoka, "pasmini istočnoga obreda" (Ante Starčević), koji nije nikada odustajao niti odustaje da se proširi preko Drine. Usporedjujući Grke i Rimljane - dakle Istok i Zapad - Ante Starčević kaže:

■ *Ante Starčević*

Prisega bijaše Gerku šala, i što je uviek radio, to je za nauk i upisao: "treba varati dietcu igračkami, neprijatelje prisegami". Od gerčkoga bezvjerja dolaze prikazi prisege, zasijana željeza, kipuće vode itd. Rimljaninu prisega biaše najveća svetinja.

■ *Povjestnik*

Danas se još uvijek općenito smatra da Ante Starčević nije sudjelovao u pripremama Kvaternika i njegovih suradnika za ustanak u Rakovici na početku listopada 1871. Jaroslav Šidak dapače tvrdi da Starčević za te pripreme nije ni znao.

Štrossmayer je bio predložio da bi Kvaterniku za sjajni njegov govor izrečen u Hrvatskom Saboru god. 1861. trebalo, u ime narodnoga priznanja, darovati zlatni prsten. Umjesto prstena Kvaternik je dobio izgon iz Hrvatske, jer da je u doba svoga boravka u Rusiji stekao rusko državljanstvo i došao kasnije u Hrvatsku s ruskom putovnicom. O tome Starčević piše u svojim uspomenama:

■ *Ante Starčević*

Ovoga muža deržahu gg. I. Mažuranić i biskup Strossmayer, što no se kaže, kao jaje na dlanu, dok on kod pitanja o rajstratu ne pokaza, da nije za izdaju proti Hrvatskoj. Ovaj muž (Kvaternik) bude kao Rus iztjeran iz Hervatske, i to jer da je učinio nekakav grieh proti Austrii. Blažena, napram ovima, vremena starinskih Niemaca, koji dietcu hervatsku iz utrobe vadijahu i davljahu, nu ne tierahu Hervate iz svoje domovine!

■ *Povjestnik*

Bitku kod Solferina (24. lipnja 1859.) Austrija je izgubila jer se Hrvati nisu borili kako su se negda borili. Ante Starčević je tada tajno agitirao medju svojim Graničarima, a Kvaternik u inozemstvu bijaše izdao proglas na hrvatske vojnike. I zaista se Graničari ne htjedoše boriti kao prije za one koji su ih izdali i u sužanjstvo bacili nakon god. 1848. Ban Jelačić umro je mjesec dana prije te bitke (19. svibnja 1859.)

Govoreći o sebi, Kvaterniku i odvjetniku dr. Ivanu Matoku - izdavaču i financijeru mjesečnika Hervat, Starčević je u samome uvodu satirama Pisma Magjarolacah rekao:

■ *Ante Starčević*

Ako u vrieme naših praunukah u ovom narodu bude pedeset muževa, osviedočenih o svetosti slobode i zauzetih za svoj narod - mi, nas trojica i naši drugovi učinismo više nego-li su agitatori ikada učinili.

■ *Mile Budak*

Sa svojim se je najintimnijim i najvjernijim drugom i suradnikom drom Eugenom Kvaternikom Ante Starčević našao već god. 1861. skupa u hrvatskom Saboru da se ne rastanu do prerane, tragične i mučeničke Kvaternikove smrti u Rakovici. Njihov je ugled munjevito šiknuo na obzorju hrvatske domovine, da nikada ne potamni, pa je i njihova popularnost doprla u svako i najzabitnije selo.

■ *Josip Horvat*

Starčević i Kvaternik nisu bili ni idejni hrvatski Aristogeiton i Harmodij (dva prijatelja Atenjanina, koji su ubili tiranina Hiparha u Ateni). Mnogo ih je spajalo u suradnji, vezalo čvrsto prijateljstvo iz dječačkih dana, identičnost u temeljnim pogledima na sudbinu Hrvata, ali dijelio ih je temperamenat, a prečesto razlika u mišljenju kako da se provodi hrvatska politika. Starčević i u najintimnijem prijateljskom krugu ostaje samotnjak, za jednu stubu nad ostalima Starčević sasvim sigurno nije znao za Kvaternikov buntovni podhvat; da li ga je odobravao ili neodobravao u sebi druga je stvar, svakako ga nije poticao, nije ga odobrio, jer konačno nije niti odgovarao cijelom njegovom bivstvu.

■ *Povjestnik*

Na prvu vijest o rakovičkom ustanku vlast uhićuje Starčevića i sve prvake i istaknute ličnosti Stranke prava. Antu Starčevića su u noći od 12. na 13. listopada 1871. digli iz kreveta i odveli u zatvor. Vlast je bacila u tamnicu i Starčevićeve rodjake: sinovca Davida i njegova brta preparandista Jurja pa čak i gimnazijalca Antu Starčevića. Uhićen je i privremeni urednik "Hervtske" Fran Matasić, Milan

Novak i tadašnji pravaški pjesnik Crnogorac Danilo Medić. Zaplijenjeni su svi Starčevićevi rukopisi, od kojih je veliki dio neizdanih književnih ostvarbi, očito, propao. Istraga nije našla nikakve sveze izmedju rakovičke bune i Starčevićeva užega kruga. Nakon što je više od dva mjeseca proveo u zatvoru, Starčević je na sam Badnjak 24. prosinca 1871. pušten iz zatvora. O svom uhićenju i zatvoru Starčević je rekao Bari Popariću, kad ga je ovaj posjetio početkom kolovoza 1887. u njegovu stanu u Kukovićevoj ulici u Zagrebu:

■ *Ante Starčević*

Drugi put su me zatvorili prigodom smutnje u Rakovici, kad je poginuo Kvaternik. U noći od 12. na 13. listopad digli iz kreveta mene, sinovca mi Davida, njegova brata učiteljskog pripravnika Juru Starčevića i još jednoga gimnazijalca, moga imenjaka: Antu Starčevića. Istraga je dokazala, da Kvaternik nije nikomu od nas ništa povjerio glede svoje nakane. Mene su baš na Badnjak pustili iz zatvora. Da mi nije slao hranu u zatvor prijatelje Halper, bio bih poginuo. Glede Rakovice ja sam već interpelirao u saboru, prije tri godine, ali vlada još i danas mudro šuti.

■ *Ljerka Kuntić*

Starčević se na sudu branio da nije bio upućen u dogadjaje; pozivao se, i podpisao iskaz o neslozi članova Stranke i Kvaternika. Drugo ništa nije iskazao sve do 4. I. 1872. kad je javio Eduardu Halperu (kotarskom sudcu, vlastelinu u Pregradi, Kvaternikovu pristaši) da je prodano 480 brojeva "Hrvatske", i žalio se na "nesrećnike" koji su razbili rad stranke. Kvaternik je i sam vodio brigu o napredovanju stranke, dok, kako se po svemu čini, nije ocijenio da ne može za nju raditi po svom uvjerenju. Tada je naglo pala odluka o ustanku, možda na nagovor suradnika. Jedan očevidac rakovičkih zbivanja izjavio je da se Kvaternik žalio što se obećanje o dizanju naroda ne ispunjavaju.

Oba Starčevića, Ante i David, bili su zatvoreni i ispitani: u zatvoru je ostao Fra Matasić, koji je, prema svjedočanstvu Starčevića, sam sebe teretio, inače optužen zbog toga što je dao u tisak četiri priloga u br. 40. "Hrvatske". Osudjen je na pet godina teške tamnice zbog veleizdaje, smetanja javnog mira i uvrede veličanstva. Matasića je istraga dovodila u vezu sa starčevićancem Vladimirom Baraćem i širenjem komunističkih ideja. Oba Starčevića i Matasić poricali su da su išta znali o ustanku. Istraga je pozivala na odgovornost Milana Makanca (1843.-1883., hrvatski političar), zbog govora u Karlovcu 8.X.1871., i Crnogorca Danila Medića (crnogorski pisac i prevoditelj, pravaš, Kvaternikov pristaša), koji je došao u Zagreb mjesec dana prije ustanka, a mladost proveo u Rusiji. Nikome se nije mogao dokazati bilo kakav udio u širenju buntovnih proglasa koji su se pojavili u Zagrebu dan nakon Kvaternikove smrti.

Pisci su sudili o Rakovici veoma različito. Ipak, jedno je nepobitno, Hrvatska je u Rakovici manifestirala svoju volju da "živi ter da hoće i nadalje živjeti". Tu pouku

pamtile su generacije. Prema policajnome izvještaju iz god. 1896., na Kvaternikov oružani ustanak pozivao se i sam Stjepan Radić.

■ *Josip Horvat*

Ante Starčević, premda nije bio upleten u bunu, sigurno je koješta znao o njoj. A znao je svakako i njezinoga glavnoga režisera. Znaju o tom koješta i mnogi drugi, samo takvo je vrijeme, najbolje je o tom šutiti. Miškatović, najžešći protivnik Starčevićev, u saboru 1872. predlažući predstavku za amnestiju, uvijeno veli "da je još i danas psihološka i povjesnička tajna, kojim je pomućenim tečajem mislih onaj dogadjaj proizveden ili možda potajnom rukom potaknut". Tek 1884. Starčević je javno progovorio o Kvaternikovoj pogibiji u interpelaiji upućenoj vladi, kojom traži da se spisi o rakovičkoj buni predaju na čuvanje u arhiv. U toj interpelaciji, koja je uostalom ostala bez odgovora, Starčević prilično jasno imenuje prave uzročnike bune - utvrdjuje da je Kvaternikova drama potez u velikoj igri bečke i madjarske politike. Ta Starčevićeva interpelacija, najbolji putokaz k istini o Rakovici, glasi doslovce:

■ *Ante Starčević*

Gospodo! Neke godine sam kao zastupnik u ovoj dvorani želio staviti interpelaciju, koju ću danas na vriednu vladu Njeg. apost. Veličanstva staviti. Ali onda je ovaj predmet spadao pod Granicu, a onda je Granica stajala pod povierenikom, koji nije preuzeo nikakve odgovornosti. Sada se kaže, da je povierenstvo dokinuto, a tim ja s veseljem prihvaćam tu prigodu za stavit interpelaciu.

U kratko stoji stvar u tom.

Već god. 1867., kad se je počeo kod nas uvadjati sustav, koji više ili manje stoji i danas, našlo se je kod nas ljudih, koji su, u kratko i istinito govoreći, nastojali da ponove g. 1848. To biahu oni isti ljudi, koji su tomu sustavu temelj postavili.

Oni su nakanili iz Zagreba, zatim iz Beča, a napokon iz bivše Granice, i svagdje pod zaštitom Beča. Službeni sviet bivše Granice, poznat pod imenom gospode i plaćenikah, biaše nezadovoljan, uznemiren i ogorčen proti Madjarom, i protivan osnovam, koje su i njemu prietile.

Puk Granice, za koji se je u javnosti malo znalo, premda od njega sve stoji, biaše zlovoljan i pripravan ustati proti tomu sustavu: on se je bojao austrijskoga despotizma i bečke zahvalnosti, pod kojom je propao.

Službeni sviet, bilo sliepo, bilo razložno, oslanjao se je na pomoć svojih višjih, a narod ništa. Puk niti je znao, kako bi i što bi, a svakako nije vierovao svojim višjim i nije htio ništa.

U to vrieme te obćenite razjarenosti, toga gerčevitog terzanja u Granici dogodila se je, možda bolje rekuć učinila se je, u Rakovici smutnja.Kod nje zaglavio

je jedan moj prijatelj od dietinstva i dva moja znanca. - O toj smutnji pripoviedalo i pisalo se je svašta. Ona je dobila raznih imenah, što ja znam. Nu o njoj stoje dvie istine. Perva istina je, da su oni, budi rečeno, ustalci bili sa svih stranah od vojničtva obkruženi i opasani tako, da nisu mogli uteći, pak i tako njih je umoreno.

Svagdje drugdje ustalce, prevratnike, buntovnike, u obće ljude, koje smatraju krivima oni, koji drže vlast u puku, takve ljude hvataju, čuvaju ih na životu, stavljaju pred sud i time gledaju, da od njih i kroz nje saznadu njihove drugove i dionike. Jer je to u Rakovici propustjeno, to svatko nepristran zaključuje, da su oni ljudi umoreni samo zato, za da se kroz nje pred sudom nedoznadu pravi početnici, i da su ih početnici ili neposredno sami umorili, ili umoriti dali.

Druga je istina ova: na rakovičku smutnju srušilo se bečko ministarstvo, poznato pod imenom federalističkoga; u vojnom zapoviedničtvu zagrebačkom mnogo je promienah izvedeno. Od tuda se izdvaja, da glavni vodje one smutnje - jer ne znam kako bi pravo ime onomu dogadjaju dao - biahu u Beču, Pešti, i u Zagrebu njihovi podčinjenici.

Povodom onoga dogadjaja mnogo je ljudih uhvaćeno, bačeno u zatvor, stavljeno u iztragu; neki su odpustjeni kao nekrivi, a mnogi su odsudjeni na mnogo godinah težke tamnice. Zašto su progonjeni? Što se je zla imalo dokazati proti njim? Poradi česa ih je tuženo, prognano i sudjeno? Zašto im bar na konačnoj razpravi nisu htieli dati službene branitelje, viešte pravnike?

Jednom riečju: kako je ciela stvar započeta, vodjena i sveršena? Zašto je toliko ljudih stradalo? O tom pitanju u javnosti, osim možda pojedinih sudbenih službenikah, nezna se ništa, a ja mislim da je vriedno to znati bar radi poviesti, koja te dogadjaje neće tako lahko zaboraviti.

O tom dogadjaju bi bilo moći štogod doznati samo iz dotičnih sudbenih spisah. Ovi spisi, ako nisu kojom nezgodom već propali, moraju ležati u sudbenih pismarnicah.

Na miesto da tamo leže, kako je sam papir i cernilo slabo, da bi se mogli izbrisati, ja držim, da bi se imali premiestiti u javnu pismarnicu, za da ili može čitati i proučavati tko hoće i tko može.

Ovaj moj zahtiev, ja držim, tako je jednostavan, tako temeljit, da se s nijedne strane nemože nikakva prigovora proti njemu učiniti.

Ako ovom zahtievu bilo s česa mu drago nezadovoljite, ja sudim, da će već samom tom zabranom javno mnienje biti na čistu o stvari i da će oni zaključci, koje sam napomenuo, tom zabranom biti podpuno opravdani, da će se dobiti razjašnjenje, zašto isti oni ljudi, koji su Granicu uznemirivali, odmah poslie rakovičkoga dogadjaja nadjoše kupce u Pešti, spriateljiše se ne samo sa sustavom, na koji su vikali, nego su ga i pokvarili, na koji su Magjari pristali.

Moj je zahtiev jednostavan i sudim, da o njem nemože biti razpravljanja, niti dokazivanja, niti glasovanja, nego on će biti jednostavno riešen po vriednoj vladi Nj. apost. Veličanstva, a taj odgovor može biti samo "da" ili "ne".

Za dobiti taj odgovor, ja stavljam sliedeću interpelaciu:

"Može li i ako može, hoće li vriedna vlada Njegova apost. Veličanstva sudbene spise, odnoseće se na rakovičku smutnju od godine 1871., iz sudbene pismarnice predati javnoj pismarnici zagrebačkoj za obćenitu uporabu?"

■ *Josip Horvat*

Da pokažu kako nemaju nikakve veze s prevratnicima ljudi narodne stranke valjaju drvlje i kamenje na Starčevića i njegov krug, da bi ih se tkogod usudio zaštititi, bilo nemoguće pomisliti.

■ *Blaž Jurišić*

Odabravši nakon zrela razmišljanja put borbe za narodnu slobodu kao vrhovni zadatak svoga života, Starčević mu posvećuje sve svoje duševne i tjelesne sile, bez ikakva ostatka. Jedina njegova strast, koje se nije odrekao ni na smrtnoj postelji, bilo je pušenje cigare. Inače je njegova žrtva za hrvatstvo podpuna. Tako duga i tako uztrajna samozataja ostaje bez primjera u čitavoj hrvatskoj političkoj poviesti. Dati svoj život još je veća žrtva, ali je kraća - u njoj intenziteta nadomješta kvalitetu. Takva je razlika izmedju žrtve Kvaternikove i Starčevićeve. Drug mu Kvaternik pada u žestini borbe, a on u zatišju narodne klonulosti dvadeset i pet godina poslije njega.

Snagu za prinošenje trajne žrtve može dati samo jako razvijena, Kantovska sviest o dužnosti. Kod Starčevića je osjećaj dužnosti ili držanstva toliko iztančan, da je smatrao potrebom izvršiti je i onda, kad prividno ostaje bezplodna, ili - kako se on sam u jednoj zgodi izražava: "Ja se od ove moje interpelacije nikakovu uspjehu ne nadam, nego mislim, da mi je dužnost iznieti na vidjelo i ovo bezakonje."●

(Iz neobjavljene monografije OTAC HRVATSTVA DR. ANTE STARČEVIĆ)

Zusammenfassung

ANTE STARČEVIĆ UND DER AUFSTAND VON RAKOVICA

Über den Aufstand von Rakovica wurde schon viel geschrieben, doch es wurde noch nichts berichtet über die Rolle die Petar Vrdoljak aus Imotski hatte. In neuerer Zeit wird über Petar Vrdoljak gesprochen als der Hauptanreger dieses Aufstands. Der Autor dieses Textes bringt uns einige neue Fakten darüber.

Milan Glibota

Pisma don Ilije Ujevića Anti Tresiću-Pavičiću i bibliografija književnih radova don Ilije Ujevića

Iz arhivske zbirke *Rukopisna ostavština Ante Tresića-Pavičića*, koja je pohranjena u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, ovdje objavljujemo 58 pisama što ih je književnik don Ilija Ujević uputio Anti Tresiću-Pavičiću. Hrvatski državni arhiv je Tresićevu rukopisnu ostavštinu otkupio 1979. godine od njegovih nasljednika[1].

Don Ilija Ujević rodio se u Krivodolu 11. srpnja 1858. god., a umro je u Splitu 16. prosinca 1921. god.[2]. Školovao se kod mjesnog župnika u Poljicima, glagoljaškom sjemeništu u Priku kod Omiša, a nakon zatvaranja ovog sjemeništa 1879. god. odlazi u Skadar, zatim u Prizren, gdje je 2. veljače 1881. god. zaređen za svećenika skopske nadbiskupije, ne dovršivši studij teologije. Zbog zdravstvenih poteškoća vraća se u splitsku nadbiskupiju, gdje u ožujku 1883. god. završava svoje školovanje. Kao svećenik službovao je u Kaštel Gomilici, Svibu, Dobranju, Krstaticama, Poljicima i Zagvozdu. Bio je počasni kanonik sustolnog kaptola u Makarskoj i savjetnik makarske subiskupije[3]. U svom dušobrižničkom radu nesebično se žrtvovao i predavao, unatoč narušenom zdravlju. U tom ga je vodila ljubav i štovanje prema običnom čovjeku-seljaku iz Imotske krajine u kojoj je proveo gotovo cio život. U Zagvozdu je 1909. god. osnovao Hrvatsku katoličku pučku blagajnu i vodio je dugi niz godina[4]. Književnim se radom počeo baviti odmah po završetku školovanja, a prvu pripovijetku objavio je 1885. god.[5].

O njegovu književnom radu malo nam je poznato. Široj javnosti poznata je samo njegova knjiga pripovijetki *Dokonice*[6], koju je 1906. god. tiskala Matica hrvatska i za današnje prilike u visokoj nakladi od 10.000 primjeraka[7]. Osim pripovijetki pisao je pjesme, poslanice, putopise, prikaze književnih djela, opisivao

1. Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, Akvizicija br.16/1979.
2. M. Parlov, Životopis don Ilije Ujevića. Imotska krajina, 10(464), str. 13.
3. M. Parlov, Ilija Ujević - Svećenik i književnik, Split 1990., str. 43.
4. M. Parlov, Životopis don Ilije Ujevića, Imotska krajina, 10(464), str. 13.
5. Pred Kadijom, Iskra, 1885, br. 24., str. 190-191.
6. Dokonice -Slike i priče iz Dalmatinskog Zagorja, Zagreb, 1906. (160 stranica).
7. -d-, Ujević i Marušić pred kritikom. Glas Matice hrvatske, II, br. 3-4, str. 29.

Don Ilija Ujević

je narodne običaje, zapisivao narodne poslovice, zagonetke i drugo. Među prvima u Hrvatskoj prevodio je pripovijetke talijanskog književnika Luigija Pirandella. Njegovo književno djelo ostalo je razasuto u mnoštvu književnih i drugih časopisa i novina, pa je i to razlogom što je do danas ostalo nepoznato i nedovoljno vrednovano. Surađivao je u *Iskri, Hrvatskom dnevniku, Vrhbosni, Novom Vieku, Viencu, Pučkom listu, Prosvjeti, Javoru, Glasniku Matice Dalmatinske, Serafinskom perivoju, Domu i svietu, Hrvatskoj kruni, Mladosti, Narodnom listu, Osvitu, Sijelu, Smotri Dalmatinskoj, Srđu, Listu Biskupije Splitsko-makarske, Hrvatskoj straži, Obzoru, Pučkim novinama, Nadi, Istini, Danici, Spomenici fra Grgi Martiću, Kalendarima fra Grga Martić, Danica i Svačić,* te zborniku *Živila Hrvatska*. Don Ilija e svoje književne radove objavljivao potpisane svojim imenom i slijedećim književnim pseudonimima i šiframa: *Zagorac Ilija, I. Zagorac, Ilija Zagorac, Zagorac, Prete morlaco, U., u I., U.I., U.D.I., D.I.U., U-Ć.*, a možda i još nekima. Prijateljevao je i dopisivao se s mnogim uglednim Hrvatima svog vremena od kojih spominjemo *A. G. Matoš, A. Tresić-Pavičić, R. K. Jeretov, E. Kumičić, A. Harambašić, J. Bijankini, A. Trumbić, J. Čedomil, S. Fabković, M. Fabković, I. Andrović, I. Trnski, J. V. Perić, I. Prodan, T. Didolić, braćom Ostojić* i drugim[8].

Matica hrvatska je *Dokonice* prihvatila za tiskanje 1902. god., što je naišlo na mnoga osporavanja, pa su tiskane tek 1906. god. Iz *Izvješća tajnikovog na redovitoj glavnoj skupštini Matice hrvatske 26. srpnja 1903*, među knjigama, koje bi od primljenih mogle biti tiskane, nabraja se i Ujevićeva zbirka pripovijetki pod naslovom *Novelice*[9].

Samo ono što je o njemu napisao veliki hrvatski književnik A. G. Matoš bilo je dovoljno da dobije dostojno mjesto u antologijama hrvatske proze. Pišući o S. Kurjaković, Matoš veli: *Sane Kurjaković bi mogao biti ono hrvatskom selu u stihovima, što je dalmatinskom u prozi onaj osebujni kremenjak u Krstaticama Imotskim - don Ilija Ujević*[10], *a pišući o Dinku Šimunoviću govori o don Iliji: "I. Ujević opisuje taj puk, znajuć mu jezik i običaje bolje od Šimunovića, ali ni jedan dalmatinski pripovjedač nema toga osjećaja za sve, što je u jakoj rasi još silno,*

8. M. Glibota, Uz sedamdesetu godišnjicu smrti don Ilije Ujevića. Imotska krajina, br. 7(461), str. 7.
9. A. Radić, O hrvatskom književnom životu. Zagreb, 1938., str. 36.
10. M. Ujević, Misli i pogledi A. G. Matoša, Zagreb, 1955., str. 295.

energično i zdravo. Tim svojim razumijevanjem hrvatskih arhaizama i hrvatske primitivne energije vrlo nalikuje taj pripovjedač Nazoru[11]. Ne samo Matoš, već i A. Radić, D. Prohaska, I. Krnić, L. Katić, K. Šegvić i mnogi drugi pisali su pohvalno o don Ilijinu književnom radu. Međutim, u *Povijest hrvatske književnosti* kao da ga je Miroslav Šicel uvrstio samo zato da bude prikazan kao minorni pisac kojega su kritičari nezaslužno hvalili stavljajući ga uz rame Kranjčeviću, Tuciću, Šimunoviću i Nazoru[12]. Vjerojatno je Šicel ovdje uvažio sudove izvjesnih N. Antule[13]. i A. Wenzelidesa[14], koji su svoj "književno kritičarski dar" istresali minorizirajuć don Ilijino pisanje. O "Dokonicama" je tiskana posebna knjižica pod naslovom *O Dokonicama Don Ilije Ujevića* koje je autor potpisan pseudonimom Rade Jezerac. Pod ovim pseudonimom, a prema bilješci M. Vanina na primjerku ove knjižice u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, krije se Ivan Bulić učitelj i kasnije općinski tajnik u Imotskom.

Od pisama koja je don Ilija upućivao raznim uglednim osobama sa kojima je prijateljevao poznato nam je samo ovih 58 pisama A. Tresiću-Pavičiću i jedno pismo Anti Trumbiću. Don Ilijina korespondencija je sigurno bila obimna, ali nam za sada nije poznato što se s njom dogodilo, kao ni njegovom književnom ostavštinom, koju spominje Mate Ujević pišući o don Iliji[15]. Ante Tresić-Pavičić, u čijoj su se rukopisnoj ostavštini sačuvala pisma, koja mu je uputio don Ilija Ujević, rodio se u Vrbanju na Hvaru 1867. god, a umro je u Splitu 1949. god. Školovao se u Splitu, Zadru, Kotoru i Beču, gdje je 1892. god. postao doktorom filozofije. Bavio se politikom kao starčevićanac, a bio je zastupnik Hvara u Carevinskom vijeću u Beču, gdje se istakao kao vrstan govornik. Iza prvog svjetskog rata bio je ambasador Kraljevine SHS u Madridu, a zatim u Washingtonu. Pisao je pjesme, drame, novele i romane, a izdavao je i književne listove. Poznate su mu knjige: *Nove pjesme, Valovi misli i čuvstava, Ljutovit Posavski, Katarina Zrinska, Finis rei publicae* i mnoge druge. Surađivao je u skoro svim našim književnim časopisima.

Prvo sačuvano pismo koje je don Ilija Ujević uputio Anti Tresiću-Pavičiću pisano je u Krstaticama 20. svibnja 1892. god., a zadnje, koje nije datirano, upućeno mu je iza Božića 1902. god.

Vjerojatno je njihova prepiska započela kada je don Ilija surađivao u časopisu *Novi viek*, koji je izdavao i uređivao Tresić. Poznato nam je jedno pismo Ante Tresića-Pavičića upućeno don Iliji iz Zadra 18. rujna 1905. god., što nam svjedoči da je ova prepiska potrajala dulje, ali nam pisma nisu sačuvana. Pisma su pisana u Krstaticama i

11. M. Ujević, Isto, str. 589-590.
12. T. Heres, Don Ilija Ujević, Grad na gori II/1981., br. 2.(6), str. 15-16.
13. Nikola Antula, Ocene i prikazi - Ilija Ujević: Dokonice, Srpski književni glasnik, 1907., XVIII/6., str. 471-474.
14. Arsen Wenzelides, Radi papa Ujevića, Obzor, XLV/1904., br. 142., str. 1-2; Zadnja riječ o Ujevićevim "Dokonicama", Obzor XLV/1904., br. 177., str. 1.
15. M. Ujević, Pisac "Dokonica", Hrvatska prosvjeta, X/1923., br. 12., str. 580-583.

Poljicima, a jedno u Rijeci. Ova pisma po svom sadržaju daju nam zaviriti u jednu nepoznatu stranicu naše kulturne i književne povijesti, pa će dobro doći svakome onome koji obrađuje i proučava ovo razdoblje. Objavljivanjem ove prepiske osvijetlit će se veza između Ilije Ujevića i Ante Tresića-Pavičića, uvid u njihove želje i planove, unijet će više svjetla u njihov rad i poteškoće koje su im se nametale.

U pismima nailazimo na spominjanje više uglednih osoba iz onog vremena. To su osobe s kojima se don Ilija dopisivao i prijateljevao. Ujević je novčano podupirao Tresića, Matoša, a vjerojatno i druge hrvatske književnike. Iz pisama je vidljivo da je slao duhan Kumičiću, Tresiću, Kapiću, Fabkoviću i braći Ostojićima.

Zauzimao se za očuvanje glagoljice, što također spominje u pismima. Za vrijeme trajanja ove prepiske Tresić je jednom posjetio Ujevića dok je ovaj župnikovao u Krstaticama. Kao plod ovog Tresićevog putovanja nastao je njegov putopis *Poleti oko Biokova*[16]. Ovaj putopis bogat je Tresićevim estetskim zapažanjima, a u njemu opisuje Imotsku krajinu, u kojoj je kao gost don Ilije Ujevića proveo nekoliko dana.

U pismu datiranom 30. kolovoza 1901. god. Ujević napućuje Tresića kako će najlakše doputovati u Krstatice, a iz pisma od 24. rujna 1901. god. vidljivo je da je Tresić boravio u Imotskoj krajini između ta dva datuma. *Poleti* su tiskani prije 11. svibnja 1902. god. kada don Ilija piše Tresiću da je od njega primio ovu knjigu. Prema jednoj bilješci Nikole Bonifačića Rožina[17], Tresić je doputovao u Krstatice svom dobrom prijatelju don Iliji Ujeviću u jednoj teškoj životnoj situaciji. Naime, na Tresićevim kućnim vratima objesila se Slava Srkuljeva, koja je sa Tresićem imala nezakonito dijete, pa je njegovo putovanje u Krstatice bilo bijeg od ružne stvarnosti.

U prilogu donosimo tekst pisama, što ih je don Ilija Ujević uputio Anti Tresiću-Pavičiću. Pisma smo označili brojevima 1-58, a u zagradama su brojevi koji su arhivske signature ispisana na originalima pisama, među ostalom Tresićevom prepiskom.

Pisma I. Ujevića A. T. Pavičiću

1(272)

Dragi moj Antuka!

S tvojim pismom stiže mi i Jeretova čestitka iz Londona. Ovimu istim putem zahvaljujem mu se su par zagorske svieže hrvaštine. Pisali su mi i drugi, a ti i jesi nadkrilio vlaha i turčina. Hvala ti.

16. A. Tresić-Pavičić, Poleti oko Biokova, Tuzla 1902.; Ovaj putopis ponovno je kasnije bez označene godine izdavanja tiskan u izdanju tiskare "Jadran" u Dubrovniku pod naslovom "Poleti", a dio je tiskan u najnovije vrijeme u ediciji "Pet stoljeća hrvatske književnosti" (II kolo, knjiga 61.)
17. Institut za narodnu umjetnost u Zagrebu: N. B. Rožin, Folklorna građa iz Imotskog i okolice, str. 49. (rukopis), M. Glibota, O "Poletima" Ante Tresića-Pavičića, Imotska krajina, 10(464), str. 13.

Molim te piši mi odmah na dopisnici, kako ću metniti nadpis Kumičiću, jer nije Zagreb moje selo. Hoće se broj i ulica, a ja ne znam ni jedno ni drugo, pa mu ne mogu ni pisati ni poslati ono za obojicu do razjasne. Veliš mi: "ako se nisi pokajao" Stak vurileh! Bog ti prostio! Amo duhana ko drva. Sad ie nevakat, ali se prijatelju uviek može napuniti lula. Ja sam ti već htio poslati, ama sam predao, da te ne razkalašim, a kad diete ne plače, majka ga se ne spominje. O bolesti neću ti ništa pisati. Ne mogu i ne mogu!!! Možda se vidimo na ljeto. Odpozdravi mi Jeretova. Hvala mu na osjećaju. Da zasad imam u ruci, došao bih tamo, da vas oba iznenadim.

Naslovna stranica knjige "Dokonice"

Tvoja se nećakinja Pavica Lušić uzorno amo do sada ponaša. Posjeti me kojim praznikom, a ja pelim da me neosramoti kod prijatelja, koji mi je preporučiše. Kad je vidiš kazaće ti moje prijateljsko ponašanje. Ne misli, da mi nije pred očima tvoj obraz. Ovamo me tkogod i tobom paoči govoreć mi: "gle, tvoga Tresića"! Ja odgovaram, da Tresić nije u misiji vaditi mućke iz ludih glava. Ako ga tko ne razumi, ili ga neće da razumi, to je njegov posao. Da sam pametan koliko sam žedan pameti, prokandžijao bih tvoje naivnike, ali ne ozbiljno i opapreno ko ti, već posprdno, neka pucaju od žalosti.

Moram u Beč, inače ti ga ne ulazim u drugi veik. Ja ću ti javiti, kad to bude, da mi turiš koga na željeznicu da ne glavinjam po ulicam. Spravio sam jednu novelu "Zadnja daća". Po imenu koga nosi, imalo bi biti oneloše. Držim se ocjene Dra Čuke t.j. iznieti mahne i nać im lieka. Uz božiju pravicu neka se i za milosrđe znade. Je li tako? Kanim se latit opisa, kako ciganin preprodava konja. Već sam nešto skitio. Neda bolest, pa mi eto i Biskupa u pohod. Ne zaboravi mi brzo pisat ono o Eugenu jer sam neuztrpljiv, ga ne zabeušim i pismom i zagorskom kitom.

Stoj mi dobro.

Kr. 20/5 99.

Tvoj
Don Ilija

2(273)

Krstatice, 21/6 99

Dragi moj Ante!

Primih list i odmah odgovaram. Što god vidiš i nađeš u mojim izradcim, da ti nije po sviđanju, sve ono izbriši i popravi. Ja te ovim neću hvaliti, ali ne mogu pretajati, koliko cienim tvoje zlatno pero. Dakle: ja te molim, ko moga dušom i srdcem prijatelja, da mi pročistiš trudak. Ti znaš da mene ovdje u samoći ne ima nitko ni poučiti nit mi trudak popraviti. Pa to i ne žalim kad se namjerih na takoga hotna (za me) sokola. Dobro upamti: što ti pamet odsječe, onako i ostvari u mojim radjicama. Priznajem, da sam rabio iste narodne poslovice u više novelica, no podji se ti sjeti onoga časa, što si gdje naveo. Da su mi sve novele skupa u ruci, onda bih mogao zamjeniti umjestiti i pročistiti, da mi štil ne bude jednoličan. Dakle, opet molim, ti pregori koji sahat vremena, pa proklaštri. Ja sam se na te ovako i dosad oslanjao i što god imam to i je u tvojim rukam. Molili su me da što šaljem na "Nadu" i "Vienac" ali ja toga nisam htio, već sve upravio tebi, momu desnomu prijatelju.

Ako "Novi Viek" usne, ti tada ustupi moje izradke književnom listu komu god želiš. Ne misli da padom "Novog Vieka" pada i naše prijateljstvo. To ne dao Bog! I unapried moj ću svaki izradak na tvoje ruke slati, pa ti onda što učiniš.

Žalim, da N. Viek mora pod ledinu; žalim još više, što na neharnost nagazuješ. Danas je u modi, da se mnogi kumirim nameću, pa ako im se ne klanjaš u sto zlih časa. Ti nisi laskavac, to ti uzgoj ne dopušta i tvoj čisti karakter. I meni se čini, da je Dr Franck naš drugi Dr Bulat. To su ti bogovi u svojoj nadutoj glavi. I neka budu bogovi, ali mi ne ćemo i ne ćemo u nje vjerovati. Stara je rieč, da je poturica gori od turčina. Ti me razumiš. Ne smućuj se, već se radje spomeni, da je i Gospodin na neharnost zaplakao.

Piši mi ako se kud drugdje smjestiš, neka do prigode uzmognem turit ti par riečih. I opet ponavljam: mojim novelam raspolaži kako god bolje vidiš. Haran ću ti biti. Ne znam je li Kumičić ono primio. Po tvomu naputku ja mu poslah.

Tvoj prijatelj

Don Ilija

3(274)

Rieka 24/7 99

Dragi Doktore!

U Karlovcu neobstoji ona kupelj, na koju me uputi Dr. Matković. Lani je bila, ali na šteti ko i redakcija N. V., pa ove godine svak sebi. To me je nešto i uznemirilo, jer bio u Rimu, a pape nevidio. Tu sam pošao u Dra Nemičića, baš pravog doktora. Bio š njim sahat i po. On mi reče isto ko i Matković i reče mi, da ja idem ravno pod moju Biokovu, gdi imam i zraka i vode i moje liepe priproste

slobode. Dakle ja se povraćam. Opočinuću u Zadru, u Šibeniku i Splitu, pa onda zaoriti: Addio il mio mare! Ti mi knjige (što mi misliš darovati) pošalji u Krstatice. Moj povratak kaži Kumičiću i Fabkoviću, a ja ću pisat obojici, netom odahnem u mojim dvorim. Od vrućine oči skaču, pa ne mogu čaprljati.

S Bogom!

Tvoj Ilija

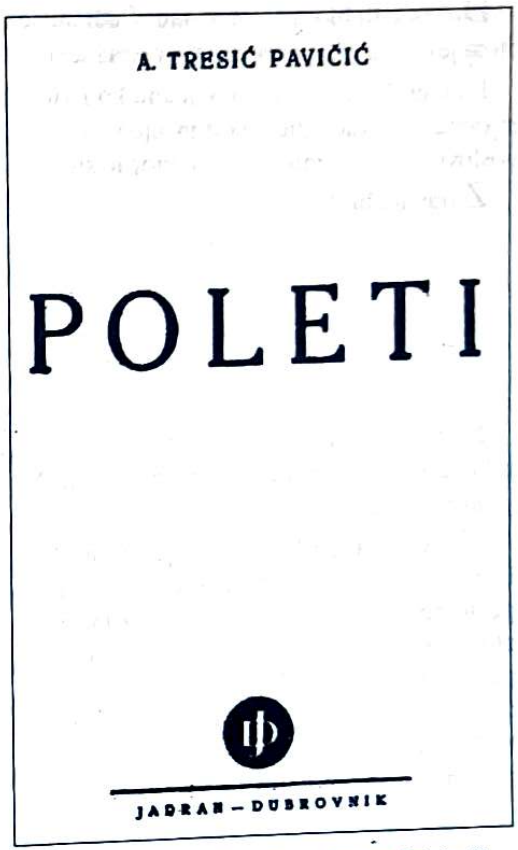

Naslovna stranica Tresićeve knjige "Poleti"

4(275)

Dragi Ante!

Primio u redu i razumio. Ako im dogdje iz Sarajeva ona prorokovana jabuka, biće od nje i tebi obilati škriljka, koju ti doista zaslužuješ. Ta ti znaš da sam ja po tvojoj želji, poslao Matošu, ni čuvenu ni vidjenu, for. 10, kamo li ne bih svomu iz njedara srdcu.

Poslaću ti opet do poklada duhana. Sad mi nije naporuči, jer se bojah prometačine, kojih amo ima radi sadidbe duhana. Ja bih najvolio, da ti stečeš komad kruha stalna, jer, uz ovaku današnju mlitavost i nehaj, mučno je o samu peru kuburiti. Ne gubi se, dok si još u snazi, a ti možeš pameću. Moja će najveća radost biti, kad mi javiš to, o čemu ti rekoh.

Tvoj

Don Ilija

Krstatice 23/1 900

5(276)

Kr. 10/2 900

Dragi moj Ante!

Vidih u "Viencu" "Zadnju daću". Ocrnile su je štamparske pogrieške. Ni ona na svrhi opazka nije najbolja, jer nije tumač tumačenih rieči. Mislim da ono nije tvoje. Htio sam poslati ispravak, pa opet odustadoh. Ako ikad izkitim novele, onda ću im dodat i tumač.

Danas sam bio u Imotskomu. Čudi mi se Ivan Bulić "Zadnjoj daći". Opazio je i on da je onakažena pogrieškam, a opazci se snebiva. Tamo na sjeveru slabo znadu jezik.

Piše mi Matoš. On uviek jednu ko i kukavica "kuku" - pita novaca. Kaže da je 2 mjeseca bolovao. Biće ga dim ujeo za oči... Zloj ovci zle paše ne manjka - kaže poslovica. Pisaću mu. - Netom mogao sjetiću te se njime.

Zdrav mi bio!

Tvoj
D. Ilija

6(277)

Dragi Ante!

Kroz kojih 10-15 dana primićeš sandučić miloduha cvieća, taman onakoga, kakova ponosno možeš za uho zadjenuti. Mogao sam ti davno opremiti, ali nisam imao posudu.

Ovih dana došla je učiteljevati u Zagvozd Pavica Lušić, kćer tvoje sestre. Pohodila me je sa svojim otcem Šior Zanom. Ja sam joj na po usta rekao da pametno žive, jer u Zagvozdu ima mušičavih elemenata. Drago bi mi radi tvoga obraza i našeg prijateljstva, da je čednost djevojačka resi. Eto možeš joj i ti što pisati ko svojoj nećakinji. "Nada" još ne tiska ništa. Rekoše mi da je "Dom i sviet" donio "Na izvodu". Ja ga ne primam. Možda u svibnju podjem u Rim s ostalim hodočastnicima.

3/3 900

Tvoj
D. Ilija

7(278)

8/5 900

Dragi Ante!

Sretan ti put u Pariz! Opošteni našu milu koljevku Dalmaciju. Skupi sile u junačke žile u tom izobraženom svietu.

Ja se nadam da će ova prigoda za te uroditi onako, kako to ti zaslužuješ.

Matoš je u Rue Sedaine 73. Pozdravi mi ga. Pisao sam mu tu skoro i opisao mu moju bol, eda ga prigoda nanese do koga kapaciteta, pa mi konsultira bolest. Glavno je "ipertrofia del fegato", pa žuč (začepljena katarom) ne može se u štumak za probavu izlievati, a onda jao si ga meni. Molim te, ako i tebi podje za rukom sastati se s kojim liečnikom, propitaj ga i, bude li moguće, neka ti ispusti ricetu. Zauzmi se jer je obstanak tvoga prijatelja na kocki. Znaš da te ne bih uznemiravao, da nije važno po me. Propitaj i o jiću i o načinu življenja, pa ćeš mi javiti ako opremiš.

Radi nešto pokrućena zdravlja neću u Rim. "Pelle numero uno" - veli Catinac. Kad se povratiš, da ti razvodnim ono, što je za tvoj brčić jako. - Ako vidiš Hörmanna, upeli mi novele da vrati.

I opet: addio!

Tvoj
Ilija

8(279)

Krstatice, 13/6 900

Dragi Ante!

Evo i mene uprav na tvoga imenjaka, dati se oglasim i nazovem: ad multos annos!

Čitao sam amo u našim novinama, a eto mi i tvoja dopisnica kaže da si u Parizu. Jednoć si mi pisao, da polagaš sve svoje nade u posjetu Parizu, a ja želim, da ti se nada iskoli. - Ti mi ne, natuče, a ja očuh, da je i dvoboj moguć među tobom i Kumičićem. U to doista nevjerujem jer niste ni atei ni bedaci. Zar radi ocjene "Katarine Zrinske"? Ono nije prava ocjena, nego napadaj, a na ovakova šta pametan se čovjek neima osvrćati. Tvoje ti pameti nitko otet ne može. Sve što je pisao Šegvić o "Katarini Zrinskoj" ne vriedi crne sponje, osim samo to: dali je Zrinski sklopio savez s Turčinom. Ako jedni povjestničari tvrde da jest, drugi da nije, onda se ludo kolje, jer jest vriedi kolik i nije u ovomu poslu. Ono što Šegvić navodi i prispodablja "Urotu s Katarinom", on od onda injorira, da je i jedna i druga historični fakt, dosljedno moraju biti srodni. Ja žalim da si onagle ćudi, inače ti, uz svoje riedke talente i dobru volju, mogao bi sbijati šalu sa nesumišljenicim. Ti radi i ne gubi se sa cipidlakama. Tvoj rad neka okrabuljiva zavidnika. Dok se ti nadmeš drugi će puknuti, samo budi hladnokrvan.

Ako ti naleti prigoda, propitaj koga liečnika za moju bolest. Ovo je ona "ipertrofia del fegato" sa katarom začepljena ciev, kud se žuč izlieva. Žuč ne može funcionirati, a onda mi probavi nema mjesta. Jezik zapjeni, žutilo prisvoji, trepnja i zlovolja obuzmu. Ovo je ključ. Prevedi na francuzki ove rieči i javit ćeš mi, što ti je rečeno, pače mi i ricettu dostavi - podje li ti za rukom. Po davno sam o stvari obširno pisao Matošu no su na to ni slova.

P.S. Nadi sam dvakrat pisao. Ne odgovori. Eto se tim pobrini ti.

9(280)

Krstatice, 27/6 900

Dragi moj Ante!

Baš si mi otresao rosu sa srdca u zadnjem pismu, a meni pokazao, koliko me ljubiš i kakovo prijateljsko pouzdanje u me stavljaš. Hvala ti i sto ti puta zahvaljujem!

Ono je rumena svibanjska ruža, bieli ljiljan, koga mi za uho zadjenu prijateljska ruka moga sveđ miloga Ante. Uvodne rieči tvoga lista do suza su me navele, jer ti je toliko gorko srdce, toliku si neharnost doživio, da i mene glede prijateljstva - u sumlju mećeš. Vidiš, ali kasno vidiš, pred svojim očima sgoljnu gadnu neharnost, pa se više ni svomu oku ne vjeruješ. Ne zamjeram ti, pače da si me, u ovim okolnostima, i napao, moj bi mi Ante bio isto srdce iz njedara, duša iz prsiju. Tvoji veliki prijatelji tebe su htili izrabiti (niesu te izrabili, jer sunce uviek ostaje sunce), htili su ubiti tvoj ugled i svietski veliki glas, na koji te pope tvoje pero pred našim i stranim svietom. Dok si ih možda i nezaslužno hvalio, bio si njihov, a kad si izpunio svoju misiju, njihovu hoću reći sebičnu (no takovu tebi nepoznatu), onda ti pleća okreniše i strielam na te zasuše. Pratio sam svu polemiku, pače i u ruci su mi svi brojevi "Hr. Prava" gdje se je o stvari vodila više, a tu u jezgri nije drugo, izim umalovažiti nazivljuć te plagiarcem, lupežom tuđih truda. To je za me puka kleveta, jer imam u ruci i "Urotu" i "Katarinu", oba ova povjestnička djela u prozi i pjesmi. Osim historije i koje sićušne naravne i moguće sitnice, u ničemu "Katarina" "Uroti" nije srodna. Tko ima i jedno samo u glavi oko, to može viditi. Tebi može biti zazorna namjera napadača, a da su te u stvari operušali, to može misliti, tko nije vidio ni čitao "Urotu" i "Katarinu". Baš sam o tomu govorio ovih dana s Ivanom Bulićem, sadašnjim našim obć tajnikom, i na istoj smo misli. Ti bi bio prava luda, kad bi se upustio uplivisanju onakove polemike, jer ono i nije polemika, voliš prostačko napadanje, a ovako je za te častno. Dakle budi miran i snievaj liepe sanke u tudjini. Smijao sam se Kumičiću, kad sam čitao ono, gdje veli, da ti je njegova familija prva "odkazala prijateljstvo", dočim se ja vrlo dobro spominjem što si mi ti rekao po susretu Kumičića u Zagrebu - čini mi se na Jelačić trgu - kad me je lagao o pismu koga mi je tobože poslao i on ga svojom rukom na poštu metnuo "u mrak, kad je kiša rominjala". Tomu sam bio prisutni sviedok. Sve sam listove Kumičića primio, no onoga nisam ni danas... Ja po tomu zaključujem, da si već uvidjao nešto u Kumičiću, što se ne slaga s tvojim srdcem, a onda je mučno prijateljevati sa svojim nesumišljenikom. Kako je dakle mogla prva odkazati prijateljstvo Kumičića familija? Ti si onda bio Kumičiću dobar prijatelj. Nego ovo je sitnica, ali me je sgadila podlost Matoševa. Mene si naveo da mu pošaljem koju petaču, desetaču i još više; u "Novom Vieku" si javno molio za Matoša, a on sada proti tebi!!! On je za me podlac, kakovim može biti jedan Matoš. Hvala ti kad si me obznanio. Ne prekrstio se više mojim helerom, nit vidio moga lista. Ja sam slutio, a tebi sam govorio da je Matoš veliki razpušćenak. Ti si mi to niekao, možda iz obzira napram momu pred vratima teljigu. Eto neka si sada na istini i neka upoznaš, da i planinac preko svojih planina vidi. Ovakovi slučajevi, ovakova crna neharnost, ima te opametiti, da ne guliš samu sebi kosu iz glave. Ne vjeruj svietu, ne pouzdaji se u ljude. Ti si puno iskren, ali u svietu iskrenosti neima, božji čovo. Sve su "sepulori dealbati". U nizu mnogobrojnih svojih prijatelja, koje si obožavao, jer im srdce po vanjštini sudio, koliko ti jih je ostalo na visini prijateljstva? Prijatelji su ti, dok si im na uslugu, a kašnje te sjekiraju. Opameti se, Ante, opet velju. Ti bi imao u mene odkinuti koji zeman, da te moj zagorski zrak pruži novi orizont. Fina su nosa

zagorci, vjeruj mi. Da sam uza te bio, možda ne bi nagazio na nagažene neprilike. Tvoja iskrenost i nešto vruća narav hoće dobra, hladnokrvna prijatelja, da ih ne pusti u pustopašicu, na tvoju štetu. Amo mnogi, osobito mladjarija obožavaju Franka i mene biede što im u tomu ne drugujem. Ja više puta mučim, ne odgovarama, a kad mi dodije, kažem, da je za me Frank čifut. Njegov je kumir kesa, slavohleplje, prvinstvo. Ele uviek vlastita korist, pa ova tamana sastojala u lugu na ognjištu. Eno si vidio, da ga nisam htio ni upoznati, ni pozdraviti, akoprem on nije meni ništa natrunio. Ja ne mogu prot svomu uvjerenju, taman palo nebo na zemlju. Patuljak sam, ama ostajem u svomu prijateljstvu, držim se svoga uvjerenja pred osobama. Kakav sam ja bio sam oneloš fotograf, što si mi i više puta pisao. Krvavo me je iskustvo opametilo. Želim da tako i tebe dosadanje opameti.

Eto moj mili Ante, osladi se u tudjini izlievom moje duše. Ja sam ti nepomična klisura, koju ni gromovi moga imenjaka ne ruše. Budi mužko, budi moj Ante...

Ako se kud makneš, javi mi, da te posjetim prijateljskim pismom.

Tvoj svedjerni i iskreni

Don Ilija

10(281)

Dragi Ante!

Taman ti zapečatio zadnji list (možda ovi primiš prvo), a evo mi listonoše uruči jedan od Androvića, sad urednika "Hrvata" u Gospiću. Evo mu o tebi tekstualnih rieči: "Ti si kako vidim iz pisma (mog zadnjeg upravljenog mu lista), a i iz podlistka "Narodnog lista" još prije, prijatelj Tresiću. Moliću te, ako imaš njegova djela, da mi ih, tvojom dokolnicom saobćiš, jer mi sva nepoznana. Jesi li čitao, kako je gadno i sramotno nanj jurišalo "Hrvatsko Pravo"? jer da je u "Katarini Zrinskoj" operušao Kumičića "Urotu"? Jadnih li kod nas primiera! Dok je bio uz Franka, bio je slavljen, a posliem plagiator. Pa ti vjeruj onakovim ljudim!

Eto da slovca, što mi Andrović piše. Ja ga ne poznajem, nego se slučajno dopisujemo. Sada mi piši: hoću li mu izpuniti želju i što bih mu ja, sa svoje strane, pisao? On će na moj mig i u vatru i u vodu, a pametan je. Osobito u poviesti na svom je mjestu. Javi mi na brk bez uzla na jeziku. Vale!

2/7 900 na 11 pr. podne

Tvoj Ile

P.S. Piši mi što ti srce želi, a za tajnost jamčim ti sigilo confessionis osim prijateljstva. Ponosno ti kažem: moje iskrenosti neš naći kod nikoga. Pamti...

11(282)

Dragi Ante!

Evo mene opet. Moj Zagorac veli - kad se ko na što omeči: "ili kučku ubij, ili žrvan razbij". Htidoh te upitati: na koji bih se književni list predbrojio mjesto

usnula "Vienca"? Primao sam "Vienac". Sve da nije pao, po ovoj bih ga godini ostavio, jer mi se ne mili nanj pisati: jedno, što ne priznaje, drugo, za me glavnije - što osakati i štamparskim pogrješkama svaki otiskani komad. Nemoš pojmiti koliko me je srdio. Čuću tvoj savjet.

Ovih dana u mene bio Ivan Lušić sa svojom Pavicom i malim Tonom. Posjetio kćeri, meni na komšinstvo, i skupa me š njima posjetio. O tebi se vodio dug razgovor, ali ja nebio rešeto o našim privatnim poslićim. Ivo kaže da su svi tvoji boduli i bodulice na broju. Vino u bezcienju - to je najgore. Inače nova ništa. "Nada" zar ne misli ono moga tiskati. Ako imaš dobra znanca, piši mu. Žao bi mi bilo, da mi rukopis o "Doruši" ne propane, jer prepisa vierna u sebe neimam.

Piši mi kako ti poslovi tamo idju, što li je od tvoje nade, u koju si polagao ruke? Imaš li po srdcu društva? Žao bi mi bilo, da si izoliran.

2/7 900

Tvoj
Don Ilija

12(283)

Kr. 20/8 900

Dragi moj Ante!

U ruci mi je tvoj zadnji list, a jer mi najavljivaš u istom skori ovamo povratak, evo ti i ne pišem na dugo. Doću i ja u Zagreb na 3/9 prisustvovati Kat. sastanku, pa ondak glavom u Beč. Ako si što tamo s Gamulinom opremio, čuvaj i poslaćeš mi, ili ćeš mi dati iz ruke u ruku u Zagrebu. Dodješ li prvo, upitaj Fabkovića za dan moga dolazka, jer ću možda u njega na odmor. Odovud mnogi polaze na ovi sastanak. Kapić me je pohodio jučer. U mene je predanio i prenoćio, pa onda ravno u Split. I on će u Zagreb. Ja mu ništa ne rekoh o našim privatnim poslim. Pa da: to se zna.

A zašto nisi i meni pisao! Ti znaš, da je za te u mene uviek škriljka jabuke. Da ti je sad zavijucnem, ne znam kud ću. Eto ti posjetnica za Hörmana. Zapitaj ako uputnim smatraš i zagradi koji klančić. Ja i ter kako razumim. Tvoj položaj. U neku bih volio, da si bedastiji, jer su bedaci najmirnijega srdca na zemlji, ko što su muževi Tvoga riza najizloženiji i najviše stradaju. Poslovica veli: "Dok se mudri na mudrovaši, budi naživovaše". Želim i nadam se, da ćeš mi sretno ovu krizu promašiti, a u napried što dobri bog dade. Dok je glave biće kape... Ako se u Zagrebu vidimo, onda na šire. Što se "gjubreta" tiče, to su posli moji... Uz pozdrav

Tvoj Ilija

Ako mi se u Splitu ostvari jedna želja, onda ću ti brzojaviti i poslaću ti škriljku jabuku, ako se prvo ne uputiš. To će biti koncem t.m.

13(284)

Dragi moj Ante!

Eto ti moja slika. Tvoja je u mene odavna, pa se tako barem u slici možemo viditi, kad nam srdce zaželi, a želi uviek. Sv. Pismo veli: "Čuvaj starog prijatelja, jer neznaš, kakav će ti novi biti"! Vidiš, kako sam se uozbiljio ko kakav mudrac! Pogospodili se vlašće, moj sokole. Jest, u slici sam se pogospodio, inače ja, ja. Biću ti pucao, da su i Bečki liečnici uztvrdili, da je nervoznost glavna moja bolest. Eto: u ime božije, neka je i gospodska bolest na zagorcu. Vjerujmo strukovnjacim. Dali su mi neke upute i liekove. U uputi je i to, da pijem biru ko švaba, i da se ničim ne mislim ko i svaka bleka. Poslušaću, u koliko mi bude moguće.

Ja "Nadi" o honoraru nisam pisao. Ako si ti dobro si učinio; ako li nisi, javi mi, ja ću. Duhana ti još ne šaljem, a znam, kakav je pajtaš. Čekam jugovinu. Uztrpi se još malo. Naznači mi novi svoj stan. Zdravo sam putovao i tako se povratio. Do skora pismena posjeta budi zdravo.

29/9 900

Tvoj D. Ilija

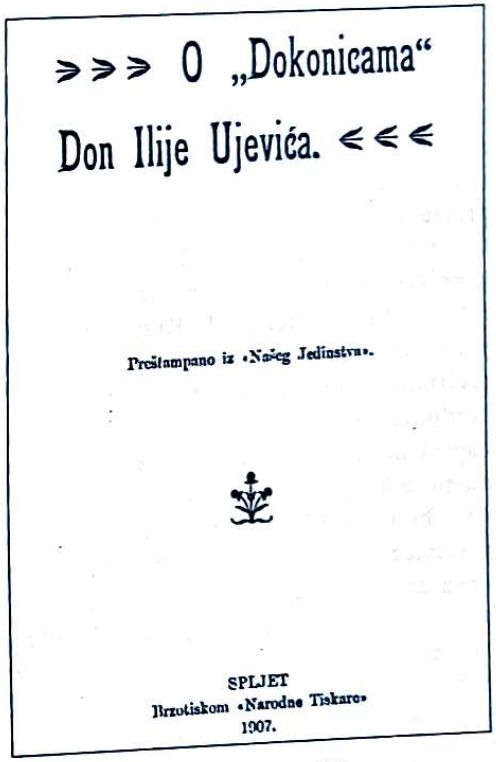
⩾⩾⩾ O „Dokonicama“

Don Ilije Ujevića. ⩽⩽⩽

Preštampano iz «Našeg Jedinstva».

SPLJET
Brzotiskom «Narodne Tiskare»
1907.

Nasovna stranica knjižice
"O 'Dokonicama' Don Ilije Ujevića"

14(285)

Sokole!

Pomlji, primićeš. Ima ga dvoje vrsti, kako ćeš po primitku viditi. Novi je i još zaudara zelenju, ali će to izhlapiti malo po malo. Srećom duhnu malo juga, inače bi još na praznim jaslama čistio zuba. Troši i stiči prijatelje, a ja ću ti proturivati. Ima ga, koliko hoćeš, pa je kleto ove godine fin.

"Gjuli i sumbuli" meni ne stigoše. To je tvoj posao. Mila je prijateljska uspomena. Pisah "Nadi" glede honorara. U "Narodnom listu" Perić me satiričnom poslanicom posjetio. Da sam pjesnik vratio bi mu milo za drago. Gonjao bih ga po parlamentu ko i on mene po Biokovi. Ako opišem put do Beča, tu ću ga se u prozi sjetiti, ama ću mu osoliti poparu u rukavicama. Ti mi doista neš begenisati onu

ocjenu o "Zabavicama" Fabkovića. Znam, da kritik nisam, nit takovim želim biti, ali sam ono nadrljao radi njegova velikog srdca prama meni, premda je on Frankovac i Kumičićevac, a ja duše mi, nisam ni jedno ni drugo.

Bacio sam ono u N.L. Vidićemo, što će Biankini reći. U formi je dopisa iz pokrajine. Zavezao sam na široko, dok sam ad rem došao. Pazimo. Podpisan je jedan pravaš iz samoće. Ja nisam loše. Pijem pivu i jednu vodu, koju mi bečki liečnici narediše. Zdravo, pošteni brčiću.

17/10 900

Tvoj

D. Ilija

15(286)

Dragi Ante!

Nakon 15 dana logom ležanja od kolika, koja me je okrutno spopala i fizično uništila, evo me podignuta i nešto osviešćena. Mislio sam, da će me bolest prekinuti, jer mi je u trbuhu tako sievalo i zavijalo, da je to bilo uprav nesnosno. Cielih 5 dana mučio sam se ko veliki mučenik! Bio je kod mene Dr Mladinov. Kriza je prošla. Slab sam puno, ama se nadam, da ću se dobro oporaviti, jer sam se očistio još od mlieka materina. U Krajini je isto dosta svieta ovako ovih dana bolovalo, pače s upalam crieva. Moguće da je to pošalina. Ne mogu ti opisati, koliko sam pretrpio! Žalio sam svoje novele, koje su razpršene tamo-amo po listovima i tako bi utonule u vječni zaborav. Nego sam ih skastio prikupiti i urediti, pa na proljeće napose otiskati. Ja ću ili sve u čisto prepisati, pa ću ti ih poslati, a ti probavi što bi moglo u knjigu. Ne znam bili bilo bolje, da ih protumačim kao no n.p. "Dorušu"? Ako bi bolje bilo, meni je lasno protumačiti označujuć smisao i snagu rieči, poslovice i.t.d. Na "Nadi" su mi još "Vilotine jasle". Tko zna, kad će ih štampati? Ovih dana poslala mi je "Nada" honorar za "Dorušu" u iznosu kruna 66. Platila mi je redak po novčića 6. Nije loše. Predbrojiću se na "Nadu" početkom 1901., a "Vienac" ću odbiti. Nastojaći ti brzo poslati duhana, jer ga je ovamo pogibeljno držati radi prometačine. Ove je godine krašan. Režija ga skupo plaća, pa sadioci gone na režiju sve. Za nas dvojicu ipak biće svu godinu. Poslao sam i Skenderu tri kila. Primio je.

Primio sam "Gjule i sumbule". Krasne su pjesme, osobito "Jednom kritičaru", "Kintija", "S Bogom", "Savjet dragoj u spomenar", "Sebičnjaku" i.t.d. Krasna li je ova kitica u "S Bogom"

"I uvidih ništa da liepšega nije
Od krieposti svete - slatkog duše mira:
Niti slast cjelova: jerbo sama plije
Kriepost stalna vrhu prolaznosti vira".

Žalim što su ti ovu krasnu knjižicu osakatile štamparske pogrieške. To je upravo bogu plakati!!

Nikidan bio Andrović u mene. Našao me i ostavio u postelji. Slab mi je utisak učinio. I ako bolestan, ipak sam mu ih prišio nekoliko. Ja mudru-budalu ne mogu progucati.

Stoj mi dobro, zdravo i veselo!

Kr. 16/11 1900

Tvoj

D. Ilija

Čuo sam da ti je jedna sestra umrla. Ne smućuj se.

Oni moj dopis N. L. nije tiskao, nit mi je nanj ikad išta odgovorio. Trbušari ko trbušari... Na kompromisu s narodnjacim osjegurana su pravašim tri mandata. Naravno izpasće Biankini, Perić i Trumbić. Čujem, da Trumbić ne misli kandidirati radi svoje pisarne. Tko zna, koga će kandidata, u tom slučaju, predložiti pravaški klub. Možda Mihaljevića. Imali bi tebe kad si prost i nezavisan. Ti, i sam znaš, da bih ja to najvolio. Pisaću Trumbiću o tomu. Dobro se ja š njim znadem.

Čitao sam mirabilia o Kumičićevoj drami "Petar Zrinski". Ne vjerujem da je baš onako, koliko listovi viju. - Čuješ li išta o "Porciji"?

16(287)

Dragi moj Ante! 5/12 900

Baš mi je drago, da si stekao koru kruha, pače mislim, da je to i masan zalogaj. Neka! Šaljem ti uklopljeni dopis, a tako ću i dalje. Kad se oporavim, onda ću ti susretati želju. Ta ti znaš, da nema stvari, koju ti ne bih učinio, samo zdravlja Bože.

Da si mi pisao u nuždi o nuždi, našao bi odziva da bi i u maloj svotici. Koliko bih ti nedao, kad bi u taman bacao, toliko bih te žalio, da trpiš u oskudici. Do koji dan izaće u "N.L." moja poslanica Periću upravljena. Zdravlja ti, kazaćeš mi, kakva je. Meni se je svidjela. Dopadne li ti se, ja ću je obširnije protumačiti, pa je možeš pretiskati i tim dva-tri podlistka pokriti. U njoj ima poslovica i liepih izraza, a meni bi bilo volja, da je protumačim i tim ti pružim obilatijega gradiva. Nastojaću, ali ne jamčim sastaviti štogod za Božić. Pošalji mi broj, u komu otiskaš priviti dopis neka vidim sadržaj "Hr. D." i razredbu u istoj.

Znam da su ti pune ruke posla, pa te pozdravlja

Tvoj

Don Ilija

P.S. Preče mi da sam se s tobom podomovinašio. Tizim ću se ponositi, jer sam mojim ponosnim Antom. Ako je moguće, pošalji mi "Nadu" br. 17. i 18., u kojima je "Doruša". Nemam je, a hoće mi se. Povratiću ti. Predbrojiću se mladim ljetom na "Nadu". Primam puno foja, pa mi je puna kapa...

17(288)

Dragi Antuka!

"Hrvatska" mi dolazi počam brojem 8. U desetom sam ono moje čitao. Eto ti opet jedan dopisić. O izborim ne pišem. Birani su u ovom kotaru po kompromisu Dr. Klaić i Perić. Ja na izborim nisam bio. Ako ću ja "Hrvatsku" novčano plaćati, slobodno obustavi je, jer volim književne listove za onu svotu primati. Predbrojen sam na mnoge naše novine, ter se neću prtiti u veliko breme. Ja ću pisati na "Hrvatsku". Koliko mogao. Što će reći, da se ti nepodpisuješ kao urednik? Rado čitam ono lukšijanje frankovaca.

Dobro sam se oporavo u zdravlju, ali još ne mrčim ništa. Kanim opisati putovanje preko Zagreba u Beč. Držaću se humoristike prvoga putopisa, jer sam tu na polju, da izaspem naš jezik.

Na dobro ti došli božićni blagdani! Uz božićanje

22/12 900 Tvoj

D. Ilija

18(289)

Dragi Ante!

U kratko ću, jer znam da si zaposlen. "Hrvatska" mi redovito dolazi, samo mi je adresiraj ovako: z.p. Župa (kod Imotskoga). S ove pošte listonoša mi trikrat na sedmicu donosi spise. Dodje mi i "Božićanje", ali ima dosta štamparskih pogriešaka. Čini mi se, da nije crtica loša, prem napisana naprečac i pod pritiskom oslaba zdravlja. Dobro sam sada. Jidem ko vuk. Danas poslah "Nadi" kruna 12 kao predplatu za t.g. Eto ću i nju primati. Deder preporuči Kranjčeviću, da mi tiska "Vilotine jasle". Ja mu nisam pisao. Druge propušća, a mene (jer možda Don) drži u tutiji.

Biankini mi piše, da će moju poslanicu sad u XX vieku tiskati. Možda je i izašla, jer usljed bure nije mi pošta došla ima 5 dana. Tvoja mi je "Hrvatska" baš mila. U njoj ima svašta, pa i kršćanstva. Zagovarao sam je da je prima Čitaonica u Imotskom, kojoj sam član, ali ovim putom Lučić (ćeravi pristaša Prodanov i Frankov) pomrsi mi račune. Ako imaš u zalihi, pošalji mi br. 18. "Hrvatska".

Malo sam se ohladio sa starim Fabkovićem mu ovo tibi soli, jer me je u dva pisma kruto biedio, što ne pušem u rog Dra Franka. Odpisah mu ponešto o tomu.

Zaparčan sam uredovnom pisanijom sad na omaku stare i dolazku nove godine, ter ti ništa ne šaljem. Duhana ćeš primiti brzo. Donio sam sudić iz Imotskoga. Što je od "Bruta i Porcije"? Da znaš koliko mi je na srdcu tvoja ta i moja nada. Živio te dobri Bog prijatelju

7/1 901 D Ilija

Šćedi duhana. Ja ga imam, ama ako ti bude jak ne kaži meni. Takova se sad ne nalazi. Šaljem u dva sprata, kako prediel kaže. Na 2.t.m. Dra Mladinova idjuć na Posušje (u Hercegovinu) led i bura užasno ubiše. Na prikratniji je život. Grehota.

19(290)

Dragi Ante!

Gle! Kako ja znam, što se momu Anti hoće i prvo nego li mi piše. Ti meni zadnji datirao na 4.t.m., a ja ti poslao na 6.t.m. omot. Mislim da ti je zdravo došao i da je baš za tvoj brk. Onaki isti omot čeka dan podan, da snieg okopni i razmrzne se, ter ga brzovoz moru probaci, a ovi željeznici, pa ona tebi. Ima ga uz svu prometačinu, ali nije žut, ni lagan, ni mirisan. Ne smi se držati u kući, a vani mu ne miriši zrak.

Što si kuću napravio dobro si učinio, samo se čuvaj duga. Sad si na dobru konju i nastoj štogod prišćediti, dok si mlad i zdrav. Uzdrži se pristojno, ali filozofi nisu po prirodi za luksuz. Drago bi mi bilo tvoje ekonomično osviešćenje. Nije zaludu ova naša: "uboštvo izgubi čovještvo".

Pa ako ćeš, neka adresa "Hrvatske" stoji onaka - na Zagvozd, jer ima Župa i u okolici dubrovačkoj, ter bi mogla "Hrvatska" poć onamo.

Čuo sam da si ti ocienio Kumičićevu dramu, "Petar Zrinski". Nisam vidio te ocjene, pače ni dramu nabavio. Mislio sam da će mi je isti Kumičić na dar poslati, ali jok! O Božiću poslah mu jedan kil, na što mi brzojavi čestitajuć mi XX viek.

Na 2/2 t.g. navršujem 20 godina misnikovanja. Na 2/2 1881. u Prizrenu rekoh prvu sv. Misu uz našega dobrog arcibiskupa Careva, s kojim sam bio tri godine u Arbaniji. To će proći tiho ko u pustoši, koja me krije i koju ljubim.

Pozdravlja te

Krstatice, 14/1 901 Tvoj

D Ilija.

U zdravlju sam baš dobro! Bože podrži ovako!

20(291)

Dragi Ante!

Ako cieniš uputnim, tiskaj u "Hrvatskoj" uklopljeno pismo. Nisam se podpisao, jer je priča šarometna, pa ne bih htio, da mi se - kao misniku zamjeri. Svakako - do nužde - ja sam spravan izjaviti, da je moje čedo. Žao mi je, što te onako bezobrazno napadaju. Ovim istim putom šaljem i omot. Zadnji si primio, ali neka je i ovo uza te. U zdravlju nisam loše.

29/1 901 Zdrav i veseo Tvomu D Iliji

P.S. Ti preinačuj, popunjuj i čini što hoćeš, od mojih, tebi upravljenih, izradaka. Ne pitaj me, već čini, kako znaš.

21(292)

Dragi Ante!

Eto ti i to. Čudićeš se videć me na obrani Pris. Nakića. Ne ja njega ne branim, već razlagam, kako on postupa, a kako su na stramputici, koji inače pišu. Vjeruj mi: do nas je misnika, pa i do svietovnjaka, koji ciene, da skojom "domaćom viešću" odapetoj prot Biskupu, koriste glagoljici. Eno latina Bulić, Perić, Biankini i svi drugi splitski profesori, a mogli bi glagoljati, pa kad mi se ovi paprišće za glagoljicu, kožu mi gule!

To napisak iz uvjerenja, iz duše, a ti opet ako ne tiskaš, prijatelji ko i bili.

U mene nova ništa. U zdravlju sam oneloše.

Bićeš primio omote.

Zdravstvuj

6/2 901 Tvomu D. Iliji

22(293)

Kr. 8/2 901

Dragi Ante!

Pratim budno ove listove, koje primam. Primam i "Vienac". Vidio sam ocjenu Pasarića. Ja bio pripravio dug odgovor, ama odustadoh, već ti na ogled šaljem sami izažetak. Ako nije vandoban, a svidi li ti se, mogao bi ga u "Hrvatskoj" proturiti uz opazku (kako ti znaš, napravi) okasnenja. Ne svidi li ti se, onda u koš.

Drago mi je, da klub o tebi dobro misli. Nu čuvaj se. Sveđ drži na oku ponašanje pram tebi Frank-Kumičića i svih ostalih, koje si perom na glas digao, a zlim ti vratiše. Toga se siećaj. Nemaš pojmiti, koliko me gadi neharnost, a da je u sebi samoj gad, jamči nam suza Gospodinova nad Jeruzolimom - nad pukom Izraelskim.

Ja sam sada u priličnu zdravlju.

Tvoj

D Ilija

23(294)

Dragi Ante!

Odavna ne primam nikakve tvoje viesti. Znam, da si zaposlen, ali dvie rieči na dopisnici nisu Bog zna što. Gotovo sumljim o tvomu zdravlju, ili kojoj drugoj neugodnoj prikojasi, pa znaš kako me to muči i misli! Ne moj tako začepiti oba uha od tvoga prijatelja, koji te ne ljubi već obožava. Malo je, nedostatan je na mom srdcu za te glagol "ljubiti" već te ja "obožavam", vjeruj mi duši i poštenju.

U "N.L." br. 11. propiuri moja poslanica Periću. Vlah ne umi izim vlaški. Ono je proza u desetercu. Neka se zna, da s vilama ne druguje.

14/2 901 Tvoj

Don Ilija

"Hrvatska" mi točno dolazi. Pogadjam svaki tvoj redak.

24(295)

Dragi Ante! 23/2 901

Hvala Bogu, kad mi stiže tvoj list! Bio sam se zamislio i smutio. Drago mi je, da ti je sve stiglo. Čuvaj, čuvaj, jer ako još i bude, takova neće, brka mi. Drago mi je i to, što je polemika prestala. Da bi se slučajno "Hrvatsko Pravo" osvrnulo na ono moje o Nakiću, uklopi mi ga i s "Hrvatskom" pošalji, inače mogu i ne znati ništa, pošto ga ne primam.

Mene u Grabovcu zatekla mećava, ter sam nemilo nazebao. Glava mi je ko varićak.

Tvoja Pavica primješćena u Vrisnik za učiteljicu. To sam i ja nastojao, jer se nekud nije dobro gledala s Lučićem u Zagvozdu. Da joj nije bilo mene na susjedstvu, upamtila bi svega i svašta, a tako je otišla pošteno i mirno. Ako je ikad vidiš, imaće ti što kazivati. Nije loša. Grehota bi bilo da se izkvari, jer je baš di buon fondo. Dok je amo bila u meni je našla i otca i majku, a sad joj eto rodni kraj - Zdravo bio

Tvomu

D Iliji

25(296)

Kr. 20/4 901

Dragoviću moj!

Jest, čudio sam se, da odavna ništa tvoga ne primam, pa ni pozdrav na dopisnici iz Dubrovnika. Kapić mi je pisao i veli: pozdravlja te Tresić.

Hvala Bogu, mislim, kad mu je pero poluga!

Žao mi je bilo, što su na te ovamo digli hajku radi glagoljice, a ti toj nisi kriv. Onomu momu članku dodao si opazku i u njoj rekao: "ako je istinito što dopisnik piše". Ono "ako" dizalo je s tebe svaku odgovornost, ali to ne htiše razumiti. Neka uče snagu prijedloga u slovnici, osobito na onomu mjestu. - Ja se ne kajem i ne stidim, kao katolik i kao hrvat, onoga članka kao što bih se stidio članaka u "Narodnom Listu". Ti ne tiskaj moj odgovor, jer bi bilo gore, a ja te neću mećati u nepriliku. Rek bi, da je o glagoljici krenulo na bolje, ali je to sve privremeno, dok se konačno rieši kod Rima, za sve Slavene, ovo pitanje.

Obično se deru za glagoljicu popi latinaši i svietovnjaci ateisti, koji ne vjeruju ni u Boga da će ih pomoć, ni u vraga, da će ih odnieti. Čitao sam u Jedinstvu nenazdravljenu nazdravicu Stražičića i gaće su mi spadale. Je ga glava!... od magarca.

Čuvaj duhan. Do jeseni ne mogu zajamčiti pošiljkom. Ako ga gdje ima, to je u grudini, ili u zemlji. Ne smi se držati u kući. Ja ne krijem, što imam, ali je to zmija u njedrima, vjeruj mi. Prijatelj sam s financierim na bližoj postaji, ama su financieri...

Početkom svibnja poću na Hvar posjetit Careva, pa ću se zaletit u Vrbanj do Račića, da me i on vidi. Ako si š njim u dobru odnošaju, kao sa svojim paizanom, prosloviči mu o meni, bude li ti prigoda pisati mu. Vidiće me ljubokrvnije, a moja mu petača ne fali.

Pisao sam "Nadi" da ne tiska "Vilotinih jasala", jer ja sam nešto preradio i preuredio, pa sam poslao - na poziv - Jakši Čedo milu za "Glasnik Mat. Dalmatinske". Jakša mi je odpisao i kaže, da nije loša, ter će je u II. snopiću (jer je za prvi velika proturiti. Od novelista poslali su izradbe: Šegvić, Vojnović i Cippico. Cippicova neće izać, jer puna buha. Grehota, da srće u blato! Zar su Dunte i Manzoni kretini, što su dobri katolici?

Kumičić mi je na dar poslao "Petra Zrinskoga".

Uz pozdrav i ogrljaj

Tvoj Don Ilija

26(297)

Dragi Ante!

Dobro si obračunao s "Hrvatskom Krunom". I ja sam jednoć pisao Prodanu, da joj uzdu pritegne, ter ga napose zamolio, da u te ne zadirkiva. Obode često našeg Perića, a tim drži vrčinama nas, koji smo ga opetovno birali zastupnikom.

Zadnji broj "Vienca" ocjenjuje "Glasnik Matice Dalmatinske". Tvojom je "Siriju" začepio zadnji broj. Valjda je pod inicijalima J.P. - Josip Pasarić?

Baš mi je drago što si "Nadi" otegao uši napominjuć "Vil. jasle".

Meni zdravlje opet kreće nabolje, ali ne radim ništa. Ako sad prigodom otvora sabora u Zadru, ne podjem do Zadra, onda se do rujna ne mičem nikud, jer u rujnu moram na duhovne vježbe u Split. Amo sve običajno. Želimo kišu.

Pozdravlja te

18/6 901

Tvoj

D Ilija

27(296)

Dragi moj Ante!

Kako čitam u zadnjem broju "Krune" ćoravo ti se piše. Tužiće te na sud za uvredu poštenja. Ja sam pisao Jeretovu, da on-ondje na prigodi - posreduje za izravnanje, jer te tamo progone, a opet udrimo mi naši, onda belaju i tavu i jaja. Čuvaj se!!! Mene je zgadilo ono Reljino pismo u komu se razmeće, da ti je u nuždi promienuo šiole... Pošten se čovjek ne smi hvaliti dobrim djelom, a ukoriti na oni način nikada i nipošto, pa se i na nože gonjao. Ne znam što je u stvari, ali i kad bi bila istina, nevalja se laćati podlosti.

Kako vidim, tvoj je položaj, kao urednika uzdrman. Bojim se, da ti Klub stranke prava opara ploče. Sve je moguće na svietu. Vidiš li kolebanje, zahvali se ti prvi, pa

onda prihvati knjigu i položi profesorski izpit. Škakljiva je politika, osobito po te tako iskrena. Grehota je opet, da gubiš vrieme u sastavljanju članaka, koji niču i ginu ko gljive - ne trajne vriednosti. Za to su čaprljini, kakav ti nisi po svojoj naobrazbi i prirodi.

Znaš i sam, da ti sve ovo iz duše govorim želeć tvoj sveti mir i dobru budućnost. Na te su usjekli soju Frank-Kumičić i mučno ćeš se, vjeruj mi održati. Oni će i u vraga zajimati, dok te barem ne maknu. Što ti tamo čine, to znaš bolje od mene, ali se i samo iskra baca. Eno ti "Krune" na potvrdu. Promisli se dobro.

Tvoj

D. Ilija

Uza me je namjernik

prijatelj V. Jušić. Pozdravlja te.

28(299)

Kr. 7/8 901

Dragi moj Ante!

"Jednu misli pijanica drugu krčmarica" - kažu moji zagorski čistoslovci. Ti samo znaš i na to se osvrćeš, da te u užasnim časovima nisam sokolio. To je istina, ali je uzput iztinu, da je svaku novost čujem u ovoj pustoši, kad u svietu već zastari. Tek brzojav "Krune" kazao mi je nepogodu. Ja odmah pisao Fabkovićki, da me točno izviesti o stvari, jer skoro smatrao nemogućim, pače naivnom brzojavku. Kašnje se listovi razbubali opisujuć da si u zatvoru, a ja u zatvor nisam htio pisati uz bojazan, da ti oškodujem. Fabkovićka mi ni danas nije odgovorila!!! I drugim pa i trećim putom pisah istoj gotovo je vriedjajuć; za što mi ne odgovori. Uzalud i to: ona ne odgovara. Kad sam čitao, da je Franka uzeo u obranu Srkulj, tada sam se nanj ispuškarao u pismu Fabkovićki, da je imala što čitati. Sve što o tebi znadoh, saznadoh po fojima, a jer mi ovi kasne, tako mi

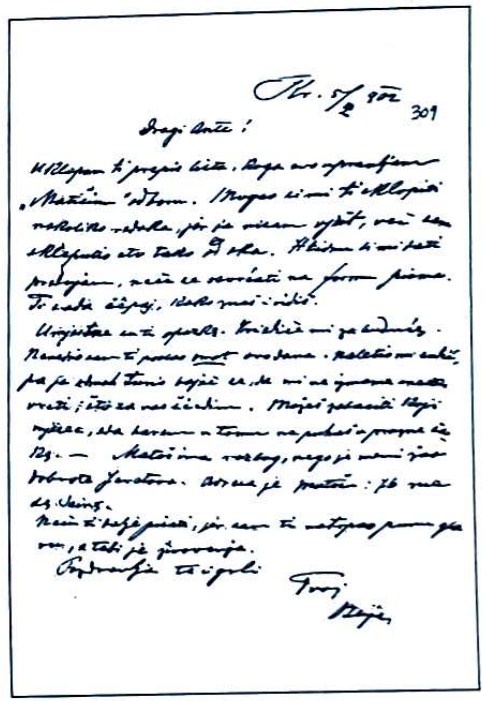

Faksimil jednog Ujevićevog pisma upućenog Tresiću

je sve kasno bilo poznato. Napokon pisah Harambašiću tužno pismo moleć ga, da "Hrvatsku" obustavi, a da te pozdravi, ako te vidi. Da: "ako te vidi", jer, sudeć po listovima, mislio sam, da se s tobom nije moglo ni govoriti kao sa uapšenikom pod iztragom. Napokon mi javi naš dobri Kapić, da si na prizivu riešen i ja sam odmah izrazio dopisnicom uredništvu "Hrvatske" (ne znajuć sve uviek samo si ti) svoje veselje nalik one brzojavke upravljene ti u Sutivan. Pitam te: što se više od mene može očikati i zaiskrivati? Ti si i do sada sumljio o mojoj iskrenosti, o sućuti pram tebi, a ja ti sveđ govorio, da ne moš po srdcu prijatelja pod suncem ovakoga, pa i sada to isto govorim. Radi tebe nisam htio Franka nikad pozdraviti, nit lani prihvatiti ponuđenu užinu u Kumičića, radi tebe lani sam razbio odlazak deputacije nas Dalmatinaca u Kumičića. Sviedok mi je Liepopili. A što za te ne bih učinio? Upitaj se Jeretova, što sam mu o tebi pisao, kad je Relja na te digao Mojsijevim šibam, a Prodana zaklinjao živim bogom, da te ne napada. Sve to i sajaset drugih stvari tvoj je Ilija za tvoju čast činio i nekaje se. I u samoj razpravi o Srkulj mogao sam ti svidočanstvom pomoći, da si se sjetio, što si mi o pokojnici govorio 1899 u srpnju, kad sam prvi put bio u Zagrebu. Ti si mi rekao, da te se je uvezala, da je vjenčaš, a ti to ni u peti nisi mislio. U potrebi možeš se pozvati na me, a meni je dužnost odkriti svetu istinu i odkriću je svim žarom svoga srdca sa vlastoručnim podpisom. Ele tebi se je strefilo, što sam ti govorio i pisao, ako se spominješ. Zahvali i zahvaljujem, Bogu, da je izpalo tako! Ovi slučaj tebe je oviekoviečio mučeničkom krunom - tebi na diku, neprijatelju na sramotu. Mi Dalmatinski Hrvati morali bi ti živi spomenik sagraditi, jer si junački pretrpio. Do malo dana poću u Split na duhovne vježbe. Javi mi gdje ću te nać. Proću kroz Makarsku, ter moram napried. Pisaću ti i dan prolazka. Prilično biće na 19 t.m. Čitao sam danas u "Hrvatskoj" tvoju zahvalu i u sudu opravdanje. Zadnje je krasno!

Tvoj

D Ilija

P.S. Pozdravi mi D. Tomu Ivanovića župnika Sutivana. To mi je prijatelj. Da sam pjesnik, vidio bi majčin sine kakovu bih ti pjesmu složio, ali pjesnik nisam - to je žalost, a opisaću, budem li živ, , pozniji tvoj slučaj bujnim jezikom.

29(300)

Kr. 30/8 901

Dragi Ante!

Sinoć stigoh kući trudan i razžalošćen radi slučaja jedne moje nevjeste i brata, o čemu sam ti tu površno govorio. Nije niko užasno kako mi u Splitu rekoše, jer se je sbilo pri obrani života, ali je ipak za me osjetno gorka čaša. O tomu na sastanku.

Iz Makarske za ove kraje polazi brzovoz svaki dan na 7 jutrom. U Zagvozd dolazi na 3 popodne svaki dan, osim subote i ponedjeljka; dočim svaki dan idje na Lovreć-Imotski. Ako ćeš prvo poć na Studence Biliću, onda možeš, kad hoćeš (bez osvrta na subotu i ponedjeljak) ter sa Studenaca u Imotski a onda ovamo

karetinom. Kaniš li prvo ovdje, tada upamti subotu i ponedjeljak, kad brzovoz ne dolazi u Zagovzd. S Lovreća do Studenaca biće od prilike ura i po. Javi Biliću, neka te konji dočekaju, a moglo bi se nać konja i na Lovreću. Iz Zagvozda do mene ima isto ura i po. Sad biraj, kako hoćeš. Ako bi mislio po što, po to poć na Studence, onda je uputnije uprav sa Zadvarja na Lovreć, te Studence. Tu bi počinuo - i lovio - htjedneš li -, pa u Imotski viditi im varoš i polje i neke svoje znance: Mladinova, Bulića i.t.d. Iz Imotskoga može karetina do mene. Kad si došao k meni, onda si u slobodi kakovu nije nikad tvoja pjesnička mašta snila. Ovdje lezi, šetaj, lovi, piši, pjevaj i čini, što ti je na srdcu. Hljeba i soli ima, ima i srdca, a drugo i ne služi ljudima "dobre volje". Piši mi samo kad si spreman u Zagorje i kojim pravcom.

Na Gubavici ćeš se slabo okoristiti, jer je Cetina iztančala na ovlikoj suši, ter nema onoga prizora kakav je na debljoj rieci. Ja sam D. Ivanu Žamiću kazao za tvoj dolazak i tvoga druga "Nikole putnika". Eto ti to i tako nezgrapno, jer ne znam, gdje mi je glava.

Pozdravljam naše zajedničke prijatelje Ostojiće.

Tvoj

D Ilija

30(301)

Kr. 24/9 901

Dragi Ante

Odahnuo sam, kad mi upade u šake tvoj zadnji list. "Odahnuo sam" - rekoh - jer me je težko bilo zabrinulo ono užasno vrieme. Samu sam sebi kožu gulio, što te pustih, jer sam se bojao da ne usrneš na onomu užasu preko mora. Da je u Povju brzojav, bio bih pitao Ostojiće, jesi li stigao. Eto Bogu hvala, kad si promašio! Na 14 t.m. bio sam u Imotskom. Svima sam izrazio tvoju zahvalu. Reče mi Bulić, da je netko šušnuo kao da si ti došao ovamo radi mandata u ovom kotaru!!! Ja mu na to: "Ta mi znamo da je to krupna izmišljotina". Malko se tomu nasmijasmo ko ćeš i ti. Potakoh Bulića da turi u N.L. jednu vjesticu o posjetu jezera i Proložcu. Obećao mi je, a valjda je već tiskano.

Zadnji broj "Nade" pod šiframa I.U. Ko da mene pozivlje da joj štogod pošaljem. I poslah jučer dvi sličice. Tko zna, hoće li, i kad, uvrstiti. Vidićemo.

Nastoj dokrajčiti "Moć ljepote". Meni je draža od "Bruta i Porcije". Divno je, brate! Ne sustaj već drljaj.

Pomutio sam moždjane staroj Fabkovički. Odgovara mi ko po sirovoj koži mimo svoj običaj. Poslušaću tvoj svjet... Objesiću kremenjaču o klip.

Zasad ti neću pisati, dok se kamokud trajno ne smjestiš. Natrpaj se knjižurina: pa nagni pod kljen. Doću po te gje god hoćeš. Pisao sam Niki Ostojiću da sam te na po pozagorčio. Jučer mi je pisao Perić šaljuć mi jednu brošuricu Dra Radića "Osnovu za sabiranje i proučavanje gradje" i.t.d. Upeljuje mi da opisujem običaje u

ovoj krajini za "Zbornik". To mi on piše naslov ispjevane m osmrtnice u N.L. Odpisaću mu baš ko valja. Potegnuću ga uzput za jezik glede onog posla, pa ću ti javiti. Ako bude imenovan biskupom biću mu ceremoništa.

Jeretov mi je poslao svoju fotografiju i pita me: kamo si ti mahnuo. Valjda si ga vidio u Zadru. Eno J. Hr. u "Viencu" oslovi njegove pjesme. Neka!

Izpod kljena te pozdravlja

Tvoj

Ilija.

Onu svoju poslanicu u N.L. još ne vidih. Zaokupile zapliene. Ne plaši se sniega na glavi. Vilenjacima je i pod sniegom porto franco. Nastoj, ej, nastoj, a muči. Pozdravi prof. Modrića, ali mi je tvrdim jamstvom njegov značaj, kad ti onako o njemu govoriš. To je za me dogma.

P.S. Piše mi Jeretov. Raduje se što ćeš se napiti vlaškom bukarom u Zagorju. Meni je napose drago, da će te drugovati nježni naš Niko neka čuje, kako mlati zagorski jezik, bez uzla; a drag mi je suviše jer je Niko - ko i svi tvoji iskreni prijatelji - moj sumišljenik o tebi i o tvomu neodlazku u Zagreb.

31(302)

3/10 901

Dragi Ante!

I prvo tvoga odgovora šaljem ti najavljeni sudbeni poziv. Eto ti ga i postupaj, kako hoćeš. Došao je bez recepiša. Naš dobri Jozo pruža mi ruku probratimstvu preko dopisnice i već je upro prstom u Manojlovac kao u svetište pobratimstvenoga veza. Neka mi oprosti taj nepoznanović, ali mislim, da bih ja, kao jerej, probrao velebniji hram ovoj našoj dičnoj hrvatskoj "sakramentaliji". Kud glasovitije crkve zavjetnice do "Gavanovih dvora"? Hoćeš li povjesti, eto je, hoćeš li grozote, eto je; hoćeš i basna, eto ih. Istina i naša Krka obiluje zubom vremena, povješću, zamamljivom prirodom i.t.d. ama ne mogu pojmiti, da se može usporedti sa Gavanovim dvorima. Meni bi pak napose bilo drago pohoditi sjevernu Dalmaciju i oglasiti se na modrini Krke. Biće i to da bi u 1902. Svakako naše će se pobratimstvo oživotvoriti kamo kud prvo, nego li na tebi sedmi sveti sakramenat. Ošišaj mi brk ako se ne domislim.

Ima 5-6 dana, da sam nemilo nazebao. Kad zakašljem, ili kihnem, u kući pržina trusi, a na kljenu lišća šušte! Po nosu bi rekao da sam žudija: crven ko varen rak.

Kori me naš mali N. Ostojić što ga u pismu okrabuljih sa Vi, jer veli, da nisam onaki bio u Splitu na prvoj spoznaji. Ja mu na to da si me ti polatinio kroz kratki tvoj boravak u zagorju. Bože moj, svak li se o te zna otrti, ko prase o žamiju. Sad, kad su te neprijatelji zaboravili, mi te se prijatelji sjetimo, da nam se ne pokaludjeriš. Nije ni to mačiji kašalj.

Vidio sam u N.L., što je Bulić javio iz Imotskoga. Metnuo je po dvi dinamite u prkno Jožefu i njegovu "Klovnu". Tantum sufficit.

Stari mi Fabković piše iz Sofije! Kud ga je onamo hrdja odniela. - Da ti je čuti kako mi se krasno izrazi o te Tkalčićeva. Kaže: "duboki um i krilate misli". Drugo ti biedna i ne zna šta reći. Ja sam joj podprašio na papiru o tvomu boravku ovdje, a u ženska očikati tajnost, to je ko u junca mlieka. Mislim da će mahnitati o tvojoj "Porciji" i "Moći ljepote", dok vidi otiskano, da će to hiljadama kazati, ako se samo sastane, posebi se razumi. Neka sviet živi...

Pozdravi mi pobratima Joskula. Mogao bi i on zaboraviti vi sa mnom. Nije vlah za gospojštine.

Tvoj

Ilija

32(303)

Kr. 6/11 901

Dragi moj Ante!

Bićeš se zabrinuo o meni, pače možda i posumljio. Ja se ne uplićem u skromnosti i tajnosti tvoga srdca, ali mislim da si me upoznao.

Šaljem ti samo for. 25 t.j. polovicu svote koju si zapitao i ja opetovno obećao. Kanio sam ti poslati svih for. 50 naime cieli mjesec moje plaće, ali zasad ne mogu. Pisao sam ti, da me je nazeba spopala još odavno. Ova bila nešto popustila, pa opet se na me navalila ko nikad u životu. Neku noć mislio, da će me zaduha udušiti i u velikoj sipnji pet puta sam krvi izbacio! To me je nešto, pače i puno uplašilo, jer nikad nisam krv bacao. Ako ne bude usljed velike nastude, onda znam, što mi je pred nosom. Ima tri noći da opet mirno spavam i manje kašljem, a oneloše jedem, pa me je to koliko toliko utješilo. Lani baš u ovo doba pretrpio sam onu užasnu bol trbuha. Ako prokorljam, a tebi bude nužda, piši mi, poslaću ti opet for. 25, kako sam i obećao; umrem li onda hvala Bogu: umirem u dobroj nakani.

Ništa ne žalim, nego ovo svojih izradaka, koji bi imali nešto vrieditи u jeziku. Ako mi ti rečeš, ja ću ti ih poslati, da ponudiš "Maticu Hrvatsku", ali se bojim, da neće primiti. Skoro su mi svi izradci su čisto pripisani iz I-a svezka "Glasnika Matice Dalmatinske". Čini kako znaš. Kažem ti puno me je ova nastuda zamislila, pa sam nujan i smućen. Nadam se, da si zdrav. Ej, kad si zdrav, sve imaš.

Opet opažam na "Hrvatskoj", gdje zagriziva u Franka, Kumičića i Prodana. Ne želim da je tu tvoj prst. Kani se politike, napose polemike, već piši za što si rodjen i zvan.

Perić mi još nije odgovorio. Eno sam čuo da će Petar Biankini biti biran zastupnikom. Bude li to, onda je riešeno pitanje... Ja sam pesimista i, ako ćeš, ateist u poštenju politike i politikara. Sve je pazar. Nemam jadnoga zdravlja, da napravim novelu, u kojoj bih opisao naše prvare, rodoljube - na trbuhu. Ali sam se o sebi zabavio i Bogu slava!

Javi mi se i kaži mi, što je od tebe. To, što ti šaljem, ne misli se povraćenjem, već primi ko škriljku jabuke

biednog prijatelja

Ilije

P.S. Tu nedavno sam nešto poslao Dru Arnoldu za "Vienac". Vidiću hoće li tiskati. Ne vjerujem.

33(304)

21/XII 901

Dragi Ante!

Ti bi htio, a ja bih želio, da ti se uviek hvalim svojim zdravljem, ama to ne mogu, ako ću ti istinu pisati. Sve mi se čini, da sam došao stožini. Biće što bude.

Bio sam da ću ti ovim putom poslati sve svoje radnje ali nisam još prepisao u čisto "Vilotine jasle", ter odustadoh od pošiljanja. Ne znam, kad ću prepisati, pošto ne radim ništa, nit me na što srdce steže. Tamo po Božiću dovezam se, ne krene li mi život na bolje. Sva je prilika da "Matica" neće primiti, barem mi je to Kostrenčić rekao.

Drago bi mi bilo, da se povratiš u Dalmaciju kao suplent za koji zeman, kasnije kao profesor. O samu peru ne moš živiti. Ti si se zaljubio u Zagreb, a tu ti se i smrkniva...dok sa svim zaglaviš. Sad jedna, sad druga: ele ti uviek u zapletajima. Bježod vraga, kad on neće od tebe.

Poslao sam ti omot. Bićeš s njim zadovoljan. ja malo duhanim, a ostaviću sa svim pušenje. Na dobro ti došao Božić i nova godina!

Tvoj

D Ilija

34(305)

Dragi moj Ante!

Dok mi je tvoja dopisnica putovala, ja sam ti već bio uputio omot ko da sam znao, da si razvjetrio kutiju sjevernim hladnim vazduhom. Ovi omot biće ti ugodniji od onoga prvoga. Takodjer sam ti opazio, da mi na dopisnici ne pišeš onako izrazito o stvarima fina nosa. Upamti i nemoj da ti obsujem doktorstvo.

U broju 4 "Hrvatske" vidim "Matičine" natječaje za 1902. Moja bi novela mogla zaleći u zakladu Adolfa-Veber-Tkalčića (kr. 700). Ako vidiš i ti, onda napravi molbu i podpiši je mjesto mene, pa je uruči. Kad ta u tebe novela ne bi zaklopila deset tiskanih araka, onda bih ti ja poslao još koju, što nisam poslao. Ti si u tom majstor, a ja ću se ravnati Tvojim savjetom.

Ponudi i ti "Matici" "Moći ljepote". Danas sam pisao Trnskom predočujuć mu, da ćeš ti valjda ponuditi "Matici" moje novele i da bi ih "Matica" imala primiti radi jezika. Molio ga za to nisam, nego sam mu eto tako naprosto bacio.

Odbio sam "Hrvatsku Krunu" početkom tekuće godine.

Danas sam prodao onoga svoga maloga konja, jer mi je obolio u zadnje noge. Pregorio sam ga za for. 35. Nenadam se onakoga kupiti. Zasad ću ostati bez konja.

Javi mi što je od utoka? U tamnicu ne ulazi, već plati. I ja ću ti dobaciti u tu svrhu koju šuškariju, samo javi. Pisao sam i Niki Ostojiću, ter mu rekao, da se mi tvoji prijatelji pokesamo i platimo ti osudjenu globu, ako tu ne bi stranka pokrila. Odgovorio mi je, da je spravan položiti svoj kamenčić.

Zaduha mi je prošla, ali sam ipak smitljikav. Non la vedo chiara. Pozivlje me Dr Čuka, da mu što napišem za "Glasnik". Nastojaću, ako zdravlje dopusti, jer plaća prilično. Za "Vilotine jasle" poslao mi je kruna 67. Jeretov mi se tuži na Matoša, da ga t.g. ogadio u "Letopisu".

Pozdravlja te

Tvoj

12/1 902 D Ilija

P.S. Ovi ti list upravljam preko Imotskoga.

35(306)

Dragi Ante!

Jučer ti preko Imotskoga poslah list, a danas mi tvoj banu. Baš si me okitio liepim viestima. Uživam! Drago mi je što će ti "Nada" okrpiti gaće i lakte, a i poslao si joj liepu jabuku. "Nadu" ove godine ne primam, jer mi nije susretna, pa onda svak sebi ko Bog i baba. Puno mi je, da si knjezu posvetio svoj trudak, jer on to zaslužuje, a opet otvaraš vrata... Drži se ljudih onakoga kova i ne moj ih izpustiti.

Biće ti moje novele stigle. Čini kako hoćeš. - Poslaću ti opet brzo duhana, neka su ti barem pune oči. Za te ga i za me ima, a eto i Rendić može okaliti svoj kist. Žalim, da ga lično ne poznajem.

Kažem da ne mogu po onoj Martićevoj: "Gdje samoća sama sebe stravi", ama opet kurljam ko stara i izderana kljusina.

Radi i sjeti se svoga Benjamina

D Ilija.

36(307)

Dragi Ante!

"Vienac" u broju 3 t.g. tiskao je moju pjesmu "Starcu Radovanu". Tu nema podpisa. Biću u prepisu zaboravio. Pročitajder to pjesničko nedonošče i klimni glavom. Nije za moje zube pjesma, nego od belaja zamrčim koju ni milu, ni pristalu. I Periću sam poslao poslanicu kroz "N. list". Podprašio sam mu nos paprom. Valjda je stoga Biankini i ne tiska.

Biskup me Nakić ponudi rodnim Poljicima za godinu dana. Valjda podjem, jer sam na boljoj prigodi u svakomu pogledu.

Ništa mi nisi javio o primanju novela. Poslah ti jih preporučno davno. Umiri me odgovorom, ako ga jur pošta ne nosi. Netom stečem sudić, poslaću ti njega. Očikam tvoje tiskane izradke. Kamo ih?

Netom primiš zavijuci

Da si zdravo prijatelju

K. 25/1 902 D Ilija

P.S. Imadu mi 3 stvarčice na "Nadi" med kojim i "Benedicite", što no si je vidio i popravio. Nit mi tiska, nit na opetovnu molbu povraća. Molim te piši Hörmanu ili Kranjčeviću, da mi povrate na moj račun, jer nemam vierna prepisa.

37(308)

Dragi Ante!

Evo me opet s tobom.

Pisao sam "N. Listu" da mi povrati izručeni mu komad putopisa i povratio mi ga je. Nisam znao na čemu sam ostao. Taman sam došao do Zagreba. Da mi ne bude jednoličan u svemu prvomu htio bih Zagreb opisati nešto pametno, a tu ćeš mi ti pružiti pomoći, ako uzmogneš. Evo kako. Ti me izmieni i dotakni se glavnijih spomenika, a osobito o groblju na Mirogoju. Ne znam koji su velikani tu u zemlji. Biće Šenoa, Palmović i još koji. Ti mi kratko i naprosto navrljaj, a ja ću po svoju prikrojiti. O kat. sastanku, našemi susretaju u "Lovčevu Rogu" i.t.d. to je moj posao.

Znam da si u poslu i da živeš jedino o znoju lica svoga, ama mi samo poskorupno i priprosto opiši. Ti si svemu tomu vješt, pa ćeš kroz dva sahata doskočiti mojoj želji. Ima opis Zagreba i Beča na više mjesta, ama se ja nisam naučio plagirati.

Jutros sam poslao u Imotski ulaka, da mi donese koju kutiju, eda ti proturim malo duvana. Za nas ga ima i biće.

Valjda se promienem u rodna Poljica. Biskup mi je tim pomedio, a ja mu pustio na volju, jer nenavičan moljakati i ulagivati se. Po sadržaju pisma vidiće moju sklonost.

Odavna nisam primio ništa tvoga. Ako je u putu, doće. Misle me upravljene ti novele. Ne znam, jesi li ih primio. Čitam, da je Dr. Radić tajnik "Matičin", a čini mi se da si ti s njim u dobru. Tanto meglio.

Niko Ostojić poslao mi je na uzdarje malo bračkog mokriše. Onomu se može reći, da je prava Krv Isusova.

Pozdravlja te

Tvoj

Kr. 31/1 902 D Ilija.

38(309)

Uklapam ti prepis lista, koga evo upravljam "Matičinu" odboru. Mogao si mi ti sklopiti nekoliko redaka, jer ja nisam vješt, već sam skleputio eto tako od oka. Htidnu li mi dati predujam, neće se osvrćati na formu pisma. Ti sada čepaj, kako znaš i vidiš. Umjestne su ti opazke. Vriediće mi za buduće. Nedavno sam ti poslao omot ovo dana. Naletio mi suhić, pa ja odmah turio bojeć se, da mi ne izmame onake vrsti, što za naš šćedim. Možeš zabaciti koji mjesec, eda haran u tom ne puhaš u prazne šake. - Matoš ima razlog, nego je meni žao dobroti Jeretova. Adresa je Matošu: 76 rue de Seine.

Neću ti dalje pisati, jer sam ti natrpao punu glavu, a tebi je živovanje.

Pozdravlja te

Tvoj

D Ilija

39(310)

22/2 902

Dragi Ante!

Jučer ti poslao dopisnicu, a danas mi došao tvoj list. Drago mi je, da si primio omot.

Ništa ti ne hvala na nujnosti usljed velikih briga, koje su te poklopile, jer ni moji svati niesu na broju. Upelio si mi da ti ništa ne pišem o zdravlju, pa i neću, ali me je zabrinulo. Ovo dana očikam odluku primještaja u rodno svoje selo, kojim me je Nakić ponudio i zamolio. Eh da se kleto mili išta na tom svietu! Ja samo kažem, da je zdravlje najskupocijenija stvar na svietu.

Pozdravlja te

Tvoj D Ilija

40(311)

Dragi Ante!

Evo me u rodnim Poljicima. Krstatice ostavih i onu planinu, a primakoh se u pitomije mjesto. Valjda mi zdravlju koristi. Selo je veliko, ali su puti krasni. Kuća mi je uprav razkošna. Čuvaj duhan, jer ovdje nije baš najfiniji, a u primještaju sam sipao lievo i desno, što sam imao. Dobaciću ja tebi, ama te siećam na ovu: "ohola glava, gladna guzica". Primio sam na jiće učitelja Nikolu Štambuka, sa Selaca rodom. Dobar mladić. Bez bodula ja ne mogu živiti.

O svojim novelama ne čujem ništa. Predujam zapitao, ama nikad odgovora. Naslonio sam nešto na biskupa Nakića, da on preporuči Posiloviću, ili Strosmajeru. Ti o tome jezik za zube. Vidićemo.

Adresiraj mi unapried na Kamenmost.

Poljica, 29/3 902 Tvoj Ilija

Ako si mi što uputio, odgovoriću netom primim.

41(312)

Poljica, 31/3 902

Dragi Ante!

Primo "Sa K. Tvrdjave" i pismo. Po mogućnosti osvrnuću se na kaneonu, da otresem rosu sa srdca prot nepravdi, koju ti nanašaju i tim u neku ubiju tvoj vilinski polet, ali sam sada u velikoj župi, blizu varoša, pa me otimlju poslovi i vizite. Puno bi mi drago bilo, da ti napišeš sa znanstvenog gledišta ocjenu, a ja ću je obuć u svoj jezik i nadodati što mi pamet odsječe i srdce zaželi. Mislim da sam ti pouzdan i da mi to smideš poslati bez da će i crna zemlja znati.

O mojim novelama ništa se ne smućuj, jer znaš, da ne živem operu. Napokon - kad mi padne muha na sadno otresću hrdjom i otiskaću o svomu trošku, da samo darujem svojim prijateljima. Znam, da si kivan na odbor "Matičin", ama hvala Bogu. Ošinućemo ih u javnosti. O Kumičiću znaš, da ću te rado poslušati. Ti mu dobaci u kljun i javi mi adresu, pa me evo.

Sa mnom jede učitelj Štambuk. Ja ne mogu biti bez bodula.

Pozdravlja te

Tvoj D Ilija.

Moji svi zdravo odpozdravljaujuć želeć te viditi ovdje. Martin je u tamnici ima 1 mjesec dana. Još mu ih 7.

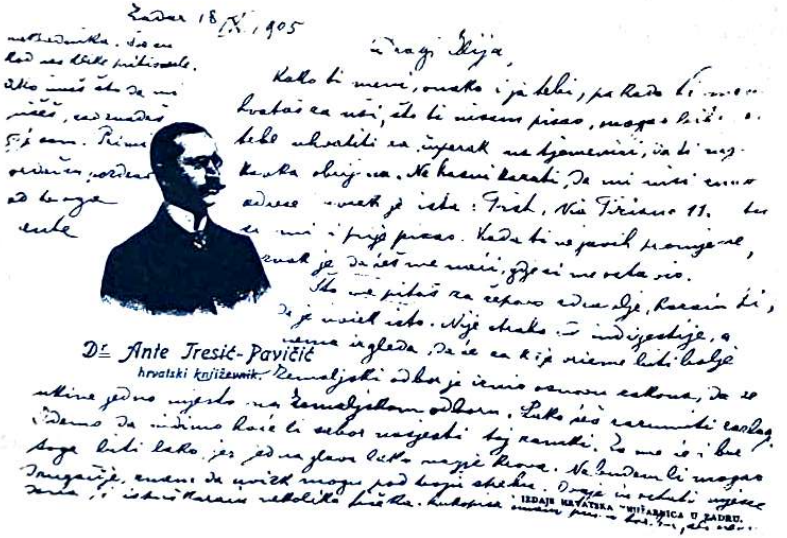
Dr. Ante Tresić-Pavičić
hrvatski književnik

Faksimil jednog pisma Ante Tresića Pavičića upućenog Ujeviću

42(313)

Dragi Ante!

U ogromnim sam poslovima, pa nemam časa razpoloživa, da svojski i logično izradim ma bilo koju stvarčicu. Biću se dovezao barem deset puta, da napišem štogod o tvojoj divnoj i osjetnoj te umjetnički i riedkoj kod nas, kanconi, a uviek prekidao i gubio nit pojmova.

Eto što sam trkimice nadrljao, a ne smim nikud poslati bez tvoga oka i popravka. Popravi što vidiš i nadodaj, što znaš i srdce ti želi, pa mi povrati. Piši čitljivo, da se ne pometem. - Žao mi je i osudjujem nemar koga opažam glede kaneone. Meni se čini, da je i glupani mogu razumijeti, jer je čista i svatljiva ko sunce na vedru nebu.

Pozdravlja te

Poljica, 27/4 902 Tvoj D Ilija

43(314)

Dragi Ante!

Primio u redu. Poslušaću te, ama ne u svemu. U vrpnji sam jer mi Dominikanci dolaze, ter ne znam, kad ću prirediti i poslati nastojaću. Bio je nedavno kod mene D. Ivan Žamić, župnik Brela. Donio mi 15 litara prošeka ko žerave, a ja njemu nasuo torbu njega. Žalim što onakom brku nisam mogao nametnuti trabakul. Nevakat je a biće i vakta na jesen.

Kad ti putopis izadje, pošalji i njemu (Žamiću) jedan komad. Pošta mu je Baškavoda kod Makarske. Da znaš i da si čuo, kako smo te skupa hvalili! On kaže, da si prva živuća pamet.

Ne mogu dalje maka.

Poljica, 5/5 902 Tvoj D Ilija

44(315)

Poljica 11/5 902

Mili moj Ante!

Primio i pismo i "Polete". Nešto sam probrstio, ama mi misije ne dopuščaju proučiti ko što ću to, a Dio piacendo, netom odahnem. Biskup me uvalio u veliku i razkvarenu župu, a meni jadno srdce neda mira cieneć - tu se varam - preporoditi rodno selo, ter radim zubima i noktima uz sve jadno zdravlje. Ali tvrdo u Boga uhvam, da mi ovi trud neće naškoditi, jer radim iz čista srdca za čistu svrhu, što mora Bogu biti milo i drago.

Ono, što sam letimice pročitao na priskoke, nije loše, pače sam se nasmijao iz petnih žila čitajuć ono o D. M. Mimici, tvomu otcu i "Keri". Požalio sam što ti

nisam rukopis vidio da ga nešto zasaručim u oponašanju zagoraca. Ima u "Poletima" i ozbiljnosti, gdje no se razumieva tragična smrt ima i mudrovanja i drugih gjakonija. O Lučiću si divno rekao. par je riečih, ama tu ima puno coka - a chi comprende...

Dogovoriću se s Bulićem glede obe tvoje želje u privatnu pismu, pa ću ti pisati.

Do 18 t.m. imam misije i nije mi moguće mokrom glavom krenuti. Uztrpi se. Poslao sam "N. Listu" onu ocjenu uz neke preinačice i dodatke. Malo ćeš se i osmiehnuti, kad vidiš, kako sam te metnuo na mutap jedne bajoslovne pučke rečenice naime, da si se pod nesretnom zvizdom rodio (razumi se u pogled svieta, jer ti se uviek čanjak na glavu iskrće). Ako je oškitila pamet, srdce je naknadilo ljubavlju, a to ti znaš.

Ja ti neću zahvaljivati na ničemu, već ću nastojati, da budem ona tvoja biela vrana, koja ti se neće neharnošću odužiti, ko su jata crnih.

Tvoj Ilija

45(316)

Poljica 20/5 902

Dragi moj Ante!

Tužiš se da mi je list "hladan", a ne siećaš se, da mi je onda glava dimila u vrpnji i razbiglavi radi Dominikanaca, koji su mi bili u kući? Pa opet uprav kad mi je stigao tvoj putopis, bilo nas misnika na okupu 10 i ja za trpezom čitao na priskaku o Mimici, Gnječu i Lučiću, ter neki i opažali, da nije svaka udešena, pače neki i zlo svaćali po koji opis u.P. ono o Gnječu razemeć ga nekim dolce - garbo. Naravno, ja sam obrazložio i pristali su svi na obrazložbu. Valjda se javi u "N. List" fra Ivan Tonković, a on je znadi, mužko na peru i razumi se dosta dobro u arkeologiju. Vino ga je mrvičak obrzdalo, ali je sada u samostanu Imotskom, pa će priuzet svoj prvi rad. Odvažili se na ocjenu, nastojaću, da bude de siorsi. Ona je u "Hrvatskoj" liepa.

Moje "Polete" odnio je fra Mate Gnječ, da pročita. Ako mu mogao iztegnuti jednu petaču, neće mi biti mrzko, pa ću ti poslati. Na 1/6 poslaću ti do 25 for., a knjige kad stignu. Ostao sam suh na kesi, jer me stali Dominikanci preko stotice. Žao mi je u duši, da ti nemogu srepiti glavu barem, kod jedne mjenice. Oh, da znaš, koju bi slast okusilo moje srdce! Eda ne bude uviek ovako.

Upeliću Buliću, da ti i on odmah šalje novac, ali će ova upela slieditи od moje strane kao da ne znam tvoje bôle. Nego sam još u vrpnji. Moram vratiti zajam misnicim, koji su mi pripomogli ispovjedati i tako sam u skitnji još za 15 dana, a onda me čeka blagoslov marve. Nije mi moguće ovdje otvoriti knjige, pače i novine letimice čitam i to u postelji. Za me nije ova župa, jer trud neopisiv, a ja ne mogu ugugnjati, ni gledati, da mi je neredna ma i sitnica.

Učitelj Nikola Štambuk prošao je izpite. On jede sa mnom, jer ja bez bodula mučno mogu biti. Dobra je duša moj učitelj.

Javi mi štogod o Kongresu, ili me upozori, da čitan.

Ne znam, kad će "Narodni List" tiskati onu moju tobože ocjenu tvoje kancone. Kakva je, ie, ti se ne ljuti, jer i ako sam dao Periću prednost u jeziku, a ono opet pogladio sam i tebe u svoj liniji. Hotimice sam se mašio tvoga hrvatstva jer znaš, da su te slavosrbom nazivali, što je meni zdrave zube čupalo poznajuć te većim hrvatom, nego li svu Frankovu stranku zajedno. Bacio sam malo i šale, kako ćeš viditi, a mislim, da je umjestna.

Pozdravlja te

Tvoj

D Ilija.

46(316)

Dragi Ante!

Stiglo mi je 10 komada "Finis Republicae". Komu ću ih prodati? Ono nije za svačije zube, pogotovo nije za naša mjesta. Valjalo bi prinieti ovamo svietske velegrade, a još se tomu nije odkrio izum. Nastojaću.

Bulić je razprodao "Polete". Rekoh mu, da ti šalje novac. Nu on ti je dobar spavalo, kako mu i drobina jamči: njemu se ne priši. Potaknuću ga opeta.

Do sada sam pročitao ocjenu "Poleta" u "Viencu", jer ovoga primam.

Protresao ti je jaketu Dr. S. Bosanac. Ima nešto razloga, ama je brate, udavio naivno. Gdje nema razloga, o tomu opaža, a nije n.P. opazio da "vo bleji", kako si ti upisao. Ovca "bleji" vo "riče", ili buče - ako je u rivini. Po momu sudu "Poleti " su sjajni. Ima tu uprav divnih prizora i ćutljivih komadića.

O duhanu ti samo mogu javiti crne glase: užegao sam mu svieću. I promjena i misije i svakidanji gostovi držaše na oku duhan, pa da je se i kotio, nestalo bi ga, a sad se ne može nabaviti (nema ga nigdje) za glavu zlatnu. Ja sam ti pelio: čuvaj poštenje kutiji! Znajuć za crni petak. Reste novi, pa ćemo naknaditi.

Drago mi je, da ćeš u Dalmaciju. Ne mogu ti zajamčiti posjet u Sutivanu, ili Povlju jer nemogu ostaviti ovu mnogobrojnu župu. Da si punije kese, mogao bi ti ovamo i to dosta lagodno. Iz Splita diližanca polazi jutrom preko Omiša, Zadvarja i Lovreća, ter je isti dan ovdje na 4 po podne. Dva kilometra od moga stana prolazi za Imotski. Nu ti ćeš mi pisati, kad ugaziš na tlo naše, eda ugonetamo sastanak. Baš bi mi drago bilo doć u Povlja, ter bi skupa i na Selca, da se odužim Tomi Didoliću.

Stoj mi dobro!

P. 23/6 902 Tvoj D Ilija

47(318)

Dragi Ante!

Razumio sam da "Matica" neće privezati moga "Garova" na svoj obzoraški tor. Pa i neka. Ja bih te zamolio, da se ne izlagaš radi neprimanja pripovijestih, jer meni

neš koristiti, a svojoj budućnosti možeš škodovati, jer ti "Matica" iz osvete unapried ne će primati djela. Napokon znaš, da ne živem o peru, o izradcima. Samo te molim, da mi rukopis priuzmeš od "Matice" eda mi ne zaglavi i neka je uzate.

Drage su mi one ostale viesti, a biće mi draže, da se ostvari moja želja, da t.j. upamtim Knježevski cviet za tvojim uhom. Nastoj o tomu, a ja ću već kruničati u pramčioku i to svim žarom svoje duše.

21/7 1902 Tvoj Ilija

Rado sam čitao u "Vrhbosni" kako te hvali pišući o sastanku u Ljubljani.

48(319)

Dragi Ante!

Rekao sam I. Buliću, da trsi račun, jer "mana" ne pada nikomu. Obećao je, a valjda je već obećanje ispunio. Domalo ću u Imotski u posjete Periću, pa ću opet za vrat lienčini. Bulić ti je pusta lienčina, kako mu i drobina jamči.

Ako si nujan, eto ti pjesmice, da te zasmije. Prividije i popravi, ako je moguće popraviti, pa je turi barem u Satir ili na lomaču: fiat voluntas tua.

O tvojoj "Finis Republicae" čujem liepih glasova, ama ja sve mislim, ama ja mislim, da će ti se i tu nanieti nepravica. Vidiću obećanje "Vienčevo" u ocieni. - Čitav sam, da je o tebi sastavljena jedna brošurica, nu ne vidih je. Okolo 25 t.m. poću u Travnik, da kod Isusovaca smjestim jedno kućno diete na nauk.

P. 8/8 902 Tvoj Ilija

Tek našarao pismo, dodje mi "Glasnik Matice Dalmatinske". Opazih Jakšu, vidih tvoje ime, dovezah se čitajuć od igle do konca. Pročitah i o "Finis Republicae" i "Poletima", pa odahnuh. Dobro je Jakša rekao i baš mu hvala s moje strane! Vidim uzput i neku sklonost prama tebi, a to mi je drago. Neka ti naših! Oh, da znaš, koliko bih radostan bio, kad bi te sviet upoznao. Velika je rana na srdcu nepriznanje. Nu, mislim, da će ti "Finis Republicae" ovjenčati glavu velikom krunom, jer je ono sbilja remek djelo. Radujem ti se. Živio mi moj Ante! Ja se samo ponosim, što sam ti prijatelj i to po tvomu uvjerenju. - Prometnuće se, da ti barem kutijicu pošaljem, neka ti sve miriši ko Krezu...Ne dangubi, ej... U čemu god znaš, da ti mogu navratiti vodu na mlin, evo me. Bio sam uviek sretne ruke i skoro ko p. Don Stipan Simunić u zapisima. Zapise ne pravim, jer ne nosim perčin, ali sam sretne ruke, Bože ti vidiš.

Tvoj Benjamin
(Nisam Čifut, ne
i ako sam Benjamin).

49(320)

Dragi Ante!

Uklapam ti Radićevo pismo, jer ja š njim nemam ni konja, ni samara. Kad ga vidiš, utanači, kako god hoćeš i zahvali mu u moje ime na zauzimanju. Kad bi se moje novelice metnule na nove kušnje, kako Radić napućuje, i opet bi na zaim jašilo, da bi se opasale redovničkim pasom, jer ja više ne vjerujem u "Maticu". Ne zamjeri mi na ogluhi obećanja. Ne znaš kakve me sada neprilike gone na pošti Kamenmost. Poštmajstor je hrišćanin vjerom, a Srb polit. osjećajima. Ne će nit da čuje. Prodometnuću se kako god. Žalim, ali živ se u zemlju ne može.

Nedavno malim ne platih glavom uzjahujuć na konja. Poću u Split na sumporne kupelji tri-četiri dana, jer mi udarac s konja pod koljenom ne izčezaje, a uzput ću viditi Nakića. - U Travnik ne podjoh, nego sinovca poslah po bratu. Plašio me dug put i vrućina.

Ma bolan ne bio nešto mi nepoćudno rekoše o Tebi neki naši, što su bili u Zagrebu. Ti mi nisi ni nakrenuo. Biće valjda izmišljotina.

Dao Bog! Pozdravlja te

Poljica, 10/9 02. Tvoj Ilija

50(321)

P. 8/11 02

Dragi Ante!

Tu nedavno poslah ti malo duvana, ali nije bio pravi, jer ovde ne ima drugačijeg. Nu najgore su prazne jasle. Poslaću ti opet brzo baš za tvoj brčić, što držim u zalihi i očikam prigodu.

Vidio sam u "Jedinstvu" i "Novom Listu" tvoje striele prot "Matici"; vidio sam i odgovor Politeov, u komu se apelira na me i na N. Ostojića, kao tvoje najpouzdanije prijatelje. Politeo šmiga ko jegulja. Biće ti po prilici govorio, da učiš profesuru i da odlaziš iz Zagreba. To smo ti govorili ja i Ostojići, samo što smo ti mi govorili iskreno želeć ti ugledati poboljšicu na ekonomiji; dočim ti je Politeo govorio, eda te makne iz Zagreba, da im deračini i šaranju ne mrsiš račune. Tako barem ja knadim u tupoj pameti, a koliko pogadjam, znaš ti najbolje.

Mogu ti reći, da su na ovim stranam učinili dobar utisak tvoj članci, o kojim je "Jedinstvo" dodavalo i opazke u prilog. Mi bi odavno morali dignuti revoluciju prot izjelicam na "Matici" jer su "Matica" članovi, nipošto stanoviti ljudi, koji sami liže svoje prste iz "Matičina" ulišća, a drugi vriedniji gledaju izpod rulle. Čuvaj kožu i čuvaj svoj položaj, a udri lievo i desno. Htio je se samo jedan Tresić, koji je metnuo glavu u torbu i vrcio na juriš madjaronima pod hrvatskom monturom; htio je se Tresić, da otvori obieleni grob, koga je i otvorio.

Meni nije stalo, što mi "Pripovjesti" ne primaju, ali mi je stalo, što tebi čine onake nepravice, a da su ti obojak ni po jada, nego ti niesu ni to. Sve su ti oteli osim te pameti, a i nju bi da je materija. Nu, ti ćeš tom jedinom ostavštinom utući svoje, i ciele Hrvatske neprijatelje, samo se drži usmjerenosti i nastoj imati zapleće kod odlikaša i spisatelja. Svi će poštenjaci biti uza te, ama je ovakovih malo. Čuvaj Deželića, Miletića, Gjalskoga i druge poštene duše, dočim na nas ovamo računaj i u vatru i u vodu. Pisao sam Ostojićim i pozivljem ih na noge, neka vide Bosance i družina tko je Marko, tko li Janko. Ja ću odbiti "Vienac", a primaću "Prosvjetu". Nastojaću odbiti sve "Matičine knjige" na ovim stranam, ako se ne preustroji pravedan književni odbor, jer mi možemo dieliti milostinju i bliže sebe.

Eto si me razumio. Čuvaj se, opet ponavlja

Tvoj Ilija.

P.S. Neka ti je uviek na umu i na srdcu oni tvoj posao... Sveži svoju glavu mirovnim viencem.

51(322)

Dragi Ante!

Netom čovjeku udare sjedine u glavu, odmah mu i pamet pouśća i srdce se zar potmiri. Ko da se je i nami, nedaj Bože, to dogodilo! Ma kako ti ne svaćaš moj zagorski jezik u putopisu? Ne, da se s tobom podrugujem, dapaće sam sam sebe šali izvrgnuo. Rekao sam da ne oboreš laktom, eda "znam i neznam" krenem u Klobuk. Kad bih krenuo "znam" onda bih krenuo samu tebi i Skenderu, jer drugih meni poznatih voda nije bilo. Onim sam htio reći, a tako se ima razumiti, ko da si me ti vježbao i priviknivao eda me izgladiš a ja, ko zagorac, prigonio mejaše i mjere na tom po me neprirodnom polju. Ne dao Bog, da sam te htio ruglu izložiti. - O curam i ženam, t.j. gospojicam i gospojam, nisam htio ni pisnuti, jer sam jerej. Nešto sam se mašio kelerice u Beču, pa se bojim, pa se bojim, da sam prisolio, akoprem sam mjerio riječi.

Koriš me zaboravlju i nepriznanjem tvojih pohvala. Svašta će se u mene naći, ama neharnost neće. Netom sam pročitao "Jedinstvo" i "Novi List", pisao sam N. Ostojiću i Kapiću, da mi ovamo dignemo kuku i motiku prot proždrvljivcim "M.H.", koji ti zatvaraju vrata, a nisu ti ni obojak. Dakle vidiš, do šta bih bio kadar doći, a time još na po usta koriš?! Da si mi bliže, dao bih ti čašu vugave da opereš jezik. Ne moj tako, grehota ti je. Ja ne mećem na bubanj svaki svoj osjećaj, već radim skromno. Ta eno me i Politeo nazivlje tvojim glavnim prijateljem, a Politeo nije vreća ogriezina. Ja se uprav sramim, što ti se ovako hvastam u brk prijateljstvom, ali si me potegao za jezik.

O tebi u putopisu izaće ono, što sam ti kazivao u Splitu. Ono je već u Zadru. Vidićeš, da će na me graknuti, jer se ne smie tvoje ime u dobru spominjati, nit dizati ljaga, što se je na te nabacivala; ama meni za to tvrdja glava.

Nisam te ni slao u Zagreb, pa i ne želim tvoj odlazak iz njega. Bojim se, da ne ćeš obstati nit u Trstu na uredništvu "La Pan. Sla.", jer za tvoju ćud nije urednikovanje. Ti bi se imao latiti profesure i književnosti oprašćajuć se sveosve od politike. Tko nije lisica, ne može bit ni politik. To je moje vjerovanje, a ti vjeruj u hrišćansko, ili, ako ćeš, čak u Koran. Kad se dobro obadješ, uvidićeš da nisam bukova glava u pogadjanju.

Poslušaću te o duhanu, o korenju. Kako ti ga slati u Trst? Bojim se nemogućnosti primanja. Svakako pisaćeš mi o odlazku.

Budi miran i ne čupaj mi krnjatke sumnjičenjem, jer bih se odmah ubio, kad bi ti imao iskrenijega prijatelja od mene. Što te više napadaju, psuju kleveću, to si mi draži. Nevjeruješ li? Onda u govna sa svom diplomom.

P 15/11 902 Tvoj

D Ilija

Prascu B. rečem opet. evo, što će reć, kad se vlah pogospodi! Neki mi hvale putopis, neki kažu, da puno razvlačim. Još ga nisam dogotovio. U neku se kajem, što sam zapeo perom. Htio sam u šali iztresti vreću jezika.

Tražiću, da mi na hitac izleti ono zaljubljenje u te moga otca i uvažiću ostale stvoje uputke naputke. Da sam doktor, bio bih i ja pametan iako ne bih kolik ti, jer si ti jedan.

52(323)

23/11 02

Dragi Ante!

Moram se u neku uvriediti, jer si mi prijatelj. Ti si mi i do sada nabacivao ko da te zaboravljam, a ja nisam u tomu kolu; pače ti i ne znaš, koliko si mi na srdcu. Po samu putopisu možeš suditi, da nisam nit cigloga spomenuo, barem se nisam o njemu zadržao, ako mi nije na srdcu. S kim se šalim, to je i moj.

Ti se bojiš one Augustinove: "Nemo infelix sub provide manu Dei nisi sua culpa". To je junaštvo, ama ja najvolim imati u ruci. Nade su uviek nade. Tebe su izvarale, a ni mene nisu zaboravile. Meni ništa draže do tvoje sreće. Želio bih da ti bude veća, nego ti pamet, makar se u njoj posilio.

Kumičić mi poslao na dar novi roman "Kraljicu Lepu" sa vlastoručnom posvetkom. Ukoliko sam na primitku vidio, nije ga prostio ni Biskupim ni drugim crkovnjacim; pače je tu otresao rosu sa srdca. Proučiću ovo dana.

Očikam malo duhana iz Hercegovine, pa ću ti poslati. Imam ga i u kući, ali će biti ljepši hercegovac, a da ti istinu kažem, nemam sudića u ruci. Tri su mi puna i to: Fabkoviću, Ostojićim i Kapiću.

U zdravlju nisam baš loše. Ovo sam ljeto prokuburio ni najgore. Imam puno vrpnje i inače se ne mogu tužiti. Čuvaj se Jakića. On je fukara bio i u Sjemeništu. Poznajem ga vrlo dobro. Da je čovjek, ne bi apostatirao.

Zdrav bio svomu

Iliji.

53(324)

10/12 02

Dragi Ante!

Netom sam primio i iztrižak novela odmah sam pošao u Imotski podjariti Bulića. Kazah mu u nekorieči o pokretu lista, a on mi predloži, da ti brzojavim, neka nam program lista pošalješ, da ga sgodnije preporučimo. Ja ti eno i brzojavih. Dobro bi bilo, da ti program sa svojom firmom tiskaš u "N. Listu" ili u kom drugomu, a ja ću se držati i programa i naputaka. Bulić ima neku gotovu radnju. Poslaće ti je. Ja ću isto nastojati, a poslaće ti Dr Čuka iz Zadra jedan putopisić stare Fabkovićke. Bio je u mene i ja sam ga nešto popravio. Valjalo bi staru propustiti, pače i popratiti opazkom, kako ona u visokoj dobi radi. I to bi bila mala reklama. - Ja ću uložiti sve sile za to tvoje čedo. Pisaću na sve strane i potrošiću punu vreću maraka. Preporuči se i ti svim znancim. Zaoriću u "Nar. Listu". Pisaću Stražičiću, Kapiću i ostalim.

Poslah ti for. 10 za "Finis Republicae". Poslaću i još netom ufatim u ruku. Trošim na maloga u Travniku for. 3 na mjesec. Ne mogu doskočiti kesom, inače ima srdca, znaš i sam.

Prevesti ću i novele. Nekud nisu sočne, kako bih želio, ali ću ih navrnuti, što budem bolje umio i mogao. Ima nekih izraza, nekih lokalizama, što ne razumim. Nu ja ću se izkoprcati. Nastoj i radi.

Buliću sam upelio i za dugovanje kažuć mu: Da je lasno situ trbuhu o postu pripovjedati. Kumičić mi piše, da mu pošaljem sve radnje i da će ih on probrati za "Maticu", jer tako ugovorio s presjednikom i tajnikom. Što mi ti govoriš?

Grli te i pozdravlja

Tvoj

Ilija

54(325)

P. 13. 02. 02.

Dragi Ante!

Stiglo i zadnje pismo. Razumio sam, nastojaću odmah napraviti za "Narodni List". Znaš: advenat je, ispovjedi et similio, a i u mene dvi ruke, jedna pamet - škito.

Eto ti povraćam izvornik i prevod novele. Ti se pobrini dopustom Pirandella, pače, ako znaš, gdje je, piši mu i dobavi mi još koju njegovu. Smiešne su. Ja ih-barem tako velikom lakoćom pritakam.

Nastojaću štogod, da bi i kratka, napisati za prvi broj, ali ne jamčim, jer vražji trud u ovoj velikoj župi.

Znaš i sam, da ću se zauzeti i raditi. Zabavlja me još putopis.

Bulić mi je svečano obećao, da će ti poslati i novce i izradak. Vidiću ga brzo, pa ću za oči.

Da si zdrav!

Tvoj

Ilija

P.S. Kad drugu privedem, poslaću.

55(326)

Dragi Ante!

Evo šaljem Prodanu program naumljena lista. Prepisao sam ad litteram puno iz tvojih privatnih, nadodao i svoje nazore. Vidiću, hoće li tiskati. Pišem mu o tebi ćutljivo. Htio bih razbubati među svećenstvom tvoju stvar t.j., nepravednost, koju ti čine; a za to mi se hoće Prodan i "Croatia". Ti ovo uvaži i budi oprezan i taktičan u daljnom postupanju prama Prodanu. Nemoj da te love drugi.

Ovamo sam divno zagovarao sve naše želje i nadam se uspjehu. Ako ikako mogao, poslaću ti štogod za prvi broj. Ispovijedi mi otimlju vrieme.

Reče mi D. Niko Mimica, da te je tamo nedavno vidio u krugu naših: Medovića i.t.d., koji ti otimlju iz očiju duhan. Poslaću i njega, ama čekaj.

P. 17/12 902 Tvoj Ilija

Uklapam na ogled ovu prigodnicu. Svidili ti se, tiskaj, kad te volja.

56(327)

Dragi Ante!

Eto ti "Runjava nozdrva", ako je begenišeš. Nisam je razveo, jer u poslim, a valjda ti i ne stigne za jedan broj. Pošalji jedan broj i Don Pavi Čikešu - Čaporice - Trilj.

Eno je Jedinstvo liepo preporučilo. Još ne vidih ono moga poslana Prodanu. Ne tiska li, poslaću "Narodnom listu". Mislim, da će "Hrvatska Vila" imati predbrojnike. Pisao sam i učiteljici Tkalčić u Hreljin, da se predbroji i nastoji skupiti predbrojnika. Eto vidiš, da sam se i pregljače ufatio.

Amo leda dosta. Ruke mi se ukočenule i ne mogu pisati. Odbiću "Vienac" početkom 1903. Ja mislim, da mu je odzvonilo.

Tvoj Don Ilija

Predbroji i Mirka Radačica - Rogoznica
kod Šibenika

57(328)

Dragi Ante!

Eto ti "Na Božić" za Božić to toliko, neka nisu ni Tvoja sama pleća pod šibama čistih, tobože pravih sinova p. Starčevića. Mi nismo čifuti, te i ne znamo pazariti na koži starih boraca. Tko misli trgaovati, mora mu u žilama teći čifutska krv.

Ako ne bude za tvoje zube "Na Božić", povratićeš mi, jer ne imam inoga rukopisa; bude li, a ti mi onda dostavi broj, u komu bude tiskana.

Ja se oporavljam. Uzmem li išta težka odmah trbuh reži.

Moram živiti na veliku oprezu barem dok rane zaciele.

Želim ti svako dobro

Tvoj D Ilija.

Dao sam ćušku odvjetnicim, dosljedno i Franku rabeć i tvoju jednu reič "gulikože".

58(327)

Dragi Doktore!

Fabković mi na dar poslao dvi svoje knjižice i obširno pismo, kojim me je zabeušio neopisivo. Haran mu ko haran. Na to je glotno prama onoj bogatiji, koju nisam tako na prečac mogao izasuti. Ako glava bude živa, steče ona kapu. Pisah ti jučer na dopisnici. Možda ti prvo ovo stigne. Nesmeta. Napast je jedno i drugo.

"Dorušu" sam svezao na jasle. Kad se zakusi, poslaću ti je. Piši mi o... primanju, ili preporuču...

Upravi nazočni list Fabkoviću. Ja ne znam: ni gdje je, ništo je. Znam samo, da je čovjek i po.

Pozdravi mi Eugena. On je stari panj.

Tvoj

D Ilija

P.S. Fakbović mi se podpisuje "Mladenac u 742. godini". Je li moguće!! Ja sam to za šalu uzeo, inače bih mu pisao prama godinam. Pročitaj ti i pomrsi što nevalja.

Bibliografija književnih radova don Ilije Ujevića

1885.

Pred Kadijom. *Iskra,* br. 24., str. 190-191.

1886.

Liepa Kata. *Iskra*, br. 19., str. 154-155.
Stara Vrlja. *Iskra*, br. 12., str. 98-99.
Pijano doba. *Iskra*, br. 2., str. 14-15.
Rastresla sreću. *Iskra*, br. 1. 6-7.
Narodne izreke i prilike. *Iskra*, br. 22., str. 180.

1892.

Silo. *Pučki list*, br. 6., str. 42-43.

1893.

Nove Zagonetke. *Pučki list*, br. 10., str. 80.
Domisli se. (Zagonetke)

1894.

Vojnik. *Pučki list*, br. 16., str. 123-124.

1899.

Pod murvom. *Pučke novine*, br. 8., str. 403-409.
Pokućarica. *Novi viek*, br. 8., str. 403-409.
Pred Kadijom. *Novi viek,* br. 5., str. 259-263.
Sirota. *Novi viek,* br. 11-12., str. 547-552.
Stara Vrlja. *Novi viek*, br. 7., str. 355-357.
U prančioku. *Novi viek*, br. 5., str. 264-267.
Vojnik. *Novi viek*, br. 10., str. 504-508.
Pismo uredniku. *Pučki list,* br. 22., str. 173-174.
Kapelan. *Novi viek*, br. 4., str. 195-204.
Lihvarova obitelj. *Novi viek,* br. 7., str. 359-366.
Garovljeva oporuka. *Novi viek*, br. 8., str. 451-459.
Na bunaru. *Novi viek*, br. 10. str., 499-502.

1900.

Književno pismo. *Vienac*, br. 29., str. 451-452.

Razvezan uzao. *Narodni list*, br. 96., str. 1-2; br. 97., str. 1-2; br. 98., str. 1; br. 99., str. 1-2; br. 100., str. 1; br. 102., str. 1-2.

Što li je jadan upamtio! *Narodni list*, br. 4., str. 1.

Sa povratska s puta. *Narodni list*, br. 14., str. 1; br. 15., str. 1; br. 16., str. 1; br. 17., str. 1; br. 18., str. 1; br. 19., str. 1; br. 21., str. 1; br. 22., str. 1; br. 23., str. 1; br. 24., str. 1; br. 26., str. 1; br. 33., str 1-2; br. 36., str. 1; br. 38., str. 1-2.

Moje zabavice. *Narodni list*, br. 80. i 81. (Prikaz knjige Skendera Fabkovića)

Na izvodu. *Dom i sviet*, br. 4.

Sa putovanja. *Vienac*, br. 29., str. 451-452. (Prikaz knjige J. Kapića)

Sluga vam gospojo. *Vienac*, br. 24., str. 369-376.

Tumač nekih zgodnih lokalizama. *Vienac*, br. 72., str. 191-192.

Zadnja daća. *Vienac*, br. 4., str. 53-55; br. 5., str. 69-72.

Izgubljena oklada. *Živila Hrvatska*, br. 3-4., str. 11.

Kula od uzdaha. *Narodni list*, br. 72-73; Vienac, br. 35., str. 547-549.

1901.

Momu Ećimu. *Poslanica*. Narodni list, br. 11., str. 1-2.

Vilotine jasle. *Glasnik Matice Dalmatinske*, sv. 1., str. 59-76.

Na dokonici. *Vrhobosna*, br. 18.

Na izpitu. *Vrhbosna*, br. 20., str. 337-341.

Svome suncu. Uspomeni presvjetlog Nadbiskupa Fulgencija. *Vrhbosna*, br. 15., str. 243.

1902.

Sa Kninske tvrdjave. Kaneona Dra Ante Tresić-Pavičića. *Narodni list*, br. 43., str. 1-2.

Poslanica Profesoru Virgilu J. Periću. *Narodni list*, br. 10., str. 1.

Zastupniku Periću - Na odlazku iz Krajine. Narodni list, br. 75., str. 1.

Zdravlje veljo...*Narodni list*, br. 80., str. 1.

Na povratku s puta. Drugi dio. *Narodni list*, br. 85., str. 1; br. 86., str. 1-2; br. 87., str. 1; br. 89., str. 1-2; br. 90., str. 1-2; br. 95., str. 1; br. 96., str. 1-2; br. 97., str. 1.

Jelki. *Javor* (1902), str. 119.

Posestrimi. *Vrhbosna*, br. 5., str. 81-82.

Sinovcu Petru. *Vrhbosna*, br. 17., str. 193.

Starcu Radovanu. *Osvit*, br. 15-16., str. 10-11; *Vienac*, br. 2., str. 36-37.

1903.

Pjesme. *Narodni list*, br. 23., str. 2; br. 24., str. 1.

Da sam ludjak. *Narodni list*, br. 67., str. 1.

Benedicite. *Glasnik Matice Dalmatinske*, sv. 1., str. 31-40.

Mudra budala. *Narodni list*, br. 94., str. 1-2; br. 95., str. 1-2.

Zenzo. *Narodni list*, prilog br. 102, str. 2.

Na povratku s puta. Treći dio. *Narodni list*, br. 4., str. 1; br. 5., str. 1; br. 7., str. 1; br. 8., str. 1; br. 9., str. 1; br. 10., str. 1; br. 12., str. 1; br. 14., str. 1; br. 16., str. 1; br. 18., str. 1; br. 20., str. 1; br. 27., str. 1; br. 28., str. 1; br. 29., str. 1; br. 30., str. 1.

Ne zdvajajmo! *Vrhbosna*, br. 24.

Samac i bezkućnik. *Narodni list*, br. 100, 101. (Prikaz knjige pripovijedaka Martina Mikulića)

Pjesme. *Narodni list*, br. 23-24. (Prikaz knjige pjesama Marija Kumičić)

1904.

"Matica Hrvatska " i moje "Dokonice", *Narodni list*, br. 59., str. 1-3; br. 60. str. 1-2.

Zadnja rieč o Ujevićevim "Dokonicama". *Narodni list*, br. 42, str. 1.

Pred propelom. *Vrhbosna*, br. 20., str. 352.

Kad..., Prijatelju Nikoli Ostojiću. *Vrhbosna*, 18/1904.

1905.

Težka li je ... *Narodni list*, br. 67., str. 1.

Stare magarčine. *Narodni list*, br. 18., str. 1; br. 19., str. 1.

Vurugola. *Narodni list*, br. 62., str. 1-2; br. 63., str. 1.

Presvjetlom biskupu Vicenciju Palunku prigodom pastirskog pohoda u Zagvozdu 28. listopada 1905. Dobrodošlica. *Vrhbosna*, br. 22., str. 171-173.

U mladosti. *Vrhbosna*, br. 19., str. 325.

E pa onda dobra noć odoh u pakao! *Istina*, br. 39., str. 307.

1906.

Dokonice. Slike i priče iz dalmatinskog zagorja. Zagreb, 1906, str. 160.

Poljica. *Narodni život i običaji. Narodni list,* br. 52., str. 1-2. (Prikaz knjige F. Ivaniševića)

Fra Grga Martić. *Narodni list*, br. 65., str. 1.

U moje su stare majke. *Narodni list*, br. 67., str. 1.

Na prvome sniegu. *Vrhbosna*, br. 23., str. 399.

Njegovoj presvjetlosti Dr. Josipu Stadleru, mitropolitu i nadbiskupu Vrhbosanskom, prigodom 25-godišnjice nadbiskupovanja. U Sarajevu 24. lipnja 1906. Čestitka. *Vrhbosna,* br. 12., str. 191-192.

Odsječena grana. *Svačić*, III/1906, str. 79-80.

Pepelu nadbiskupa Fulgencija Careva. Zagvozd na mrtvi dan 1906. *Vrhbosna,* br. 21., str. 354.

Pod kljenom. *Hrvatski dnevnik*, br. 86, Uskrsni prilog str. 25-26.

Starcu Radovanu. *Spomen knjiga fra Grge Martića,* 1906. str. 66-67.

Skender Fabković-Zagvozd na Paškala 1906. *Prosvjeta*, br. 16., str. 510-512.

Iz ostavštine pokojnog Skendera Fabkovića. *Prosvjeta* br. 23., str. 719-720.

1907.

Na povratku s puta. *Narodni list*, br. 19., str. 1; br. 20., str. 1-2; br. 21., str. 1; br. 22., str. 1; br. 24., str. 1; br. 25., str. 1; br. 27., str. 1; br. 28., str. 1; br. 31., str. 1; br. 32., str. 1; br. 34., str. 1; prilog br. 38., str. 2; br. 39., str. 1; br. 40., str. 2; br. 41., str. 1.

Pijavica. *Danica - koledar i ljetopis društva Svetojeronimskoga,* str., 84-96.

Pobratimu Maličkom Pustinjaku. (Poslanica), Zagvozd, na sv. Luciju 1906. *Vrhbosna*, br. 1., str. 9.

Uspomena o pokojnom biskupu Pavloviću. *Vrhbosna,* br. 1., str. 9-11.

Zbogom! *Srd,* 6/1907., br. 2., str. 66.

Borba sa zmijama (Doživljaji jednog misionara). *Hrvatski dnevnik,* br. 73., Uskrsni prilog str. 5.

1908.

Franu Josipu I. na milu spomenu šezdeseto godišnjega sretna vladanja 1848-1908. *Smotra Dalmatinska*, br. 61., str. 2.

Starcu Radovanu. *Fra Grga Martić - hrvatski narodni kalendar za 1906.g.* str. 66-68.

1909.

Remigiu Truccolo i Danici Mrkušić vjenčanim u Splitu 14. lipnja 1909. Čestitka. *Narodni list*, br. 49., str. 1-2.

Gnojidba krmnih bilina. Napisao Stanko Ožanić c.k. vinogradarski nadzornik. *Narodni list,* br. 59., str. 1. (Prikaz knjige S. Ožanića).

Odličnom prijatelju Tomi Didoliću mlađemu i ostalim članovima u "Sedut". *Narodni list*, br. 12.

Razvezan uzao. Piše Don. *Narodni list*, br. 96., 97., 98., 99., 100., 102.

Starac Šikolo. *Vrhbosna*, br. 22., str. 352-355.

1910.

Franu Josipu I. na milu uspomenu osamdeset-godišnjice rogjendana 1830-1910. *Smotra Dalmatinska,* br. 66., str. 1.

Milu pobratimu. *Serafinski perivoj*, br. 9., str. 162.

1911.

U lovu. *Prosvjeta,* br. 24., str. 767-769.

U plandišću. *Prosvjeta,* br. 5., str. 155-156.

1912.

Dobra duša. *Danica - koledar društva Svetojeronimskoga,* str. 156-163.

Opsjena. *Mladost*, br. 4., str. 42.

1913.

Na povratku s puta. *Jakin*, Asiz, Rim, Loret. Hrvatska kruna, 21/1913.

1915.

Franju Josipu I. Na milu uspomenu osamdeset-petogodišnjice 1830-1915. *Smotra Dalmatinska,* XXVIII/1915., br. 56., str. 1.

1916.

Na grobu viteškoga vladara Frane Josipa I. preminula 21. XI. 1916. *Smotra Dalmatinska*, br. 98., str. 3.

Kod fra Nikole Bilića. *Narodni list*, br. 82., str. 1.

1917.

Netko misli da ja bučem, a ja mučem. Zagvozd na obraćenje sv. Pavla 1917. *Hrvatska kruna*, 25/1917., br. 26.

1918.

Presvjetlomu i prepoštovanomu pragospodinu dru Jurju Cariću Splitsko-Makarskom biskupu prigodom ustoličenja-dne 15. VIII. 1918. *List biskupije splitske,* br. 8-9., str. 43.

Na povratku iz Bosne. *Hrvatska kruna*. 26/1918., br. 40-41.

1923.

Vilotine jasle. *Hrvatske novine,* 2/1923-1924., br. 7., str. 1-2; br. 8., str. 1-2; br. 9., str. 1-2; br. 10., str. 1-2; br. 11., str. 1-2; br. 12., str. 1-2.

Napomena: Pri izradbi ove bibliografije koristio sam se registrima Hrvatskog leksikografskog zavoda u Zagrebu i knjigom V. Meštrovića "Jadertina Croatica" (Zagreb 1954.), kao i pretraživanjem po izdanjima tadašnjih novina i časopisa.

Riasunto

LE LETTERE DI ILIJA UJEVIĆ A ANTE TRESIĆ PAVIČIĆ CON LA BIBLIOGRAFIA DEGLI ATTI LETTERARI DI ILIJA UJEVIĆ

Aggiungiamo qui le lettere di scrittore I. Ujević. Queste lettere sono un documento importante del tempo in cui sono state scritte perchè in loro troviamo i fatti nuovi sui avvenimenti di allora. Accanto le letter sono aggiunte pure le bibliografie degli atti letterari publicati da Ilija Ujević.

Dr. Ivan Mimica

NOVELISTIČKI ELEMENTI U PJESMAMA EPSKIH PJEVAČA SILVESTRA KUTLEŠE

Rad se bavi analizom novelističkih obilježja u usmenim epskim pjesmama iz zbirke "Nova pjesmarica. Junačke narodne pjesme Imotske krajine" Silvestra Kutleše. Po svojim sižeima, uzbudljivim fabulama i drugim elementima sadržaja, ali i načinom obrade i duhom koji ih prožima, te pjesme su bliske novelama pisane literature, i to starijemu tipu novela.

Početkom tridesetih godina našega stoljeća, kad je općenito uzevši interes stručne i kulturne javnosti za narodno stvaralaštvo opadao i kad su mnogi vjerovali da već poodavno u narodu nema novih autentičnih usmenih epskih pjesama tradicionalnoga sadržaja, fra Silvestar Kutleša (rođen u Vinjanima 1876.), u tomu vremenu župnik u Runovićima i Lovreću, počeo je sabirati i proučavati folklorno blago na području svoje Imotske krajine, uglavnom u Runovićima i Gornjim Vinjanima. Kao plod toga rada nastala je rukopisna monografija *Život i običaji u Runovićima* koju je 1937. god. predao JAZU u Zagrebu da bi se objavila u Zborniku za narodni život i običaje, no ona je sve do danas ostala neobjavljena. Iste godine kad je navedena monografija bila napisana, Kutleša se intenzivnije okrenuo sabiranju tekstova usmenih pjesama, pretežno epskih. Iz sakupljene epske građe, koja je sadržavala više od stotinjak epskih umotvora, on je one najbolje izdvojio i objavio u zasebnoj knjizi pod naslovom *Nova pjesmarica. Junačke narodne pjesme Imotske krajine* (Šibenik, 1939).

Kutlešina zbirka jasno je pokazala da su usmena epska poezija i pjevanje uz gusle među pukom Imotske krajine, a tako je bilo i u ostalim dijelovima zagorske Dalmacije, tada još uvijek bili živo nazočni i cijenjeni, te da je i tada bilo lijepih i uspjelih epskih pjesama u usmenom prenošenju. Epski deseterac se pokazao znatno vitalnijim nego se to pretpostavljalo.

U Novoj pjesmarici nalaze se ukupno 43 epske pjesme od desetorice pjevača-guslača, iz tri mjesta Imotske krajine: Runovića, Gornjih Vinjana i Krstatica. Te pjesme Kutleša nije sam zapisivao nego ih je dobivao zapisane od svojih pjevača ili

drugih pomagača. Nema sumnje da je takvih dobrih pjevača bilo i u Lovreću, Studencima, Zagvozdu i drugim mjestima Krajine.

Evo imena Kutlešinih pjevača i naslova njihovih pjesama iz Nove pjesmarice: Ante Lončar p. Mate, zvani Perićušić (iz Gornjih Vinjana): *Ženidba Kosić Kapetana, Ženidba i junaštvo Josipa Đulkovića, Dva pobratima, Pandžić Usein i Pavičić Luka, Ženidba Filipa Šuljagića, Komjen barjaktar i Karadža Osman, Senjanin Tadija i Kosa Stipanova, Senjanin Tadija i Uskok Radojica, Senjanin Tadija, Pisma Smiljanić Ilije, Ženidbe Komljen barjaktara i Senjanin Tadije, Ženidba Komljen barjaktara, Pjesma o ženidbi Senjanin Antuna.*

Ivan Marić p. Juriše (iz Gornjih Vinjana): *Ženidba Komjen barjaktara, Ženidba Senjanin Tadije, Ženidba Luke Barjaktara, Pjesma starog Smiljanića, Ženidba i junaštvo Roše harambaše, Gavran Sinjanin i Gojeni Alile, Buljubaša Mujo i njegova ljuba, Komljen barjaktar i nevjernica ljuba, Pjesma o smrti Gojenog Alila, Ženidba od Senja Tadije, Ženidba Cmiljanić Ilije, Janjičar, Troje siročadi tri sužnja nevoljna, Junaštvo Kajvane divojke.*

Petar Škoro Mijin (iz Runovića): *Ivan Senjanin i dizdar od Livna, Pisma Cmiljanić Ilije i starog Čejvan-age, Bosančić Alija i Mara Cmiljanića, Ivan Senjanin i sestra Janković Stojana.*

Mate Galić p. Ivana (iz Gornjih Vinjana): *Ženidba Milić barjaktara, Ženidba Smiljanić Ivana, Zukan Barjaktar i Džakula serdar.*

Ivan Kutleša p. Mate (iz Gornjih Vinjana): *Ženidba Đulković Nikole, Pjesma Banović Sekula.*

Mate Škoro Mijin (iz Runovića): *Mali Radojica i Milja od Misira, Pisma Banović Sekula i Memed Arapina.*

Marko Gudelj p. Ivana (iz Krstatica): *Smiljanić Ilija i Mujagin Alija, ili bolje, djevojačka nevjera.*

Josko Kutleša p. Petra (iz Gornjih Vinjana): *Ženidba Džakule serdara.*

Jakov Delipetar Ivanov (iz Gornjih Vinjana): *Mijat harambaša i dizdar od Livna.*

Ivan Škoro (iz Runovića): *Pisma Malog Marijana i cara od Stambula.*[1]

Kako je iz navedenoga pregleda autora i naslova pjesama vidljivo, gotovo dvije trećine pjesama pripada dvojici pjevača, Anti Lončaru i Ivanu Mariću, svakomu po 14 umotvora. Lončar se ističe ne samo po broju pjesama u pjesamarici nego i po njihovoj uspjelosti. On je pjevao pjesme uz pratnju gusala ili bez njih, ali i sklanjao nove umotvore. Štoviše, i gusle je znao izrađivati. Pjevački repertoar Ivana Marića

1. Karlo Kosor u radu "Junačke narodne pjesme iz Imotske krajine" (Kačić, Zbornik Franjevačke provincije Presv. Otkupitelja, Split, Split, 1969), između ostaloga, piše i o autorima Kutlešinih pjesama. Na temelju izjava pojedinih živih guslača pjesma iz "Nove pjesmarice" i na temelju analize i uspoređivanja tekstova samih pjesama, te na temelju drugih svjedočanstava, Kosor drži da je Kutleša pripremajući svoju zbirku, neke pjesme omaškom pripisao drugim pjevačima a ne njihovim stvarnim autorima i interpretatorima (str. 244-251). U našem radu mi smo se držali naznaka iz Kutlešine pjesmarice.

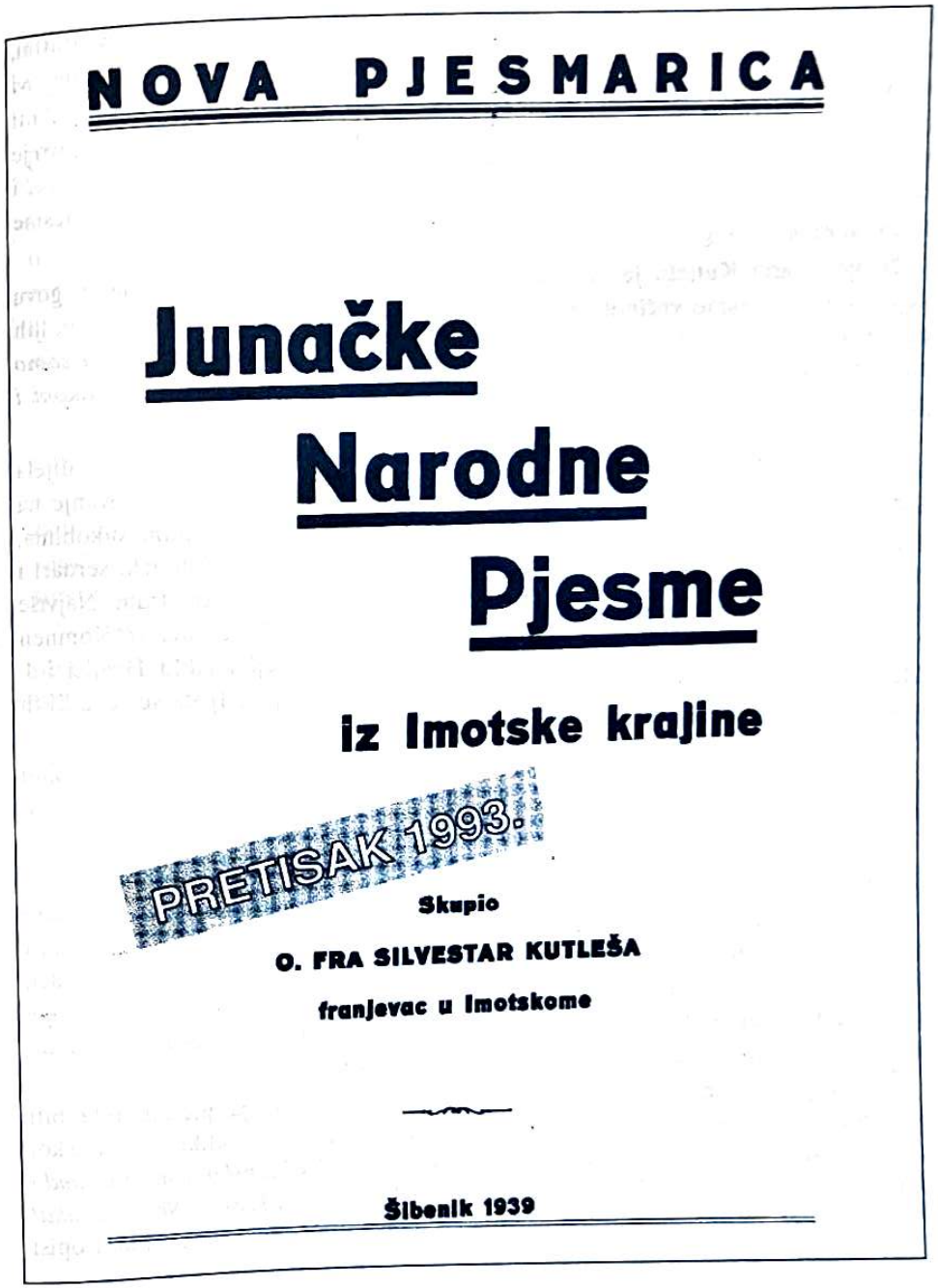
NOVA PJESMARICA

Junačke
Narodne
Pjesme

iz Imotske krajine

PRETISAK 1993.

Skupio

O. FRA SILVESTAR KUTLEŠA

franjevac u Imotskome

Šibenik 1939

Faksimil naslovne stranice drugog izdanja knjige "Junačke narodne pjesme" fra Silvestra Kutleše

bio je bogat; od svih imotskih pjevača on je Kutleši dao najviše pjesama. Međutim, dio njegovih pjesama ostao je među Kutlešinim rukopisima, a neki njegovi umotvori greškom su, čini se, pripisani drugim pjevačima, Ivanu Kutleši i Anti Lončaru.[2] Marić je bio bolji stvaralac nego interpretator epskih pjesama. Zanimljivo je da su Mate, Petar i Ivan Škoro braća, te da je njihov otac Mijo bio dobar pjevač i nadaren stvaratelj junačkih pjesama, a oni sami nisu znali stvarati nove pjesme nego samo pjevati i gusliti.

Svojoj zbirci Kutleša je dao naslov Nova pjesmarica, jer su prema njegovu uvjerenju te "pjesme većinom nove - dosada neštampane ili su varijante boljih pjesama iz drugih naših krajeva". U Predgovoru on kaže da su one nove "*ne samo po sadržaju (sižeju) nego i po obradbi i i motivima*" te da su "*bogate jezikom i pjesničkim poletom*".[3]

Povijesno-epski je okvir Kutlešinih pjesama, kao uostalom i najvećega dijela hrvatske usmene epske poezije, stoljetna borba s Turcima, gerilsko ratovanje na senjsko-dalmatinskoj i bosansko-hercegovačkoj granici, s bezbrojnim sukobima, zatrkama i megdanima. Glavni likovi su poznati senjski uskoci, kotarski serdari i drugi junaci, na kršćanskoj strani, te junaci Krajišnici, na turskoj strani. Najviše Kutlešinih pjesama pjeva o Tadiji Senjaninu i Ivanu Senjaninu, o Komnen barjaktaru, Iliji Smiljaniću, o Ličkom Mustaj-begu, o Muji i Alilu Hrnjici itd. Međutim, u njima se javljaju i drugi brojni epski likovi koji se rjeđe susreću ili ih pak uopće nema u umotvorima drugih pjevača.

Gotovo nijedna od epskih pjesama Kutlešinih pjevača ne pjeva o nekomu stvarnom povijesnom događaju, o konkretnomu vojnom ili hajdučkomu pohodu, haranju i hvatanju roblja.

Uskočke pjesme, a osobito kotarske i senjske činile su glavni dio epskoga repertoara pjevača Silvestra Kutleše. Tu su pjesme epskim pjevačima, ali, razumije se, i slušateljima iz Imotske krajine bile najdraže. Sličan odnos prema kotarskim i senjskim pjesmama i njihovim junacima imali su i brojni drugi dalmatinski pjevači, stariji i noviji, ali i mnogi guslari iz krajeva poprilično udaljenih od Dalmacije. Tako su primjerice Matiji Murku često izjavljivali crnogorski guslari da su im najbolje i najmilije uskočke, senjske i kotarske pjesme.[4]

Epski pjevači, ako u živoj kontaktnoj situaciji izvođenja pjesme žele biti prihvaćeni, moraju voditi računa o interesima i zahtjevima publike. U Imotskoj krajini guslaru kad uzme gusle u ruke, nazočni, *i muško i žensko, i staro i mlado* obično kažu: *Deder isturi jednu, samo neka je sličita, mrsna i krvava! Nemoj kratku!* Prema Kutlešinu objašnjenju to znači da su u takvoj pjesmi poetske slike i opisi

2. Vidi: Karlo Kosor, n. dj., str. 244-251.
3. Silvestar Kutleša, Nova pjesmarica. Junačke narodne pjesme Imotske krajine, Šibenik, 1939, str. 3.
4. Matija Murko, Tragom srpsko-hrvatske narodne epike, I. knjiga, Zagreb, 1951, str. 250.

radnje dobro i prirodno povezani u cjelinu, da pjesma ima dosta zapleta, raspleta i junačkih akcija, te da ima dosta krvi, trpnji i stradanja junaka.[5]

Temeljni izvorni predmeti epske poezije bili su velika junačka djela, bojevi protivničkih strana, sudari većih ili manjih skupina, dvoboji junaka ili drugi junački podvizi pojedinaca. U tu eminentno epsku tematiku od najranijega doba postupno su ulazili nejunački, neepski motivi i sadržaji, elementi iz svakodnevnoga, najčešće obiteljskoga života. I u našoj epskoj poeziji, u veliku broju pjesama, osobito u onima koje nazivamo uskočko-hajdučkima, junački sadržaji se, u većoj ili manjoj mjeri, isprepliću s običnim životnim sadržajima. U njima su opjevani raznoliki motivi i sižeji, bliski predmetima novela pisane i pučke književnosti. Svojim različitim sižejima i drugim sadržajnim elementima, ali i svojim duhom i načinom obrade te pjesme su bliske novelama pisane literature, i to onomu starijem tipu novela kakve su bile izvorne pučke novele i one stvarane od 14. st., od renesanse do 19. st. U tomu vremenu novela se ponajviše obraćala novim, neobičnim i zanimljivim događajima, neočekivanim zbivanjima, uzbudljivim pričama. Novelu karakterizira ekonomičnost u obradi, autor prati glavni tijek priče, bez skretanja u šira objašnjavanja i razvijenije epizode.[6]

U naslovu zbirke Kutleša imenuje pjesme svojih pjevača junačkim pjesmama. U njima se, već smo istaknuli, doista i pjeva o poznatim kotarskim senjskim, cetinskim, krajiškim i drugim epskim junacima, a u nekolicini pjesama i o hajducima. No, bez obzira na imena likova koji se u njima javljaju, neke od tih pjesama mogli bismo svrstati u čiste novelističke pjesme, ali i sve ostale su protkane novelističkim elementima.

To su mahom motivske pjesme. U njima je motiv i njegova zazrada ono glavno, a imena junaka, naziv mjesta i lociranje radnje promjenljivi su i manje važni. To su većinom takvi motivi koji su prikladni vezati se uz dvije protivničke strane, uz događaje i zbivanja pograničnoga ratovanja i megdane, uz raznolike pohode na protivničko područje. To su takvi motivi i sižeji koji pružaju mogućnost za razvijanje zanimljive i napete fabule, za neobične doživljaje likova, za dramski napregnute situacije i iznenađenja, što ovim poetskim ostvarenjima daje draž romantično-pustolovnih priča.

U pjesmama Kutlešine zbirke obrađen je velik broj različitih motiva i tema. U njima se pjeva o ženidbama junaka, o odvođenju i otmicama djevojaka, o traganju

5. Kutleša to opisuje ovima riječima: "SLIČITA je pjesma, kad ima dosta zanimivih zapletaja i raspletaja, čin se za činom dobro i naravno veže i jedan drugoga popunjava. MRSNA je pjesma, kad ima dosta zanimivih zapletaja. I kad se junak bori, ne samo s jednim nego i više dušmana, i kada se bori, ne samo s ljudima nego i s prirodom. KRVAVA je pjesma po velikoj krvi. To jest, kada junak i sam puno i teško trpi i strada. A još više neprijatelja okrvavi i uvije." (str. 8.).
6. Na značenje, umjetničku vrijednost i važnija obilježja hrvatskih novelističkih usmenih epskih pjesama među prvima je upozorio Olinko Delorko u raspravi pod naslovom "O nekim našim narodnim pjesmama s novelističkim osobinama", u knjizi: Zanemareno blago. O hrvatskoj narodnoj poeziji, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1979, str. 177-197.

za otetom djecom, o spašavanju junaka iz tamnice, o ugovorenim megdanima i drugomu. Najbrojniji su ženidbeni motivi, različite pustolovine oko odvođenja i otmica djevojaka, ili donošenja *štampe* od djevojaka ljepotice, te sukobi i megdani koji ih prate. Ženidbene pjesme čine nešto više od tri četvrtine pjesničkih tekstova u zbirci, ili točnije, ženidba je glavni ili sporedni motiv u 35 od ukupno 43 Kutlešine pjesme. U gotovo polovici ženidbenih umotvora već u naslovu nalazi se riječ ženidba.[7] Motivi ženidbe u tim pjesmama i njihove realizacije vrlo su raznoliki, javljaju se u brojnim varijacijama i obično su u svezi s drugim motivima. Te pjesme se ističu ne samo svojom zanimljivošću nego i uspjelošću obrade.

S obzirom na veliki broj ženidbenih pjesama, ne iznenađuje što su žene uz muškarce obvezni likovi tih ostvarenja. U ženidbenim pjesmama, ili i u većini drugih, ženska lica i brojem i ulogama koje su im dodijeljene imaju izuzetan položaj. Javljaju se u brojnim različitim ulogama. I u junačkim poslovima one su nerijetko aktivne kao i muškarci, i doživljavaju uzbudljive junačke priče. Tako u pjesmi Ivana Marića Junaštvo Kajvane djevojke junak-djevojka Kajvana, sestra bana od Oboja, u svatovima Tadije Senjanina obučena u junačko ruho, u ulozi djeveruše čuva kočije s djevojkom, isiječe napadače Turke, a poslije toga okupi preostale svatove i povede ih u Senj.

Izuzetan lik junačke, odane i snalažljive žene predstavlja i Kate Mandušića u pjesmi *Ženidba Đulković Nikole* (str. 70) pjevača Ivana Kutleše. Na tu pjesmu osvrnut ćemo se na slijedećim stranicama. U romanci *Ženidba Smiljanić Ivana* pjevača Mate Galića (str. 40) nevjesta u Smiljanićevima svatovima, da bi provela svatove pored turskih zasjeda u planini, kojima su na čelu junaci koji su je uzalud prosili u roditelja, a sad je namjeravaju oteti na silu, preoblači se u mušku odjeću, straže zavarava da tobože majka nije dala djevojke mladoženji Ivanu Smiljaniću nego da će je dati drugomu prosiocu (a to je upravo taj u zasjedi), te tako mirno i bezopasno prolazi, a za njom onda i svatovi.

Prostor za razvijanje zanimljive i dramatične fabule pružaju i brojni drugi i drukčiji motivi. U umotvoru *Pjesma i ženidba malog Senjanin Antuna* pjevača Ante Lončara (str. 190) pjeva se o zarobljavanju junaka na prijevaru, te o njihovu izbavljanju razmjenom za otetu djecu vlasnika tamnice.

Među pjesmama Kutlešinih pjevača nekoliko je onih u čijemu je temelju pustolovna priča s brojnim uzbudljivim i iznenadnim situacijama. Nekoliko njih pogledat ćemo izbliže.

U odužoj pjesmi pjevača Ante Lončara Ženidba Komljen barjaktara (str. 24) za okladu i obećanu bogatu nagradu Komljen odlazi u daleki grad Koprin ne bi li iz sužanjstva izbavio Ivana i Lucu, sina i kćer staroga Vučkovića, koje su prije dvanaest godina, dok su još bili djeca, Turci zarobili i odveli ih u nepoznatu zemlju.

7. Usp.: Karlo Kosor, Junačke narodne pjesme iz Imotske krajine, Kačić, Zbornik Franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja, god. II, Split, 1969, str. 242.

Starac ih je dugo i uzaludno tražio po turskim gradovima, a sinoć je neočekivano dobio pismo od Ivana i doznao da se on nalazi u tamnici bega Koprinskoga, te da Luca služi kod toga bega.

Komljen najprije mora prijeći preko opasne planine Jadike u kojoj su tri moćne turske straže, ali ga dobar konj prenese stramputicom pa ga Turci srećom nisu primijetili. Pod planinom na zelenoj poljani junak naiđe na veliko stado ovaca i mlada čobanina u vlaškoj odjeći. Na Komljena i konja mu tad nasrnu ovčarski psi, ali na njegovu prijetnju čobanin zajavi pse:

Pasi moji, čuvajte ovaca,
a nek ide momak na alatu!

Od čobanina potom saznaje kome pripadaju ovce i njihov čuvar:

Ovce bile bega Koprinskoga,
a čoban je bega Koprinskoga.
A rodom sam iz Vlaških Kotara,
a nit znadem roda ni plemena,
samo mi ime Vide čobanine,
nejaka me zarobili Turci,
bile meni tri godine dana.

Begovoj kaduni, koja ga je uzela na telalu, ugodio je, njišući joj kćerku jedinicu, malu Begu, pa su mu obećali da ga neće poturčiti nego da će ga oženiti kad za to bude vrijeme. Komljen mu se tad povjerava da je i on iz naših Kotara i da je upravo pošao do kule bega Koprinskoga provaliti u begovu tamnicu te izbaviti Ivana Vučkovića. Od Vida traži savjet kako ostvariti taj naum.

Vid sumnja da itko može spasiti Ivana ili njegove kosti iznijeti iz tamnice. Zatim svome gostu nastavlja s kazivanjem povijesti Ivanova stradanja. Kad su Turci doveli Ivana, držali su ga najprije razapeta na ćupriji četiri godine, a onda ga premjestili na gradsku kapiju i tu je stajao okovan četiri godine, a zatim ga je beg bacio u tamnicu. Od tada su prošle pune četiri godine, a on ga nije vidio. Komljen traži od Vida da ga barem nekako prebaci do Koprinca, pa će onda sam gledati što će i kako dalje. Međutim, na ćupriji se, kao i na kapiji nalaze brojne turske straže, pa čobanin ne vidi drugoga načina pomoći Komljenu:

Već uhvatit mog ovna garina,
pa zaklati mog ovna garina,
svući kožu sa ovna garina,
i na te ću kožu navlačiti!
I na te ću zvono navaliti!
Među ovce tebe progoniti.

Tek što su sakrili Komljenova konja i oderali kožu sa ovna, iznenada se začuju topovi sa Koprinca. Zatečenomu Komljenu Vid objašnjava da se begova jedinica, mlada Bega udaje za Kolen-bega koji će dovesti toliko svatova koliko je na nebesima zvizda. Čobanin zatim potjera ovce a među njima i Komljena u ovnujskomu runu. Kad naiđu na ćupriju koju čuva tisuću Turaka:

Kad ih vidi Komljen barjaktare,
u Komljena uletiše đavli,
stade gonjat po ćupriji Turke.
A više ga Vide čobanine:
"Rd' garine, ujli mi te vuci!
Šta ti čine po ćupriji Turci?"
Prođe Vide i protira ovce.

Na kapiji se ponovi ista komična scena, ali Vid i tu sretno provede ovce i dotjera ih u staju. Tu ih opet neočekivano dočekuje nova dramatična opasnost, jer dolazi beg s mesarima da za svatovsku gozbu izaberu ovnove četvrtake i ovce jalovice. Kad su već izabrali stotinu ovaca, begu padne pogled na garina:

Onda beže priče besiditi:
"Moj garine, moje janje malo,
dobar ti si, a i debeo si,
a baš ću te zetu darovati,
zetu ćeš mi biti zaoblica!"
A kad čuo Komljen barjaktare,
Komljen skače iz ćoše u ćošu,
a za njim se beže nastavio,
pa za nogu ovna privatio,
Komljen trže nogom ispod sebe
pak o ćošu s njime udario.
A na to se beže naljutio,
pa sve gonja po konaku ovna.

Na Vidovo preklinjanje, kaduna uzalud moli bega da ne kolje ovna zvonara, tek kad Vid zaprijeti begu da će ostaviti ovce i pobjeći u Kotare, on pusti ovna na miru. Kad odmah zatim ostanu sami, Vid svuče runo s Komljena, dade mu odjeću i oružje, te se oprosti od njega.

Noću, kad Turci utihnuše, Komljen se neopaženo uvuče u begove dvore, te uđe u sobu u kojoj je pri upaljenoj svijeći sjedila mlada djevojka. To je bila Luca Vučković, što, dakako, Komljen nije mogao znati. Neočekivana stasita i lijepa junaka djevojka pogleda, a onda hitro zatvori vrata i pobjegne uz kulu do begove kćerke. Prišapne joj o noćnom gostu i doda kako ona vjeruje a bi to mogao biti

Komljen barjaktar. Od djeverova i pratilica Bega izmoli da joj dopuste da tobože pođe do majke. Kad se nađe u sobi s Komljenom i Lucom, ona želi čuti tko je neznani junak i odakle je. Došljak se lažno predstavlja i kaza da je on sirotak Alil s turske Udbine. No Bego to ne vjeruje i odvrati mu da je on sigurno Komljen iz Kotara. A kad ovaj to stane poricati, djevojka mu pokaza njegovu sliku. Začuđen junak je pita tko joj je dao Komljenovu sliku, na što ona kazuje:

Kad su Turci roblje zarobili,
i doveli Lucu i Ivana,
na kapiju Ivu razapeli,
tu visio četiri godine,
ja se šetaj gradu na kapiju,
ponesi mu gaće i košulju,
i podaj mu mlika bijeloga,
zarad Boga i onoga svita.
Pa b' pitala Vučković Ivana,
koje dobar na dugom mejdanu,
ko najlipši u Vlaškom Kotaru.
On mi kaže Komljen barjaktare.
Ko j' zenđio u Vlaškom Kotaru,
on mi kaže: Komljen barjaktare.
On kaziva, ja te uštampala,
sada mi se slika udarila.

Junak joj tada prizna da je on doista Komljen i da je došao osloboditi iz tamnice Ivana Vučkovića. Mlada Turkinja, koja odavno potajno voli Komljena, predlaže mu da je vodi u Kotare prije nego se Turci dosjete, jer Ivana ionako nije moguće izbaviti. Međutim, junak odbija i pomisao da bi se vratio bez Ivana ili, ako on nije živ, bez njegovih kostiju.

Praveći se zatim bolesnom Bega uspijeva izvući od oca tamničke ključe, pa poslije toga zajedno s Komljenom i Lucom otključava tamnicu. Komljen bi Ivana izvukao na lancima, ali je Ivan ne samo tako slabo da se ne bi mogao prihvatiti lanaca nego je i teško okovan:

Na nogam mi troje bukagije,
a iz njih su četiri sindžira,
prikovna na četiri ćoše!
Ne bih toga, brate, ni žalio,
oko pasa gvozdena vitica,
i iz nje su četiri sindžira

pa prikovan za četiri ćoše,
ispod nje mi tilo izagnjilo,
na gola se rebra naslonilo.

Isto tako teški okovi nalaze se junaku na rukama i oko vrata. Stoga Ivan, izgubivši svaku nadu u izbavljenje, pita pobratima za svoga ostarjela oca i poručuje mu neka prodaje dio po dio imanja i tako se hrani, je sina ionako neće nikada dočekati. Komljen, međutim, ne odustaje od izbavljenja Ivanova pa kad nema druge, djevojke ga spuste u mračnu tamnicu. Iz duboke tame on tada napola u šali a napola u sumnji, dovikuje lijepoj Turkinji:

Možeš sada vrata zatvoriti
pa od babe nagradu dobiti!

Ona bi, međutim, više voljela oči izgubiti nego njemu učiniti nažao.

I pri slabu svjetlu svijeće Ivanovo stanje pokaže se toliko teškim da junaku polete suze. Komljen sabljom siječe okove, oslobađa momka, kojega onda djevojke, dok se on jedva pridržava sindžira, izvlače iz tamnice. Kad odmah zatim pokušaju izvući Komljena koji je veći i teži, pri vrhu sindžiri popuste i junak padne natrag u tamnicu. Tek uz Ivanovu pomoć, u drugome pokušaju jedva izvuku Komljena.

Da bi mogli pobjeći iz grada, potrebni su im dobri konji koji mogu izbjeći potjeri. Komljen od djevojke doznaje da je u prispjelim svatovima najbolji konj kobila mladoženje Kulin-bega. Tako izuzetna konja posebno se njeguje i čuva. U toplu podrumu:

Kod kobile sviće i čiraci,
kod kobile četiri seiza,
u ruci im pero paunovi,
uvik mašu kod dobre kobile
da se ne bi muha zaletila,
pa kobili dlaku išćetila.

Komljen sasiječe seize, te iz podruma izvede kobilu, a zatim i begova đogata. No time nisu minule sve opasnosti i neočekivane prepreke. Upravo kad su htjeli s konjima što tiše odjahati, kobila se ne dade s mjesta pomaknuti, nego je stade cika. To je probudilo bega Koprinskoga pa on zove svoga zeta da ga pita zašto bedevija ciči. Ovaj ga umiruje da je seizi vode na vodu pa je to kod kobile uobičajeno. Kad se to uskoro još jednom ponovi, Kulin-beg svoga tasta umiruje da su joj seizi nataknuli zob.

Poslije toga slijede uobičajene, ali također zanimljive i uspjele slike junaštva. Bjegunci moraju proći pokraj straža na gradskoj kapiji i zatim na ćupriji, ali kako su straže bile zaspale, Komljen ih onako bunovne i zatečene lako sasiječe. Poslije toga Komljen u polju, jer je takav običaj u Kotarima kad se odvodi djevojka, glasno zapjeva i zapuca iz pušaka, i time dade znak Turcima u Koprincu da im je odveo djevojku. Nedugo zatim Kulin-beg lako stigne Komljena, jer turska kobila kad je

prepoznala glas svoga gospodara, ponovno se nije dala maknuti s mjesta, pa ju je Komljen morao sjašiti i posjeći, a onda bega dočeka na nogama i iz puške ubije. Uto stignu i ostali Turci, ali na Komljenovu sreću tada se pojavi stari Vučković s družinom, pa se uplašeni Turci vrate u grad.

Već iz ovoga kratka prikaza fabularnoga tijeka naše pjesme, vidljivo je da opisi samih junačkih djela, ratničkih sukoba i megdana čine manji i manje važan dio epske pjesničke priče. Središnje mjesto zauzimaju pustolovine junaka, odnosno prizori u kojima je prikazana Komljenova oklada, njegovo uzbudljivo putovanje, zatim upoznavanje s djevojkama i izbavljanje sužnja iz tamnice, te zajednički bijeg. Za ilustraciju dovoljno se prisjetiti susreta kotarskoga junaka s nepoznatim pastirom, kad je na njega nasrnulo devetoro pasa i deseta kuja od šćenadi, zatim kada Vid pastir priprema ovnujsku kožu, a iznenada zapucaše topovi na gradu, pa prolazak pokraj turskih straža na *gvozdenoj ćupriji* i na kapiji, pa osobito dramatična scena na konaku kada beg hvata ovna četvrtaka odnosno prerušena Komljena, potom scene susreta s djevojkama u begovoj kuli, pa nesigurno, dramatično spašavanje Ivana Vučkovića iz duboke tamnice, a odmah zatim momenat kada se ukradena kobila neće maknuti s mjesta nego svojom cikom budi bega itd.

Navedeni prizori, kao i mnogi drugi koje nismo spomenuli, sadrže nove, neočekivane, dramatične i zanimljive momente, a, što je važno, prikazani su uvjerljivo, plastično i umjetnički uspjelo.

U pjesmi *Ženidba Đulković Nikole* Ivana Kutleše (str. 70) tijek radnje također prate brojna iznenađenja, neočekivane i dramatične situacije. U epsko tkanje priče mjestimice su utkane i lirske slike i stihovi mekše ekspresije. U ovomu umotvoru temeljni siže predstavlja ženidba i zasužnjenje junaka i njegovo izbavljenje iz tamnice, pri čemu žena ima glavnu ulogu.

Nikola Đulković iz Kotara dopao je u tamnicu Ličkoga Mustaj-bega, a sve se to odigralo tako brzo i nenadano da junak nije imao vremena ni shvatiti na kakvo je teško mjesto dospio:

Kad Nikola pade u tamnicu,
bućnu njemu voda do kolina,
udari ga šaša po ramenu.
Ciknu Niko kano guja ljuta:
"Jadan ti sam od sad do vika,
di zapadoh u vaku tamnicu!"
Hodajući po tamnici naide na mrtvu glavu od junaka:
Uze glavu Đulković Nikola,
pa se s mrtvom glavom razgovara:
"Ova glava na junaku resla,
a ovdje je kosti ostavila!"

Pogled mu zatim padne na sužnja koji ga svojim bijednim izgledom uplaši:

Ko si, šta si, u mračnoj tamnici?
Il vukodlak, ili utvorina,
ili kakva druga uvodina,
pa me danas plašiš u tamnici?

Sužanj Nikoli kazuje da je on Bože Milković iz Kotara i da ovdje tamnuje već punih dvanaest godina. Nikola zatim Boži iznosi vijesti o stanju u njegovoj kući i o tome kako ga njegovi s nadom čekaju. Potom mu priča o svojim jadima jer upravo se jučer oženio lijepom Katom Mandušić iz Donjih Kotara, a danas je ovdje u tamnici.

A to se zbilo ovako: Jučer tek što su svatovi doveli nevjestu i ušli u kulu, a on ostao pobrinuti se oko svoga konja zelenka koji se premorio, na konju dohita Senjanin Tadija i javi mu da su Turci orobili Senj. Nikola odmah uzjaha svoga konja i pozove svatove da Senju priteknu u pomoć. Ali kad se u polju osvrnuo za sobom, za njim nije bilo nikoga:

Jer su svati nesretna družina.
Tuđi konji i tuđe odilo,
nije lako u četicu ići.

U Senju Nikola nalazi poharanu kulu Ivana Senjanina, oko kule brojne leševe i Ivanovu majku gdje kuka. Kad od nje dozna da su joj Turci odveli kći Anđeliju, a da su Ivan i Tadija pošli za njima u potjeru ne bi li vratili sestru i plijen, i on krene prema planini

Kunari. Putem nailazi na mrtve Turke i po tome zna da je na pravomu tragu. U planini odjednom začuje ječanje junaka i pođe pogledati o kome se radi.

Kad ugledah pobratima svoga,
pobru svoga Ivan kapetana.
Sve ga vuca doro od mejdana.
Ivan dori teško progovara:
"Moj dorate, ujli mi te vuci!
Što mi mrtvom počinut ne dadeš?!"

U tomu času nailazi Tadija Senjanin pa mu Nikola ostavlja brata na brigu, a on krene dalje uz planinu. Na vrh Kunare, na zelenomu proplanku ugleda Turke koji su se utaborili i međusobno dijele zarobljeno blago. Po strani, pod jelom sjedi ogromni Turčin, vino pije i Anđeliju u obraze ljubi, a ona se otima i zove u pomoć brata Tadiju, na što je Turčin udari pljuskom.

A u mene srce milostivo,
i ja viknu što mi grlo daje:
"Ne udaraj, smrdljiva balijo!"

Pa za golo gvožđe prihvatio,
i u Turke juriš učinio.
Već moj Božo, mili pobratime,
pivaće se hiljadu godina,
šta učini za zekanu svome,
dok do jele dotira zelenka.

No uza sve junaštvo Nikola bude ubrzo svladan. A njegov konj, kad vidi svezana gospodara, pobjegne natrag u Kotare.

Sad se pogled prenosi na drugu stranu. U Kotarima po tome što se konj vratio sam, bez jahača, dovedena nevjesta Kata Mandušiću zna da je njen Niko živ, ali da je negdje zasužnjen. Pismom od oca ona traži pomoć, a kad je ne dobije, odluči sama potražiti i izbaviti muža, s kojim, eto, nije dospjela proživjeti ni jedan zajednički dan. Obuče muževljevu odjeću i pripaše njegovo oružje, a konju prepusti da je slobodno nosi gdje je ostavio gospodara. Konj je donese do Like, gdje krčmarica posestrima Nikolina pod junakom koji dolazi prepozna pobratimova zekana i pomisli da je nepoznati junak možda pogubio Đulkovića. Držeći Katu na nišanu puške, pita junaka odakle mu konj, ako je pogubio Nikolu Đulkovića, ona će sada njega, a ako je konja kupio, ona će ga otkupiti. Kata se ne otkriva nego krčmarici kaže da je konja kupila za tisuću dukata, pa joj novaca toliko ona donese. Odmah zatim dok dvije djevojke piju kavu u mehani, krčmarica posumnja da se u ruhu junaka krije djevojka, pa mu se obrati:

Ej, čuli me, momče u mehani!
Ja bih rekla i bih se zaklela,
ako š triput na dušu uzela,
da ti nisi momak u mejani,
već nekakva glavita divojka.
Jer uzvijaš često obrvice
a još ćešće liskaš nausnice!

Kata joj tad prizna tko je i kako je pošla tražiti svoga Nikolu. Krčmarica joj kazuje da se Nikola nalazi u tamnici Ličkoga Mustajbega.

U daljnjemu razvoju radnje Kata će, uz pomoć posestrime-krčmarice i uz pomoć Zlate, kćeri Mustajbegove, koja se upravo udaje za Alila Hrnjicu, osloboditi svoga Nikolu i Božu Milkovića. Budući da nije bilo moguće silom ili na drugi način izvući sužnja iz utvrđene i dobro čuvane tamnice, to je izvedeno posredno. Kata Mandušić, u pratnji krčmarice, odlazi do begove kćeri Zlate, povjerava joj se i traži od nje pomoć, a ona, na dan svoje udaje, dirnuta zlom sudbinom nesretne gošće, želi joj pomoći da oslobodi muža. U dogovoru s Katom, s kojom se već i posestrimila, begovica izmoli od oca i od starješine svtova da sutra njene svadbene kočije ne vuku konji, nego dva sužnja iz tamnice, Nikola Đulković i Bože Milković.

A Kata će, koja je srca junačkoga, to iskoristiti, u zelenomu lugu ona će na dobromu Nikolinu konju dočekati svatove, sabljom osloboditi ruke Nikoli i dodati mu ćordu, a on će se onda sam pobrinuti o svojoj slobodi.

Sutradan, na putu prema Udbini, na mjestu gdje je Kata trebala iznenaditi svatove, Vuk Mandušić, Katin otac, te Ivan i Tadija Senjanin, držeći konje u pripremi, u zasjedi čekaju Turke. Pjevač ništa ne govori o tome kako su oni doznali za prolazak svatova i znaju li uopće da se u svatovima, upregnuti u kočije, nalaze i kotarski sužnjevi. Kad naiđoše svatovi, Kata, ne obazirući se na oca i Senjane, pojuri na konju, dotjera do kočije i prije nego su se pratioci snašli, oslobodi ruke obojici sužnjeva. Uto im stignu u pomoć Vuk, Ivan i Tadija. Čim se boj zametnuo, mladoženja Alil pobjegne s nevjestom, ali ga Kata stigne i posiječe, zbog čega je njena nova posestrima kune:

Crn ti obraz, na obadva svita!
Ja Nikolu tvoga izbavila,
ti Aliju moga pogubila?

No kad joj malo poslije Kata otkrije da će je udati za Tadiju Senjanina koji je u svemu mnogo bolji od Alije, ona se ne samo umiri nego joj i zahvaljuje što je dopala takvu junaku.

Pjesma je u cjelini i zanimljiva i uspjela. U njoj se od početka do kraja jedna za drugom nižu snažne i upečatljive slike i napete situacije. Takva jedna slika je i ona na početku pjesme kada Nikola u mračnoj tamnici, dok razgovara s mrtvom glavom od junaka, ugleda sužnja i ne zna je li to čovjek ili priviđenje. Takve su i one scene u kojima su uvjerljivo i živo, u prvomu licu ispričani događaji koji su prethodili Nikolinu utamničenju: slika pred Nikolinom kulom u Kotarima poslije dolaska svatova, pa slika oko poharane Ivanove kule u Senju, zatim nailazak na ranjenoga Ivana u Kunari, te neočekivan i impresivan Nikolin sudar s Turčinom pod jelom, zatim povratak Nikolina konja bez svoga jahača, pa Katino traženje pomoći od oca i njegovo odbijanje, njeno preoblačenje u muško ruho i opremanje za put, scena Katina susreta puna nesigurnosti na Udbini s krčmaricom Nikolinom posestrimom. Takva je i scena u kojoj krčmarica u begovoj kuli Katu, koja je tada opet u ženskoj odjeći, predstavlja kao siromašnu djevojku, svoju rodicu sa sela koja se udaje pa gleda dobiti nešto milostinje itd.

Sve te slike, kao i neke druge koje nismo spominjali, neočekivane i rjeđe viđene u usmenoj epskoj poeziji, date su jasno i štedljivo, bez udaljavanja od temeljnoga tijeka priče. Fabularni tijek se razvija ravnomjerno, kompozicijski čvrsto, bez vidljivih šavova između pojedinih dionica radnje, a opet mnoge scene i same za sebe dovoljno su izrađene i jasno omeđene da bi se mogle lako prenijeti kistom na platno.

Većina epskih pjesama Kutlešinih pjevača, na kojima se zbog ograničena prostora nismo zadržavali, također odstupaju, u većoj ili manjoj mjeri, od čistih

junačkih sadržaja i nekim svojim obilježjima te umotvore približavaju novelama. Brz tijek radnje, pustolovne dogodovštine, zanimljivost teksta, napeto pričanje, brojni dramatični prizori i neobični momenti nalaze se, među ostalima, i u pjesmama *Senjanin Tadija i Kosa Stipanova Ante Lončara* (str. 87), *Ženidba Kosić kapetana Ante Lončara* (str. 17), *Ženidba od Senja Tadije Ivana Marića* (str. 165), *Ženidba Komljen barjaktara i Senjanin Tadije Ante Lončara* (str. 174), *Ženidba Komljen barjaktara Ante Lončara* (str. 178), *Troje siročadi tri sužnja nevoljna Ivana Marića* (str. 183), *Pjesma i ženidba malog Senjanin Antuna Ante Lončara* (str. 190) itd.

Ne samo miješanje junačkih i novelističkih motiva i sadržaja nego i oblikovanje građe, a osobito naglašena usmjerenost na pustolovnu i napetu fabulu, reduciranje opisa i širih digresija - ovim umotvorima daje novelističke značajke.

U ovim pjesmama radnja se pokreće i razrješava ljudskim sredstvima, u njima vile i druge nadnaravne sile imaju zanemarivu ulogu.

U sagledavanju novelističkih elemenata u umotvorima Nove pjesmarice važna je i činjenica da se u toj knjizi nalazi desetak pjesama, a to je blizu četvrtina svih tekstova u knjizi, koje bismo mogli svrstati u romance i balade, ili su pak bliske romanci i baladnom načinu izražavanja. Romance su: *Ivan Senjanin i dizdar od Livna, Mali Radojica i Milja od Misira, Ženidba Smiljanić Ivana, Ivan Senjanin i sestra Janković Stojana,* a balade: *Ženidba Milić barjaktara, Bosančić Alija i Mara Smiljanića, Ženidba Džakule serdara.*[8]

Usmene epske pjesme koje nazivamo novelističkima, kao i one u kojima se, dakako u različitoj mjeri, miješaju junačko-epski i novelistički elementi, a posebno takve pjesme s uskočkim temama, pa, razumije se, i pjesme imotskih pjevača bile su otvorene za prihvaćanje utjecaja s različitih strana i za njihovu autentičnu domaću umjetničku transpoziciju. Prihvaćani su motivi i sižeji iz folklornoga stvaralaštva i iz pisane literature, koji su mogli stizati iz šireg mediteranskog prostora, ali isto tako i s Orijenta i iz Zapadne Europe.

Summary

NOVELISTIC ELEMENTS IN SILVESTAR KUTLEŠA'S EPIC POEMS

In the 1930's father Silvestar Kutleša collected oral epic poems in the region of Imotska Krajina, mostly in villages such as Gornji Vinjani, Runovići and Krstatica. The most notable among the collected epic poems, 43 of them, were published under the title: "Nova pjesmarica. Junačke narodne pjesme Imotske krajine" /New Song book. Epic folk poems of the Imotska Krajina/ (Šibenik, 1939). Figurative

8. F.S. Petrov, Nova pjesmarica, Hrvatski glasnik, Split, god. III, 1940, br. 27, str. 10-11

poems, mostly from Kotari and Senj form the majority of the epic repertoire of poets from Imotski. Centennial battles between Christians and the Turks as well as conflicts at the borders between Senj and Dalmatia and Bosnia and Herzegovina create the historical background and basic theme. However the historic-war frame and various motifs are but an artistic basis where adventurous stories, plots and numerous unexpected and dramatic scenes emerge from. Epic and heroic elements interwine with family and other motifs from every day life. By their summaries and other elements of their contents as well as treatment and spirit, such poetic works are similar to an older type of original popular novels and the ones developed from the Renaissance till the 19th century. Similar to novels, the stories of these poems contain unusual events, various surprises and exciting stories without greater digressions and descriptions. Lyric scenes and subtle verses often appear in epic poems. The "Nova pjesmarica" speaks of heroes' weddings, brides taken away, search for raped children, heroes recsued from prison, etc. The most numerous are wedding motifs, adventures of girls taken aways and raped or pictures ("štampe") of a pretty girl and conflicts and duels. Beside heroes, women's characters appear very oftenly. They are usually distinguished in heroic acts and experience exciting heroic events as it occurs in poems: "Junaštvo Kajvane djevojke", "Ženidba Đulković Nikole" and "Ženidba Smiljanić Ivana". We are attracted to the poems of Ante Lončar, Ivan Marić and other Kutleša's poets not only by their curiosity, the charm of romantic-adventurous stories but also by their treatment illustrated through analyses of several worthy poems. •

Translated by ***Lada Gamulin***

Mladen Vuković

VINOVA LOZA NA IMOTSKOM PARNASU

O lozi, grožđu i vinu već je objavljen naramak knjiga, danomice se ispisuju novi nadahnuti reci, i opet ne treba strahovati da su potrošeni svi akordi i rime u slavu njihove dobrine. Lozom, grožđem i vinom ispletena je kolijevka čovjeka, temeljni vijenac života. Trs vinove loze uobičajeni je simbol Krista i kršćanske vjere. Grožđe je simbol jeseni, ali se često nalazi u kršćanskoj umjetnosti - tiještenje grožđa je simbol Kristovee muke povezan s euharistijskim vinom kao krvlju Kristovom. Zaštitnikom vinogradara je sveti Vinko iz Zaragoze. Njegov blagdan je 22. siječnja, kada se prvi put u novoj vinogradarskoj sezoni ulazi u vinograd da bi se vidjelo trsje nakon prve polovice zime.

Imotska je krajina od pamtivijeka postojbina vinove loze. Ne potvrđuje to samo više povijesnih izvora nego na znakovit način i vapnenačka ploča rimskog reljefa s bogom vina Dionizom na čelu. Dionizijev je reljef s kraja drugoga stoljeća pronađen u Ričicama, urizničen je u Zavičajnom muzeju Imotske krajine pri Narodnom sveučilištu. U Imoti, otvorenoj enciklopediji krša, popularan je i grčki bog vina Bakho sa svojim pratiteljem nacvrckanim Silenom; raspojasani se narodni običaji pokladnih pjesama, plesa i uživanja vina zovu bakanalijama, a zadnjih desetljeća uspjelo ih priređuje, na radost pučanstvu, imotsko Kulturno društvo "Bakove svečanosti". Ne kaže se zaludu da pijan govori što trijezan misli, jer se na pokladni utorak iz Krnjine ostavštine satirično iznose sve istine o nama.

Vinova je loza sišla s Parnasa pa nije čudno da su o njezinom božanskom napitku skladane ponajljepše misli. Dobro vino svagdanji je prijatelj Imoćana koji ga slave svakim danom, ili još bolje reći noću, iznova mu posvećuju nove strofe, poslovice, izreke, anegdote, crteže... Ovom malom imotskom vinskom antologijom u prilogu ćemo navedeno uzmoći dijelom posvjedočiti.

Vino je dobro došlo na usne, vrata tijela, u svako doba godine, a mjesni je običaj da Imoćani za blagdan Svih svetih, 1. studenoga, načinju bačve otočenoga vina natječući se čije je bolje, pitkije, ljepše, mirisnije, prozračnije, opojnije, crljenije...

To "krštenje" novog vina nije sljubljeno s blagdanom svetog Martina, kao u sjevernoj Hrvatskoj, ali ne bismo mogli reći da se Imoćanima žuri desetak dana grlom u obrano grožđe pred sjevernijim zemljacima. Jednostavno, u Dalmaciji grožđe ranije sazori. Vino iznova ima otajstvenu moć tijekom Velikog tjedna. Kaže se: *Koliko (crnog) vina popije na Veliki petak, toliko će pilcu nastati nove krvi.* Posebne su obiteljske vinske svetkovine za vrijeme berbe (jamatve/jematve), *trgačine* (premda ne bi bilo loše utemeljiti i službene rujanske Imotske silske svečanosti u čast vina). No, istinski je vinski blagdan zapravo svaki dan, svako nadolijevanje bukare, svako načimanje nove bačve. Vinom valja nazdraviti svakom dobrom radu i požnjevenom uspjehu. Narod mu tepa da ga *večerati možeš*, da *sedam jezika govori*, da *deveti dan ukida*, da je *k'o varenika a kasnije grije uši*, da bi se njime mogao *pričestiti i pop na oltaru...* A i tuga se lakše rastapa sokovima vinove loze. Derivat grožđa rakija ima i obrednu zadaću. Stari je običaj u našim južnim okopoljskim selima da cura ponuđenu bocu rakije od momka mora primiti kao drugu potvrdu bračne namjere.

Vino se koristi i u narodnoj medicini za jačanje krvi - od vrućega kuhanoga do onoga s utopljenim čavlima u njemu. Negda popularno osvježavajuće piće **bikla** spravljalo se od mladoga crnog vina (mošta/masta) i mlijeka pa bi suvremeni tehnolozi mogli razmisliti o kakvu industrijskom napitku na temelju te naše imotske pučke tradicije.

Tko poštuje narodnu baštinu, lakše će upoznati dušu vina. Tome neka posluži i ovaj izbor umjetničke riječi, koji potvrđuje da prastara Imota ima svoje Hajjame. Poslovice i izreke, koliko god bile prožete zajedničkim, međunarodnim iskustvom, u Imoti su isklesane po novome metru, poručujući neko dodatno, ponekad i tvrdoglavo našijensko znanje, ali i s otajnom mjerom suspregnutosti spram maliganskog sladostrašća, dok su narodne gange i zagonetke na granici neizbježne svježe lascivnosti i pučke erotike. Na takvom usmenom naslijeđu i umjetničko je stvaralaštvo plodno. Stihovi naznačuju ugođaj naših konoba i ćemera, a vinsko mudroslovlje imotskih pera svojom kolikoćom jedinstvenim je slučajem u hrvatskoj aforistici.

Literatura:

Fra Silvestar Kutleša: "Život i običaji u Imockoj krajini", Matica hrvatska Ogranak Imotski, 1993.

Ante Čelan Gaganić: Pučke izreke o vremenu, GRAD NA GORI, broj 18/1992; 19. i 20/1993, Imotski.

Zvonko Benašić: Mudroslovlja o vinu, Đakovo, 1989.

Autorove bilješke i rukopisi.

NARODNE IZREKE I POSLOVICE

- U siječnju vode - vino nam ode.
- Ako Vinka (22. I.) sunce peče, vino u bačve teče.
- Do po veljače loza plače, od po ožujka pupak vanka, travanj listom a svibanj cvitom.
- Rezati lozu najbolje je 5-6 dana oko užbe.
- Ako je u ožujku dosta leda, priređuj bačve, ako je leda u travnju, pusti bačve na miru.
- Ožujska prašina nosi obilato žita i vina.
- Ako do Blagovijesti (25.III.) nisi obrezao vinograd, a ti gunj na glavu pa makar po kiši riži da prije dovršiš.
- Ako na sv. Pankracija (12. V.) sunce peče slatko vince u klet teče.
- Na Duhove tribaju se naći tri najbolja cvita: šenica, loza i maslina.
- Sveti Vid (15. VI.) s planine viče, u lozu se ne tiče.
- Pertrovdan iz vinograda van.
- Ako u srpnju cvrčak ne cvrči, vino će tanko biti.
- Što srpanj i kolovoz ne učine za vino, neće ni rujan.
- Kad u kolovozu rodi kumpir - nema grožđa.
- Žeže li kolovoz žeći će i vino.
- Deblja vlaga u kolovozu, tanje vino u listopadu.
- Sveta Klara (12. VIII.) grožđe šara.
- Rujan zovu po rujnomu vinu.
- Slabo rodilo grožđe, neće biti na Božić za svijeću utrnuti.
- Rujan misec rujno vince daje; novo turnja, staro prodaje.
- Kišan rujan vinogradar uzrujan.
- Sveti Matija (21. IX.) bačve nabija.
- Ni ljepšega kruha do pšenice, ni ljepšega vonja do lozice.
- Nevaljala bačva pokvari i najbolje vino.
- Vino je cviće kojim se valja znati kititi.
- Nema lica bez crnoga vinca.
- U radiše svega biše, u štediše i još više, a u linca ni ni vinca.
- Tri čaše vina rastjeraju đavole, a četvrtom se opet pojave.

- Žena i vino cio svijet zalude.
- Staroga vina i staroga prijatelja drži se.
- Ni jedna kap vina ne pije se bez razloga.
- Njiva treba gospodara, a vinograd slugu.
- Loza najviše ljubi težakovu sjenu.
- O trudu žito rodi, a o muci grozdovi vise.
- Kakva bačva takvo vino.
- Kosu reže pa vinograd veže.
- Drž' vino u toku, a curu u skoku.
- Tko je blizu vina, taj je blizu vatre.
- Vino je bolji sluga dobra gospodara.
- Kruha današnjeg, vina godišnjeg.
- Lako je junakom pokraj čaše biti.
- Od nevolje vino piva.
- Dobro vino čini dobro ženama, kad ga muževi piju.
- Sadi lozu iz temelja, ženi sina iz plemena.
- Na vr'u bukare laž, na dnu istina.
- Vino trče a rakija viče.
- Žešća drača punija bačva.
- I po lozi se može poznati kakav je ko, ko je lakomac, koli nije.
- Tko vina večera, vode ruča.
- Ne sadi lozu gdje žaba krekeće.
- Tko mnogo pije, malo popije.
- Gdje koze dahnu, tamo loze sahnu.
- Teško kopat a rakija duša.
- Urod kujundžuše (žutke) ovisi o dvije kiše: onoj koja padne kad ne treba i onoj koja ne padne kad treba.
- Vino ti se čuje žlibon.
- Nazdravi tako mi krsta do maloga prsta.
- Što trijezan misli pijan govori.
- U koga čaša u toga riječ.
- U radiše svega biše, u štediše i još više, a u linca ni ni vinca.
- Kako kome naliješ, onako će ti i otpiti.
- Vino je i od cara jače.

- Što od šta, od loze grozd.
- Tko pije, po glavi se bije.
- Tko u svačije zdravlje pije - svoje popije.
- Kod prve čaše čovjek pije vino. Kod druge čaše vino pije vino. Kod treće čaše vino popije čovjeka.
- Više se ljudi udavilo u čaši nego u moru.
- Od rakije kuća poskakuje, a od vina kuća nije mirna.
- Ne treba popiti bačvu da bi se saznalo kakvo je vino.
- Nikada ne rodi toliko vina, da ga ne bismo popili i nikada ga ne urodi tako malo, da nam ga ne bi bilo dosta.
- Vino je teklo, nama je reklo: "Pijte me, pijte, dobri junaci, mene će biti, vas biti neće; ali će biti, ko će me piti!"

GANGE

Lipo ti je kad se vino pije,
još je lipše kad se nadolije.
Pit ću vino što god mogu više
kad ja umrem nek mi grob miriše.
Što bećara u srce udara -
bokal vina i divojka fina.
Više mogu popit rodijaci
nego bačva na tapun izbaci.
Pijte braćo ja ću iz bokala
za mene je svaka čaša mala.
Oj drobino, ti si moja dika
još se nisi okusila mlika.
Opit ću se o svetomu Luki
da otkrijem šta je mojoj muki.
Vino pije ko ima novaca,
a ko nema sidi kod ovaca.
Prolij mala mliko priko drače
jer ja pijen vino iz burače.
Oj rakijo što mi popi zlato,
ti me guraš u najveće blato.

ZAGONETKE

Majka grbava, dica lipa, unučad ma'nita?

(vinova loza)

Visi resa sa nebesa, daj mi reso malo mesa?

(grožđe)

Kroz vodu iđe, vode se ne dodije?

(rakija kad se peče)

Moj galeša na dnu repa piša?

(kotao i rakija)

KONOBA

Konoba diše. Njezinim srcem, tamom i stvraima udara neporeciv, neodgonetljiv otkucaj, obnavljajući se, ne iscpljujući se. Konoba i obred i zakon, sudište i svjedočište, ona je nakana, iscjeljenje i poraz. Spletena je od bogatstva, zrenja, rada, berbe, blagoslovljene punoće ploda; od muke težaka i zidara, od čista sna, mamurluka i odricanja.

Ovo je postaja u kojoj se, kao zbiljskom raskršću, susreće krajine i povijest, trgovci i vinogradari. Krčmi se, toči, pjenuša. Zalog nadi i pozivanje na poštenje, čestitost.

Zadesivši se u tami svijeta, čuva za nas svjetlost, obasjanje prostora, njive: ona je tako i bez sunca pramčiok.

Konoba. Vino je njezina sunčana ura: to se ne pjesni tekućina, to se pjenuša sunčanost vinograda, grozd i rujan. Cijeli kalendar sunca. Zagora mre cijele godine i nikada se ne iscjeljuje kao u berbi. U jamatvi opet živi a ne samo trudi.

Ona je blagostanje sna, nepokoriva pripadnost vrenju, stvaranju, radanju. To je lađa Zagore kojom brodi u pustolovinu svemira, u gatku povijesti; kojom se utapa u buduće, u opijene naraštaje i neprobuđene mrtve. Zagora se snažila konobama. Bogatstvo njezino ne kaže se hektolitrima, ne mjeri monetom. Ona je blagostanje zrenjem, vrenjem, obnovom, punoćom, prisnošću; ona je obrana od pustoši, vjekova, predjela i vjera; obitavalište radosti.

Mladen Kljenak

KUJUNDŽUŠA NAŠA SVAGDAŠNJA

Vino se ne pije, ono se uzima kao žena; poljupcem, putenošću. Vino nepoznate upoznaje, posvađene miri, strane bratimi... Ako mene pitate zašto se uvijek ponovno vraćam u svoju postojbinu, kazat ću vam: da se napijem kujunžuše. U tim gutljajima ostvarujem mističku vezu sebe i kamene zemlje imotske, napajam se snagom pradjedovskom. Za mene postoji samo jedno vino s okusom mene samoga!

Nikola Kujundžić

MISLI

Zabrani da nejmaju vina piti, jer vino piti malo jest balsam, a piti mnogo jest otrov; a gdi je vino, nejma posloua.

Filip Grabovac

Na dnu čaše nitko krunu ne nađe.

Ivan Raos

Oj ptičice povrh grada - ne zobite vinograda.

Dinko Štambak

I ljubavi i bračne veze često su izašle iz bačava u podrumima.

Od davnih vremena, otkako ga je Bakus donio iz Indije, lozin proizvod prešao je u poeziju, postao poezija i, skupa s ljubavi, njeno opće mjesto.

Ali vino je čestitost sama, tajni bog sakriven u žilama loze.

Vino vodi u mamurluk, kvari i muti oči, i izbacuje pero iz ruke.

Vino je najpouzdaniji element u lancu narodne pjesničke tradicije.

Ne poznavati ukus vina isto je što i ne vidjeti boje.

U vinu je sveta iskra.

Sjutradan se vino hvali.

Tin Ujević

U vinu je istina! Sad mi je jasno zašto su ljudi prešli na pivo.

Ljubav je vino, čuvajte se bevande!

Tko bistri vodu muti, gostioničar je.

Tko u vinu zadovoljstvo traži, taj svojoj obitelji nesreću nađe.

Krčmar koji ne želi pijance, neka okrene tabelu.

Daniel Kokić

Ako je istina u vinu, svratimo u prvu konobu.
Manje je opijanja otkad se upotrebljavaju kemikalije.
Ima raznih sorti vina i profila pijanaca.
Vrijeme trijeznjenja bevanda je misli.

Jure Ujević

Puna glava i prazni džepovi idu skupa. I ne samo u pijanstvu.
Nakon dobrog vina uvijek izgledam zanosno. Zanosi me čas lijevo, čas desno.
Ne pij mlado vino, ako mlada nije u blizini.
Kad vino osvaja, žena se predaje.
U bačvi se i najbolji plivač može utopiti.
O ženama sve najbolje, ali vino ću kušati.

Josip Margeta

Peronospora ad astra.
Istinski je gubitaš - proizvodi vino.
Pijući zbog neke crne mačke, mogu se pojaviti bijeli miševi.
Nad dobrim vinom teško je ostati nevin.
Neki i u nebranu grožđu oberu bostan.
I pijancima smetaju uska grla (potrošnje).
Stranci su i u nekim izveženim vinima vidjeli istinu o nama.

Mladen Vuković

ŽEDAN KAMEN NA STUDENCU

III.

...
Putnici i momčad piju vino gromko,
a voda je rijetka pričest bolesnika.

S vinom su nekada na vjernost se kleli,
s bukarom u krugu oplakali mrtve.
Sa žmulom na gozbi vijenac mladoj pleli,
s kupom osvetnici zahtijevali žrtve;
nužna mi je samo kap da me iscijeli,
grozne tropske žeđi bubnjići mi brtve...

Tin Ujević

HYMNODIA TO MOU SOMATI

...
bez sebičnosti osim da budeš potok vina,
grozd opojnosti ubran na berbi duša stvari,
pehar na stijeni, gdje je Smrt sudbina
i krvoželjni bozi zakonski jematvari.

Tin Ujević

ETIKETA NA FLAŠI

Ko je bio veseljak,
pa je pio vino,
neka pije kiseljak,
ozdravit će fino.

Što od vina gori,
to kiseljak gasi;
koga žeđa mori,
nek njim vino kvasi.

Tin Ujević

POSUŠJE

II.

Iza zapadnih brda
izgranuo Jure Kaštelan.
Žeđ mora donio u grlu.
Tražimo oblak u čatrnji, burilu.

Ante Ramljak
stvoren kao eliksir
odveo nas na pršut
i rakitski sir
iz mijeha.

Bože, smijeha -
kako kujundžuša
u grlu pjenuša.
Napunili smo mješine
u Posušju posnom
i razišli se -
netko Hercegovinom,
a netko Bosnom.

Vlado Puljić

SUNCE U VINU

To sunce koje zrije u žutu grožđu
bit će vatra u vinu što se u pjesmu noću pretvara
i bog Dioniz će u frulu zasvirati
i plamen će uz obraze ko uz draču ljuticu.

Pijmo pjesnici, pijanci i ljubavnici noći
na putevima Gospodnjim za sve propušteno
dok na njivama i brežuljcima
cvatu žuljevi u trsju za novu berbu.

Sunce u vinu sunce u grožđu
grožđe vedro ko oko djevojačko
zeleno ko vojnici u redu
spavaju vinogradi u polju i tvrdu kamenu.

Jure Ujević

crtež:
Augustin Kjundžić

NOVOGODIŠNJE VINO

Ne sjeda društvo da starabi dane
nego da vinom istinom se dvori
jezikom pjesme pjesmom progovori
i da po taman Sretna Nova svane.

Blažena ponoć - ta granica snova,
u vinskoj vatri Staro ljeto gori,
trijezno se oko s napitim još bori
u ritmu glazbe lepršaju slova...

Ponovo svima napunjene čaše
ispijmo slatko - ta vino se nudi!
ispijmo muku i veselje naše
neka se duša bećarska probudi!
Ništa k'o vino uz Novu ne paše
i da dovijeka ostanemo ljudi.

Lujo Medvidović

KORAK

U vinu
smjelosti
više od istine
dan
vinom zadojen
imao je smisla
svanuti

Drago Maršić

JESENJI DAN

Doziva me
čvorak
u vinograd
tamo
moja draga
i grozdovi
dozreli

Drago Maršić

BRATU
Govoriti o vinu
bez pjesme
ili o pjesmi bez vina
Ima li smisla
Onaj slador u mastu
nije li poezija?
Drago Maršić

HRVAIKU
(summertime blues)
zvizdan upeka
proliće u konobi
bačva rascvitala
Mladen Vuković

EPIGRAM JEDNOM PJESNIKU
Možeš piti crna vina
i glumiti Tina
ali nikad na konju
nećeš ući u Troju.
Mario Ujević

Zusammenfassung

WEINSTÖCKE AUF DEM PARNAß VON IMOTSKI

In diesem Beitrag bringt uns der Autor alles über den Wien und die Weinstöcken bei, die in den Volkssprichwörtern in der Landschaft von Imotski aufgeschrieben sind. Soauch aus den Werken der Autoren die aus Imotski stammen gibt er uns einen Auszug der Volkssprichwörter und Literaturwerken.

Prof. dr. Josip Roglić

IMOTSKO POLJE[1]

Prirodni uvjeti, gospodarske i društvene prilike između dva svjetska rata

■ *Uvjeti za gospodarski život*

Prirodni uvjeti - Imotsko je polje prostrana ravnica (95 km2) dinarskog pravca i leži u sjeverozapadnom dijelu sliva donje Neretve. Polje je tektonsko-erozijsko ulegnuće čije su strane sastavljene od krednih dolomita i vapnenaca, a dno prekriveno debelim slojem mladih rastresitih tvari.

Otapanjem se vapnenastih naslaga po obodu polja obrazuju naslage crvenice. Ove su naslage nagomilane po pukotinama i depresijama u vapnencu. U površinskim dijelovima crvenica je redovito pomiješana s humusom, postalim raspadanjem vegetacije. Raspadanjem dolomita postaju bjeličaste i pjeskovite naslage "pržine", često pomiješane s crvenicom i male plodnosti. Ispod strmog sjeveroistočnog oboda, od Gorice do Gruda, koji je sastavljen od crvenkastih vapnenaca i dolomita, obrazovale su se debele plazine crvenkaste boje.

Najvažnije i najdeblje naslage rastresitih tvari prekrivaju dio polja. Među ovim naslagama možemo izdvojiti tri vrste. U plavljenim dijelovima polja i duž srednjeg toga Vrljike nalazimo finije naslage aluvija tamne boje. Tamna boja dolazi od veće količine humusnih sastojaka koje voda ostavlja nakon poplava. U naplavljenim dijelovima sretamo dvije vrste rastresenih sitih tvari vapnencom bogatu bjeličastu glinu i šljunkovite riječne nanose. Ove različite vrste zamljišta razlikuju se i po svome postanku. U gospodarskom pogledu najbolju vrstu predstavljaju fini aluvijski plavljeni dio, jer je bogat hranjivim sastojcima, koje im redovite poplave svake godine obnavljaju. Ostale vrste rastresitog zemljišta po dnu polja treba stalno gnojiti. Prednost je naplavljenih dijelova, kao što ćemo vidjeti, u mogućnosti većeg izbora kulturnih biljaka. Riječni šljunkoviti nanosi i plazine pogodni su osobito za one kulture koje dobro izdržavaju oskudicu vlage i prilagođuju se šljunkovitom

1. Ovaj je rad u široj verziji objavljen u "Glasniku geografskog društva", Beograd, 1937., tom XXIII pod naslovom "Antropogeografske osobine Imotskog polja". Uz odobrenje pokojnog profesora Roglića za tisak ga je priredio prof. dr. Vlado Puljiz. (Primjedba Uredništva)

zemljištu, kao vinova loza. U nekim dijelovima duž sjevernog oboda ima močvarnog zemljišta, koje je radi teškog odvodnjavanja pod livadama.

Društveni i imovinski odnosi - U Imotskom polju više nema velikog posjeda i zemlja se uglavnom obrađuje neposredno. U hercegovačkom dijelu, koji je bio pod Turskom do 1878., veliki posjed je počeo propadati poslije austrougarske okupacije i konačno je potisnut agrarnom reformom poslije prvoga svjetskog rata. U dalmatinskom dijelu, koji je bio pod Mlečanima do početka 19. stoljeća, propadanje velikog posjeda počelo je mnogo ranije i pod udar agrarne reforme pale su male površine. Danas više nema ili su vrlo rijetki "kmetovi" koji su držali i obrađivali tuđu zemlju za izvjestan dio ploda. I dalje obrađuju tuđu zemlju rijetki "napoličari". Spomenuli smo da je u dalmatinskom dijelu manji posjed počeo potiskivati veliki ranije nego u hercegovačkom dijelu. Kao i u drugim područjima i ovdje je u drugoj polovici prošloga stoljeća u seljaka naglo jačala želja da dođu do vlastitog posjeda. S druge strane, veliki posjednik, da bi došao do novca, rado prodaje zemljište. Novac je bio potreban ranijim velikim posjednicima za vođenje trgovine, kojoj su se neki od njih odali, ili za skupa školovanja njihove djece.

U ovom gospodarskom preokretu i imovinskom oslobađanju seljaka glavni izvori novčanih sredstava bile su zarade iseljenika i prihodi od kulture duhana. Da bi što brže došli do novaca potrebitih za kupovanje posjeda ili otplatu dugova za već kupljeni posjed, seljaci su se u znatnom broju iseljavali u prekooceanske zemlje, gdje su uvjeti za brzu zaradu bili vrlo povoljni. Duhan je izrazito interesantna kultura koja traži veliku pažnju i u određeno doba veliku radnu snagu. Radi ovih osobina duhan je mnogo bolje odgovarao malom posjedniku, koji raspolaže većom vlastitom radnom snagom, dok je zbog istih razloga kultura duhana bila nepogodna za velikog posjednika. Prodajući duhan mali je posjednik dolazio do prihoda, koji je za njegovo skromno gospodarstvo bilo od vrlo velikog značenja. Iseljavanje i kultura duhana prostorno su se popunjavali: u selima, u kojima je kultura duhana bila jače razvijena, iseljivanje je imalo manje značenje i obratno. Prihodi od iseljenika i dosta visoka cijena i sigurnost otkupa duhana podigli su i kreditnu moć malog posjednika. Ukoliko seljak nije mogao odmah platiti cijelu sumu, velik posjednik mu je rado prodavao zemljište i na kredit. Veliki su posjednici s obzirom na tadašnje prilike mislili da je bolje i na dug unovčiti imanja, jer su im kamate na dužnu sumu donosile veći prihod od samih imanja. Prihod sa imanja bio je ugrožen elementanim nepogodama i trebalo je skrbiti o njegovom održavanju i prodaji, dok je prihod od dužne sume bio mnogo sigurniji. Imovinsko oslobađanje seljaka pomogle su u dalmatinskom dijelu i kreditne seljačke zadruge. Pored ovih glavnih bilo je i drugih sporednih razloga koji su pridonijeli da se ovaj proces obavi. Ovakve su prilike bile krajem prošloga i u prvom desetljeću ovoga stoljeća, kad se izvršio glavni dio gospodarskoga oslobađanja seljaka u dalmatinskom dijelu. I nepredviđene prilike išle su u prilog malom posjedniku. Novčane su akumulacije za vrijeme prvoga svjetskoga rata mnogo stradale, a pad vrijednosti novca olakšao je zaduženim malim posjednicima da poslije rata otplate dugove. Ovako velike i

Rasprostranjenost kultura u Imotskom polju, M 1 : 300 000
1. vinogradi; 2. duhan; 3. pšenica; 4. kukuruz; 5. kukuruz ili proso i sirak; 6. sirak i proso; 7. livade; 8. šume. (Karta tiskana uz rad J. Roglića " Antropogeografske osobine Imotskog polja" 1937. god.)

nepredviđene promjene bile su vrlo nepovoljne za ranije velike posjednike i učinile su da su mnogi od njih stradali, ostajući i bez posjeda i bez novaca.

Iznijeli smo kako su se izmijenile imovinske prilike i socijalni odnosi u dalmatinskom dijelu, dok se u hercegovačkom ovaj proces nešto drukčije odvijao. Surovost režima i zatvorene granice onemogućivale su "raji" da upozna nove ideje i da u tom pravu usmjeri svoja nastojanja. Konzervativni muslimanski posjednici također nisu bili raspoloženi prema novotarijama i svim su silama nastojali da ostane po starome. Ove se prilike počinju vrlo sporo mijenjati poslije austrougarske okupacije. Austrijske su vlasti na razne načine utjecale na muslimanske posjednike da prodaju zemlju, a ukoliko su prodavali, redovito su to bila slabija zemljišta. Organizacijom kulture i obveznim otkupom duhana počeo je naglo jačati mali posjednik i u hercegovačkom dijelu, pa se prirodno javila i želja da postane samostalnim posjednikom. U ovim nastojanjima država je pomagala malog posjednika davanjem povoljnih hipotekarnih zajmova. Prvi je svjetski rat prekinuo ovaj postupni proces i agrarna reforma, koja je provedena poslije rata, zatekla je muslimane kao posjednike najboljih zemljišta. Izgleda nam da bi se i u ovom dijelu

pod normalnim prilikama i bez intervencije države postupno izvršio proces gospodarskog oslobađanja seljaka, ali bi ovdje kultura duhana imala daleko veće značenje nego u damlatinskom dijelu.

Razlika je između dalmatinskoga i hercegovačkoga dijela u tome što je u dalmatinskome veliki posjed uglavnom nestao prodajom i kupovinom, a u hercegovačkom dijelu agrarnom reformom. Ovo nam objašnjuje zašto u dalmatinskom dijelu danas ima posjednika iz neposredne i daljnje okolice, a u hercegovačkom dijelu zemljište je pripalo onima koji su ga obrađivali. Ovime nam postaje razumljivo da su danas posjedi stanovnika hercegovačkog dijela prosječno veći i zemljište jeftinije; zato stanovnici dalmatinskog dijela kupuju zemljište u Hercegovini. Imovinska se međa više ne slaže sa ranijom političkom granicom.

Iako veliki posjed ne igra više nikakvu ulogu ni u jednom ni u drugom dijelu polja, ipak će biti od interesa za razumijevanje prilika ukratko se osvrnuti i na način kako je postao veliki posjed. U hercegovačkom je dijelu veliki posjed postao darovnicama Porte ili uglednih vojskovođa, kojima su nagrađivani pojedinci zaslužni za širenje i održavanje turske vlasti. Novi su posjednici muslimani i darovnice su im činjene na štetu opustjelih imanja ranijih hercegovačkih posjednika koji su izbjegli iz zemlje, kao i onih koji su ostali u zemlji, a nisu primili islam. Kršćansko stanovništvo pod turskom vladom nije imalo vlastitih posjeda i obrađivalo je posjede velikih muslimanskih posjednika i za to dobivalo određen dio ploda. Za ustupljena imanja novo muslimansko plemstvo imalo je vojničke obveze prema turskoj državi i dužnost bdjeti nad pokornošću kršćanskoga stanovništva. Veliki posjednik ("beg") stalno je stanovao u nekom većem mjestu Hercegovine ili Bosne, kao Mostaru, Ljubuškom, Vitini i dr. U polju imali su begovi svoje kuće ("kule"), koje su bile u blizini njihovih posjeda i u njih bi navraćali ljeti da nadgledaju rad u polju i preuzmu svoj dio plodova. Ovako povremeno stanovanje može objasniti zašto muslimani i pored duge vladavine nisu imali džamiju i hercegovačkom dijelu polja.

U dalmatinskom dijelu ima vrlo malo tragova turske vladavine; na nju podsjećaju slabo očuvane kule u Prološcu, Glavini i Imotskome. Nama poznati veliki posjed ovdje je formiran početkom osamnaestoga stoljeća, tj. poslije požarevačkog mira. Odredbama ovog mira pripao je dalmatinski dio Imotskog polja Veneciji. Da bi bila sigurnijom za novu granicu i da bi ojačala svoju vlast u novim posjedima, mletačka je vlada podijelila velike posjede uglednim i pouzdanim obiteljima iz primorskih gradova Omiša, Makarske i dr. Novi su posjednici svojim radom i zaslugama već ranije sigurno bili stekli naklonost mletačke uprave. Venecija je novim posjednicima razdijelila ranije beglučke posjede, koji su bili nastali na isti način kao i u susjednom hercegovačkom dijelu. Pored novih plemićkih obitelji sada je velikim posjednikom postala i crkva, odnosno Franjevački samostan u Imotskome, kojemu su izvjesno bili povraćeni i posjedi koje je imao prije turske okupacije. Crkveni posjed i kasnije je rastao zavještanjima pojedinaca.

Slično muslimanskim posjednicima u hercegovačkom dijelu živjeli su i novi veliki posjednici u dalmatinskom dijelu naizmjence u primorskim gradovima i u Imotskome. Kad su se njihove obitelji razgranale, jedan se ogranak ovdje stalno nastanio. Obveza novih posjednika bila je skrbiti o redu i sigurnosti, šireći tečevine romanske kulture i pomagati u jačanju mletačke uprave. Velike posjede dalmatinskog dijela obrađivali su mali posjednici "kmetovi". Kmetovi su vlasniku davali utvrđeni dio plodova. U cijelom području veliki je posjed postao državnim darovnicama, tj. turska i mletačka država pomagale su nastajanje velikog posjeda.

Veliki posjed, postao utjecajem državne vlasti, potisnut je radom seljaka i uz pomoć države. Iščezavanje velikog posjeda imalo je mnogo dobrih posljedica: ojačala je svijest i radinost poljodjelaca, uprošćeni su socijalni i gospodarski odnosi, povećalo se znatno obrađeno zemljište, a opao je postotak neproduktivnog zemljišta, livada i šuma. Mali se posjed uvijek mnogo bolje i intenzivnije obrađuje.

■ *Vrste gospodarstva*

Poljodjelstvo - Kao što se po svojim fizičko-zemljopisnim osobinama razlikuju obod i dno polja, tako ovo područje ima različite osobine i u antropogeografskom pogledu. Gospodarstvo stanovnika zasniva se na iskorištavanju dna i oboda polja. Ovo se naročito lijepo vidi u poljodjelstvu. Kad uzmemo sve površine zemljišta po dnu i obodu polja, koje pripadaju pojedinim selima oko Imotskog polja, onda vidimo da su te površine 1935. godine bile ovako raspoređene:

	km2	ha	ari	m2
Oranice	92	55	73	6
Livade	9	7	59	89
Vrtovi	2	67	90	93
Vinogradi	11	4	34	60
Pašnjaci	146	24	1	1 93
Šume	69	13	40	22
Neplodno zemljište	13	21	51	65

Razni se dijelovi rastresitog pokrivača na dnu polja međusobno znatno razlikuju. U prvom redu mogu se izdvojiti plavljeni i neplavljeni dio dna polja. U neplavljenom dijelu mogu se gajiti razne kulture. Na dijelovima koji su sastavljeni od finih glinastih naslaga gaje se poglavito bijela žita, u prvom redu pšenica. Ove površine treba redovito gnojiti, što otežava i poskupljuje obradbu, dok je stočarstvo slabo razvijeno, a velike su količine gnojiva potrebite za uzgoj duhana. Ovo je jedan

od uzroka radi kojega su velike površine ovakvog zemljišta u hercegovačkom dijelu pod prirodnim livadama, pašnjacima i šumama. S obrađenih dijelova dobiva se prihod od 6 kv. bijelog žita po ha. Danas u ove dijelove na mnogo mjesta među žita prodire i loza. Kultura loze je naročito razvijena i za nju su vrlo pogodni pjeskoviti tereni oko Luga, duž gornjeg toka Vrljike i sjeveroistočnog oboda polja. Možda bi dobro bilo, ako bi za lozu kao i za duhan bila propisana donja granica do koje se može gajiti, jer je danas kultura loze prodrla i u niže plavljene dijelove polja. U nižim dijelovima loza dobro uspijeva i daje veliki prinos, ali slabe kvalitete. Poslije filoksere loza se gaji na američkoj podlozi koja traži dobra zemljišta i često gnojenje. Ranija podloga domaće loze zadovoljavala se slabijim zemljištima koja nije trebalo često gnojiti. Zbog navedenih razloga danas se kultura loze gaji na dobrim terenima dna polja, a manje po obodu, gdje je ranije više gajena. Uslijed toga su novi vinogradi nešto manjeg prostranstva, ali bolje uređeni i daju veći prinos. U neplavljeni dio samo na izvjesnim mjestima spušta se s oboda i kultura duhana, ali ćemo zbog njezina osobitog značenja o njoj kasnije zasebno govoriti.

Više od polovice (57%) dna polja podložno je periodičnim poplavama i na ovom dijelu se mogu gajiti samo one kulture koje rastu u ljetnoj polovici godine, između dviju uzastopnih poplava. Glavna je takva kultura kukuruz, koji se može gajiti samo u onim dijelovima u kojima između dviju uzastopnih poplava ima vremenskog razmaka najmanje 3,5 do 4 mjeseca, koliko traje vegetativni period kukuruza. Kultura je kukuruza onemogućena, ili izložena velikoj opasnosti, u svim onim dijelovima koji se ne mogu zasijati do početka lipnja, jer se iduća poplava u nižim dijelovima može redovito očekivati koncem rujna ili početkom listopada. U onim dijelovima u kojima za kulturu kukuruza nema većeg izgleda, siju se sijerak i proso, čiji je vegetacijski period kraći i plod znatno manje vrijednosti. U slučajevima kad nema izgleda da će sijerak i proso dozrijeti, zasije se "smisa" (kukuruz i sijerak), koja se prije dozrijevanja pokosi za stočnu hranu ili zemljište ostaje neobrađeno. Odnos površina zemljišta zasijanih sijerkom, prosom i smisom s jedne strane i kukuruzom s druge strane vrlo je promjenljiv, što ovisi o trajanju poplave. Kad se voda ranije povuče, povećava se površina zasijana kukuruzom i obratno. Poplave su strogo ograničile broj kulturnih biljaka i određuju njihov odnos. Može se prosječno uzeti da trećina plavljene površine biva redovito zasijana sijerkom, prosom i smisom, ili uopće ne bude zasijana.

Kultura kukuruza zahvaća najveći dio površine polja, a kao što ćemo kasnije vidjeti, i zemljišta najveće plodnosti. Ova kultura dopire i u neplavljeni dio. Kukuruzom se prosječno zasije godišnje do 3000 ha. U neplavljenom dijelu dobiva se sa 1 ha oko 9 kvintala kukuruza, dok u plavljenom dijelu 1 ha u dobrim godinama daje prinos od 15 kvintala i više. Prema tome srednja žetva kukuruza iznosi oko 40.000 kvintala, to predstavlja glavni dio cjelokupne žetve u Imotskom polju i osnovnu hranu stanovništva.

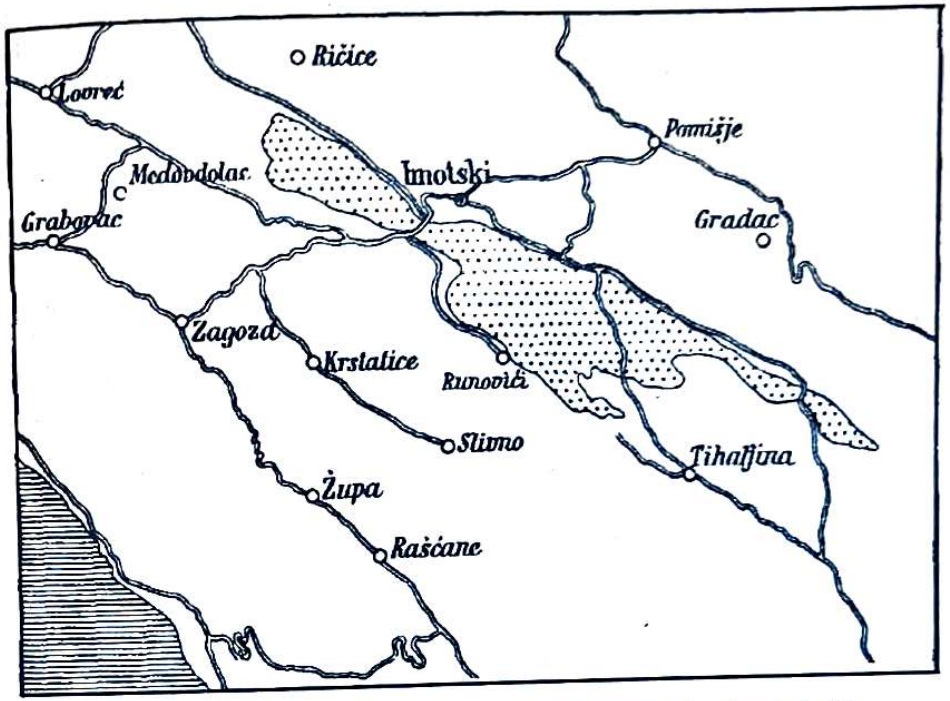

Promet i naselja u okolici Imotskoga s označenim mjestima iz kojih više od 5 stanovnika ima posjede u Imotskom polju. (Karta je objavljena uz rad J. Roglića "Antropogeografske osobine Imotskog polja" 1937. god.)

I pored navedenih osobina vrijednost je zemljišta u plavljenom dijelu znatno veća nego u neplavljenome, iako u neplavljenom dijelu žetva izgleda sigurnija. Neplavljeni dio često strada od raznih suša, koje su tako česte u mediteranskim područjima. Plavljene dijelove ne treba gnojiti jer redovite poplave ostavljaju znatne količine mulja koji je bogat produktima organskog raspadanja i osigurava zemljištu plodnost. I u plavljenom dijelu vrijednost zemljišta nije u svim dijelovima ista: ukoliko idemo bliže odvodnim ponorima, zemljište je sve manje vrijednosti, jer su na njemu žetve nesigurne i mogu se gajiti one kulture čiji je plod manje vrijednosti. Najveće vrijednosti su zemljišta i najvišim dijelovima plavljene zone, jer u njima poplave ne ugrožavaju žetve, a gnojenje nije potrebito, tako ovi dijelovi imaju dobre osobine i plavljeno i neplavljenog dijela polja. Ovi su dijelovi bliže izvorištu Vrljike i lakše se mogu navodnjavati kad naiđu duge suše u toku ljetnih mjeseci.

Obrađeno zemljište po vapnenačkom obodu sastoji se iz plitkog sloja crvenice pomiješane s humusom, a na dolomitskim terenima od mješavine pržine i crvenice. Naslage su crvenice dosta masne i duže zadržavaju vlagu, dok kulture na zemljištima od pržine brzo stradaju u sušnim ljetima. Prva zemljišta se odlikuju

velikom plodnošću. . Na obrađenim zemljištima oboda mogu se gajiti one biljke koje se zadovoljuju malom količinom vlage, ili im je dovoljna vlaga koju daju proljetne i rane ljetne kiše: ozima žita, loza, krumpir, duhan i drugo. Krumpir daje, zbog ranije spomenutih osobina, slabiju žetvu na dolomitskim terenima. Kako su obrađena zemljišta oboda blizu naselja, to su redovito vrlo brižljivo obrađena i iskorištene su i najmanje površine pogodne za obradbu. Među kulturama koje se gaje po ovim vrtovima za ekonomiju stanovnika najveće značenje ima duhan, a za ishranu krumpir.

Naglasili smo koliko je značenje imala kultura duha u socijalnim promjenama. Duhan za veliki dio stanovnika predstavlja glavni izvor novčanih prihoda. Zato ćemo se malo duže zadržati na ovoj kulturi. Duhan se gaji pod nadzorom države, koja odobrava količinu za sađenje, nadzire način gajenja i određuje zemljišta na kojima se može gajiti. Kultura je duhana zabranjena u onim dijelovima koji su izloženi poplavama. Postoji i gornja granica do koje se može gajiti duhan (u Gornjem Prološcu se već teže odobrava sađenje), a izvjesni tereni su naročito poznati po dobroj vrsti duhana i na tim dijelovima se odobravaju sadiocima znatno veće količine.

Novcem dobivenim na "vagi" (tako se u ovom kraju naziva otkup duhana) opskrljivao se zemljoradnik svime što mu je potrebito za zimu i isplaćivao ranije dugove. Vrijeme otkupa duhana imalo je za seljake i druge gospodarstvenike tako veliko značenje da je to bio najvažniji nadnevak u godini. Postojala je neka vrsta gospodarske godine "od vage do vage". Dalje ćemo vidjeti koliko je značenje imao duhan i u drugim gospodarskim granama. Govorimo više o prošlosti, jer su najbolja vremena za sadioce duhana bila posljednja dva desetljeća prošloga i prvo desetljeće ovog stoljeća. Otkupna je cijena bila vrlo visoka, a zbog velikih potreba država je sadiocima odobravala veliki broj strukova. U to doba duhan je imao najveće značenje i oživljivao je gospodarstvo ovoga kraja. U poratnim su godinama teškoće na koje je naišla kultura duhana izazvale tešku gospodarsku krizu, osobito poljodjelskoga stanovništva. Najprije je pala cijena duhana, tako da su sadioci u velikom broju izgubili interes za sađenje i nisu ga uređivali kao ranije, kasnije su došla i velika ograničenja u količini sađenja. U najnovije vrijeme (1936.) ove su teškoće bile znatno ublažene, što se odmah opazilo u pojačanom interesu za kulturu duhana i oživljavanju gospodarskoga života.

Gajenje se duhana ne dopušta podjednako u svim dijelovima područja. Duhan se više gaji na plitkim zemljištima po vapnenačkom i dolomitskom obodu, a manje po dnu polja; više po nižem jugoistočnom obodu, gdje su noći znatno toplije, nego po višem sjeverozapadnom obodu koji je jače izložen hladnim noćima vjetrovima s visokih dinarskih planina. U jugoistočnom hercegovačkom dijelu gaji se znatno više duhan nego u sjeverozapadnomu dalmatinskome. Godine 1937. u hercegovačkom dijelu na 13.864 stanovnika gajeno je 22.055.892 struka duhana, a u dalmatinskom dijelu na 21,151 stanovnika samo 13.540.759 ili na jednog stanovnika u

hercegovačkom dijelu 1.591 struk, a u dalmatinskom samo 640. Više duhana sade sela koja imaju veće posjede po obodu polja od onih koja su bogata posjedima po dnu polja: Mamići sa 2.395 stanovnika gajili su 1937. godine 6.377.015, Ružići sa 1.959 stanovnika - 3.326.982 struka, a Drinovci, koji su bliže obodu polja, sa 3.339 stanovnika - samo 3.463.128 strukova. Iz ovih se podataka lijepo vidi spomenuta razlika između sela koja imaju posjede pretežno po obodu ili po dnu polja. Krajnje selo na jugoistoku Mamići (2.395 stanovnika) gajilo je 6.377.015 strukova, a krajnje selo na sjeverozapadu Lokvičići (2.590 stanovnika) gajilo je samo 110.567 strukova, što također povrđuje ranija izlaganja. Usporedimo li Mamiće i Runoviće, sela hercegovačkoga i dalmatinskoga dijela koja najviše gaje duhan, onda vidimo da u Mamićima na jednog stanovnika dolazi 2.663 struka, a u Runovićima samo 1.111.

Kultura duhana osobito je pokretala i oživljivala gospodarski život hercegovačkoga dijela. Pokušaji za vrijeme duhanske krize da se nađe zamjena ovoj kulturi nisu dali zadovoljavajuće rezultate. Smanjeni uzgoj kulture duhana izazvao je jače iseljivanje. Prihodi od iseljenika pristižu neravnomjerno, u izvjesno su vrijeme bili vrlo obilni (1924.-28.), kasnije (poslije 1930.) pali su na neznatnu vrijednost. Prihodima od iseljenika često i nevješto upravljaju oni koji ih nisu zaradili, a nije rijedak slučaj da i one koji su zaradili taj novac zanosi njihov relativni i časoviti imutak, tako da s njim rđavo upravljaju, dok ovih negativnih osobina nema kod periodičnog prihoda od kulture duhana.

Loza se gaji u većem opsegu u dalmatinskom dijelu, jer je veći dio površine Gornjeg polja (dio polja na sjeverozapadu od puta Kamen Most - Imotski) vrlo pogodan za kulturu loze. Prostraniji dio hercegovačkoga dijela polja biva periodično plavljen; pored toga muslimani posjednici ranije nisu rado dopuštali kulturu loze, a kasnije, radi dobrih prihoda od duhana, nije se osjećala potreba za gajenjem loze. Loza nije pogodna da zamijeni duhan, jer postoje samo male konobe i veći dio seljak potroši sam, a male količine prodaje po niskoj cijeni. Prihod od duhana dolazi početkom zime, onda kada je najpotrebniji, što nije slučaj sa prihodom od loze. U novije doba povećao se broj malih konoba, što je izazvalo smanjivanje prodaje vina, a teško je dobiti tržišta, jer se u većini susjednih područja gaji loza. Kultura loze traži izvjesnu umješnost, ulaganje novca i truda prije berbe koja se mora čekati izvjestan broj godina, zato ova kultura boje odgovara imućnijim stanovnicima. Duhan je prvenstveno kultura hercegovačkog dijela loza dalmatinskoga, a najjači su vinogradari imućniji stanovnici Imotskoga. U teškim danima zemljoradniku je najlakše odreći se vina, a to je bio slučaj u godinama kad je prihod od duhana bio slab. Uslijed toga opala je i cijena vina. Može se reći da prihodi od kulture duhana i loze idu usporedo. Kad je duhan dobro plaćen, povećava se cijena i potrošnja vina. U tome su se dva dijela ispitivane oblasti: duhanski, hercegovački i vinogradaski - dalmatinski međusobno ekonomski dopunjavali. Poslijeratno širenje kulture loze dosta je poremetilo ovu razmjenu dobara, koja je ranije postojala među pojedinim dijelovima.

Povrće se gaji samo da zadovolji potrebe proizvođača i male tržnice u Imotskome, iako su duž toka Vrljike dosta povoljni uvjeti za gajenje povrća. Slabo razvijeno gajenje povrća sigurno stoji u vezi s lošim prometnim vezama s primorjem. Slično je i sa gajenjem voća. U novije se vrijeme nastojalo unaprijediti voćarstvo, ali ti pokušaji slabo napreduju radi nesigurnosti ploda, što je posljedica promjenljivosti vremena u proljeće, kad voće cvjeta, i čestih ljetnih suša. I ovako slabo razvijeno voćarstvo više je zastupljeno u dalmatinskom dijelu i duž sjeveroistočnog oboda polja, gdje je klima blaža i uopće poljodjelstvo raznovrsnije (u Prološcu i pored Imotskoga uspijeva i maslina). Gajenje svilene bube je vrlo mladog datuma i imalo je uspjeha samo u nekim selima jugozapadnog oboda (Podbablje i Runovići).

Polikultura je karakteristika poljodjelstva u našem području. Seljak na svom posjedu gaji sve one kulture koje su mu potrebite, raspoređujući ih po onim dijelovima imanja koji pojedinim kulturama najbolje odgovaraju. Posjednik teži da što više smanji broj dobara koje mora kupovati, jer mu je najteže doći do novčanih prihoda. Pri određivanju koliko će jedne kulture gajiti seljak pazi da jedna ne bi bila na štetu druge, tj. da rad oko jedne ne onemogući održavanje druge. Ovo se često događa s kulturom duhana koja pod jesen traži veliki rad, tako da su duhanom izvjesno vrijeme zauzeti svi članovi obitelji. Kućanstva s velikim brojem članova gaje često velike količine duhana, jer raspolažu obilnom radnom snagom, a prihod od duhana daje im najviše sredstava za zadovoljenje ostalih potreba. Naprotiv, obitelji s većim posjedima, a malim brojem članova, gaje male količine ili uopće ne gaje duhan. Pored ostalih dobrih osobina duhan, dakle, ima i jednu vrlo dobru socijalnu stranu. Tako se na malim posjedima hercegovačkog dijela javlja težnja ka monokulturi (duhana). S obzirom na klimatske prilike, sastav zemljišta i način gajenja duhan najuspješnije rješava važan problem seljačkog gospodarstva (novčani prihod), a s druge strane osigurava uspjeh i kulture loze koja također ima istu zadaću.

Naglasili smo da razni dijelovi obrađenog zemljišta imaju drukčije osobine i pogodni su za različite kulturne biljke. Osobina je poljodjelstva da se gaji više kulturnih biljaka, zato je potrebito da poljodjelac posjeduje zemljišta različitih osobina. Svaki posjed sastoji se redovito iz dva dijela: posjeda po obodu "u brdu" i posjeda po dnu polja. Poljodjelski su posjedi, dakle, razbacani. Pored navedenoga razbacanost posjeda ima i drugih uzroka: pri dijeljenju imanja među nasljednice posjedi se tako dijele da svaki sudjeluje i u boljim i u slabijim zemljištima. Nije uvijek moguće kupiti zemljište u blizini ranijeg posjeda, već na različitim odstojanjima, što je također pridonijelo njegovoj razbijenosti. Kako se kupovalo pretežito u dalmatinskom dijelu, to su u ovom dijelu i imanja razbijenija.

Posjedi u ravnici po dnu polja imaju geometrijski oblik i njihove su međe strogo određene i brižljivo čuvane, jer i male površine predstavljaju relativno veliku vrijednost. Granice među posjedima dna polja određene su brazdama u kojima su

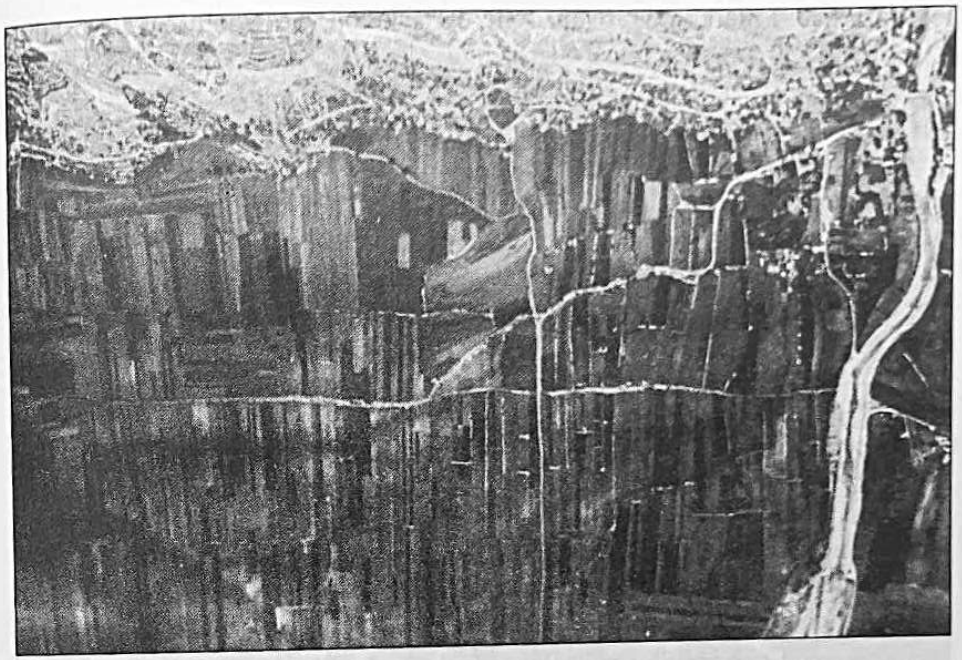

Obrađeno polje u blizini Podstranja
(Fotografija je objavljena uz rad J. Roglića "Antropogeografske osobine Imotskog polja", 1937. god.)

na izvjesnim odstojanjima zabodeni vapnenasti blokovi "mejaši". U brdu, po obodu, posjedi su se začeli oko "dolaca", koji predstavljaju rastresite pokrivače dna ponikava. Od ovih jezgara posjed se postupno širio na štetu općinske svojine, koja je služila za pašnjak. Posjedi po obodu imaju redovit nepravilan oblik, jer se jače šire u onom pravcu gdje ima više rastresitog zemljišta, što daje glavnu vrijednost imanju. Posjedi po obodu, duž putova i u blizini kuća, određeni su kamenim zidovima, koji olakšavaju čuvanje od stoke.

Dijelovi posjeda po obodu i dnu polja međusobno se razlikuju i po načinu obradbe. Na malim obrađenim površinama po obodu gaje se kulture koje traže veliki i pažljivi rad i moraju se obrađivati u toku rašćenja biljaka (duhan i povrće). Skoro je jedino oruđe za obradbu zemljišta po obodu motika i održavanje ovog dijela posjeda zadaje najviše posla poljodjelcu. Dijelovi imanja po dnu polja obrađuju se drvenim ralom koje ima kovinsku oštricu ("lemiš") ili željeznim tvorničkim plugom. U novije doba plug sve više potiskuje drveno ralo, a tim i brža konjska vuča sporu volovsku, koja se rabi pri obradbi ralom. Mehanička sredstva ne mogu se nikako upotrijebiti za obrađivanje zemlje jer su posjedi mali. Pri okopavanju kukuruza redovito se rabi motika, tako da ovo oruđe ima veliko značenje i pri obradbi dna polja. Pod utjecajem sa strane, koji je došao preko iseljenika, napredniji i imućniji poljodjelci rabe u novije doba za okopavanje

kukuruza mali i plutki plug "okopač" ili "ogrtač", koji vuče konj. Kao i u ostalim krškim područjima i u našemu glavnu ulogu pri obradbi zemljišta ima ljudska tjelesna snaga. Čovječje su ruke osovina svih sprava koje služe za obradbu. Svaki plod zemlje plati zemljoradnik napornim radom.

Poboljšanje se zemljišta radi dobivanja bolje žetve obavlja na nekoliko načina. Posjedi po obodu periodično se gnoje i smjenjuju se kulture: poslije krumpira sadi se duhan ili sije žito, ali tako da se za duhan redovito gnoji zemljište. I u neplavljenim dijelovima dna polja zemljište se popravlja gnojenjem, a manje smjenama kultura, jer su ta zemljišta jedina pogodna za sijanje ozimih, bijelih žita, loze i duhana. Redovito se smjenjuju žito i duhan, ukoliko je dopušteno sađenje duhana, a u Gornjem polju kukuruz i pšenica. Na dijelovima srednjih i većih posjeda periodično se sije djetelina radi poboljšavanja zemljišta. Na plavljenomu se zemljištu ne poduzimaju slične mjere. Ovdje se smjenjuju kulture kukuruza i prosa, kad je posjednik na to primoran dugim trajanjem poplava, o čemu je ranije bilo govora. Poplave redovito ostavljaju velike količine raspadnutih organskih ostataka i na taj način poboljšavaju zemljište. Tako su druge mjere nepotrebne. Pošto je u našom području oskudica u zemljištu pogodnom za obradbu, to se vrlo rijetko ostavlja da se zemlja "ležanjem" poboljša.

Jedan je od najvažnijih i najtežih poslova jest borba za vodu i protiv nje. Od vremena kada će voda iz polja oteći ovisi kojom će kulturom i hoće li se uopće koristiti zemljište. Da bi otklonili ovu veliku teškoću, sami su stanovnici poduzimali teške, a često i uzaludne radove. Uređivali su i proširivali ponore i uzalud tražili nove tamo gdje ih nije bilo. U svezi s ovim pitanjem nastale su čitave legende. Država je također radila na odvodnjavanju polja, a najviše je učinjeno proširivanjem glavnog ponora Šajnovca. Glavni dio posla još uvijek ostaje neobavljen i velike površine najplodnijeg zemljišta u polju ostaju izložene stalnoj opasnosti. Melioracijske radove treba izvršiti tako da se poplave sasvim ne otklone, već samo učiniti da čovjek postane njihovim gospodarom.

Kao što je teška i važna borba protiv vode, isto je tako teška i borba za vodu. Srpanj i kolovoz odlikuju se malom količinom taloga, a bilo je godina kad u tim mjesecima uopće i nije bilo kiša. Za kulturu kukuruza, koja je najvažnija stanovnicima ovoga područja kiše su u ovim mjesecima najpotrebnije. Sredstva kojima se prikuplja voda isto su tako slaba kao i sredstva protiv vode. Na određenim mjestima stanovnici pregrađuju korito Vrljike i na taj način izdižu razinu vode, koja se za to izrađenim kanalima odvodi na određena zemljišta. Rijeka se uzastopce pregrađuje, idući nizvodno, po utvrđenom redu koji je zasnovan na starim običajima. Posao navodnjavanja obavljaju vlasnici zemalja koje se navodnjavaju, a drugi budno i nestrpljivo čekaju kad će njihov red doći. Od vremena navodnjavanja ovisi i sama žetva i taj se rad obavlja s mnogo živosti. Zato je razumljivo što često dođe do neželjenih sukoba pri ovim radovima. Kako su sprave za navodnjavanje vrlo primitivne, jer se ustave prave od dasaka, velike se

Zračni snimak Imotskog (Fotografija je objavljena uz rad J. Roglića "Antropogeografske osobine Imotskog polja" 1937. god.)

količine vode pri tome izgube. Od toga najviše stradaju posjednici zemljišta u nižim dijelovima, oko donjeg toka Vrljike. Na ove posjednike dođe red kasno ili uopće i ne dođe. Vlasnici zemljišta u Bilom polju, dakle, najviše stradaju i od poplava i od suše.

Stočarstvo - Iz naših izlaganja o poljodjelstvu vidi se da je stočarstvo vrlo potrebita gospodarska grana. Velike dijelove obrađene zemlje, naročito za izvjesne kulture, treba često gnojiti, osim toga stoka je krupnoga zuba potrebita za vuču pri obrađivanju zemljišta. Iako su potrebe za stokom vrlo velike, uvjeti za stočarstvo dosta su nepovoljni. Pašnjaci za sitnu stoku po obodu polja malog su prostranstva i vrlo oskudni, a visoke planine su dosta udaljene. Dijelovi oboda sa više rastresitog zemljišta pogodni za pašnjake i bujniji razvoj biljnog pokrivača, redovito su obrađeni. I pred ovih općih osobina ipak se opažaju razlike među pojedinim dijelovima u broju i vrsti stoke.

Na 21.151 stanovnika dalmatinski dio gaji samo oko 12.000 grla sitne stoke, a u hercegovačkom dijelu na 13.864 stanovnika gaji se oko 15.500 grla. Stanovnici dalmatinskog dijela gaje, dakle, znatno manje stoke ove vrste. Ali u cijelom području uopće gaji se vrlo malo sitne stoke; na jednog stanovnika ne dolazi

prosječno ni jedan komad. Stoku sitnog zuba skoro isključivo predstavljaju ovce, jer je gajenje koza radi njihovog štetnog utjecaja na šumski pokrivač zabranjeno, a i pašnjaci malog prostranstva nisu pogodni za tu vrstu stoke. Pored toga ova vrsta stočarstva nalazi i na druge teškoće. Ljeta su vrlo sušna i tada na oskudnim pašnjacima stoka teško nalazi i najmanje količine hrane. Da bi izbjegli ovu teškoću i spasili svoju stoku od ljetnog gladovanja, vlasnici je daju bosanskim stočarima koji je odgone i uzdržavaju na ispašama po planinama Vranu, Ljubuši i Čvrsnici. Koncem lipnja silaze bosanski stočari, zakupnici paša na spomenutim planinama, i skupljaju stada ovaca koja će uzdržavati na planinskim pašnjacima do druge polovice rujna. Za svaku ovcu, koja daje mlijeko, daju zakupnici vlasniku po 1 kg sira i 0,5 kg masla. Glavni je prihod, koji imaju stočari od uzetih ovaca, mlijeko i gnoj. Davanje stoke na planinske ispaše ostatak je ranijih velikih stočarskih kretanja iz hercegovačke Bekije na susjedne bosansko-hercegovačke pašnjake. O ovome svjedoče i današnja rijetka "izdizanja" koja vrše sami vlasnici stoke. Neki stanovnici Gorice izgone ljeti stoku u Vučipolje, iz Sovića u Luke, Staro polje i Tribistovo, iz Ružića u Vučipolje, iz Drinovaca u vrlo malom broju u okolicu Tomislavgrada, a iz Gruda i Mamića nema više ovakvih kretanja.

Prije austrijske okupacije u hercegovačkom dijelu mogla su se mnogo lakše vršiti ova stočarska kretanja. To je i uzrokom zašto su se jedino u ovom dijelu i očuvala. Mogućnost stočarskih kretanja objašnjenje zašto je u hercegovačkom dijelu i pored manjeg prostranstva pašnjaka gajenje sitne stoke više razvijeno. Većem razvoju ovog stočarstva u hercegovačkom dijelu ima i drugih uzroka; veća potreba gnojiva radi jače razvijene kulture duhana, a osim toga neka su naselja (Mamići, Ružići i Grude) sasvim ili većim dijelom visoko na obodu, gdje ima više pašnjaka. Da položaj naselja utječe na broj sitne stoke vidi se po tome što u Gorici, koja je bliže dnu polja, na dva stanovnika dolazi samo jedno grlo sitne stoke, dok u Ružićima na dva stanovnika tri komada. Slične se razlike mogu vidjeti u dalmatinskom dijelu, jer je za ovce glavna ispaša po obodu. Ovce koje se više hrane po dnu polja stradaju od metilja. Kao što su teški uvjeti za uzdržavanje sitne stoke ljeti, isto tako je teška ishrana i tijekom zime. I tada ovce ne mogu naći dovoljno hrane na pašnjacima, te im zato treba spremati u kući dovoljnu količinu. Zimnica za ovce sastoji se od osušenoga jasenovoga lišća i teško sakupljene trave. Prikupljanje je zimnice težak i spor posao, a nema ni dovoljno šuma gdje bi se lišće moglo ubrati. Pored toga ovaj posao pada u isto vrijeme kad i glavni rad oko kulture duhana te je teško odvojiti jedan dio obitelji koji bi se posvetio ovom poslu. Iako je za kulturu duhana stočarstvo vrlo potrebito, ove se gospodarske grane isključuju. Ranije, kad su vršena daleka stočarska kretanja, prikupljana je i zimnica na ljetnim ispašama i donošena u jesen pri povratku stoke. I danas se veliki dio stočne zimnice kupuje u bosanskim krajevima na sjeveroistoku. Ove teškoće oko prikupljanja zimnice vrijede i za druge vrste stoke, o kojima će dalje biti govora. Svi navedeni razlozi ograničili su gajenje sitne stoke na ovako skromne razmjere.

Stoka krupnog zuba, gaji se u znatnijem broju, ali je i ova vrsta stočarstva slabo razvijena, jer tek na svakih 7 stanovnika dolazi po jedno goveče (u hercegovačkom dijelu 1.982., u dalmatinskom 2.893, svega 4.875 grla. Uzrok ovako malom broju goveda je također oskudica pogodnih pašnjaka; dio polja je većim dijelom obrađen, osobito u dalmatinskom dijelu. Veliki dio naselja u hercegovačkom dijelu leži dosta visoko na obodu i zato se ne mogu iskoristiti (prostraniji) pašnjaci po dnu polja. Goveda su drukčije raspoređena od sitne stoke; sela bliže dnu polja gaje više goveda od sela po obodu polja. U Dragićini na svakih pet stanovnika dolazi jedno goveče, u Drinovcima tek na svakih osam stanovnika. Isto vrijedi i za sela dalmatinskog dijela. Sela u neposrednoj blizini polja imaju pogodnije pašnjake za goveda. Pored toga gaje u dosta velikom broju i volove koji služe za vuču drvenog rala.

Slično stoji i sa teglećom stokom koja se gaji u vrlo malom broju. U hercegovačkom dijelu jedno grlo tegleće stoke dolazi na svakih 10, a u dalmatinskom tek na svakih 15 stanovnika. Pod teglećom stokom u našem području podrazumijevamo konje, mazge i magarad. Dvije posljednje vrste gaje se više u selima koja su bliže plavljenom dijelu i visoko po obodu, jer se mazge i magarci bolje prilagođuju slabijoj zimnici, koja se dobiva iz plavljene zone (sušene stabljike kukuruza, sijerka i prosa) i oskudnim pašnjacima vapnenastog oboda. Ovo se lijepo vidi u razlici između hercegovačkoga i dalmatinskoga dijela. U hercegovačkom dijelu jednu trećinu tegleće stoke čine mazge i magarada (487 mazgi i magaradi prema 891 konja), dok je u dalmatinskom dijelu spomenuti odnos znatno drugačiji (339 mazgi i magaradi prema 1086 konja). U selima krajnjeg sjeverozapadnog dijela (Lokvičići, Postranje i Proložac) gaje se, iako u manjem broju, skoro isključivo konji. Broj tegleće stoke danas je u opadanju, jer razvijanje automobilskoga prometa potiskuje kolski, a donekle i tovarni promet za koji je ranije bio potrebit znatno veći broj konja.

Svinje se gaje također u vrlo malom broju, jer se ishranjuju isljučivo hranom koja je spremljena u kuću ili ju je čovjek skupio na posjedima. Ova vrsta domaćih životinja još više nego druge traži veliku brigu i trošak. Jedna obitelj može gajiti najviše jedan ili dva komada, a siromašne ih uopće ne mogu uzdržavati. I u ovoj se vrsti opaža razlika između pojedinih dijelova. U selima oko plavljenih dijelova, na kojima se siju kukuruz, sijerak i proso, gaji se veći broj svinja, jer se izvjestan dio žetve spomenutih kultura upotrijebi za njihovu ishranu. Ali, kao što je nestalna žetva u plavljenim dijelovima, tako je nestalan i broj domaćih životinja koje od nje ovise. Slično stoji i sa gajenjem peradi.

U ranijem smo odjeljku vidjeli kako je razvijeno i raznovrsno poljodjelstvo, dok vidimo da stočarstvo ima znatno manje važnosti. Područje je prenaseljeno (106 stanovnika na km2), a rastresita zemljišta po dnu polja predstavljaju veliku vrijednost za okolna siromašna kršna područja i ne mogu se ostaviti za livade i pašnjake. Stanovnik nastoji da sa svog posjeda dobije što veći prihod. U zemljoradnji

se gaje kulture koje traže veliki rad i ne dopuštaju da obitelj izdvoji članove koji bi stalno vodili brigu o stadu i u određeno vrijeme prikupili potrebitu hranu za zimu. Skupo izdržavanje stoke nije pogodno za gospodarstvo stanovnika, jer je dalje na sjeveroistoku izrazito stočarsko područje, s kojim se ovo ne može boriti na stočnom tržištu.

Zanati i druga zanimanja - Poljodjelstvo je glavno zanimanje, i u njemu se primjećuje težnja stanovnika da na svom imanju gaje sve potrebite kulture kako bi bili gospodarski što samostalniji. Gospodarska je samostalnost bila ranije potpunija, jer je bila razvijena kućna radinost. Veći dio potreba (odjeća i obuća) za članove obitelji izrađivali su sami ukućani. Vještina pojedinaca ogledala se u rijetko bogatoj narodnoj nošnji, poglavito muškoj, koja se danas naglo gubi. Radi vještine u ovom radu pojedinci su počeli raditi i za druge, naročito žene koje su dobro tkale gruba domaća sukna. Koliko je značenje ranije imala izradba domaćega sukna pokazuju česte "stupe" oko Tihaljine, u kojima su sukna zbijena i pripremana za uporabu. Danas većina ovih stupa miruje ili vrlo rijetko radi.

Duhan i iseljivanje razbili su ovako gospodarski zatvorenu obitelj. Oživjela je trgovina, a novcem primljenim za duhan i od iseljenika kupovao je stanovnik ovog kraja tvorničke i obrtne prerađevine uvezene iz drugih krajeva. Obrt kao što smo rekli, nikada i nije imao veliko značenje, nije se mogao ni razviti. Uvezeni i jeftini tvornički i obrtni proizvodi onemogućili su život domaćem obrtu koji se tek počeo razvijati. Ukoliko danas ima obrta po selima, oni su redovito uz poljodjelstvo sporedna zanimanja. Među obrtima glavni su kovački i zidarski. Svako selo ima po jednog ili dva kovača koji izrađuju i popravljaju razna oruđa potrebita u pojedinim poljodjelskim radovima. Pored toga izrađuju jake ključanice i opravljaju kola. Ovaj se obrt bori sa sve većim teškoćama jer tvornički proizvodi potiskuju kovačke izrađevine. I zidarski je obrt sporedno zanimanje. Ovaj je obrt više razvijen u dalmatinskom dijelu, što je posljedica povijesnih prilika. U dalmatinskom dijelu građene su od ranije udobnije kuće i postojalo je jedno varoško naselje uz koje su se stanovnici morali naučiti i izvježbati u zidarstvu. Još koncem prošloga stoljeća u dalmatinskom dijelu glavne zidarske radove, osobito crkve, gradili su zidari iz Italije, kojima su pomagali ("argatovali") stanovnici okolnih sela. Stanovnici dalmatinskog dijela odlazili su i u primorske gradove da i tamo pomažu zidarima i tako su pored njih učili zidarski obrt. Svega ovoga nije bilo u hercegovačkom dijelu. Najviše zidara ima iz bliže okolice Imotskoga, radi veće blizine varoškog naselja i iz Poljica. Razvijenost zidarstva u Poljicama u svezi je i sa preradbom pločastog vapnenca. Pločasti je vapnenac ranije redovito upotrebljivan za pokrivanje svih bolje zidanih kuća, a najviše se dobivao u području oko Poljica. Preradbu drveta po selima također obavljaju zidari, ali to su redovito dosta grubi radovi. Potrebe u boljim prerađevinama, ukoliko ih selo traži, podmiruju prvenstveno zanatlije iz Imotskoga. Po selima ne susrećemo, dakle, ljude koji žive od zanata, a potrebe u boljim zanatskim prerađevinama podmiruju Imotski i druga mjesta u bližoj okolici.

Ranije je bio dosta razvijen prijevozнички obrt. Većina je trgovaca imala svoja kola i konje, a pojedini vlasnici kola radili su samo za druge. Kolima je dovožena razna roba sa najbližih željezničkih kolodvora (Mostara i Čapljine) ili iz pojedinih mjesta u primorju, a iz Bosne poglavito drvo. Izvožen je u prvom redu duhan za račun države i prevoženo vino u Bosnu. Uvođenjem automobilskoga prometa potisnuto je ovo zanimanje.

Moramo spomenuti jedan obrt, koji još nema veliko značenje, ali izgleda da će ga sve više dobivati. Dugo vremena ovo je bio granični kraj između Turske i u početku Venecije, a kasnije Austrije. Ovakav položaj omogućio je dopuštenu i nedopuštenu razmjenu dobara između spomenutih država. Ovim su se bavili poglavito stanovnici sela na siromašnim krškim površinama, sjeverozapadno od ovog kraja. Kad je nestalo političke međe, stanovnici spomenutih sela počeli su se odavati jednom naročitom tipu trgovine po susjednim područjima i raznim krajevima bivše Monarije; o svojim ramenima nosili su raznu galanterijsku robu koju su prodavali putujući po selima i na razne sajmove. Ove neobične trgovce zovu raznim imenima: "galantari", "pokućari" i "torbari". Ime su dobili prema robi i načinu kako je prodaju i nose. Najčešći je naziv "galantari". Galantari danas odlaze u razne krajeve naše zemlje i po većini srednjo-europskih i zapadno-europskih zemalja. Na putu ostaju redovito ljeti, vraćaju se početkom ili sredinom prosinca da ponovno otputuju u rano proljeće. Neki ostaju na poslu tijekom cijele godine, i to u prvom redu neženjeni. U ovom neobičnom obrtu, osobito u inozemstvu, imaju velikih poteškoća radi nepoznavanja jezika, a i zakonodavstva nekih zemalja čine im prepreke. I pored svih poteškoća galanatari se vrlo brzo i vješto snalaze u raznim zemljama i zarađuju skromne sume. Zarađenim novcem pomažu svoje obitelji i omogućuju im nešto udobniji život, a time privlače i druge da se odaju ovom zanimanju. Tako se galantarstvo sve više širi i zahvaća nova sela. Plodnost polja i sigurnost prihoda od kulture duhana dugo su spriječavali prodiranje galantarstva u naše područje. Kada su u poratnim godinama ovi izvori dijelom popustili, počelo je i galantarstvo propadati. Danas galantara ima samo iz sela krajnjeg sjeverozapadnog dijela: Lokvičića (oko 50), a u manjem broju iz Postranja, Prološca, Glavine i Krivodola. Iako galantarstvo dosta privlači stanovnike, ono se postupno i bez velikih skokova širi. Galantari počinju rad i održavaju se međusobno se pomažući. Pojedinac bi se teško mogao snaći bez pomoći iskusnijih u novom kraju, gdje ne poznaje ljude i prilike, a u drugim zemljama ni jezik. Organizacija ovog neobičnog zanimanja kao i njegove posljedice vrlo su zanimljivi, ali bi nas izlaganje o njima mnogo udaljio od našega glavnog predmeta.

Kao što su teške gospodarske, prilike posljednjih godina izazvale prodiranje galantarstva u sjeverozapadne dijelove, isto su tako izazvale jačanje krijumčarenja duhana u jugoistočnom dijelu, gdje se i dobiva najbolji duhan. Velika razlika između otkupne cijene i cijene po kojoj se duhan mogao privatno prodati potakla je mnoge ljude da se i pored najvećih teškoća prihvate ovog opasnoga obrta.

Krijumčarenje je bilo naročito razvijeno u godinama kada je duhan otkupljivan po vrli niskoj cijeni, jer je tada zarada od krijumčarenoga duhana bila najveća.

Iseljivanje - Iseljivanje je već iz dalmatinskoga nego iz hercegovačkog dijela. Od 1930. do 1936. godine zaključno[2] iselilo se iz dalmatinskog dijela 358 ljudi (323 u europske, a samo 35 u prekooceanske zemlje), dok se iz hercegovačkog dijela u istom periodu iselile samo 52 osobe (37 u europske, a 15 u prekoocenaske zemlje).

Preseljivanje je većinom periodično. Iseljenik ne ostaje stalno u tuđoj zemlji. Nakon izvjesnog broja godina vraća se ponovno kući i sa zasluženim novcima odužuje dugove, uređuje i kupuje posjede i popravlja ili nanovo gradi kuću. Ukoliko je dalje zemlja u koju se iseljava, utoliko on duže u njoj ostaje, a izvjesno će mnogi i stalno ostati u prekooceanskim zemljama. Mnogi se povratio, iako je mogao predvidjeti da ga nakon kratkog vremena čekaju iste neprilike koje su ga i poslale od kuće. Zato je dosta čest slučaj ponovnog odlaska. Pored dvije navedene vrste postoji i kraće iseljivanje u razne krajeve naše zemlje. Iseljivanje u prekooceanske zemlje, koje je skopčano s najvećim troškovima i poteškoćama i najdužim putovanjem, bilo je u predratnim godinama najvažnije. Daleke zemlje davale su u prvo vrijeme iseljenicima najbrže i najveže zarade. Prekooceanski iseljenici zarađuju po rudnicima i plantažama Sjeverne Amerike, žitnim poljima Argentine, rudnicima i poljima Australije i Novog Zelanda. Mogućnost zarade učinila je da je u poratnim godinama (poslije 1924. godine) prevladalo iseljivanje u razne europske zemlje, u prvom redu u Belgiju i Francusku, gdje iseljenici rade rudarske poslove. U godinama teške gospodarske krize u industrijskim zemljama Europe znatno je opalo i ovo iseljivanje i ljudi su počeli tražiti zarade u raznim krajevima naše zemlje. Posljednje iseljivanje traje najkraće, ljudi odlaze tamo gdje čuju da se obavljaju javni radovi i po svršetku se vraćaju kućama. Ranije spominjani zidari iz dalmatinskog dijela danas su poznati kao dobri cestovni radnici. Među iseljenike moramo ubrojati i galantare, koji dolaze iz nekih sela dalmatinskog dijela. O njima je ranije bilo govora.

Iseljivanje je nužna posljedica privrednih prilika u ovako siromašnim područjima. Višak stanovništva, a ujedno i najbolja snaga, odlazi da u raznim krajevima i pod drugačijim prilikama obavlja vrlo teške radove. Ovakve promjene ne ostaju bez loših posljedica u zdravstvenom i moralnom pogledu i natalitetu. Vidjeli smo da se iseljivanje razlikuje po svom prostornom opsegu i zanimanju iseljenika. U ovim kretanjima nema ni plana ni kontrole osim osnovnih policijskih mjera. Odlaze samo zdravi, jer se bolesnima ne dopušta odlazak i ljudi i najboljim godinama (između 20 i 45 godina). Odlaze u strani svijet da iz blata i tamnih rudarskih okana vade novac koji im je potreban da prehrane svoje obitelji. Njihovo se zdravlje kontrolira pri odlasku, ali te kontrole nema pri povratku, a ova bi bilanca bila vrlo porazna. Ne poznaju jezik tuđih zemalja i trpe sve nedaće koje iz

2. Ograničavamo se na ovako kratak period, jer za ranija vremena nismo mogli dobiti točne podatke za hercegovački dio

toga proistječu. Kad se sve ovo ima u vidu, ne bi se moglo reći da je skromna novčana korist dostatna plaća. Po povratku kući iseljenik redovito nalazi imanje i kuću u dosta lošem stanju i dok sve uredi, potroši sve ili dobar dio donijetih novaca. Mnogi moraju često utrošiti znatan dio i za popravku svoga narušenog zdravlja.

Neki su iseljenici donijeli iz prekooceanskih zemalja znatne sume, kojima su mogli za duži period osigurati svoju obitelj, ali baš ti često pokazuju svu težinu iseljeničkoga pitanja. Oni su dugim radom i marljivim štođenjem prikupili svoj novac, koji se pokazao poslije promjene u našu valutu kao znatna suma. Sada se pokazuje jedna interesantna psihološko-socijalna strana ove pojave. Umjesto da rasporede svoj novac tako da poprave ono što je manjkalo u gospodarstvu njihovih otaca, neki su se odavali novim poslovima. Prihvaćali su se trgovine i u svoj posao unosili nove ("amerikanske") metode, kojima nisu dovoljno svladali. Ovakvi poslovi obično propadaju poslije kratkog vremena. Susrećemo lijepo sagrađene kuće, ali one nisu uređene, zidovi su im i iznutra neokrečeni, jedino prazan dućan ukazuje da se u njima kratko vrijeme razvijao posao. Vlasnik, iseljenik, postao je žrtvom tuđe lukavosti, vještine i svog neznanja. Nužna bi bila mjera da se iseljenici malo pouče da bi u inozemstvu bili manje iskorištavani, a kod kuće da ne izgube uludo ono što su zaradili teškim naporima. U selima koja su dalje od polja ove su prilike jačer izražene. Iseljenici koji se vraćaju iz europskih zemalja donose znatno manje novaca, ali njima opreznije raspolažu.

Naglasili smo da je iseljivanje manjih razmjera u hercegovačkom dijelu. Ovdje postoje uvjeti za jedno neobično zanimanje. Ogromna razlika između otkupne cijene duhana i cijene po kojoj se on može privatno prodati privlači stanovnike ovih krajeva, u kojima uspijeva odličan duhan, da se bave krijumčarenjem. Ljudi su se odavali ovom poslu, zarađivali su znatne sume, ali su zato bili izloženi i tvarnom riziku i životnoj opasnosti. U ranijim vremenima ovaj je posao obavljan primitivnijim sredstvima. Na daleka odstojanja prenosili su ljudi svoj dragocjeni i opasni teret, krili ga po škrapama i pećinama, sami se provlačili dubokim udolinama, bogazima i klancima poznajući sve prolaze i opasna mjesta i obavješćujući se stalno o preprekama koje ih čekaju. Velika krševitost naših krajeva bila im je u ovom neobičnom zanimanju dobar saveznik. Organizirane su prave obavještajne službe koje su pratile kretanje kontrolnih organa. Razumljivo je da i pored sve vještine i opreznosti iznenađenja ne izostaju. I u ovom su zanimanju nova vremena donijela nove metode i sada se često iskorišćuju motorna prijevozna sredstva. Ova je preobrazba povećala prihode, ali u isto vrijeme i opasnost. Čudno zanimanje stvorilo je i poseban tip ljudi, koji su neobično hitri i oprezni. Oni svom "poslu" žele vidjeti kraj i odati se mirnijem životu. Sa zarađenim novcem mnogo bolje upravljaju nego dobroćudni i naivni "amerikanci". Krećući se po raznim okolnim krajevima, dosta su dobro probrali dobra civilizacije koja najbolje odgovaraju njihovom kraju, što se lako može primijetiti na uređenju mnogih kuća. Krijumčarenje stoji u obrnutom srazmjeru s otkupnom cijenom, jer sadilac predpostavlja i manji prihod onome koji nosi ovo opasno zanimanje.

Vrlo su raznoliki putovi kojima stanovnik našega kraja pribavlja sredstva potrebita za život. U teškoj borbi s oskudnom prirodom izabrao je često zanimanja kojima se čovjek istodobno i čudi i divi. Ovim raznovrsnim zanimanjima čovjek se bori sa svim onim što mu spriječava put ka boljemu.

Zusammenfassung

DAS FELD VON IMOTSKI

Nach der kurzen Einleitung in der di geologischen Eigenschaften des Feldes von Imotski und di Struktur des Erdbodens beschrieben sind, fuhrt uns der Verfasser zur Ubersicht den wirtschaftlichen und gesellschaflichen Umstande im Gebiet von Imotski in der Zeit zwischen zwei Weltkriege. Das gesellschaftliche und wirtschaftliche Leben ist mit den Naturbedingungen als auch mit der geschchtlichen Erbschaft und politischen Verhaltnisse eng verbunden, da das Gebiet von Imotska krajina durch Jahrhunderte ein Grenzgebiet war.●

I. Marinčić - I. Šimunović

PRIRODNI UVJETI IMOTSKOG POLJA

Sa svrhom upoznavanja zemljišta kao osnovnoga proizvodnoga resursa napravljena je hidropedološka studija "Semidetaljna istraživanja površina Imotskog polja i mogućnost njihovog uređenja" kao podloga za izradbu gospodarske osnove Imotskog polja. Ovom studijom obuhvaćena je površina oko 4500 ha.

Svrha je istraživanja na razmjeru karte M = 1 : 25000 snimiti postojeće stanje tala (pedosustavnih jedinica), prikazati njihovu pogodnost za biljnu proizvodnju, ukazati na čimbenike ograničenja te idejno razraditi melioracijske mjere u svrhu intenzivnijeg korištenja postojećih tala.

Terenska su istraživanja (rekognosciranje terena, sondiranje, kopanje pedoloških profila te uzimanje uzoraka u neporušenom i porušenom stanju) izvršena po načelu "mreže" u skladu s prihvaćenim standardnim normativima za izradbu semidetaljne hidropedološke karte M = 1 : 25000.

Prilikom terenskih istraživanja osobita je pažnja posvećena izučavanju:

- -apsolutne i efektivne dubine tla,
- - izraženosti pojedinih horizonata tla,
- - načinu prekomjernog vlaženja,
- - intenzitetu prekomjernog vlaženja,
- - transformaciji organske i mineralne komponente i
- - internoj i eksternoj dreniranosti.

Na terenu površine cca 4500 ha izbušene su 43 bušotine (sonde) i iskopana 24 profila, što čini cca 1 opažanja na 67 ha. Terenskim istraživanjima obuhvaćen je i dio laboratorijskih istraživanja.

■ *1. ZEMLJOPISNI POLOŽAJ*

Imotsko polje sa cca 4500 ha poljoprivrednih površina zatvorena je dolina u krškom području. Ono se prostire u smjeru sjeverozapad - jugoistok paralelno s dinarskim braždenjem čija duža os iznosi ca 20 km, a uža 1-6 km. Ovo zatvoreno krško polje nalazi se u neposrednom zaleđu biokovske kose s nadmorskom visinom od 1673 cm, dok se nadmorska visina samog polja kreće od 246 do 274 m. Najuži dio polja nalazi se između mjesta Kamena Mosta i Glavine, gdje širina iznosi cca 1 km. Ovuda prolazi magistralna cesta prema Splitu i tu se polje dijeli na Gornje

polje prema sjeverozapadu i Donje polje prema jugoistoku. Donje polje je veće od Gornjega.

■ 2. GEOLOŠKA I GEOMORFOLOŠKA SVOJSTVA

Imotsko polje u geološkom smislu pripada Dinarskom kršu, i to njegovom primorskom pojasu. Ovdje prevladavaju naslage gornje krede, koje su uglavnom izgrađene od rudnih vapnenaca i dolomita. Zbog svojih posebnih fizičko- kemijskih svojstava u morfologiji ovog područja posebno mjesto ima dolomit. Dolomiti se uvijek nalaze ispod vapnenca. Uzduž sjeveroistočne strane polja prema Vinjanima dolomiti su jako trošni i erodirani te daju morfološko obilježje ovom području.

U samom polju nalaze se i pojedinačni uzdignuti krečnjački humci koji ispod sebe štite dolomitsku podlogu zatrpanu rastresitim materijalom. Uz obod, s obje strane polja, dolomiti se nalaze u prijekidima i u dodiru s jedrim vapnencima zajednički podliježu eroziji, ali su nejednako trošni.

Imotsko polje sastavni je dio jedne šire geomorfološke cjeline (Imotsko-bekijsko polje) ukupna površina kojega iznosi oko 80.000 ha, dok na samo Imotsko polje otpada oko 45000 ha. To je tipično krško polje, koje ima smjer pružanja od sjeverozapada prema jugoistoku i nalazi se u visinskom pogledu između kota 289,8 metara nadmorske visine (sjeverozapadni dio polja) i 254,4 metara nadmorske visine (jugoistočni dio). Dakle, polje generalno pada prema smještaju (pružanju), visinska razlika (na zračnoj udaljenosti cca 14 km) iznosi 25,3 m, a relativni (generalno) 1,8 (promila). To tipično krško polje okružuje povišeno gorje, koje je sastavni dio masiva Biokove.

U geološkom pogledu na istraživanom području javljaju se naslage holocenske starosti. Prostrani raspored i karakteristike pojedinih naslaga dan je u osnovnoj geološkoj karti mjerila 1:1 000.000 od Marinčića i dr. (1972.) i Raića i dr. (1968).

Aluvijalne su naslage najmlađi sedimenti istraživanog područja. Čine ih šljunci, pijesci, ilovače i gline, a njihov prostorni raspored u polju ovisio je o brzini potoka bujičnih rijeka i potoka. Stoga šljunkovite naslage nalazimo na ušću kanjona rijeke Suvaje, pjeskovite naslage protežu se do visine sela Zmijavci, a niže nalazimo ilovaste i glinovite tvari. Sve su te naslage karbonatne. U gornjem dijelu Imotskog polja susrećemo pretaložene flišne (lapor) tvari koje su u geološkoj karti označene kao holocenske naslage.

Diluvijske naslage nalazimo uz rubna pribriježna mjesta, koje su pomiješane s aluvijskim naslagama crvenićnih i smeđih tvari, dakle zemljište koje se s okolnih brda spira i akumulira uz rubove.

■ 3. HIDROLOŠKA SVOJSTVA

Položaj polja, matični supstrat i klima imaju utjecaj na hidrološke prilike i način vlaženja tala. Smatramo potrebitim istaknuti da je polje do probijanja tunela (pred

II. svjetski rat) bilo plavljeno u jesensko-zimskom periodu i svakako da su u tlu vladali drugi procesi (oksidacijsko - redukcijski) nego danas i da je bio drugačiji vodni režim. Poljem teče rijeka Matica (Vrljika), zatim Jaruga i Šipovača. Također se može naići i na "mrtvaje" "aktivne" i zapuštene kanale i dr. Sveukupna hidrološka mreža ima utjecaj na način vlaženja (hidrogenizaciju) tala. Tako su na terenu uočeni slijedeći tipovi vlaženja:

- automorfni tip vlaženja i
- hidromorfni tip vlaženja.

Dno polja prekriveno je debelim rastresitim nanosom. Kroz polje teče stalni vodotok, rijeka Vrljika, koja izvire u jednom, a ponire u drugom kraju polja (u hercegovačkom dijelu).

Ispod rastresitog pokrivača polja nalaze se veći ili manji ponori koji su se stvorili duž cijele odvodne strane polja. Uglavnom uz vapnenačke naslage. Mnogi su ponori sada zatrpani i oni su se formirali iznad, u razini i ispod dna polja.

Ogoljelošću brdskog okolnog terena ojačano je spiranje sa strane, zatrpane udubine i formirane naplavne zaravni u polju. Time je poremećen odnos pritjecanja vode i otjecanja kroz podzemlje. Zato i dolazi do periodičnih poplava u polju. Osim slijevanja vode sa strane, glavno je pritjecanje s dna polja u vertikalnom pravcu kojim voda i otječe. U sezoni jakih kiša voda izbija kroz otvore na dnu jezera iz podzemnih kanala pod hidrostatskim tlakom. Radi toga poplavna voda na površini polja nema veze s vodom temeljnicom. Opseg i trajanje poplava uvjetovano je količinom padalina, veličinom slivnog područja, jačinom vrela na pritjecajnoj strani, od kojih su neke i estavele, te kapaciteta ponora, odnosno izgrađenog tunela, što sve predstavlja posebne poteškoće u obrani od poplava u polju.

■ 4. KLIMATSKA SVOJSTVA

Padaline

Od klimatskih karakteristika uz temperature padalinski režim predstavlja glavno obilježje klime nekog područja.

Na vegetacijsko razdoblje u Imotskom polju otpada oko 33% (X. - III. mj.).

Temperature

Najtopliji su srpanj i kolovoz s prosječnom temperaturom od 22,8 odnosno 22,4°C. Najhladniji je mjesec u godini siječanj s prosječnom temperaturom od 4,1°C. Prosječne temperature po godišnjim dobima su:

Zima	Proljeće	Ljeto	Jesen
5,7	15,6	21,5	9,5

Vjetrovi

Na području Imotskoga osrednji broj dana u godini s jačinom vjetra od 6 B iznosi 24,1, a s jačinom od 8 B svega 1,9 dana. Pojava je vjetra jačine 8 B u razdoblju od ožujka do studenoga beznačajna, a najmanja je učestalost u srpnju - svega 0,2 dana.

Relativna vlažnost zraka

U lipnju, srpnju i kolovozu na području je Imotskoga srednja vrijednost relativne vlažnosti zraka najniža i kreće se od 47 - 56%.

Posljednja tri mjeseca i prva dva mjeseca u godini imaju najviše srednje vrijednosti vlažnosti zraka i one se kreću od 63-69%.

Evapotranspiracija

Najveća je potencijalna evapotranspiracija za prosječni niz godina oko 181 mm u mjesecu srpnju. Ona u istom mjesecu iznosi oko 192 mm ako se računaju godine i mjeseci koji imaju prosječnu temperaturu iznad prosjeka 15 godišnjih niza godina.

Iz ovoga također proizlazi da je na području Imotskoga nekim usjevima potrebito navodnjavanje kao dopunska mjera, a u mjesecu srpnju i kolovozu kao neophodna mjera za sve poljoprivredne kulture.

■ 5. TLA ISTRAŽIVANOG OBJEKTA

Na objektu smo, u skladu s geomorfološkim, litološkim i bioklimatskim čimbenicima koji utječu na tvorbu tala, a uvažavajući "Klasifikaciju tala Jugoslavije" (Škorić i sur. 1973. i 1975.), procijenili šest pedosustavnih jedinica.

Procijenjene su pedosustavne jedinice izdvojene u melioracijska područja i podpodručja prema zahtjevima za melioracijskim mjerama, koje su potrebite za suvremeniju i racionaliniju biljnu proizvodnju, a to znači veće i stabilnije prinose.

Redni broj	Pedosustavna jedinica	Melioracijsko područje	Melioracijska četvrt
1.	Koluvijalno tlo, karbonatno s prevagom zemljišnih tvari, neoglejno, glinovito, srednje skeletno (25-50%)	I.	-
2.	Eutrični kambisol na glinama, vertični, glinoviti	III.	A
3.	Lesivirano, pseudoglejno, ilovasto	II.	-
4.	Aluvijsko - koluvijsko, karbonatno, aluvijsko koluvijsko, glinovito	II.	-
5.	Aluvijsko (fluvisol), karbonatno oglejno, duboko ilovasto	II.	-
6.	Pseudoglej obronačni, srednje duboki, distrični	III.	A
7.	Euglejno, amfiglejno, mineralno, karbonatno	III.	B

■ 6. MELIORACIJSKE MJERE POPRAVKE I NORMATIVI ZA NJIHOVO IZVOĐENJE

Hidropedološkim istraživanjima na terenu utvrđeni su osnovni čimbenici ograničenja za pojedine tipove tala, a to su:

a) suvišno vlaženje različitog intenziteta, trajanja i podrijetla vode, a kao posljedica suvišnog vlaženja javlja se nestabilna i nepovoljna struktura, vodozračni odnosi i dr.,

b) efektivna dubina tla, do pojave matičnog supstrata (šljunka) koja onemogućuje sve agrotehničke zahvate, a time i željeni plodored,

c) inklinacija (pad) terena, mogućnost pojave vodene erozije, a kao posljedica javljaju se "skraćeni profili", a uzrok je nepravilna obrada i drugi agrotehnički zahvati.

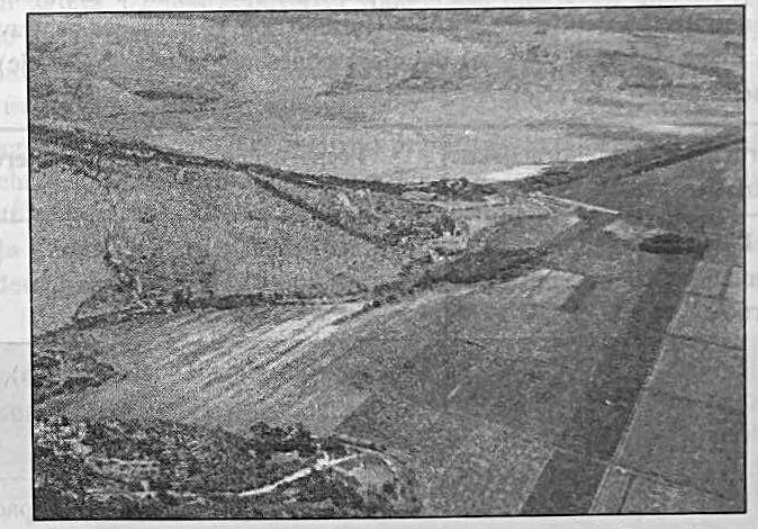

Imotsko polje - Imanje Poljoprivrednog poduzeća"Imota"

Prije nego dademo preporuke za poboljšanje pojedinih tipova tala (melioracijskih područja) važno je napomenuti da je regulacija rječica, osnovna odvodnja i obrana od stranih voda preduvjet bez kojeg nema niti može biti uspješne detaljne odvodnje, pa i melioracijskih zahvata.

Hidropedološka istraživanja na terenu upućuju na melioracijske mjere kao što su navedene u tabeli.

Budući da eventualne regulacija rijeke, potoka i osnovna kanalska mreža izlaze iz okvira ove studije, i zbog toga se neće tom pitanju posvetiti pozornost prema našim bi opažanjima i dobivenim rezultatima na II. melioracijskom području trebalo postaviti samo kanalsku mrežu negdje u razmaku cca 400 m (kanali IV. reda - sisači) pokosa cca 1:2, dubine 1 m, ovisno o mogućnosti oplavi i situaciji na terenu, te agromelioracijskim zahvatom - podrivanjem.

Želimo naglasiti, ako bi se prišlo regulaciji korita rijeke (na pojedinim mjestima), zatrpavanju starih rukavaca, jaruga i tome sl., valjalo bi također voditi računa o danas sve naglašenijoj temi zaštite životnog prostora, odnosno što manje dirati (narušavati) postojeći prirodni ambijent (postojeću floru). Budući da je riječ o što zdravijem prostoru u kojem živimo, apeliramo da se u sklopu budućega uređenja Imotskog polja vodi isto tako računa o odlaganju kućnoga i svakoga drugog otpada jer je otpad potencijalni kontaminator podzemnih voda, a i okolce općenito.

Što se tiče drugoga ograničavajućega čimbenika - inklinacije (pada), mislimo da se do pada cca 3% mogu izvoditi svi agrotehnički zahvati, a tu podrazumijevamo i izvođenje detaljne odvodnje - drenaže (karakteristično za III. B melioracijsko područje). Kod većih padova (većih od cca 3%) treba ići na konturnu obradbu (obradu po izohipsama) ili eventualno pravljenje terasa, ili u krajnjem slučaju izvršiti gnojidbu i kalcifikaciju i privesti zemljište u košnicu, jer su trave dobar način za očuvanje (spriječavanje) daljnjega odnošenja zemljišta (erozije) vodom (III. A melioracijko područje).

Melioracijsko područje	Melioracijska četvrt	Preporučene melioracijske mjere
I. Melioracijsko područje -	-	- agromelioracijska gnojidba - konzervacija vode i navodnjavanje
II. melioracijsko područje	-	- osnovna odvodnja (kanalska mreža) - agromelioracije (podrivanje i gnojidba) - navodnjavanje
III. melioracijsko područje	A	- kombinirana odvodnja do cca 3% pada - agromelioracije do cca 3% pada (ktričenje, gnojidba i kalcifikacija), a veći pad od 3% rješavati gnojidbom, kalcifikacijom, kulturnom obradbom i zatravljenjem, (problem erozije i eventualno pravljenje terasa, navodnjavanje)
	B	- kombinirana odvodnja - agromelioracije - krtičenje, gnojidba - navodnjavanje

Na tlima kod kojih je matični supstrat ograničavajući čimbenik (I. melioracijsko područje potrebito je izvršiti gnojidbu i eventualno prorahljivanje gdje je to moguće.

Za kraj ovoga poglavlja želimo ukazati da je potrebito izvesti na čitavom području hidrotehničke melioracije natapanja (navodnjavanje) jer se u pojedinim periodima godine uočava manjak vlage (vode) u tlu za polučivanje viših i stabilnijih prinosa, a ponegdje bi bile moguće čak i dvije žetve godišnje.

6.1. Odvodnja (reguliranje) suvišnih voda u tlu

Na temelju iznijetih hidropedoloških istraživanja Imotskog polja može se zaključiti da cca 1/2 ima nepovoljan vodo-zračni odnos. Za njihovo reguliranje potrebite su odgovarajuće mjere odvodnje. Odvodnja predstavlja kombinaciju hidrotehničkih i agrotehničkih zahvata osnovna zadaća kojih je osigurati najpovoljnije edafske uvjete za rast i razvoj uzgajanog bilja.

Rješenje postavljene zadaće zahtijeva primjenu vrlo intenzivnih hidrotehničkih i agrotehničkih melioracijskih zahvata koje će trebati savjesno i sukcesivno provoditi na području istraživanja. U tom redoslijedu treba rješavati osnovnu odvodnju (regulaciju korita rijeka, kanalske mreže, eventualno slivne vode i dr.), potom detaljnu odvodnju - cijevnom drenažom i na kraju agromelioracijama.

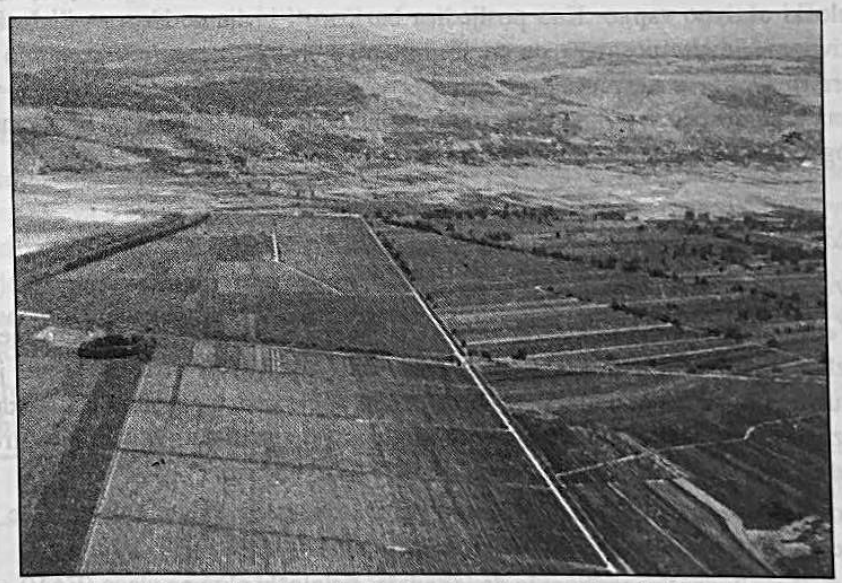

Imotsko polje - Imanje Poljoprivrednog poduzeća"Imota"

6.2. *Kemijski melioracijski zahvati*

Kalcifikacija tla

Iz rezultata osnovnih kemijskih analiza tla uočava se da su tala istraživanog područja uglavnom neutralne ili bazične reakcije, izuzev melioracijsko područje III. četvrt A (povišeni dijelovi terena). Budući da je navedeni dio površine vrlo mali u odnosu na čitavo istraživano polje, iz tog razloga kalcifikaciji kao kemijskoj mjeri ne dajemo veliku važnost.

Melioracijska gnojidba P_2O_5 i K_2O

Ako se uzmu granične vrijednosti za fosfor i kalij, onda se uočava da je cjelokupni istraživani objekt (za oranični horizont) vrlo slabo opskrbljen fosforom, dok je kalij uglavnom u rasponu slabe do umjerene opskrbljenosti. Ako uzmemo kao realnu činjenicu da se u suvremenoj ratarskoj proizvodnji teži umjerenoj do dobroj opskrbljenosti (15-20 mg/100 gr tla) sa P_2O_5 i K_2O, to ukazuje da su potrebiti kemijsko-melioracijski zahvati s određenom količinom fosfornih i kalijevih gnojiva.

Budući da je objekt (Imotsko polje) istraživanja uglavnom lužnate (bazične) rekacije, te iz tog razloga ima (najvjerojatnije) malu opskrbljenost fizioloških aktivnog P2O5, očito je vezan u $Ca_3(PO_4)_2$. Ovdje želimo ukazati da se tlo može zakiseljavati (pH vrijednost) pomoću kiselih gnojiva, zelenom gnojidbom, gnojidbom gnojovkom i dr. i to vrijedi uz uvjet da će se uzgajati kulture koje su osjetljive (osjetljivije) na fiziološki aktivno vapno. Kao posljedica bazičnosti javlja se kloroza ili žutica. U protivnome je pretpostavka da će se uzgajati kulture tolerantne na vapno (npr. lucerna). Onda se ne mora snižavati pH vrijednost. Očito se ovdje mora voditi računa o plodoredu, a potom bilanciranju gnojidbom, bilo mineralnom ili organskom, i zbog toga se mora konzultirati sa stručnjacima.

6.3. *Navodnjavanje*

Proračun potreba vode za usjeve

Već u poglavlju o klimatskim karakteristikama, na temelju grube procjene koja proizlazi iz utvrđenih indeska suše odnosno vlaženja, naznačeno je da je na području Imotskoga iz podataka o prosječnim godinama, a posebno podataka koji su iznad prosjeka temperatura odnosno ispod prosjeka padalina potrebito navodnjavati.

To je također vidljivo iz hidrološkog proračuna za pojedine kulture koje bi se mogle uzgajati u Imotskom polju, kao i za razne tipove tala.

Iz fizikalnih analiza vidljivo je da je sadržaj fiziološki aktivne vlage (FAV) u mm za razne tipove tala različit i to:

Tlo	0-30 cm	0-40 cm	0/50 cm
1. Koluvijsko	32,6	42,1	51,5
2. Eutrični kombisol	54,9	73,9	95,2
3. Aluvijsko-koluvijsko	56,1	76,2	86,3
4. Aluvijsko duboko	55,3	74,8	94,2
5. Amfiglej	69,6	91,0	111,8

Na temelju hidroloških proračuna može se vidjeti da na raznim tlima i za različite kulture, kako za prosječne tako isto za sušnije godine, manjkaju u tijeku vegetacije različite količine vode u mm, što je vidljivo iz pregledne tabele.

Kulture	U prosječnim godinama	U sušnijim godinama
oranične	209-252	367
voćarsko-vinogradarske	254-301	405
povrće	309-347	443-461

Projektne potrebe vode

Projektne potrebe vode određuju se na temelju najveće mjesečne potrebe jednog usjeva u brutto iznosu. Radi toga je potrebito preračunatu količinu povećati s obzirom na koeficijent iskorištenja sustava za navodnjavanje. Ukoliko će se primjenjivati površinski sustav navodnjavanja, onda bi koeficijent iskorištenja vode mogao u prosjeku biti od 70-75%, a ako će primjenjivati sustav kišenja, onda bi koeficijent iskorištenja mogao biti oko 85%.

Prema tome, najveće mjesečne potrebe u mm za razne usjeve prema proračunu bile bi:

Kulture	Mjesec	Prosječne godine	Sušnije godine
oranične	VII	140	193
voćarske i vinogradi	VII	124	180
povrće	VII	146	193

Ako bi struktura na području Imotskoga polja bila slijedeća:

- oranične kulture 50 %
- voćarsko-vinogradarske kulture 35 %
- povrtlarske kulture 15 %

Onda bi prosječne potrebe za pojedine skupine kultura i uz različitu efikasnost iskorištenja vode bila:

1. oranične kulture 140 . 0,5 - 70 mm ili uz 70 % iskorištenja 91 mm odnosno uz 85 %, 80 mm,
2. voćarsko-vinogradarske kulture 124 . 0,35 = 43 mm ili 56 odnosno 49 mm,
3. povrtlarske kulture 156 . 0,1 = 14,6 mm ili 18,9 odnosno 16,8 mm.

Iz naprijed navedenoga slijedi zaključak da bi za povećanje plodnosti tla i njeno iskorištavanje trebalo provesti brojne naprijed navedene mjere melioracija. Ovo pogotovu ako se želi u polju organizirati veća proizvodnja povrća. Za tkavu proizvodnju sada su prikladne samo vrlo ograničene površine. •

Zusammenfassung

NATÜRLICHE BEDINGUNGEN DES FELDES VON IMOTSKI

In diesem Werk informieren uns die Autoren über die geographische Lage, über die geologischen und geomorphologischen Eigenschaften, den hydrologischen und klimatischen Merkmalen (Eigenschaften) (des Feldes von Imotski), dann über das Klima und den Melirationsmasnahmen und der Vorschriften für ihre Ausführungen.

BILJNI SVIJET IMOTSKE KRAJINE

Prema prirodi bi se sve više trebali odnositi kao životinje, a sve manje kao ljudi.
Boris Karin

UVOD

Područje Imotske Krajine u geobotaničkom smislu pripada mediteransko-submediteranskom flornom elementu.

Ovo područje u određenoj mjeri čini prijelaz od mediteranskoga, primorskoga ka kontinentalnom klimatskom ambijentu. Zbog toga na području Imotske Krajine možemo sresti elemente mediteranskog i kontinentalnog podneblja. Posljedica je takvog podneblja vrlo povoljna kombinacija ekoloških činitelja koja pruža povoljne životne uvjete mnogim biljnim vrstama. Tako, primjerice, na području Imotske Krajine žive i neke mediteranske, ali i kontinentalne biljne vrste. Zbog raznolikog reljefa nalazimo biljne vrste od nizinskih do planinskih.

Biljni svijet Imotske Krajine je, dakle, vrlo bogat, kako brojnošću biljnih vrsta, tako i gustoćom naseljenosti, što je u dobroj mjeri i posljedica nezagađenosti biosfere ovoga kraja. To je jedno iznimno veliko bogatstvo koje treba brižljivo čuvati i njegovati. Ponešto se o biljnome svijetu Imotske Krajine može pronaći u literaturi jer su neki istraživači i putopisci prolazeći ovim krajevima u svojim zapisima spominjali i poneke biljne vrste.

Ovdje spominjem samo neke kao što su: Alberto Fortis, B. Biaselota, Franz Portenschlag-Ledermeyer, Musio de Tomasini, prof. Franz Petter, a od naših Roberto de Visiani, Radovan Domac, Fran Kušan, A. Stošić, dr. fra Jure Radić i dr.

Svi su se oni bavili istraživanjem biljnog svijeta Biokove, a za Imotsku Krajinu zanimljiva su njihova istraživanja zagorskih padina Bikove.

Međutim, jedno sustavno istraživanje i popis biljnih vrsta Imotske Krajine nikada nisu napravljeni.

Stoga odlučih napraviti jednu zbirku biljnoga svijeta Imotske Krajine. Zbirka je koncipirana tako da će sav biljni svijet biti podijeljen na slojeve ili katove (sloj drveća, sloj grmlja i sloj niskog raslinja), a svaka biljna vrsta predstavljena fotografijom, stručnim (latinskim) nazivom, narodnim nazivima te kratkim opisom. U ovom broju Imotskog zbornika prikazan je jedan dio buduće zbirke koji obuhvaća 30 biljnih vrsta.

CARPINUS ORIENTALIS Mill.

Por. Betulaceae (breze)

Bjelograb, bjelograbić, kukrika, bijeli grab

Bjelograb se najviše rasprostire u srednjoj i jugoistočnoj Europi, Maloj Aziji te Kavkazu. Ovoj biljci odgovara mediteranska i submediteranska klima.Dobro podnosi uništena i degradirana zemljišta.Iz dobro razvijenoga korijena raste stablo koje može narasti i do 15 m. Međutim, u nas obično naraste 3 do 4 m. Na ograncima krošnje nalaze se oko 3 cm dugi listovi sa dobro izraženom bočnom nervaturom. Listovi imaju pilast rub. Na jednodomnoj biljci nalaze se u resama skupljeni jednospolni cvjetovi. Muške rese su duže i okruglaste, dok su ženske dosta kraće i dlakave. Plod je plosnati izduženi oraščić dužine 3 do 5 mm, svijetlosmeđe boje. Bjelograb cvjeta u travnju i svibnju. Njegovo drvo nema značajnije primjene u industriji, no ova se biljka koristi za pošumljavanje goleti jer ima razvijen korijen koji štiti zemlju od erozije.

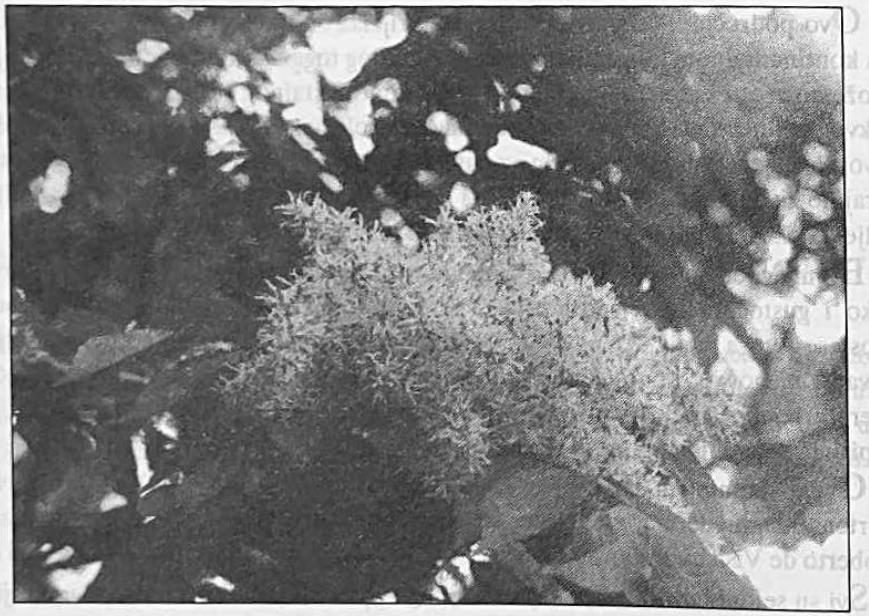

Crni jasen u cvatu

FRAXINUS ORNUS L.

Por. Oleaceae (masline)

Crni jasen

Crni jasen je biljka rasprostranjena u zapadnoj Aziji i južnoj Europi. Stanište mu se proteže od mora do duboko kontinentalnih predjela. Osobito ga mnogo ima u jasenovim i crnikinim šumama. Njegova staništa su suha. Odgovaraju mu neutralna i bazična zemljišta. Može živjeti na terenima do 1200 m nadmorske

visine. Crni jasen je drvo ili grm čiji je korijen dosta razgranat i plitak. Visina stabla se najčešće kreće oko 8 m, ali može narasti i do 15-ak m. Stablo je obavijeno tankom, svijetlosivom korom, koja u starosti pri dnu donekle ispuca. Mladi su jednogodišnji izbojci sivkastozeleni ili zelenkastosmeđi. Na ograncima su smješteni neparno-perasti listovi izgrađeni od 5 do 9 jajolikih ili elipsastih listića čiji je rub pilasto nazubljen. Na naličju lista imaju dlake oko žile. Cvjetovi jasena su ženski ili dvospolni. Skupljeni su u metličaste cvatove duge do 20-ak cm koji neugodno mirišu. Same metlice su ispočetka uspravne, a kasnije se objese. Plodovi dozrijevaju u rujnu. To su smeđe, u poprečnom presjeku okrugle do 3 cm duge ahenije. Crni jasen cvjeta početkom svibnja. Cvjetanje i listanje odvija se istodobno.

PRUNUS MAHALEB L.

Por. Rosaceae (ruže)

Rašeljka

Rašeljka je vrlo rasprostranjena biljka. Nastava južnu Europu, Malu Aziju, Iran, Turkestan, a ima je i na Kavkazu. Ovo je tipična submediteranska biljka koja obitava na dosta oskudnim krečnjačkim, suhim i toplim tlima. Može živjeti i u duboko kontinentalnim predjelima, i to samo na južnim, osunčanim obroncima. Živi na terenima i do 1500 do 1600 m nadmorske visine. Rašeljka je drvenasta biljka koja naraste obično do 10-ak m, ali se nerijetko javi i kao grm. Stablo je obavijeno sjajnom kestenjastosmeđom korom koja nakon nekog vremena donekle ispuca. Na ograncima razgranate krošnje nalaze se listovi čija je peteljka duga do 2 cm. Lisna plojka je elipsasta, dužine 2 do 5 cm, na licu tamnozelena i sjajna, dok naličje nije sjajno. Rub lista je pilast, sa sitnim zupcima. Cvjetovi se nalaze skupljeni u štitastim cvatovima. Bude ih obično oko desetak u jednom cvatu. Sam cvijet je dvospolan, sa mnogo prašnika. Vjenčić je sastavljen od 5 bijelih latica koje nisu srasle. Čaška ima 5 lapova. Plodnica je obrasla. Tučak ima jednu njušku. Plodovi dozrijevaju u srpnju i kolovozu i tada su to crne koštunice gorkog okusa. Plodovi su najprije žuti, pa crvenkasti i na kraju crni. Rašeljka se dosta koristi za izradbu raznih predmeta kao što su lule, i sl. U vrtlarstvu se koristi kao podloga za cijepljenje (navrtanje) trešnje. Rašeljka cvijeta početkom travnja.

CELTIS AUSTRALIS L.

Por. Ulmaceae (brijstovi)

Crna kostela, košćela, koprivić

Areal ove biljke obuhvaća sjev. Afriku, južnu Europu, Malu Aziju, te Kavkaz. Kostela je submediteranska biljka čije su stanište šume hrasta medunca, te šikare. Osobito dobro uspijeva na krečnjačkim, rastresitim i pjeskovitim tlima. Može uspijevati do oko 900 m nadmorske visine. Biljka je dobro ukorijenjena pomoću razgranatog i dobro razvijenog korijena. Kostela je listopadno drvo koje može narasti i do 20 m. Deblo je obloženo podebelom sivkastopepeljastom korom. Ostarjela stabla imaju tamnu i ispucalu koru. Na mladim ograncima kora ima smeđu nijansu. Široku krošnju čine grane na kojima se u dva reda nalaze

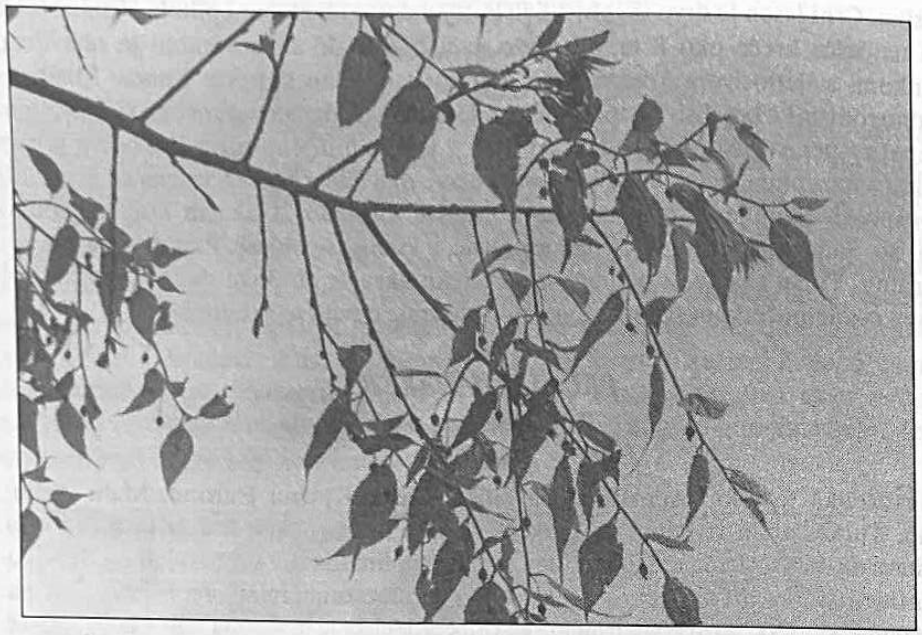

Crna kostela

tamnozeleni listovi čije je lice grubo, a svijetlo sivozeleno naličje ima nježne dlačice. Lisna plojka nalazi se na 0,5 do 2 cm dugoj dlakavoj peteljci. Na istom stablu nalaze se dvospolni i jednospolni cvjetovi na dugim peteljkama. Mogu stajati pojedinačno ili po 2 do 4 u skupinama. Plodovi su okrugle koštunice (ime!). Dok su mlade, imaju zelenu boju, a u zrelom su stanju crnosmeđe. Slatke su. Nalaze se pojedinačno na oko 2 cm dugoj peteljci. Kostela cvijeta u travnju i svibnju, a tada i lista. Plodonosi u srpnju i kolovozu.

QUERCUS PUBESCENS Willd.
Por. Fagaceae (bukve)
Hrast medunac, magaričar

Hrast medunac živi u Maloj Aziji, Kavkazu, srednjoj i južnoj Europi. Ovoj biljci odgovara topla i suha klima, te je medunac mediteranska i submediteranska vrsta. Raste na plitkim i suhim kamenitim tlima. Stablo je ukorijenjeno razvijenim korijenom koji dobro raste u kamenitoj podlozi. Hrast medunac raste kao drvo, ali i kao grm. Naraste i do 20 m visoko. Deblo je obavijeno debelom pepeljastosivom korom. Sama kora ima duboke uzdužne i poprečne brazde. Na ograncima krošnje nalaze se listovi na licu svijetlozeleni i glatki, a na naličju sivozeleni i posuti gustim dlačicama. Plojka lista je po rubu duboko urezana, tako da ima oble i široke zupce. Cvjetovi su jednospolni. Ženski cvjetovi su u gustim skupinama od 2 do 5 ili

pojedinačni. Muški cvjetovi su skupljeni u rese. Plod je žir. Ovi plodovi mogu biti u malim skupinama ili pojedinačno. Hrast medunac cvjeta u travnju i svibnju. Tada i lista. Plodnosi u rujnu i listopadu.

PALIURUS SPINA-CHRISTI Mill.
Por. Rhamnaceae (krkavine)
Drača, diraka

Drača je rasporstranjena po čitavoj južnoj Europi i zapadnoj Aziji. Ova biljka obično u većim skupinama obitava na prijelazu listopadnih i zimzelenih šuma. Drača je u tlo pričvršćena razvijenm korijenom. Nadzemni je dio biljke zapravo grm visine 5 do 7 m. Kora je sjajna, sivkastosmeđa do tamnosmeđa. Na ograncima su spiralno raspoređeni listovi slabo pilastog ili cjelovitog ruba. Listovi su jajastog oblika. Cvjetovi su žuti do zelenkastožuti. Smješteni su u grozdastim cvatovima. Plod drače je koštunica. Dosta je tvrda i drvenasta. Oko nje se nalazi široko valovito krilce tako da je cijela tvorba promjera 2,5 do 3 cm. Drača cvjeta od svibnja do kolovoza.

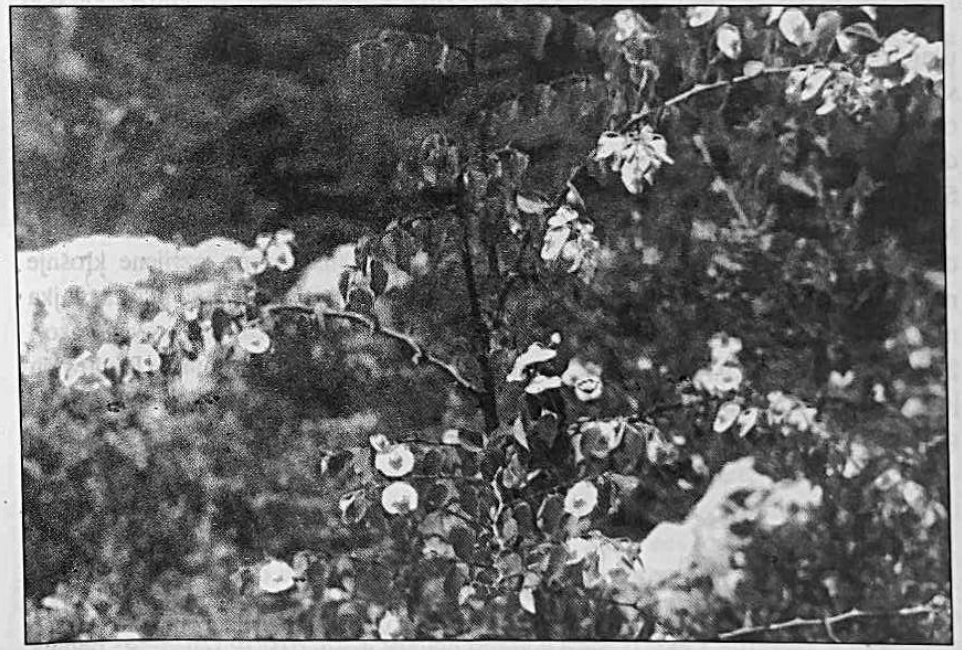

Drača

ROBINIA PSEUDOACACIA L.

Por. Papilionaceae, Leguminosae (lepirnjače, mahunarke)

Bagrem, robinija

Postojbina bagrema je Sjeverna Amerika. U Europu, i to u Francusku, donešena je početkom 17. stoljeća (točnije 1601. g.). Odatle se raširila po cijeloj Europi. Ova biljka se vrlo lako prilagođuje svim vrstama zemljišta zbog čega se često koristi za pošumljavanje goleti. Bagrem je u zemlju pričvršćen vrlo razvijenim korijenom. Stabljika može narasti i do 25 m. Deblo je obavijeno tamnosmeđom, brazdama išaranom korom. Na deblu se nalazi izdužena, rijetka i prozračna krošnja. Na granama krošnje nalaze se neparno-perasti listovi sastavljeni od obično 9 elipsastih listića. Od 15 do 20 bijelih dvospolnih cvjetova skupljeno je u grozdasti cvat. Cvjetovi su medonosni. Krunica cvijeta sastavljena je od zastavice, dvaju krilaca i lađice u kojoj je skriveno 10 prašnika između kojih je tučak sa jednom njuškom. Plod je mahuna dužine 10-ak cm i širine 1 do 2 cm. Smeđe je boje. Otvara se uzdužnim šavom na dva dijela. U mahuni se nalaze sjemenke. Bagrem cvjeta u svibnju, a u toplijim krajevima i ranije.

SALIX ALBA L.

Por. Salicaceae (vrbe)

Bijela vrba

Bijela vrba rasprostranjena je u sjev. Africi, srednjoj i južnoj Europi te u umjerenom pojasu Azije. Ova biljka traži dosta svjetla i vlage. Stoga njezino stanište jesu naplavni predjeli i doline rijeka, pa raste najčešće na riječnim obalama. Bijela vrba ima dobro razvijen i razgranjen korijen, a poglavito njegov glavni dio. Nadzemni dio može narasti i do 30 m, no obično se visina kreće od 5 do 15 m. Stablo starijih biljaka obloženo je tamnom, sivosmeđom duboko ukoso ispucalom korom. Kod vrlo mladih grančica kora je bjelkasta i obrasla nježnom dlakom, a kasnije dlake otpadnu, a kora postane zelenkasta. Na ograncima dobro razvijene krošnje nalaze se naizmjenično postavljeni listovi dužine do 10 cm. Po rubu sitno pilasta plojka nalazi se na oko 1 cm dugoj peteljci. Cvjetovi su jednospolni. Muški cvjetovi, a tako i ženski, skupljeni su u cvatove koji se nazivaju maca. Biljka je dvodomna. Plodovi su jajasto-stožasta oblika. To je tobolac koji puca po uzdužnom šavu i ima mnogo sjemenki. Bijela vrba cvjeta u ožujku i travnju.

ACER MONSPESSULANUM L.

Por. Aceraceae (javori)

Makljen, maklen

Područje rasprostranjenosti makljena je sjeverozapadna Afrika, zapadna Azija i južna Europa. Stanište ove biljke jesu mediteranske i submediteranske šume. Također se može naći i duboko kontinentalno gdje raste na toplijim mjestima. Ovo

listopadno drvo naraste do 12 m visoko. Na deblu obavijenom sivkastosmeđom korom nalazi se gusta, okruglasta krošnja. Na njenim su ograncima nasuprotno postavljeni trolapi listovi cjelovitoga ruba i srcaste baze. Listovi su goli, sjajni i kožasti. Blijedožućkasti cvjetovi skupljeni su u viseće cvatove. Biljka je jednodomna. Plod je okrugao sa dva paralelno postavljena krilca. Makljen cvjeta u travnju i svibnju. Drvo je makljena dosta kvalitetno, ali se u građevinarstvu zbog malih dimenzija malo koristi.

ACER CAMPESTRE L.

Por. Aceraceae (javori)

Javor klen, kljen, poljski javor, klen

Kljen je rasprostranjen po Europi, sjev. Africi i Maloj Aziji. Ova biljka traži rahla, mineralima bogata zemljišta. Zato ga najviše ima u naplavnim šumama poljskog jasena i hrasta lužnjaka. Korijen je izrazito dobro razgranat i razveden.

Kljen zna narasti i do 20 m. Stablo je obavijeno svijetlosivom i hrapavom korom. Kod kljena plutnjaka mladi ogranci imaju izražena uzdužna plutasta rebra. Na granama često velike krošnje nalaze se dlanasto-krpasti listovi sa pet širokih, zaobljenih zubova. Sama lisna plojka nalazi se na crvenkastoj do oko 10 cm dugoj peteljci. Kljen je jednodomna biljka. Žućkastozeleni cvjetovi su dvospolni i jednospolni. Po 15 do 20 cvjetova smješteno je u štitastim cvatovima. Plod je okriljeni kalavac koji u zrelom stanju puca nadvoje. Ova biljka cvjeta u travnju i svibnju.

HEDERA HELIX L.

Por. Araliaceae (bršljani)

Bršljan, bršćan

Bršljan je rasprostranjen po sjevernoj Africi, srednjoj i južnoj Europi, Kavkazu. Ova biljka traži dosta vlažan zrak, humozno tlo, ali podnosi i kamenita tla. Bršljan je zimzelena, drvenasta biljka penjačica ili puzavica koja se penje ili puzi sitnim korijenjem koje prijanja za podlogu. To je adventivno (zračno) korijenje. Listovi su kožasti, naizmjeničko postavljeni. Na licu su sjajni i tamnozeleni, dok je naličje žutozelene boje. Cvjetovi su žutozelene boje. Dosta intenzivno mirišu. Mogu biti dvospolni i jednospolni. Plod je tamnomodra boba neugodnog, gorkog okusa. Bršljan se koristi kao dekorativna biljka za ozelenjivanje zidova, kamena i sl. (npr. na grobljima). Stari Grci su bršljan posvetili Dionizu, a Egipćani Ozirisu kao simbol veselosti i društvenosti. Bršljan cvjeta u jesen (rujan i listopad), a plodonosi u proljeće.

LONICERA IMPLEXA Ait.
Por. Caprifoliaceae (kozokrvnice)
Božje drvce

Božje drve je biljka tipična za Sredozemlje. Stanište ove biljke jesu šume česvine i crnog jasena. Može se pronaći i u grmovima na obalama rijeka i sl. Božje drvce je dobro razgranata poviješa, a rijetko se javlja u obliku grma. Kora je gola i tanka, sivozelenkaste boje. Listovi su kožaste konzistencije, zimzeleni. Lice im je sjajno, tamnozelene boje, a naličje modrikastozeleno. Po obliku su eliptični ili jajasti. Srasli su sa grančicama tako da ih te grančice probijaju kroz sredinu. Jednodomna biljka nosi dvospolne nepravilne cvjetove čiji je žućkastobijeli vjenčić dug 3 do 5 cm. Cvjetovi su skupljeni u glavičaste cvatove. Plod je crvena, mesnata, okrugla boba. Božje drvce cvjeta u svibnju i lipnju.

Božje drvce

PETTERIA RAMENTACEA (Sieber) Presl.
Por. Papilionaceae, Leguminosae (lepirnjače, mahunarke)
Tilovina, negnjil, zanovijet

Tilovina kao endem obitava na Balkanskom poluotoku. To je listopadni grm koji naraste do 3 m visoko. Kora je crnosiva, mrežasto izbrazdana. Korijen ostaje u životu i nakon ugibanja nadzemnog dijela biljke (otuda ime negnjil). Sam korijen je izrazito razgranjen, tako da veže tlo štiteći ga od osipanja i erozije. Lisna je plojka

neparno perasta. Sastoji se od 3 listića, a smještena je na oko 3 do 4 cm dugoj peteljci. Cvjetovi su izrazito žute boje, skupljeni u uspravne, grozdaste cvatove. Plodovi su 4 do 5 cm dugačke plosnate mahune, ponešto savijene. Smeđe su boje. Tilovinu koriste za pošumnjavanje kraških goleti, te za parkove. Pčelarima je poznata kao medonosna biljka. Cvjeta u travnju, a plodonosi u kolovozu i rujnu.

COLUTEA ARBORESCENS L.
Por. Papilionaceae, Leguminosae (lepirnjače, mahunarke)
Pucalina, grohotuša, pucaljka

Pucalina je rasprostranjena po srednjoj i južnoj Europi, sjev. Africi i Maloj Aziji. Ova biljka raste obično na vapnenastom tlu. Može se pronaći u mediteranskim i submediteranskim šumama, kamenjarima i sl. Pucalina je listopadni grm koji naraste 2 do 4 m visoko. Mladi vitki izbojci obavijeni su zelenkastom korom posutom bijelim dlačicama, dok je na starijim granama kora sivkasta i ljušti se. Korijen pucaline je dobro razvijen pa se ova biljka koristi za zaštitu tla od erozije. Listovi su neparno perasti. Sastavljeni su od 7 do 13 jajastih do široko elipsastih listića. Na vrhu su listići plitko usječeni, a rub im je cjelovit. Žuti cvjetovi skupljeni su u rijetke cvatove smještene u pazušcima listova. Plod je napuhana mahuna. Ispočetka je zelenkasta, a kasnije svijetlosiva. Dosta su bogati proteinima pa ih stoka voli jesti. Napuhani plod na pritisak puca (ime!). Pucalina cvjeta od svibnja do kolovoza, a plodonosi od lipnja (ponegdje i krajem svibnja) do rujna. Ova biljka se ponegdje sadi i u parkovima.

CORNUS MAS L.
Por. Cornaceae (drenovi)
Drijen, drina, drin

Drijen je rasprostranjen po srednjoj i južnoj Europi, te Maloj Aziji, Kavkazu i Krimu. Ova biljka najbolje uspijeva na toplim i rahlim krečnjačkim tlima. Može dobro uspijevati i na plitkom tlu. Drijen je listopadni grm ili omanje stablo do 10 m visoko. Odlikuje se gustom zaobljenom krošnjom. Kora je u mladosti glatka, dok kasnije ispuca i ljušti se. Boja kore je siva do žutosiva, dok je na mladim grančicama zelenkastosmeđa. Korijen je dubok i dobro razvijen. Nasuprotno postavljeni listovi dugi su 4 do 8 cm. Imaju srpasto razvijene žile. Na naličju lista nalaze se čuperci bijelih dlačica. Listovi na dodir pomalo žare. Mali dvospolni cvjetovi zlatnožute boje skupljeni su u štitaste cvatove. Plod je crvena koštunica. Oko koštice je mesnati dio oporog i kiselkastog okusa. Žilavo i tvrdo drvo ima razne primjene. Plodovi se također koriste za proizvodnju raznih sokova, likera, pekmeza i sl. Drijen cvjeta dosta rano, u veljači i ožujku, a plodnosi u jesen i kasno ljeto (kolovoz i rujan).

ROSA CANINA L.

Por. Rosaceae (ruže)

Divlja ruža, pasja ruža

Ova biljka rasprostranjena je po Europi, velikom dijelu Azije, Male Azije, Kavkazu. Najčešće ju nalazimo na otvorenim površinama, rubovima šuma, šikarama, uz putove i sl. Podnosi najrazličitije tipove zemljišta. Divlja ruža je listopadni grm koji naraste do oko 3 m. Korijen je dubok i dobro razvijen. Starije su grane obavijene sivkastosmeđom, a mladi izbojci tamnozelenom korom. Na dugim, razmjerno debelim i uspravnim granama nalaze se jake bodlje (trnovi) savijene prema dolje. Na granama su također smješteni neparno perasti listovi sa obično 5 ili 9 listića. Listići su po rubu sitno nazubljeni. Ružičasti cvjetovi nalaze se u skupinama od 3 do 5, ali i pojedinačno. Imaju mnoštvo prašnika. Plod je crvene boje. To je skupni plod ili šipak koji sadrži mnoštvo dlakavih oraščića koji kad se pojedu izazivaju svrbež. Ova biljka cvjeta od svibnja do srpnja, a plodnosi u rujnu i listopadu.

Divlja ruža

TAMUS COMMUNIS L.

Por. Dioscoreaceae (bljuštevi)

Kuka, bljušt, crne kuke

Kuka je biljka rasprostranjena po cijeloj Europi, Krimu, Kavkazu, Maloj Aziji i dr. Njeno stanište jesu rastresita, hranjiva tla bogata ilovačom. Raste u listopadnim šumama, šikarama i sl. Kuka je višegodišnja povijuša koja izbija iz podzemnog

mesnatog gomolja sa dosta oštrih kristala Ca-oksalata. Ovija se oko okolnog bilja. Na do 3 m dugačkoj stabljici nalaze se goli, tanki i sjajni listovi srcastog oblika. Na lisnim plojkama dobro se vide srpasto savijene žile. Iz pazušca listova izbijaju neugledni jednospolni cvjetići skupljeni u grozdaste cvatove. Plod je okrugla, mesnata, crvena boba koja je otrovna. Čak su zabilježeni i smrtni slučajevi, osobito kod djece. Kuka cvjeta u travnju i svibnju, a plodnosi u lipnju. Mladi izbojci kuke često se koriste kao hrana i to obično zajedno sa šparogama. U narodnoj medicini kuka je dosta korištena kao lijek protiv reume i išijasa.

FRAGARIA VESCA L.

Por. Rosaceae (ruže)

Šumska jagoda

Šumska jagoda rasprostranjena je gotovo u cijeloj Europi te u umjerenom dijelu Azije. Raste na svježim i hranjivim kamenitim i pjeskovitim tlima. Najčešće ju možemo naći u sasječenim šumama, krčevinama, izgorenim šumama i sl. Iz relativno malog korijena izbijaju uspravne stabljike. U gornjem dijelu su obrasle prileglim, a pri dnu stršećim dlačicama. Zeleni listovi imaju pilast rub. Na njima se dobro uočavaju žile. Po naličju su obrasli poleglim dlačicama. Pravilni cvjetovi imaju čašku i vjenčić. Pored prave postoji i tzv. vanjska čaška koju čine listići postavljeni između lapova prave čaške. Vjenčić je sastavljen od 5 bijelih okruglastih latica. Skupni plod (koji je jestiv) sastoji se od mnoštva malih plodića (oraščića). Šumska jagoda cvjeta u travnju.

Šumska jagoda

SYMPHYTUM TUBEROSUM L.

Por. Boraginaceae (oštrolisti)

Žuti gavez, moljasti gavez

Ova biljka rasprostire se u južnoj i zapadnoj Europi te u Ukrajini. Stanište žutog gaveza su svijetle listopadne šume i šikare. Voli svježa, hranjiva pjeskovita ili ilovasta tla. Svijetlosmeđi korijen je relativno kratak i mesnat. Ponegdje može imati i određena gomoljasta odebljanja. Iz korijena izbija stabljika obrasla kratkim stršećim dlakama. Na stabljici se nalaze jajasto-elipsasti listovi rijetko dlakavi po licu i naličju. Peteljke listova su dosta duge (do 7 cm). Donji listovi se obično brzo osuše. Dvospolni cvjetovi vise na savijenim stapkama. Vjenčić se sastoji od svijetložutih sraslih latica. Smeđi su plodići mrežasto izborani sitnim naborima. Žuti gavez cvijeta u travnju.

CETERACH OFFICINARUM DC.

Por. Polypodiaceae (osladi)

Zlatna paprat, zlatinjak

Ova biljka živi na kamenjarima, zidovima, u šumama i šikarama. Voli zasjenjena mjesta. Podzemni je dio ove papratnjače kratko razgranjen. Obrastao je crnosmeđim ljuskicama. Taj podzemni dio koji vrši funkciju korijena naziva se rizom. Iz rizoma u busenu izbijaju zimzeleni kožasti listovi čiji su dijelovi cjelovitog ruba. Listovi su na licu sivkastozeleni i goli. Na naličju lista nalazi se mnoštvo smeđih nakupina. To su sorusi koji su sastavljeni od većeg broja sporangija u kojima se razvijaju spore. One služe za nespolno razmnožavanje.

RUSCUS ACULEATUS L.

Por. Lileiaceae (ljiljani, lukovi)

Veprina, kostrika, ježovina

Veprina je biljka koja je raširena u najvećem dijelu Europe, te Azije i sjeverne Afrike. Najčešće obitava u zasjenjenim područjima šuma i makija. Traži kvalitetnija zemljišta. Dobro razvijeni korijen dopire i do 80 cm dubine. Izdanak je zimzeleni grm koji naraste 30 do 90 cm visoko. Ogranci su obavijeni tankom zelenom korom. Listovi su vrlo sitni i kožasti. Smješteni su na filokladijima. To su krute tvorevine oblika lista, a na vrhu završavaju bodljom. Dugi su oko 2 cm. Cvjetovi su vrlo maleni. Jednospolni su i zelenkasto-bijeli. Po 1 do 2 cvijeta smješteno je na gornjoj strani filokladija. Plod veprine je crvena boba promjera do 1 cm. Ova biljka se mnogo upotrebljava za izradu vijenaca, buketa i sl. Veprina je i ljekovita biljka. U narodu se koristi za liječenje određenih mokraćnih tegoba. Veprina cvjeta u ožujku i travnju.

TRIFOLIUM PRATENSE L.

Por. Papilionaceae, Leguminosae (lepirnjače, mahunarke)

Crvena djetelina

Crvena djetelina najviše je rasprostranjena u Europi, izuzev samog sjevera, te zapadnoj Aziji, dijelu Indije, Sjevernoj i Južnoj Americi. Najčešće ju nalazimo na livadama, pašnjacima, uz putove i sl. Ova višegodišnja biljka ima dobro razvijen korijen u obliku vretena od kojega se pruža bočno korijenje. Stabljika naraste od 20 do 50 cm. Gusto je obrasla stršećim ili polegnutim dlačicama. Listovi se sastoje od tri jajaste liske. Donji listovi nalaze se na dužim peteljkama. Jajasti palistići imaju izdužen vrh. Kuglasti cvatovi (glavice) dolaze po jedna ili dvije zajedno. Široke su 2 do 3 cm, a imaju po 30 do 90 cvjetova crvenog vjenčića. Plod je jajasta mahuna koja sadrži jednu sjemenku. Ova je biljka dobra za ishranu stoke. Osim toga je ljekovita i medonosna. Crvena djetelina cvjeta u travnju i svibnju.

Mekana iglica

GERANIUM MOLLE L.

Por. Geraniaceae (iglice)

Mekana iglica, babin zdravac

Ova biljka rasprostranjena je po Europi i Aziji. Mekana iglica raste uz putove, na zapuštenim površinama, pašnjacima, livadama i sl. Naraste od 10 do 40 cm visoko. Stabljika je obrasla rijetkim dlakama. Na bazi stabljike su rozetasto smješteni na 6 do 10 cm dugoj peteljci okruglo bubrežasti listovi sa 7 do 10 objajastih režnjeva. Sama lisna plojka je dlakava po licu i naličju. Cvjetovi se nalaze na dlakama

obraslim stapkama. Cvijet je dvospolan i pravilan. Čaška je sastavljena od 5 dlakavih lapova, a vjenčić od 5 obrnuto srcastih, svijetloružičastih latica. U cvijetu se nalazi 10 prašnika. U manjim količinama ova biljka je dobra za ishranu stoke. U sviježem stanju uzrokuje ranije grušanje i kiseljenje mlijeka te smanjuje mliječnost. Mekana iglica je ljekovita biljka koja cvjeta u travnju.

BELLIS PERENNIS L.
Por. Compositae (glavočike)
Obična tratinčica, krasuljak

Tratinčica je rasprostranjena u Europi, Maloj Aziji, Novom Zelandu i Sjevernoj Americi. Ova livadna biljka je trajnica. Osobito je raširena na pašnjacima, livadama, uz putove, među raznim kulturama, u svijetlim šumama i sl. Duguljasto lišće je poleglo po zemlji. Listovi su po rubu slabo nazubljeni do pilasti. Tratinčica cvate u glavicama smještenim na vrhu duge stapke. U sredini glavice nalaze se žuti cjevasti cvjetovi, a oko njih su obliku krune smješteni jezičasti bijeli cvjetovi. Tratinčica je ljekovita biljka. Koristi se najviše za liječenje dišnih organa, jer sadrži mnoštvo tvari kao tanine, eterična ulja i dr. Tratinčica je medonosna biljka, a koristi se i za ukrašavanje.

SILENE VULGARIS (Mch.) Garcke
Por. Caryophyllaceae (karanfili)
Naduta pušina, pucavac, čarbjej, škripavac

Naduta pušina je biljka koja je uglavnom rasprostranjena u sjevernim djelovima Europe i dijela Azije, te u mediteranskom i submediteranskom području. Ova zeljasta biljka najčešće raste po livadama, uz putove i sl. Stabljika pri dnu može odrvenjeti. Naraste obično do kojih 70 ili 80 cm. Listovi imaju kopljast, jajast ili elipsast oblik i jestivi su. Dvospolni cvjetovi skupljeni su u razgranate cvatove. Čaška cvjeta je napuhana, a slobodne latice vjenčića mogu biti bijele ili ružičaste boje. Plod je čahura kuglastog oblika promjera 2 do 4 mm. Ova biljka cvjeta u svibnju i lipnju.

MALVA SILVESTRIS L.
Por. Malvaceae (sljezovi)
Crni sljez, sliz, guščje cvijeće

Ova višegodišnja biljka (živi 2 do 3 godine) najčešće raste uz putove, po napuštenim terenima, blizu naselja i sl. Na stabljici bubrežasti listovi čiji je rub nazubljen ili narovašen. Listovi su posuti dlačicama. Iz pazušca listova rastu cvjetovi sa po 5 slobodnih crvenoljubičastih latica urezanog vrha. Na laticama se također uočavaju uzdužne tamnije pruge. Crni sljez cvjeta u travnju i svibnju. U

ovoj biljci ima mnogo sluzi, te ponešto tanina zbog čega ima i primjenu u farmaceutskoj industriji. U pučkoj medicini crni sljez također ima određene primjene. Čaj ove biljke koristi se za liječenje probavnih organa, kašlja, za ispiranje grla, uha i očiju.

ORCHIS MORIO L.
Por. Orchidaceae (kaćuni)
Kaćun, salep, obični kaćun

Kaćun je rasprostranjen po Europi do Skandinavije, te Kavkazu, Sibiru, Maloj Aziji. Ovu biljku možemo naći na livadama, u šumama, pa i kamenjarima. Korijen je gomoljast. Sam gomolj može biti različitog oblika i to od kuglastog do elipsastog. Svijetlozelena stabljika naraste do tridesetak centimetara. Pri vrhu poprima ljubičastu boju. Plavkastozeleni listovi oštrog vrha tijesno ovijaju stabljiku. Na vrhu stabljike nalazi se cvat koji može imati do 20 ljubičastih ili bijelih cvjetova. Svaki cvijet ima valjkastu ostrugu koja je uzdignuta, a može stati i vodoravno. Cvjetovi imaju vrlo ugodan miris. Kaćun cvjeta u travnju.

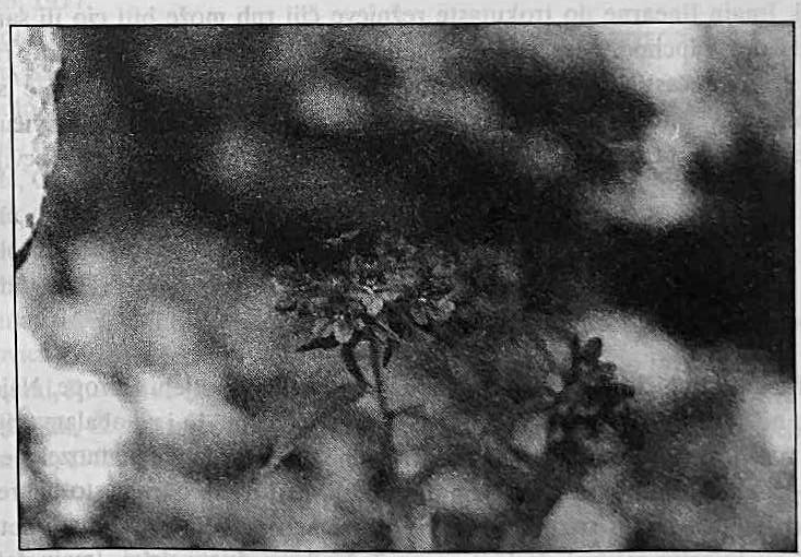

Rumenjak

LITHOSPERMUM PURPUREO-COERULEUM L.
Por. Boraginaceae (oštrolisti)
Rumenjak, biserka

Rumenjak je rasprostranjen po Europi te Maloj Aziji. Najčešće se može pronaći u svijetlim šumama. Raste na suhim, najčešće kamenitim ili ilovastim zemljištima. Ovo je zeljasta biljka koja ima dvije vrste izdanaka. Fertilni (cvjetni)

izdanci su uspravni i nose cvjetove. Sterilni izdanci su puzeći i lako se ukorijene. Stabljika je okrugla i obrasla stršećim dlačicama. Razgranati i drvenasti korijen ukoso je postavljen. Listovi su pri osnovi širi, dok im je vrh oštar. Cjelovitoga su ruba koji je trepavičast. Cvijet se sastoji od čaške i vjenčića. Latice vjenčića su azurnoplave boje. Sam vjenčić je dvostruko duži od čaške. Sjajni i bijeli plodići su vrlo tvrdi. Ponekad i prezime na osušenim stabljikama. Rumenjak cvjeta u travnju i svibnju.

TARAXACUM OFFICINALE Weber in Wiggers
Por. Compositae (glavočike)
Maslačak, radić

Ova biljka je rasprostranjena u Aziji i Europi. Najčešće obitava na livadama i pašnjacima, gdje može prekrivati i veće površine. Također se može naći na rubovima listopadnih šuma, uz putove i sl. Podzemni dio (rizom) je višeglavičast, najčešće bez ostataka listova. Biljka naraste do 50-ak cm. Stabljika je glatka ili sa rijetkim dlačicama. Listovi su goli, objajasti do lancetasti. Duboko su pilasto usječeni. Imaju linearne do trokutaste režnjeve čiji rub može biti cio ili samo sa pojedinačnim zupcima. Maslačak ima mnogo svijetložutih, žutih, a vrlo rijetko bijelih ili narančastih cvjetova. Cvjetovi ponekad mogu biti sa donje strane presvučeni plavkasto smeđe ili crveno. Sjemenke su skupljene u bijelu glavicu, a na puhanje vjetra se razlete naokolo, te se tako razmnožava i širi. Maslačak cvijeta u ožujku.

VIOLA ODORATA L.
Por. Violaceae (ljubičice)
Mirisava ljubičica

Mirisava je ljubičica rasprostranjena u Aziji i velikom dijelu Europe. Najčešća su joj staništa listopadne šume i šikare. Međutim, nalazimo ju i na obalama rijeka i potoka, u živicama, uz putove i sl. Mirisava ljubičica ima izdanke tamnozelene boje koji mogu biti goli ili obrasli kratkim dlačicama. Listovi su okruglasto bubrežasti do široko jajasti. Imaju srcoliku bazu, a nalaze se na 1 do 5 cm dugoj peteljci. Cvjetovi su izrazito mirisni. Nalaze se na 3 do 7 cm dugoj dršci. Imaju čašku i vjenčić. Lapovi čaške su 4 do 5 mm dugi, jajoliki. Latice vjenčića su duže od lapova. Izrazito su tamno purpurnoljubičaste boje, a samo u bazi bijele. Plod je okruglasti tobolac veličine 7 do 8 mm. Ljubičaste je boje, nježno dlakav. Otvara se sa 3 do 6 zaklopaca. Ljubičica se kao ljekovita biljka koristila još prije Krista, ali i danas ima primjenu u medicini (osobito cvjetovi). Ljubičica cvjeta već u prvoj polovici ožujka pa se naziva i vjesnikom proljeća.

Literatura:

Denfer, D., Ziegler, H.: Morfologija i fiziologija, Zagreb, 1982.

Domac, R.: Mala flora Hrvatske i susjednih područja, Zagreb, 1979.

Horvatić, S.: Ilustrirani bilinar, Zagreb, 1954.

Kušan, F.: Biokovo, Makarska, 1971.

Lakušić, R.: Planinske biljke, Sarajevo, Beograd, 1990.

Lovrić, A. Ž., Rac, M.: Fitocenološka analiza vegetacije Biokovskog područja, Acta Biocovica IV., Makarska, 1987.

Mägdefrau, K., Ehrendorfer, F.: Sistematika, evolucija i geobotanika, Zagreb, 1978.

Mišić, Lj. Lakušić, R.: Livadske biljke. Sarajevo, Beograd, 1990.

Pavletić, Z.: Prilozi poznavanju Biokovske flore, Acta Biocovica IV., Makarska, 1987.

Radić, J.: Bilje Biokova, Makarska, 1976.

Radić, J.: Novi prilog poznavanju flore Biokova, Acta Bot. Croat., str. 36. Zagreb, 1977.

Radić, J.: Doprinos fitogeografiji Biokovskog područja, Acta Bot Croat., str. 38. Zagreb, 1977.

Radić, J.: Doprinos poznavanju rujevine (Cotinus coggygria Scop.), Zbornik radova, Sarajevo, 1983.

Radić, J.: Hrastovi Biokovskog područja, Acta Biocovica II., Makarska, 1983.

Šilić, Č.: Atlas drveća i grmlja. Sarajevo, Beograd, 1990.

Šilić, Č.: Endemične biljke, Sarajevo, Beograd, 1990.

Šilić, Č.: Šumske zeljaste biljke, Sarajevo, Beograd, 1990.

Šilić, Č.: Ukrasno drveće i grmlje, Sarajevo, Beograd, 1990.

Šolić, M. E.: Endemizam planine Biokovo, Acta Biocovica II., Makarska, 1983.

Trinajstić, I.: Sintaksonomski pregled biljnih zajednica planine Biokovo, Acta Biocovica IV., Makarska, 1987.

Visiani, R.: Ogled Dalmatinskog bilja, Split, 1978.

Vrdoljak, Ž.: Prilog poznavanju šumske vegetacije Biokova, Acta Biocovica II., Makarska, 1983.

Zusammenfassung

DIE VEGETARISCHE WELT DER LANDSCHAFT VON IMOTSKI

Hier spricht der Autor über dreisig verschiedene Arten von Pflanzen, die auf dem Gebiet der Kraina wachsen. Dieses ist ein Auszug aus der Monographie in der alle Pflanzen beschrieben wurden die in dieser Gegend heimlich sind.

Sadržaj

Uz drugi broj 5

Karlo Patsch, *Rimska mjesta po Imotskom polju* 7

Ivana Ivkošić, *Rimski natpisi u Imotskoj krajini* 55

Petar Oreč, *Prilog proučavanju starohrvatske županije Imota* 71

Petar Oreč, *Prilog proučavanju srednjovjekovnog grada Ričani iz 1454. godine* . . . 89

Zvonko Kordić, *Nahije Imotski i Ljubuški u defteru iz 1585. godine* 97

Ante Ujević, *Imotski franjevački samostan* 141

Mijo Milas, *Šest pisama turskih vlasti iz Bosne upućenih mletačkim o hajduku Ivanu Bušiću Roši te još neke značajnosti o njemu* 163

Stanko Piplović, *Posjed franjevačkog samostana u Imotskom u 18. i 19. stoljeću* . 185

Tomislav Heres, *Ante Starčević i Rakovička buna* 197

Milan Glibota, *Pisma don Ilije Ujevića Anti Tresiću-Pavičiću i bibliografija književnih radova don Ilije Ujevića* 215

Ivan Mimica, *Novelistički elementi u pjesmama epskih pjevača Silvestra Kutleše* 261

Mladen Vuković, *Vinova loza na Imotskom Parnasu* 277

Josip Roglić, *Imotsko polje* 289

I. Marinčić - I. Šimunović, *Prirodni uvjeti Imotskog polja* 307

Boris Karin, *Biljni svijet Imotske krajine* 319

GRAD
IMOTSKI
POGLAVARSTVO GRADA

Tel.: 058/841-125
Fax: 058/841-078

KREDITNA
BANKA
ZAGREB

STRUČNOST

POUZDANOST

POSLOVNOST

STALNI PARTNER U ZAŠTITI VAŠIH INTERESA

KREDITNA BANKA ZAGREB d.d.
Avenija Vukovar br. 74
41000 ZAGREB, HRVATSKA

Telefon: 041/61 24 22
Telefax: 041/53 79 12

pik vrbovec

MESNA INDUSTRIJA VRBOVEC
d.d. Vrbovec

pik
vrbovec

Zagrebačka 148
43216 Vrbovec

Tel.: 043/751-024
Fax: 043/755-262
751-147
Telex: 23327

AGROKOR

HR/41000 ZAGREB
Gajeva 5

Tel.: 041/42 71 81; 42 80 11
Fax: 041/41 66 80

AGROKOR

zvijezda

"ZVIJEZDA" d.d. - Branimirova 71, 41000 Zagreb, Hrvatska
Tel.: 041/45 02 22 — Fax: 041/41 09 10; 41 76 20

»Napredak«

d.d.

TRGOVINSKO PODUZEĆE NA VELIKO I MALO

45 GODINA USPJEŠNOG POSLOVANJA U:

— TRGOVINI
— UGOSTITELJSTVO-TURIZAM
— PROIZVODNJA DRVNE STOLARIJE
— PROIZVODNJA KRUHA I PECIVA

kad ste u **IMOTSKOM** *posjetite*
robnu kuću **"IMA"**
i hotel **"IMOTA"**

Šetalište Stjepana Radića 15

Telefoni: **058/841-700**
841-043

Telefax: **841-068**

IMOSTROJ

PODUZEĆE p.o. IMOTSKI

58260 IMOTSKI — CROATIA

Phone: **058/84 15 44**

Telefax: **058/84 16 31**

Telex: 26572 IMOSTR HR

IMOTA®

POLJOPRIVREDNI KOMBINAT IMOTSKI

U TO IME ŽIVJELI!

Adresa:		58260 Imotski
Brzojav:		VINDUV
Telex:		26292
Telefoni:	centrala	058/841-566
		841-506
		841-526
	direktor	841-731
Telefax:		058/841-667

Imotska krajina,
jedna jedina.

Ovdje su zemlja i čovjek jedno od pamtivjeka! Sudbinski vezani, odani. Čovjek na kamenu, tvrđi od kamena. Postojan, dostojan ovog kraja — raja u kom i kamenjar plodi. Čovjek zasadi, zemlja urodi, čovjek daje, zemlja daruje.Tako to stoljećima na kamenu pod suncem imotskim. Imoćan srcem imućan: kad voli dobija, kad ima dariva. U ovom kraju, posebice, čovjek je vezan uz lozu.

Tamo, još davno za rimskih vremena ona je ovamo dospjela, ovdje joj se tlo i sunce dopalo, čovjek svidio. Tisućljeće jedno ovdje se čovjek trsi oko trsa — sadi, reže i veže, bere, gnječi, pretače, natače vino s plemenitih čokota.

Na preko 2000 ha protegoše se vinogradi imotski.

"IMOTA" to su stoljeća iskustva u vinogradarstvu.

"IMOTA" to su vinski podrumi među najvećima u zemlji iz kojih širom zemlje, diljem svijeta rastače vino miomirisno.

"IMOTA" to je "KUJUNDŽUŠA", autohtona loza ovog podneblja, i istoimeno vino, to su pitki "VRANAC", "MATAN", "IKAN" i "TIN".

"IMOTA" to je prošek kakvog nadaleko nema.

"IMOTA" vina to su brojna priznanja, zlatne medalje, za proizvod koji zlata vrijedi.

"IMOTA" vina u trgovini znak da se poštuju želje potrošača.

"IMOTA" vina u ugostiteljskim objektima znak da se cijeni goste.

"IMOTA" vina u kući znak da se voli prijatelje.

"IMOTA" — ISTO ŠTO I DOBRO!

IMOTA®

POLJOPRIVREDNI KOMBINAT IMOTSKI

Réserve

STOL BROJ

IMOTSKI
Telefon 058/84-566
84-526

Skladište Imotski: 058/84-224
Pogon vinarija: 058/84-506
Telefax: 84-731
Telex: 26292

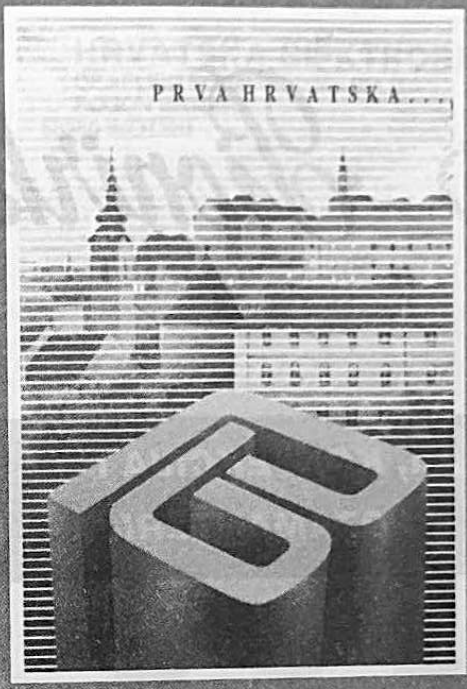

PRIVREDNA BANKA ZAGREB d.d.

U HRVATSKOJ
I SVIJETU

Stvaralačkim, marljivim i kultiviranim radom i štednjom do moderne Hrvatske

poslovna mreža danas i sutra

POSLOVNA JEDINICA: 14
IMOTSKI, Trg Stjepana Radića 1
Tel: 058/841 542, 841 641
Fax: 058/841 641
Žiro račun: 34450-621-112

Poslovnica: 202 IMOTSKI
58260 Imotski, Trg Stjepana Radića 1

Ispostava: CISTA PROVO
58256 Cista Provo

PRIVREDNA BANKA ZAGREB d.d.

Pionirka

TRIKOTAŽA, KONFEKCIJA I POZAMANTERIJA — IMOTSKI

BRZOJAV-PIONIRKA IMOTSKI, Tel. **841-600** i **841-523**

TELEX **26111** TRIMOT, TELEFAX **841-523**

HRVATSKA ELEKTROPRIVREDA
DP »ELEKTRODALMACIJA« SPLIT
POGON IMOTSKI
58260 IMOTSKI

Tel. (058) 841-400
Fax 841-575

Imotski

JAVNO VODOPRIVREDNO PODUZEĆE ZA SLIV VRLJIKE

58260 IMOTSKI — Blajburška b.b. — Tel./Fax: **058/841-020**

841-609

Žiro račun: **34450-601-50113**

DJELATNOST:

1. **Zaštita od štetnog djelovanja voda**
2. **Iskorištavanje i uporaba voda**
3. **Zaštita voda od zagađivanja**
4. **Izgradnja i rekonstrukcija objekata niskogradnje**

DOM ZDRAVLJA

IMOTSKI

TEL. **058/841-744**

FAX. **058/841-750**

VERBUM

Split
Kod Zlatnih vrata 1
Tel./fax: 058/46-645

tisak
izdavaštvo
design

Mi od rukopisa stvaramo knjige

"GRAFOTISAK"

**Proizvodno, grafičko,
trgovinsko poduzeće s p.o.
Stjepana Hercega 13
GRUDE**

Telefoni:

proizvodnja	**088/662-280**
veletrgovina	**662-287**
knjižara	**662-904**
Telefax:	**088/661-920**

BRZA, PROFESIONALNA I
KVALITETNA USLUGA

GP
vodogradnja
58260 I M O T S K I

Tel. **058/841-530**
Fax. **058/841-701**

Žiro rač. SDK u Imotskom br.
34450-601-13677

CROATIA - OSIGURANJE
Filijala za osiguranje transporta i kredita Zagreb,
Miramarska 22
Tel. 613-211
Fax 512-222
Tlx. 21-351

CROATIA
osiguranje d.d.
ISPOSTAVA IMOTSKI
Tel./Fax: **058/841-357**

110 GODINA S VAMA

kuća vašeg trajnog

povjerenja

CROATIA ◆ BANKA

d.d. Zagreb, Kvaternikov trg 9

Poslovnica IMOTSKI
Kralja Tomislava b.b.
Tel: **058/841-647**
Fax: **058/841-647**

MODERNA BANKA
ZA
MODERNU HRVATSKU

HRVATSKE ŠUME

Javno poduzeće za gospodarenje šumama i šumskim zemljištima u Republici Hrvatskoj, p.o. Zagreb

UPRAVA ŠUMA SPLIT

Ulica kralja Zvonimira 35

Tel: **058/525-199**

Fax: **365-028**

ŠUMARIJA IMOTSKI

Ulica kralja Tomislava 3

Tel./Fax: **058/841-416**

ČUVAJMO, UZGAJAJMO I ŠTEDIMO ŠUMU!

agrokoka

IMOTSKI

Pošta: 58260 IMOTSKI

Telefoni:
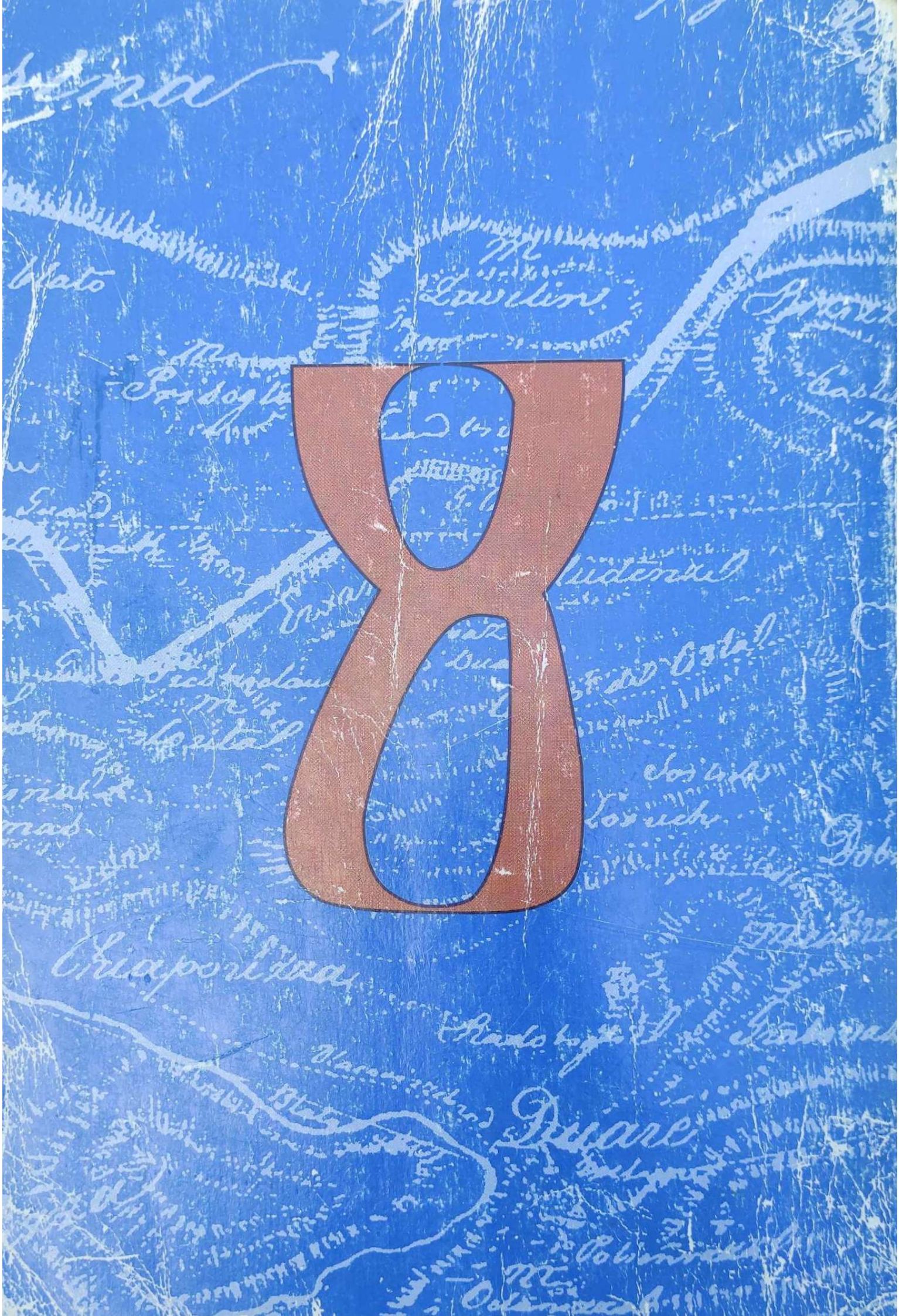
centrala	**058/841-430**
direktor	**841-612**
komerc. služba u Splitu	**47-688**
skladište u Splitu	**47-797**
mljekara	**841-272**
telefax:	**058/841-612**
	47-688